

Az Etnológiai Központ Évkönyve
Ročenka Výskumného centra európskej etnológie
Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

2002

Acta Ethnologica Danubiana 4

Az Etnológiai Központ
Évkönyve

Ročenka Výskumného centra
európskej etnológie

Jahrbuch des Forschungszentrums
für Europäische Ethnologie

2002

Szerkesztette

Zostavil

Herausgegeben von

LISZKA JÓZSEF

Fórum Institute

Lilium Aurum

Komárom – Dunaszerdahely

2002

Deutsche Übersetzungen: Katalin Danter, József Liszka, Zsuzsanna Sáfi
Sprachliche Korrektur: Friedrich Karl Azzola, Siegfried Becker, Walter Hartinger

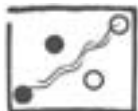
Slovenské preklady: Izabela Danterová, Andrea Dubeková
Jazyková úprava: Zora Vanovičová

Magyar fordítások: Danter Katalin, L. Juhász Ilona, Liszka József

A szerkesztő munkatársa – Redakčná spolupráca – Redaktionelle Mitarbeit:
L. Juhász Ilona

A borítón – Na obale – Auf dem Umschlag
Donaueschingen látképe (Jacob Sandrart rézmetszete 1664-ből)
Pohľad na Donaueschingen (Medirytina Jacob Sandrarta z roku 1664)
Ansicht an Donaueschingen (Kupferstich von Jacob Sandrart aus dem Jahre 1664)

Kniha vyšla s finančným príspevkom Ministerstva kultúry SR.

Tartalom Obsah Inhalt

TANULMÁNYOK – ŠTÚDIE – ABHANDLUNGEN

LISZKA JÓZSEF

Adalékok Nepomuki Szent János ikonográfiájához

(Dodatky k ikonografii svätého Jána Nepomuckého. Zur Ikonographie

des hl. Johannes von Nepomuk in der Kleinen Tiefebene) 11

LUKÁCS LÁSZLÓ

Egy vándorló templom útja Vágmagyarádtól Ráckevéig

(Cesty putujúceho kostola z Modranky do Ráckeve.

Der Weg einer wandernden Kirche von Modersdorf bis Ráckeve) 23

Aus den Referaten der 15. Internationalen Tagung für Kleindenkmalforschung

A kisemlékkutatók 15. nemzetközi tanácskozásának előadásaiból

Z referátov 15. Medzinárodnej konferencie výskumníkov drobných sakrálnych pamiatok

Komárno/Slowakei 10.-12. Mai 2002

L. JUHÁSZ ILONA

Chronik der Tagung

A tanácskozás krónikája

Kronika konferencie 33

BUGANOVÁ, KLAUDIA

Kleindenkmäler – Wegkreuze in Kaschau und in ihrer Umgebung

(Drobné sakrálné stavby – prícestné kríže v Košiciach a okolí.

Szakrális kisemlékek – út menti keresztek Kassán és környékén) 43

DANTER IZABELLA

Die sakralen Kleindenkmäler der Gemeinde Nagyfödemes

(Nagyfödemes község szakrális kisméltékei.

Malé sakrálné pamiatky v obci Veľké Úľany).....49

STEIN, KARL

Die Beziehungen zwischen Menschen und Flurdenkmälern Nordböhmens nach 1945

(Člověk a drobné památky – vývoj vzájemného vztahu v severních Čechách po roce 1945.

Az ember és a kisméltékek viszonyának alakulása Észak-Csehországban 1945 után).....61

L. JUHÁSZ ILONA

Vom Grabmal zum Nationalsymbol. Gedenksäulen und Speerhölzer

als Zeichen nationaler Identität

(A sírjeltől a nemzeti szimbólumig. Emlékoszlopok és kopjafák,

mint a nemzeti identitás kifejezői.

Od náhrobku po národný symbol. Pamätné stĺpy a kopijovité náhrobky

ako výraz národnej identity).....67

LISZKA JÓZSEF

Archiv für sakrale Kleindenkmäler in Komorn.

Szakraális Kismélték Archívum Komáromban.

Archív drobných sakrálnych pamiatok v Komárne 75

ANYAGKÖZLÉS – MATERIÁLY – MATERIALIEN

PUSKO GÁBOR

“Megadja a módját, mint kálosiak az óbégatásnak”.

Proverbiumok egy munkaközösség tagjainak szóképzésében a gömöri Tornalján 83

KISEBB KÖZLEMÉNYEK – MENŠIE ČLÁNKY – KLEINERE MITTEILUNGEN

PENTIKÄINEN, JUHA

A Kalevala mint mítosz és történelem 115

HERMANIK, KLAUS-JÜRGEN

A rejtett szlovén kisebbség Sobotóban (ausztriai Stájerország).

Határvidékek asszimilációjának egy példája.....119

VARGA LÍDIA

A népi táplálkozás táji tagolódása a Kárpát-medence északnyugati térségében 125

SZEMLE – ROZHĚADY – RUNDSCHAU

LISZKA JÓZSEF

Hoffmann Tamás: Európai parasztok 1-2. 131

L. JUHÁSZ ILONA

Ujváry Zoltán szerk. A gömöri magyarság néprajza I. 133

LISZKA JÓZSEF: Ján Botík	
Slovenskí Chorváti	134
GECSE ANNABELLA	
B. Kovács István: Agyagkenyér	137
L. JUHÁSZ ILONA	
Hála József – Landgraf Ildikó: Magyarországi bányászmondák	138
PUSKO GÁBOR	
Halász Albert: Jeles napok, népi ünnepek a Muravidéken	139
L. JUHÁSZ ILONA	
Ujváry Zoltán: Kis folklórtörténet 5.	140
DANTER IZABELLA	
Friedrich Waidacher: Průručka všeobecnéj muzeologie	142
LISZKA JÓZSEF	
Heimatkundliches Jahrbuch des Landkreises Kronach	143
NOVÁK LÁSZLÓ FERENC	
L. Juhász Ilona: Rudna I.	146
Annotációk	148

FÓRUM

LUKÁCS LÁSZLÓ	
A Duna forrásainál	
An den Quellen der Donau	
Pri prameňoch Dunaja	191

KRÓNIKA

LISZKA JÓZSEF	
Az Artes Populares 18. számáról	215

A szlovákiai magyar néprajzi kutatás és az Etnológiai Központ.

Eredmények és feladatok.

Tudományos tanácskozás Komáromban 2002. október 5-én

LUKÁCS LÁSZLÓ	
A szlovákiai magyar néprajzi bibliográfiák első négy kötetéről	223
VOIGT VILMOS	
Az Acta Ethnologica Danubiana és az Interethnica köteteiről	228
SELMECZI KOVÁCS ATTILA	
A lokális és regionális monográfiák megjelent köteteiről	234
VOIGT VILMOS	
Zárszó	238

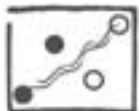
IN MEMORIAM

LISZKA JÓZSEF	
Balassa Iván (1917-2002)	243
LISZKA JÓZSEF	
Morvay Judit (1923-2002)	245
PERGER GYULA	
Timaffy László (1916-2002)	246
A kötet szerzőinek címjegyzéke – Adresy autorov – Adressen der Verfasser	249

**TANULMÁNYOK
ŠTÚDIE
ABHANDLUNGEN**

Adalékok Nepomuki Szent János ikonográfiájához

LISZKA JÓZSEF

I. Bevezetés

Közép-Európa talán legnépszerűbb szentje a helyi városbíró fiaként született 1340 táján a dél-csehországi Nepomukban (volt szülőházát 1640-ben névadója, Keresztelő Szent János tiszteletére felszentelt templommá alakították át: Matsche 1971, 41). Papi pályára lépett, egyházbogot tanult Prágában és Páduában, majd a prágai székesegyház kanonokja, fő vikáriusa, IV. Vencel feleségének gyóntatója lett. 1393-ban, miután a király és az egyház közt dúló vitás ügyekben állást foglalt, többé-kevésbé tisztázatlan körülmények között, a király halálra kínoztatta, majd testét a Károly-hídról a Moldva vizébe dobatta. A gyilkosságot titokban akarták ugyan tartani, ám, a legenda szerint (igaz, első említése csak 1641-ből származik!), Nepomuki János vízben úszó teteme körül ezernyi úszó gyertyaszerű fénypont jelent meg (vö. Voříšková 1995, 229-232). Az egyértelműen politikai háttérű gyilkosságot követően hamarosan terjedni kezdett Prágában a legenda, miszerint Nepomuki János a királynak nem akarta elmondani, mit gyónt neki a királyné, s emiatt kínozták, majd ölték meg. Halálát követően csak meglehetősen későn, az ellenreformáció és a Habsburg dinasztiai törekvések (Askercz 1993, 388) részeként 1721-ben avatták boldoggá, majd nyolc évre szentté. A szenttéavatási procedúra során, amikor Nepomuki János sírját fölnyitották, nyelvét több mint két évszázad múltán is minden rothadástól mentesen, épen találták. Ez a tény tovább erősítette kultuszát a gyónási titok megőrzése terén. Tisztelete azonban a hivatalos egyházi jóváhagyásnál jóval régebbi keletű, s az egyházi ellenkezések dacára már a 16. századból vannak adataink nagy népszerűségére. Amolyan univerzális szentként kezdte pályafutását, hiszen a rossz hírtől éppúgy óvott, mint a különféle betegségektől vagy tűzvészről, de a szép halál elősegítője is volt, miközben a vízi mesterségeket űzőknek (hajósok, vízimolnárok, tutajosok) is patrónusa. A prágai Szent Vitus-székesegyházban elhelyezett földi maradványai zarándokok százezreit vonzották egész Európából. Bálint Sándor közli egy szegedi ferences atya 1868-ik évi prágai fogadalmi zarándoklatának a leírását, amiből nekünk is érdemes idézni: „*Mi magyarok csak ketten voltunk zarándokképpen a prágai templomban, én és cimborám. Nepomuki Szent Jánosnak ezüst koporsója mellett állva, és a búcsúéneklést hallgatva, elgondoltam, hogy mégiscsak dukálna minékünk is, a mi kedves magyar hazai nyelvünkön egy búcsúéneket elzengedeznünk. Hiszen mi is tudunk ám Nepomucénus Szent János tiszteletére egy igen-igen megható szép éneket... Amikor én ezt így a fejemben gömbölyűre kigondoltam, hát úgy nekibuzdultam, hogy elkezdtem az én kőműves cimborám segedelmével könyv nélkül énekelni... Mialatt a mi magyar énekünk zengése keresztüljárta a szép nagy templom kebelét, úgy vettük észre, hogy a már hazafelé tóduló nép fordul vissza, és ájtatosan bámulva, végighallgatott. Hiszen a jámborság nyelvét minden szív megérti. Úgy látszik, megértették a mi jóaka-*

ratú szándékunkat is. Mert habár ámbátor csak ketten voltunk, akik énekeltünk, vagy talán éppen azért, körülfogott a nép, még az úri osztályból is, ájtatos könnyhullatással bennünket. Óh én édes Istenem, gondoltam magamban, mily kevés kell az ember szívének, hogy boldog legyen...” (Bálint 1977, I: 382)

A szent Károly-hídon álló bronz szobrát 1683-ban állították, s ez prototípusa lett az Európa-szerte utak menték, hidak lábánál, malmoknál álló több ezer (sőt talán több tízezer!) Nepomuki Szent János-szobornak. A szlovákiai Kisalföld csaknem minden katolikus többségű településén megtaláljuk köztéri szobrát, illetve általában fából készült szobrát tartalmazó mezei oltárát, kápolnáját. A továbbiakban ezeket vizsgáljuk meg kissé közelebbről.

II. Nepomuki Szent János emlékei a szlovákiai Kisalföldön

Kevesen tudják, hogy amellett, hogy Csehország patrónusa és a Bánát védőszentje (Juhász 1964), Amadé László szerint a Csallóköznek is védelmezője. A felbári költő egy egész füzetnyi énekes vallásos verset jelentetett meg 1755-ben, köztük hármat Nepomuki Szent János tiszteletére¹ Többek között ilyesmiket olvashatunk benne:

„E’ kis köznek,
Csalló-köznek
Légy bizonyos gyámola,
Tüzet, vizet,
Ki megh győztél,
Tűz árvizet meg győzzél.
Oh Szent János Paissa
Jó hír név Pátronussa
Bötsület Pártfogója.”

(Amade 1755, 27)

Amade László egyébként családi hagyományként hozta a mély katolikus vallásosságot. 1622-ben egyik őse, Amade Lénárt az ellenreformációban tanúsított magatartásáért kapta meg a bárói címet, apja, Amade Antal „*buzgó katolikus lélek*” volt, sok pénzt költött templomok építtetésére, karbantartására, vallásos verseket is írt (Gálos 1937, 5-22). Maga Amade László a jezsuitáknál nevelkedett, Nagyszombatban, majd a gráci egyetemen tanult. „*Mikor az egyház Nep. Szent Jánost, éppen a jezsuiták buzgólkodására, szentté avatta, Grácban nyilvános színpadon (auff öffentliche Schaubühne) előadták a S. Joannes Nepomucenus Martyr c. darabot, amelyben Zsigmond királyunk, és magyar táncok is (Saltus Ungarorum) szerepeltek...*” (Gálos 1937, 38). Gálos Rezső tehát Amade gráci éveire (1724-25) teszi ezt a bemutatót Franz Krones monográfiájára hivatkozva, miközben (ahogy arról fentebb már volt szó) Nepomuki János szentté avatására csak 1729-ben került sor (1721-ben avatták boldoggá), tehát a szóban forgó inszenzáció a szentté avatási folyamatban játszhatott szerepet. Valószínűleg így kell értelmezni Krones szavait is: „*Die Heiligsprechung des Johannes von Nepomuk, in welcher Richtung der Jesuiten-Orden äußerst thätig war, bot 1724 Gelegenheit zu einem großen Schaustücke, das sein Märtyrerthum verherrlichte*” (Krones 1886, 338). Amade László tehát ebben a közegben nevelkedve nem csoda, hogy Nepomuki Szent Jánost védőszentjéül választotta. A jezsuita hatás elemzésére a későbbiekben még visszatérek, most azonban nézzük a szent további kisalföldi emlékeit.

---

1 Egy külön ponyvanyomtatványként később megjelent negyedik Nepomuki Szent János-költeményéről is tudunk (Amade 1759)

Néhány adat arra enged következtetni, hogy a szent szobrainak, kápolnáinak száma valamikor még a mainál is nagyobb lehetett. Köbölkúton például az egyik, a Páris-patakra futó határrészt *Szent János-part*-nak, *Szent Jancsi*-nak hívják, ami nyilván Nepomuki Szent János kultuszával hozható valamilyen módon kapcsolatba²

. Kisudvarnok határában található a *Szent János-lapos*, ahol valamikor egy Duna-ág is folyt. Rajta át vezetett a *Szent János-híd*, egykor a szent szobrával. Utóbbi ma már nincs meg és a szent emlékét csak ez a két földrajzi név őrzi³

. Naszvadon a *Jánoska-part*-on ma is áll a szent barokk homokkő szobra. Jelenleg Komáromban nem találunk ugyan hozzáférhető Nepomuki Szent János-emléket (kivéve a Duna Menti Múzeum képtárában látható festményt), ám ez nem volt mindig így. Csupán irodalmi adatokból van arról tudomásunk, hogy valamikor Komáromban állott a szentnek egy 1709-ben készült szobra, amelyet aztán elvittek (hogy pontosan mikor és miért?) a Komárom megyei, ma Magyarországhoz tartozó Szomódra (Aggházy 1959, 277). Mácza Mihály kutatásaiból tudjuk, hogy egykor a hajósok lakta városrészben, valamint a mai (és egykori) Szent János utca végében is állott a szentnek egy-egy (vagy csak egy?) szobra (Mácza 1992, 50). Nyilván ez (vagy ezek közül az egyik) került később Szomódra⁴

Annál is furcsább ennek a szobornak az elszállítása, mivel ebben az időben Komáromban szemmel láthatóan jelentős kultusza lehetett Nepomuki Szent Jánosnak. Bizonyítja ezt többek között az az 1735-ben, Nagyszombatban kiadott imádságos füzet, amely a címlap tanúsága szerint „*ujjonnan öszve szedetett, és magyar nyelven ki bocsáttatott egy nemes Rév-Komárom Városában lakozó Nepomuki Szent János tisztelőnek kegyes költségével*“. Csaknem száz esztendő múltán, 1815-ben ismét lett Nepomuki Szent János emléke a városnak, mégpedig egy kápolna a szigeti Duna parton. Fogadalomból építtették a Sárkány fivérek, mivel hajójuk egy viharból sikeresen megmenekült (Mácza 1992, 60). A kis építmény a híres Komáromi kalendárium egyik metszetén is jól kivehető, mivel azonban oly sűrűn veszélyeztették az árvizek, hogy a Komáromi Lapok tanúsága szerint 1901-ben le kellett bontani, s az alapítványt tévő család egy újabb kápolnát emeltetett, a régi egyes elemeinek fölhasználásával valamivel feljebb, védettebb helyen. Ez azonban még olyan hosszú életű sem lett, mint az árvizektől veszélyeztetett elődje, ugyanis a Duna kikötői ágán átívelő csapóhíd építése során 1966-ben lebontották. Komárom így mára Nepomuki Szent János-emlék nélkül maradt. A valószínűleg az egykori kápolnában lévő szobor a Szent András-templom padlásán vár szebb időkre, a kápolna homlokzatán elhelyezett tábla, a kápolna előtt egykor álló kereszttel együtt pedig ki tudja, hová lett?

A vizsgált területen eddig 105 szobrát⁵ és 7 kápolniját vagy mezei oltárát, valamint 1 patrocíniumát sikerült számba venni. A szabadban álló szobrok nagy részét a 18. században (de legalább a 19-ben) állították, mégpedig gyakran helyi földbirtokosok (Bagota, Béla, Má-

---

2 A helynév jelenleg széltejében ismert a faluban, Pesthy Frigyes 1864-es helynévgyűjtése viszont nem említi (Pesthy Frigyes helységnévtára. Esztergom m. OSZK Folia Hung. 1114; 14/3 köt.

3 Az adatért Marczell Bélának tartozom köszönettel.

4 A szobor ma is megvan (1998-as állapot), ám csaknem két évtizede már nem a templom előtti téren, hanem – mivel állaga annyit romlott – a plébánia egyik raktárhelyiségében vár arra, hogy egyszer restaurálni lehessen.

5 Összehasonlítául jegyzem meg, hogy Tüskés Gábor és Knapp Éva a nyolcvanas évek derekán a publikált adatok összegyűjtésével számba vették Nepomuki Szent János szabadban álló szobrait a történeti Magyarország területén. Az 1690-1880 közötti időszakaszról csaknem 300 szobrot sikerült nekik nyilvántartásba venni, amiből mindössze 3 (három!) darab származik a most vizsgált kisalföldi területről (Tüskés-Knapp 1988)

las, Taksony), illetve a település módosabb gazdái (Ebed) vagy éppen a falu népe (Muzsla, Nagyfödemes). Az előbbieket igényesebben megmunkálták, szemmel láthatóan iskolázott kőfaragó műhelyében készültek (erre nagyon szép példa a bagotai, tulajdonképpen szentháromság-fölfogásban elkészített késő barokk alkotás) és nyilván jóval többbe is kerültek, míg az utóbbiak naiv, paraszti faragók műhelyéből kikerült olcsóbb portékák (az ebedi, udvardi és naszvadi szobrok szemléletes példái ennek).

A Johann Brokoff által 1683-ban készített és a prágai Károly hídon álló szobor főpapi, kanonoki ruhában, fején birétummal, bal karjára támasztott halotti kereszttel és jobbáiban egy palmaággal ábrázolja Nepomuki Jánost. Jobb lábával egy hasábra (könyvre?) lép. A szlovákiai Kisalföld Nepomuki Szent János-ábrázolásainak zöme alapján véve visszavezethető erre prototípusra. Főleg az andódi és nyitrai ábrázolások ilyenek, s még a 20. századi dőke műkö alkotás is ebből vezethető le.

Annak ellenére, hogy a szent ábrázolása meglehetősen szigorúan behatárolt, attribútumai közt némi változatosság azonban mégis megfigyelhető. Ezek az elmúlt évszázadok során szinte észrevétlenül rakódtak rá. Most ezeket vesszük számba.

A *halotti kereszt* gyakorlatilag minden kisalföldi ábrázoláson megtalálható, olykor a mártírúrságot jelképező *palmaággal* együtt, olykor anélkül. Ezek az attribútumok, a főpapi süveggel, a *birétummal* együtt a Nepomuki Szent János-ábrázolások legrégibb rétegéhez tartoznak, s amint fentebb láthattuk, ott vannak a jóval a szentté avatása előtt készült Károly-hídi szobrán is. A birétum, a Károly-hídi prototípusnak megfelelően általában a fején van, de előfordul az is, hogy a kezében tartja vagy a lábainál hever. Ritkább és valamivel újabb az az ábrázolás, amikor a gyónási titok megőrzésére utalva, a szent bal kezével nyelvére mutat (Bátorkeszi, Nagyker, Udvard, Vágkirályfa). A komáromi Duna Menti Múzeum képtárában található Nepomuki Szent János-festmény a szent szintén a szájára mutat, miközben a háttérben a Moldva vizébe vetetés jelenete van ábrázolva. Az is előfordul, hogy a szentet kísérő kis angyalfigura mutat a szájára (Vága, Verebely). A *lakat*, mint a hallgatás jelképe nem bukkan föl kisalföldi emlékeinken (Szlovákiában Stószon és Szomolnokon találtam ilyen ábrázolásokra), ám megvan, viszonylag ritkán, cseh és német plasztikákon is.

III. Nepomuki Szent János ábrázolásának egy ritka típusa

Nepomuki Szent János a rágalom, a megszólás ellen is védelmet nyújt, amit Amadé László Nepomuki Szent János-költeményei szinte kivétel nélkül hangsúlyoznak. Ez egyértelműen a jezsuiták hatása, akik a szentet éppen a rágalom, a gyalázkodás és rossz hírnév költése ellen hívták védőszentül (Herzogenberg 1973, 30). Egy szeredi szobrán (amelyet Szlovákia emlékjegyzéke nem említ: SPS-III:95) egy *kiöltött nyelvű fejre* tapos a szent jobb lábával. Az efféle ábrázolás feltűnően ritka. Eddigi ismereteink szerint a legközelebb hozzá egy 18. századi metszet áll, amelyen a szent egy kiöltött nyelvű vénasszonyra tapos, akinek a kezében a rágalmat jelképező *fáklya* látható. A kép latin nyelvű felirata (*S. Ioannes Nepomucenus Martii. Singularis Patronus contra infamiam*) is a rágalom elleni elsőszámú patrónusként tünteti fel Nepomuki Szent Jánost. Szilárdfy Zoltán kis szentkép-gyűjteményében szintén találunk egy, a fentire kísértetiesen emlékeztető, 18. századi ábrázolást. A metszeten Nepomuki Szent János egy allegorikus figurára lép. A szent lába alatt fetrengő alak fejét nem lehet jól látni, de az világos, hogy kezében fáklyát és trombitát tart (Szilárdfy 1995, 53; 344. kép). A Passauhoz közeli Vornbach kolostortemplomában látható egy mellékoltár, amelynek 1730 körül a bécsi Adam (Joseph?) Fuchs által festett képe Nepomuki Szent János ábrázolja, amint bal lábával egy hanyatt fekvő férfi mellére lép. A férfi éppen saját nyelvét vágja ki, miközben feje körül egy kígyó tekereg (vö. Würdinger 1997, 12-13).

5092

1. Nepomuki Szent János szobra. Szered
(L. Juhász Ilona felv. 2000)

3. Nepomuki Szent János a rágalmozás
allegóriájára tapos. 18. századi metszet
(Matsche 1973 nyomán)

5093

2. Nepomuki Szent János szobrának részlete.
Szered (L. Juhász Ilona felv. 2000)

4. Nepomuki Szent Jánost ábrázoló kis szent-
kép. 18. század (Szilárdfy 1995 nyomán)

5. Nepomuki Szent János Ádám (Joseph?)
Fuchs olajfestményén. Vornbach (L.
Juhász Ilona felv. 2002)

6. Az olajfestmény részlete. Vornbach
(L. Juhász Ilona felv. 2002)

A most bemutatott ábrázolások szimbolikáját azonban valamivel részletesebben is vizsgáljuk meg!

Az 1593-ban jelent meg első alkalommal, majd 1603-ban egy illusztrált változatban is Cesare Ripa: *Iconologia* c. munkája, amely a 17-18. századi művészet egyik legnagyobb hatású jelképgyűjteménye volt. Hét nyelven, közel negyven kiadásban látott napvilágot és jelentős hatással volt a korszak művészeti alkotásaira. Sajó Tamás lefordította, sajtó alá rendezte, jegyzetekkel és utószóval látta el Ripa művének második kiadását. Ebből megtudjuk, hogy a *rágalom*, az *ócsárlás*, a *gyalázkodás* és a *megszólás* jelképe, allegóriája a Cesare Ripa által összeállított szimbólumszótárban a kígyószerűen hosszan kiöltött *nyelv*, továbbá az égő *fáklya* (Ripa 1997, 74-75, 141-142, 289-290, 368). A *trombita* a hírnév jelképe, megta- posva az ócsárlást fejezi ki (Ripa 1997, 141). A szeredi szobron a kiöltött nyelvű szörnyfej, amelyre Nepomuki Szent János lábbal tapos, tehát a rágalmazás, ócsárlás megsemmisítését jelképezi. Erre utal Amadé László következő versszaka is:

„Nyelvek lángja!
Tűz fullánkja!
Ne engedd hogy ártasson;
Kissebétnek,
Bár üldöznek
rágalmaznak gyűlölnek,
Oh Szent János Paissa,
Jó hir név Pátronussa
Bötsület Pártfogyoja’.
(Amade 1755, 27)

Egy másik költeményében fel is szólítja a szentet, hogy „*nyelv fulánkokat büntessed...*” (Amade 1759, 9). Megjegyzendő, hogy Nepomuki Szent János alább részletesebben is bemutatásra kerülő lévai gyülekezetének 1779-ben megjelent regulái is kizárólag a becsület, a

jó hírnév patrónusaként emlegetik a szentet. A lévai Nepomuki Szent János gyülekezet 1779-ben megjelentetett regulái, búcsúi és ájtatosságai között szintén találunk hasonló utalást. Az *Imádság a’ ditsőséges Nepomuzki Szent Jánosnak rothatatlan Nyelvéhez jo Hirnek, és Névnek őrizetéért* c. szövegben olvashatjuk a következőket:

“...azon kérvén téged nagy alázatossággal, hogy minden gonosz ellenem agyarkodó, 's utánam áskállódó nyelveket meg zabolázni méltóztassál; nem engedvén, hogy magam, vagy felebarátim betsületének lehessenek ártalmára”.

(Nepomuki 1779, 25)

Az ábrázolás rokonságban van bizonyos Madonna-ábrázolásokkal (*Türkenmadonna*), ahol Szűz Mária egy török fejre tapos. Az ábrázolásmód a török háborúk alatt terjedt el, elsősorban Bajorországban ismerjük példányait. Megjegyzendő, hogy Szűz Mária és Nepomuki Szent János ikonográfiája nemcsak itt találkozik, hiszen a cseh szent az egyetlen Szűz Mária mellett, akinek fejét glóriaként csillag-koszorú övezi. Az öt csillagban gyakran öt nagy betű: TACUI, ami annyit tesz latinul, hogy „hallgattam”.

IV. A Nepomuki Szent Jánoshoz kapcsolódó kultusz

Nepomuki Szent Jánoshoz kapcsolódó kultusz egyrészt egyházi gyökerű, s bár Bálint Sándor a korabeli Nepomuki Szent János iskoladrámák csekély számáról szól, vannak azért ezekre utaló nyomok is. Fentebb már hivatkoztam Amadé László Nepomuki Szent János-tiszteletének gyökereit keresgélve egy gráci előadásra. Cseh nyelvterületen is ismeretesek Nepomuki Szent János életét bemutató dramatikus szokások, népi színi előadások. Karel Procházka egy 1814-ből származó, „*Svatý Jan Nepomucký*” c. népi játékot mutat be (Procházka 1910, 92-94), Tudomásunk van továbbá egy Győrben kinyomtatott opera szövegéről is (*Meg-Sértődött ártatlanság a' kiért Istennek ereje bosszut áll, ugyan eztet Nepomucenus Szent János martyr, confessor, és szűznek, jó hir, és név fő-gondviselőjének tisztességére, musika 's comaediabéli*

7. A lévai Nepomuki Szent János Gyülekezet által kiadott aprónyomtatvány címoldala

LEVA VÁROSSÁBAN
Szent Mihály Arkangyal Templomá-
ban fel-áldozott.
NEPOMUKI
SZENT JÁNOS
GYÜLEKEZETÉNEK
REGULÁI-BÜTSÖI
és népe
AJTATOSSÁGI,
MELLYEK MOST ÚJONNAN
Azok
Szent Gyülekezetnek Lelki
Vigasztalására
Ó Nagysága Fő - Tífusztendő
B Á R Ó
LUZSINSZKY LÁSZLÓ
Nemes Esztergami Káptolom
KANONOKJA, CUSTOSSA,
és ugyan Esztergami Mezőről nevezet
A P Á T U R J A
ajtatos költségével ki-nyomattak.
Nagy - Szombatban, A' Királyi Univerzitásnak
betűivel 1779. Éftt.

versekkel, ezen szentnek bizonyos tisztelője koholta, s össze-szerzette. Nyomtatott Győrben 1749-dig esztendőben). Utóbbira, mint magyar-latin nyelvű operára Bálint Sándor is utalást tesz (Bálint 1977, I: 382). A fentebb idézett munka azonban tisztán magyar nyelvű. Az egyházi iskoladramák, dramatikus népszokások, népi színjátékok kétségtelenül nagyban elősegítették Nepomuki Szent János kultuszának erősödését. Ehhez járult a prédikációk szerepe (érdekese módon, Jánosi Gyula könyvében, amely a magyarországi barokk népi vallásosság egyik kincsesbányája, a jezsuitáknak Nepomuki Szent János kultuszának terjesztésében betöltött szerepéről nem szól: Jánosi 1935). A különféle vallási társulatok ugyancsak a kultusz megerősödéséhez vezettek. Ilyen lehetett például a lévai Nepomuki Szent János-gyülekezet is, amelynek belső szabályzata és bizonyos ájtatossági formái – ahogy arra fentebb már utaltam – nyomtatásban is megjelentek (Nepomuki 1779). A szóban forgó füzet *Elől-járó beszédéből* kiderül, hogy Léván már 1743-ban létrehozták *Nepomuki Szent János Gyülekezetét*, amelyet XIV. Benedek pápa is megerősített. A vallási társulatnak nemcsak a városból, hanem még a távolabbi környékről is voltak tagjai, akik a lévai templom Nepomuki Szent János oltára „ékesítésére kintseket is [fel]ajánlottak“. Reguláit hét pontba foglalva közli, ezek közül a másodikat és a negyediket teljes terjedelmében érdemes elolvasni:

„II. Regula

Mind Férfiak, 's -mind Aszszony Emberek azon legyenek, ha ennek a' Szent Társaságnak igaz Tagjai akarnak lenni, hogy Felebaráttyok betsületit, hírét, nevét se magok ne betstelenítsék, se másoktól betsteleníteni (a' mennyire lehet) ne engedgyék; hanem inkább azok fogyatkozásait mindenek előtt palástolják. Más volna, ha valaki, mellytől Isten őrizzen mindeneket, nagy súlyos vétekbe esnék, úgy mint eretnkségben, vagy más effélékbe; mert akkor Lelki ismértekből tartoznának, annak 's -nem pedig másnak megjelenteni, 'a ki erről a vétekről tehetne.

(...)

IV. Regula

Ennek a' Szentnek semmivel inkább nem kedveskedhetnek, mintha először az ő jószágos cselekedetit, mellyekben ő magát gyakorlotta, követik. Másodszor ha az ő emlékezetire s' -tisztességére az ő képit, vagy ereklyéjét oly helyt hordozzák a' hol gyakorta láthassák, vagy leg alább ha éppen magokkal nem hordozhatták, a' házokban betsületessen tartják, és azt, a' mint illik tisztelik.“

(Nepomuki 1779, 5-6)

Az utóbbi sorok azért is tanulságosak, mivel rávilágítanak arra, hogy miért olyan gyakoriak Nepomuki Szent János képei, ábrázolásai. Amint már fentebb arról volt szó, a vizsgált térség legtöbb, katolikus többségű településén állott vagy áll valamilyen Nepomuki Szent János-émlék, a legtöbb esetben köztéri szobor. Ezekhez a szobrokhoz általában a szent napjának előestéjén körmeneteket rendeztek. Böszörményi János, Dunamocs történetét összefoglaló munkájában leírja, hogy a moci Duna-szakaszon egykor állott egy Nepomuki Szent János szobor. Állíttatását (1778) egy 1735-ben történt tömeges vízi balesettel hozzák kapcsolatba. Az 1846-as egyházlátogatási jegyzőkönyv leírja, hogy „szokásban van a moci anyagyházban ájtatosság Nepomuki Szent János tiszteletére s az ünnepén a szobrához vezetett körmenettel teszik hatásossá a szent tiszteletét” (Böszörményi 1990, 194). A vásáruhi hívek Nepomuki Szent János előestéjén szintén gyertyás körmenetben vonultak még a második világháború előtt is a szent szobrához (a szent hasonló csehországi kultuszához lásd: Procházka 1910, 168-169)

Nepomuki Szent János kultuszával kapcsolatban közismertnek mondható szokás, a Dankó Imre által megfogalmazott voltaképpen „vízi körmenet”, a bajai *Jánoska-eresztés* (Dankó 1958). Lényege, hogy a bajai *vízenjárók* (eredendően a molnárok, majd csatlakoztak hozzá-

juk a hajósok, dereglyések, halászok stb. is) Nepomuki Szent János napjának előestéjén (május 15-én) a szent kápolnájában ünnepélyes áldással egybekötött litánia szokott lenni. Ezt követően a molnárok kivitték a kápolnából Nepomuki Szent János faszobrát, azt egy feldíszített dereglyére tették és tűzijátékok közepette leúsztatták a Sugovicán át a Dunáig. A sajátos vízi felvonulást a parton óriási tömeg kísérte figyelemmel. A szokás és a rokon jelenségek elsősorban a Duna magyarországi szakaszának déli részéről adatoltak (Bálint 1977, I: 379-380). Újabban a vajdasági Bezdánból jelent meg egy hasonló vízi körmenet leírása. Az ünnepség fő szervezői itt is a *vízenjárók* voltak. A szent ünnepének estéjén a *“vízen élő emberek”* a Ferenc-csatorna partján gyülekeztek, ahová egy-egy deszkadarabot hoztak magukkal, amelyekre égő gyertyákat erősítettek. *“Megadott jelre a maga deszkadarabját mindenki a vízre bocsátotta, s az ár lassan tovavitte. Amerre elhaladt a különleges úszó menet, szinte nappali fényben úszott az egész környék”*. Más hagyomány szerint, a hajósok gyertyákkal és lámpákkal feldíszített csónakokon érkeztek a Duna felől. Nepomuki Szent János szobrának közelében egy koszorút dobtak a vízbe és a szenthez fohászkodtak (Balla 1995, 19). Valószínűleg hasonló váci szokás töredékről Tragor Ignác nyomán Bálint Sándor is beszámol (Bálint 1977, I: 378), aminek újabban felelevenítésével is kísérleteznek⁶

Tisztán logikai úton feltételezhetjük, hogy ismert volt a most vizsgált térség Duna-szakaszán is, hiszen már fentebb volt róla szó, hogy Komárom jelentős kultusza lehetett. Hasonló szokás egykori megléte a Pozsony-Esztergom közötti Duna-szakaszon annál is inkább valószínűsíthető, mivel minden bizonnyal cseh (esetleg német?) eredetre vezethető vissza (vö. Bálint 1977, I: 419, 27. sz. jegyzet; Graf 1985, 218-219). Annyi bizonyos, hogy Prágában már 1715-ben rendeztek a Moldva vizén hajós zenei bemutatókat (*“muzika na šífěch”*). Évente más, erre az alkalomra komponált zeneművet mutattak be ekkor, miközben a szent Károlyhídon álló szobrát kivilágították. Valamivel később, a 18. század közepén Nepomuki Szent János előestéjén a Moldva vizén úszó hajókról tűzijátékkal is elbűvölték a Prágába érkezett zarándokokat (Voříšková 1995, 230-231). Passauban 2001. május 16-án este Nepomuki Szent János Dunához közel álló szobránál szentmisét mutattak be, majd a Dunára a helyi víziőrség emberei háromszáz mécesest bocsátottak, amelyek méltóságteljes vonulásban úsztak lefele a folyón (*Passauer Neue Presse* 2001.5.18., 29). E szokásanyag nyilvánvalóan a Moldva vizébe ölt Nepomuki János teteme körüli, fentebb már említett fénycsodával van kapcsolatban. Itt most a már idézett lévai Nepomuki Szent János Gyülekezet által megjelentetett füzetből idézem a csodára vonatkozó passzusokat:

„A’ Szent Mátyr halálát, melyet annyira kívánt titkolni Wenceslaus, az Isten mindgyárt csudák-által ki-jelentette, és dicsőségesé tette, mert legottan a’ Szent Mátyr testét a’ mennyei világosság környül fogá, és az egész Moldava vizén ékesen tündöklő égő-gyertyáknak számtalan sokasága láttaték uszkálni, a’ hol pedig a’ Szent Mátyr teste lassan lassan a’ viz-szinén folydogál vala, ott magassabban ki-tetsző fáklyáknak, és szövémeknek sokasága tündöklött, mellyek szép renddel késérvén a’ szent testet; annak mint egy temető pompát, és tiszteletet tettek.”
(Nepomuki 1779, 49)

A legendáriumából adódó fényszimbolika jelentőségét bizonyítják a szobraihoz rendezett gyertyás, lampionos körmenetek is (vö. Graf 1985, 219; Schmidt 1971, 100-101). Szobrai talapzatán gyakran hatágú csillagnak kiképezett mécesestartót láthatunk, ami szintén a fényszimbolikával van összefüggésben. Az egész szokáskör európai összefüggésekben, a magyar és a nemzetközi anyag bevonásával történő vizsgálata még a jövő kutatási feladatai közé tartozik.

6 Zomborka Márta szíves szóbeli közlése.

Szobrait igen gyakran vizek, hidak közelében állították föl (Dunamocs, Karva, Kisudvarnok, Kürt, Nagymegyer, Nebojsza). Mivel a szép halál elősegítőjeként is tisztelték, előfordulnak térségünkben is temetőbeli szobrai (Csölösztő, Kicsind).

Különféle tréfás, félig-tréfás történetek is kapcsolódnak a Nepomuki Szent János-szobrokhoz. Szögyénben mesélik például, hogy a szomszédos bartiak lekaszált szénája a sok esőzés miatt elrohadt, ezért a falu szélén álló *Jánoska* [Nepomuki Szent János-szobor. L.J. megj.] hátára batyut kötöttek, mondván, nem jól vigyázott a szénára, hát mehet (Jónás Boldizsárné sz. 1917; Szögyén). Hasonló tréfás történeteket Bálint Sándor is említ összefoglaló munkájában (Bálint 1977, I: 378).

V. Összegzés

Nepomuki Szent János eredendően tipikus népi szent, hiszen az egyház hivatalosan hosszú ideig nem akarta személyét kanonizálni. Amikor viszont megtette, akkor erősen “rátelepedett”, ünnepét, kultuszát mélyen beépítve a barokk katolikus liturgiába. Éppen ezért mára viszonylag kevés népi, félnépi szokáscselekmény, hiedelem kapcsolódik személyéhez. További kutatásokkal, a szomszédnépi és hivatalos egyházi kapcsolatok mélyebb föltárásával azonban a jövőben még nyilván árnyalhatóbb lesz a róla eddig megrajzolt kép.

Irodalom

Aggházy Mária

1959 *A barokk szobrászat Magyarországon II.* Budapest.

Amade László

1755 *Buzgó szívnek énekes fohászkodási.* Bétsben.

1759 *Ajtatos fohászkodás az jó hir; név bötsületnek pártfogójához...* Győrben.

Askercz Éva

1993 Barokk út menti szobrok Északnyugat-Magyarországon. In *A Kisalföld népi építésze.* Szerk. Cseri Miklós és Perger Gyula. Szentendre–Győr, 385–394. p.

Bálint Sándor

1977 *Ünnepi kalendárium I-II.* Budapest.

Balla Ferenc

1995 Nepomuki Szent János kultusza Bezdánban. *Létünk* 25, 1-2. szám, 15-14. p.

Böszörményi János

1990 *Dunamocs évszázadai.* Bratislava.

Dankó Imre

1958 A bajai Jánoska-eresztés. *Ethnographia* 69, 145–148. p.

Gálos Rezső

1937 *Bárá Amade László.* Pécs.

Graf, Roland

1985 Die Verehrung des Heiligen Johannes von Nepomuk dargestellt an den Flurdenkmalen des Frankenwaldes. In *Heimatkundliches Jahrbuch des Landkreises Kronach* 15. Kronach, 205–220. p.

Hartinger, Walter

1979 Marien-, Wenzel- und Nepomukwallfahrten in Böhmen. *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 22, 27–42. p.

Henke, Arthur – Schöne, Albrecht (Hg.)

é.n. *Emblemata. Handbuch zur Sinnbildkunst des XVI. und XVII. Jahrhunderts.* Stuttgart–Weimar.

Herzogenberg, Johanna von

- 1973 Zum Kult des heiligen Johannes von Nepomuk. In *Johannes von Nepomuk. Variationen über ein Thema*. München–Paderborn–Wien, 25-35. p.

Jánosi Gyula

- 1935 *Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán*. Pannonhalma.

Krones, Franz

- 1886 *Geschichte der Karl Franzes-Universität in Graz. Festgabe zur Feier ihres dreihundertjährigen Bestandes*. Graz.

Mácza Mihály

- 1992 *Komárom. Történelmi séták a városban*. Pozsony.

Matsche, Othmar

- 1971 Die Darstellungen des Johannes von Nepomuk in der barocken Kunst. Form, Inhalt und Bedeutung. In *Johannes von Nepomuk*. Passau, 35-62. p.

Nepomuki

- 1779 *Léva várossában Szent Mihály Arkangyal Templomában fel-álítottott Nepomuki Szent János gyülekezetének regulái-bútsúi és némely ajtatossági, mellyek most újonnan azon Szent Gyülekezetnek Lelki Vigasztalására Ő Nagysága Fő-Tisztelendő Bárá Luzsinszky László Nemes Esztergami Kaptalom Kanonokja, Custossa, és ugyan Esztergami Mezőről nevezet Apáturja ajtatos költségével ki-nyomtattak*. Nagy-Szombatban.

Procházka, Karel

- 1910 *Lid český s hlediska prostonárodně-náboženského*. Praha.

Ripa, Cesare

- 1997 *Iconologia, azaz különféle képek leírása...* Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta Sajó Tamás. Budapest.

Schmidt, Leopold

- 1971 Die volkstümliche Verehrung des heiligen Johannes von Nepomuk. In *Johannes von Nepomuk*. Passau, 98-106. p.

Szilárdfy Zoltán

- 1995 *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből II. 17-18. század*. Szeged /Devotio Hungarorum 2./

SPS

- 1967-69 *Súpis pamiatok na Slovensku I-III*. Bratislava.

Voříšková, Alena

- 1995 Postava sv. Jana Nepomuckého v lidovém umění. In *Světci v lidové tradici*. Red. Ludmila Tarcalová. Uherské Hradiště, 229-235. p.

Würdiger, Hans

- 1997 *Kloster Vornbach*. Passau.

Dodatky k ikonografii svätého Jána Nepomuckého

Resumé

Kult svätého Jána Nepomuckého bol na Podunajskej nížine v 18.–19. storočí veľmi bohatý. Dôkazom toho sú okrem iného jeho početné sochy, postavené v tom období na voľných priestranstvách. V prípade mnohých z nich možno pozorovať formálnu súvislosť so sochou svätého Jána Nepomuckého, stojacou na Karlovom moste v Prahe. Existuje však plastika, nachádzajúca sa v Sereďi, ktorú možno z ikonografického hľadiska označiť za jedinečnú. Zobrazuje sv. Jána Nepomuckého ako patróna, ochraňujúceho pred ohováraním (nohami stojí na hlave netvora, predstavujúceho ohováranie). S podobnými zobrazeniami sa zriedkavo stretneme aj na rytinách (ilustráciách kníh, svätých obrázkoch), ako i oltárnych obrazoch v kostoloch. Sereďské zobrazenie je však podľa našich doterajších vedomostí jediným trojrozmerným stvárnením tejto témy. Keďže Sereď leží v blízkosti Trnavy, niekdajšieho významného strediska jezuitov v období protireformácie, možno toto stvárnenie dať do súvislosti i s ich vplyvom.

Svätý Ján Nepomucký bol pôvodne typickým ľudovým svätým, veď cirkev jeho osobu dlhý čas odmietala oficiálne kanonizovať. Keď sa tak však nakoniec stalo, silne si ho „prisvojila“, zabudujúc jeho sviatok a kult hlboko do svojej barokovej katolíckej liturgie. Práve preto sa dnes k jeho osobe viaže pomerne málo ľudových a pololudových zvyklostí a povier. Patria k nim v prvom rade rôzne procesie, ktoré boli veľmi často poriadané na vode, ale objasnenie ich presného pôvodu ostáva úlohou budúcnosti. Úloha rozličných laických náboženských združení v šírení jeho kultu v Karpatskej kotline tiež nie je celkom jasná. Aj povesti, viažuce sa k jeho postave, poznáme len útržkovite.

(Preklad: Andrea Dubeková)

Zur Ikonographie des hl. Johannes von Nepomuk in der Kleinen Tiefebene

Zusammenfassung

Der Kult des hl. Johannes von Nepomuk war auf dem slowakischen Teil der Kleinen Tiefebene im 18-19. Jahrhundert außerordentlich reich. Das kann man unter anderem mit der hohen Zahl der Statuen in der freien Flur beweisen. Die meisten der hiesigen Darstellungstypen kann man von der Statue an der Prager Karlsbrücke ableiten. Es gibt jedoch eine Statue in Szered, die ikonographisch einzigartig ist. Hier wird der hl. Johannes von Nepomuk als Patron gegen Verleumdungen und böse Rede dargestellt, wie er auf die, die Verleumdungen symbolisierende Figur mit seinem Fuß tritt. Ähnliche Darstellungen kann man nur auf den Stichen (Buchgraphik und kleine Andachtsbilder), sowie auf den Altarbildern im 18. Jahrhundert finden. Unserem Wissens nach ist diese Statue die einzige, die dieses Thema dreidimensional darstellt. Da Szered, wo sich diese Statue befindet, in der nächsten Nähe des wichtigsten Zentrums der ungarischen Gegenreformation, des Jesuiten-Ordens Tyrnau liegt, kann man diese Darstellung mit dem Jesuitenorden in Zusammenhang bringen.

Obwohl der hl. Johannes von Nepomuk ursprünglich ein typischer Volksheiliger war (die Kirche wollte nämlich seine Person offiziell lange Zeit nicht kanonisieren), später – als sie es doch getan hat –, machte sie sich die Sache zu eigen und versuchte Fest und Kult des Heiligen in die barocke katholische Liturgie einzubauen. Deshalb ist das, an seine Person heutzutage anknüpfende (Volks)Brauchtum relativ arm. Da sind in erster Reihe die verschiedenen Prozessionen, die häufig auf dem Wasser stattgefunden haben. Verbreitung und Ursprung solcher Wasserprozessionen muß künftige Forschung erst noch klären. Die Rolle der verschiedenen Bruderschaften im Verbreitungsprozeß seines Kultes im Karpatenbecken ist auch noch nicht ganz klar. Die an Gestalt des Heiligen anknüpfenden Sagen sind nur zu einem geringen Teil bekannt.

Egy vándorló templom útja Vágmagyarádtól Ráckeveig LUKÁCS LÁSZLÓ

A vándorló templomokra vonatkozó mondákkal a XVIII–XIX. századi levéltári iratokban, írásos feljegyzésekben is találkozunk. Pozsonyban a Fejér megyei Martonvásáron és környékén birtokos Brunszvik-család levéltára egy 1732-ben keletkezett tanúvallatási jegyzőkönyvet őriz, amelyben egy ilyen mondára bukkantunk (Szlovákia Központi Levéltára, Pozsony, A Brunszvik–Chotek család levéltára, X, 7, Lad. K. Fasc. 2. No.3.). A Martonvásáron és környékén élő hagyomány szerint az egyik ráckevei templom a Vértesen és a Mezőföldön majd a Dunán keresztül vonult a mai helyére. Vonulása közben Gyúró, Kuldó, Tordas, Kálozdpusztá, Martonvásár, Szent László-pusztá, Szent Miklós-pusztá és Ercsi határában egy nagy árkot húzott (1. kép). A tanúvallatás során erről az árokról és a templom vonulásáról kérdezték meg az érintett települések lakosai közül tíz tanút. A tanúvallomásokból érdemes néhányat szó szerint idézni:

Gárdonyi György, 60 éves, etyeki lakos, a komáromi jezsuiták jobbágya: „Attya urátul, ki 103 esztendő s korában halt meg, halála előtt 8 esztendővel hallotta. Edgyütt Rátzkevében menván 4 ökrök vásárlására, hogy Duna szigetben lévő két templomnak árnyékjában edgyütt hevertének, az attya mondotta: Fiam, ezen napkelet tornyával álló templom onnan felől jött a Vértesen és Dunán által ide.” Dubowszky István, 60 éves, tordasi lakos: „Fátens uram is Tokajnak veszedelmekor származván erre a földre Gyúróra a kurutz világ előtt jóval is hallotta közönségesen az öreg s régi emberekől, hogy onnant föltől a

1. Egy vándorló templom útja Vágmagyarádtól Ráckeveig.
A tanulmányban említett települések.

Vértesen által templom ment volna igyenesen a gyúrói s tordasi Haraszton által, a mint tudniillik mai oculata, a' mely árkon gyöt a Budai útig, és ugyan ezen árok látható képpen Ercsi felől a Dunán által szolgál mindig hallotta templom által menetele jelének lenni, és hogy Dunán túl való szigetben lévő két templomnak egyikét tartották azon templomnak..." Kalkó György, 29 éves, tordasi jobbágy: „Ezen Fátens Gyúron lett a világra, onnan jött Tordasra lakni, ez itt hallotta, hogy kérdésben lévő templom Nagyszombatnál lévő Moderdorf nevű faluból jött volna a Vértesen, gyúrói és tordasi Haraszton által Ercsiig, onnan pedig igyenesen a Dunán által menetelének árka mai oculata szerént tarcsón..." Fehér György, 65 éves, nemes, a martonvásári puszán él: „Fátens Uramnak az attyáé ugyan Fehér Gergelyé lévén azon Sz.Iváni, Sz.Lászlói és Sz.Miklósi Puszták, melyeknek határit keresvén attya ura Buda megvétele után ötödik esztendőben édes attyának Gyúron igen öreg fogot biztonsági lévén akkori ott való szabados házánál leg ottan elől hozakodván questionalt templom Dunán által menetelének jelensége, attya ura háta megett állván s szolgálván Fátens Uram hallotta mint attya urától ugy több egyben gyült öreg emberektől bizonyítani, hogy azon öreg emberek idejekben is valóságossan hallották az attyoktól, hogy a gyúrói és tordasi Haraszton Dunára szolgáló árok lett volna templom menetelének jelensége. Fátens uram említett pusztájukat birván, mivel azon árok keresztül által szolgál rajtok száma nélkül volt azon árkon, 's látta, de sokkal látzatósabb volt, mint most. Hallotta azt is, azon gyülekezetben, hogy mikor azon Templom a Haraszton által ment, nagy harangszóval hallotta menni..." Kónya György, 63 éves, nemes, kuldói lakos: „Harminchat éve Kuldón lakik, s itt kivált Kiss János öreg embertől, ki még török világban itt Gyúron lakott, több öreg emberektől és elégszer hallotta, még most is a pásztor gyermekeknél közönséges hire vagy on azon kérdésben való templom által menetelének, hogy jele s hele maga után hagyatott volna igyenesen a gyúrói és tordasi Haraszton egészen a Dunán is által, mely árok egy jel..."

A tanúvallatási jegyzőkönyvhöz egy kézzel rajzolt térképvázlatot is mellékeltek, amely a Vértes és a Duna közötti területet ábrázolja. Ezen szaggatott vonallal tüntették fel a Zámoly és Ercsi között húzódó árkot, a templom vanulásának útját. Az árok jele alá ezt írták: „Fossatum seu meatus templi.“ (Árok vagy a templom útja).

A mondát Rosty Zsigmond, Fejér vármegye levéltárosa is bemutatta *Egy templomjárás Fejér megyében* című, 1859-ben megjelent cikkében (Rosty 1859, 123-124). Rosty azt is megemlítette, hogy a szigetűfalui lakosok körében a monda még a XIX. század közepén is közszájon forgott. Ők azt állították, hogy a templom kelet felől, az Alföldről jött. Három évvel később Petheő Dénes a Vasárnapi Ujságban megjelent *A Tárnokvölgye és vidéke* című cikksorozatában említette meg a mondabeli templomot: „mely a Vértes hegyek alján állott, de egyszer csak egy szép éjen felkerekedett, el sem búcsúzott, hanem nyakába vette az utat s hét határon és a Dunán keresztül, átment a Csepel szigetére“ (Petheő 1862, 567).

Az egyik tanú a Nagyszombat melletti Moderdorf községet említette a templom származási helyeként. Fényes Elek 1851-ben megjelent geográfiai szótárában Modersdorf, Nagyszombattól fél órányira fekvő, szlovák lakosságú, katolikus falu szerepel (Fényes 1851, III, 108). A Pozsony megyei Vágmagyarádon (Magyarád, Modorfalva, Moderdorf, Modersdorf) 1910-ben 1662 szlovák és magyar lakos élt (Lelkes 1992. 409). Szlovákia 1984-ben kiadott térképén Modranka néven tüntették fel Nagyszombattól délkeletre. A község temploma a XVII. század közepe óta híres Mária-kegyhely volt, ami hatással lehetett a mozgó templommal kapcsolatos mondanakör meghonosodására is. Modordorfi Boldogasszony képe kapcsán ezt írta róla 1863-ban Jordánszky Elek: „Van Nagyszombat városához közel egy Modordorf nevű falu, a halott Krisztus urunk koporsója mellett, egy lorétomi ház is építetett az 1654. esztendőben, holott a sok búcsújáró emberek malasztokat is vesznek Istentől szent Anyja törekedése által... Azon templom gondviselését Szalkovics Ádám Nagyszombaton lakó eszter-

2. A Mária-kegykép Vágmagyarádon

3. A Mária-kegyszobor Andocson

gomi kanonok, a remete sz. Pál magyar szerzetén levő papokra bízta, kiknek akkor benn a városban templomuk és klostromuk vala. Arra bízott a modordorfi templomban oldalaslag felállított lorettoi háznak és a bold. Szűz fából faragott feketés képének gondja is... Gyakoroltatott igen is a búcsújárok által e helyen az istenes buzgóság addig, míg a paulinusok el nem töröltettek 1786-ban, sőt még azután is, miglen az esztergomi főkáptalan menedékhelyét, azaz Nagyszombat városát el nem hagyá...” (Jordánszky 1863, 46-49. 2. kép).

Hasonló vallásos legendára bukkantunk Pesty Frigyes XIX. századi kéziratos helynévgyűjteményében. A Veszprém megyei Halimbáról Vajai István bírő és Rauzli József jegyző 1864-ben ezt írta a földrajzi neveket gyűjtő Pesty Frigyesnek: „...a’ nyolczadik dűlő is rétnek használtatik. Ezen dűlőben látható egy régi sáncz forma amellyről azt mondja még maig is a’ nép, hogy ezen árok azt jelentené, hogy az Angyalok egy kápolnát Andocsról Somogy megyéből hoztak volna Zala megyébe Sz. Lászlóra, s ezen kápolna nyoma hagyta volna maga után azon árkot, Andocstól egész Sz. Lászlóig” (Pesty Frigyes: *Helynévgyűjtemény. Veszprém megye*. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirat-tár, Fol. Hung. 1114). Ez az adat térben két híres dunántúli búcsújáróhelyre, Búcsúszentlászlóra és Andocsra, időben pedig a török korra irányítja figyelmünket. Búcsúszentlászló legendája szerint amikor a hódító török sereg Zala megyét elérte, a menekültek ezen a félreeső helyen gyülekeztek, húzták meg magukat. Az angyalok, hogy a menekülteket vigasztalják, egy kápolnát hoztak ide. A zarándokok Búcsúszentlászlon a Lorettoi Boldogasszonyt, a törökök elleni harc szimbólumát tisztelik (Bangó 1978, 57; Adriányi 1986, 67; Hartinger 1985, 16-17; Hartinger 2000, 27-30). Andocs legendáját így írta le 1836-ban Jordánszky Elek: „Az andocsi klostromot, és a mellette fekvő templom nagyobb részét gróf Volkra János Ottó Andocsnak akkori földesura, s veszprémi püspök építtette 1725-ben. A templomban, mely a mennybefelvitett Nagyasszonynak van szentelve, ilyen kép látszik, mint a milyent ide reszktek. A Boldogasszony jobb karján tartja a

kisdéd Jézust, mindkettő koronás fővel levén. Mellettük áll két koronás sz. szűz martyr, sz. Ágota és sz. Dorottya. A Boldogasszony felett olvastatik: Regina Angelorum, azaz: angyalok királynéja. Sokan régi hagyomány után most is azt tartják, hogy angyalok által hozatott ide ezen templom kápolnája e szent képpel együtt, mint ama názárethi ház, messze földről. Az a régi kápolna mintegy szanktuariuma a templomnak „ (Kaltenbaeck 1845, 66; Jordánszky 1863, 173-175. 3. kép). A legendát az 1930-as években így beszélte el a kalocsai Lüdvérc Julis: „A kalocsaji templomban a törökök Márhó kötötték a lovukat. Egyik kargyáva mög is vágta a Márja arcát, most is láccik a főadás rajta. Éccaka főkerekődött a Márja, Paksná mönt át a Dunán, két derék angyal vite rúdon; nagyok, óriások. Gyapány (Gyapa), Kél (Németkér), Uzora (Ozora), Simontornya, Szakál (Szakály), Nagynémeti (Tolnanémedi) felé möntek. Ahun leütek a fa alá pihenni, az ágak összeborutak oszt főrás fakat. A kápolnáhó mög híjába akartak templomot építeni, de nem ragad hozzá „ (Bangó 1987, 57; Bálint–Barna 1994, 100; Eckert 1937. 4. kép).

4. Az andocsi kegytemplom (Lantos Miklós felvétele)

Am, az 1920-as években hallottam az apósomtól: Kint voltunk az erdőszélen aratni, elküldtek a Kereszt völgybe vízért. Mikor jöttem visszafelé, feltűnt, hogy a búzában két sorban a búzafek meg voltak hajolva erősen. Kérdeztem, miért van az úgy meghajolva, és azt mondta az apósom, hogy az angyalcsapás. Kalocsáról erre hozták az angyalok a kápolnát, és vitték Andocsra, az ozorai faluvégen letették pihenni. Volt ott egy kút is, melyet szentkútnak hívtak, és szombaton este odajártak imádkozni és énekelni. A másik dűlőben rozst arattunk, és ott is úgy le volt dűlve a rozs, és az apósom azt mondta: Látod, ez is angyalcsapás, erre haladtak tovább. Csicsói pusztában megint megpihentek, nagy fényesség támadt, a pásztorok megijedtek, és mondták nekik, ne féljete. Onnan tovább vitték Andocsra. Mikor én Andocson jártam, a szerzetesek kertjében a két végét láttam a vasrudaknak a kápolna alatt“. Hajdú István az enyingi népszokásokról 1987-ben készített néprajzi pályamunkájában a legendáról ezt írta: „A búcsújáró ájtatosság közé abban az időben különböző hiedelmek, babonák is keveredtek. A jámbor legenda szerint az andocsi kegykápolnát angyalok hozták Kalocsáról Andocsra. A templom mögötti völgyben volt egy érdekes növésű fa. Ahogy a földből kinőtt, kb. 1 méter magasban, több méter hosszan vízszintes irányban húzódott a törzse, majd úgy tört a magasba. Az angyalok erre tették a kápolnát, akkor hajlott meg. A fa kérgéből némelyek fogvájót csináltak, ezt fogfájás ellen tartották jónak... A csodás fát később eltávolították” (A Szent István Király Múzeum Néprajzi Adattára, Székesfehérvár, lelt.sz.: 87.14; Adriányi 1986, 67).

Az andocsi kápolna legendáját a Mezőföldön is jól ismerik. Érthető, mivel területe Kalocsához és Andocshoz is közel van, s katolikus népe buzgó búcsújárónak számított (Gelencsér–Lukács 1991, 57-62). Az andocsi búcsújárások a legendát tovább erősítették. Pál Lajosné Szűcs Farkas Veronika 1906-ban Ozorán született, említette, hogy együtt bér-málkozott Illyés Gyulával (1902-1983). Kérésre levelében ezt írta Andocs legendájáról: „Én, özvegy Pál Lajosné Ozorán lak-

E kápolnák, kegyszobrok csodás áttelepítésében ugyanúgy szerepe volt a török veszélynek, mint Mária házának Názáretből a Fiume melletti Tersatóba majd az Ancona melletti Loretóba telepítésénél. A legenda szerint Mária názáreti házát is angyalok vitték el a Szentföldet elfoglaló törökök elől Dalmáciába majd Itáliába a XIII. század végén (Kaltenbaeck 1845, 66-69; Mohl 1894, 5-9; Bálint 1944, 28-35; Schmidt 1953, 53; Gaál 1983, 22-28; Beinert–Petri 1984, 761, 867, 903-904; Flögel 1984, 176-177; Pötzl 1984, 368-382; Raff 1984, 206-223; Hüttl 1985, 150-150; Giuriati–Lanzi Arzenton 1992. 16). A Szentföld első magyar ismertetője, Pécsváradi Gergely ferences szerzetes, aki 1514-17 között Jeruzsálemben élt, így tudósított erről az eseménysorról 1519 körül Bécsben megjelent latin nyelvű útleírásában: „Názáret szent városáról. Az a hely, ahol az angyal a Szűzet imádkozásának helyén köszöntötte, a föld felszíne alatt van. Az az épület avagy házacská pedig, ahol akkor a Szűz imádságban és elmélkedésben töltötte idejét, annak a földnek bűnös lakói miatt Dalmáciába vitetett át. Onnan ismét ugyanazon ok miatt a tengeren át Lorétomba vitték, ahol most nagy tiszteletben tartják“ (Pécsváradi 1983, 203-204) Tersató (ma Trsat, Horvátország) a XI. századtól egészen az első világháború végéig a Magyar Királysághoz tartozott, amely a XVI-XVII. századokban folyamatos küzdelmet folytatott a törökök balkáni, délkelet- és közép-európai terjeszkedése ellen. A magyarok török ellenes harcukhoz Szűz Máriát, a Keresztények Segítségét (Auxilium Christianorum) is segítségül hívták: „Jórészt a Habsburg udvar ösztönző hatására épült ki a XVII. században Nyugat-Magyarországon és a Felvidéken, illetőleg az osztrák tartományokban a lorettói kápolnák egész sora, amely – készítői szándéka szerint – mintegy misztikus védővonal húzódott a török hódoltság határán és állt ellen a török fenyegetésnek“ (Barna 1997, 47).

A templomok csodás áttelepítésének vannak a török veszélytől független, helyi mondái is. Andocs legendájának harmadik változata szerint a török időkben a Tisza vidékén egy protestáns vihar elől a kápolnába hajtotta be az ökreit, amire égi erők kiszakították azt a földből és Andocsra vitték (Adriányi 1986, 67). A Zala megyei Vaspör Csatár nevű szőlőhegyének lábánál egy templom állt, amit, mivel az árvíz fenyegette, le akartak bontani, s a hegy tetején újra felépíteni. Meg is kezdték a munkát, de amit nappal lebontottak és a hegy tetejére vittek, azt az angyalok éjjel visszahordták és újra felépítették. E csoda emlékére tartják minden évben Nagyboldogasszony napján (augusztus 15.) a csatári búcsút, amelyre távoli vidékekről is érkeznek zarándokok (Nagy 1892, 66-67). A Karancskeszihez (Nógrád m.) tartozó karancshegyi kápolna a monda szerint úgy épült, hogy az összehordott építőanyagot, a félig felépített falakat az angyalok egy éjjel egy másik hegycsúcsra hordták át. Az esemény a monda szerint Árpád-házi Szent Margit idejében, a XIII. században történt (Barna Gábor – Budapest, szíves levélbeli közlése. – Borbás Vince ezt írta Karancs-hegyi kápolnáról: „Egy éjjel épült fel, a nép hite szerint, még pedig istenes munkából, a Karancs-hegy tetején a most már romban levő Órangyalok kápolnája is“ Borbás 1893, 96; Lengyel 1988. 156).

Utóbbi példák az angyalok által éjszaka elhordott építőanyag illetve amit nappal építettek, éjjel az angyalok lebontják motívumokat tartalmazó mondatípushoz tartoznak. E mondatípus szép példáival találkozunk a német és a finn néphagyományban is (Hoffmann-Krayer – Bächtold-Stäubli 1931/32; 1399; Depiny 1932, 321-324; Haiding 1969, 49; Simonsuuri 1961, 131-133; Simonsuuri–Rausma 1968, 311). Tipikus fordulata e mondáknak, hogy az ember eltervezi a templom, a kápolna, a vár építését, helyét, de Isten megváltoztatja szándékát, máshol építtet. Bizonyosságául annak, hogy az építkezés, különösen a szakrális célú kápolna, templom építése a túlvilági hatalmak szférájába tartozik: az Isten segíti, az ördög akadályozza az ember építési szándékát (Lengyel 1988, 156).

Végül azokra a tréfás, falucsúfoló mesékre szeretnék utalni, amelyek a templomtolókról szólnak. E típusba tartozó mesét gyűjtött Berze Nagy János a Baranya megyei Nagyvátyon,

Gaál Károly az észak-burgenlandi Mosontarcsán, B. Kovács István a gömöri Baracán (Berze Nagy 1940, II, 399-400; Gaál 1985, 329; B. Kovács 1994, 171). Az utóbbi így szól: „A jó rátótiak templomot építettek, de úgy tanáták, hogy nem egészen jó hejre építették. Úgy gondolták, hogy egy száz méterrel odébb kellene tolni. Hát hozzá is fogtak ők, összehézték az egész falut, hogy hát odébbtolják a tēmplomot. Nekivették a vállokat, de nem mēnt a tolás sēhogy. Arra mēnt egy olāccigány, azt mondja nekik:

– Mi’ csinának maguk, embērēk?

– Ezt a tēmplomot egy csēppet odébb akaruk tolni.

– Nem jó’ csinálják! Sē lē nem vetkēznek, sē sēmmi, hát hogy bírják?!

– Győjjék, segítsék maga is!

Hát a cigány is odaállott, hogy hát segít. A nép mind lēvettē a ruháját, oszt a tēmplomnak a másik ódalára tēttē. Aggyig az olāccigány mind fēlmarkolta a ruhákat, oszt elmēnt velē. Bizony ő nem segített a tēmplomot tolni. Mikor oszt mēgunták má’ a tolást, hát ötōznének fēl, mert’ azt, hogy “űgysē bíruk odébbtolni”. Keresik a ruhát, de nem tanálják. Azt mondja az ēgyik: “Rátótuk! Rátótuk a tēmplomot!” Veszprēm megyében a gyulafirátótiakra fogják rá, hogy a templomukat borsón akarták eltolni (Sebestyén 1906, 596). A templomtolókról szóló mese a magyar nyelvterületen igen intenzíven elterjedt – Berze Nagy* 1299 sz. (Berze Nagy 1957, II. 488-489). Gunda Béla a falucsúfolókról szóló tanulmányában azt írta róla, hogy analógiáit Európában a horvátoktól a katalánokig megtaláljuk – Aarne–Thompson 1326 (Gunda 1989, 172-173; Aarne–Thompson 1961, 394; Haiding 1965, 215-217; Benzel 1978, 198). Gömöri szlovák változata Ratkáról származik, ebben is megtalálható a borsószórás motívuma (Polívka 137 A).

A vándorló templomról szóló, Martonvásár környéki mondának szimbolikus jelentőséget is tulajdoníthatunk. A török elleni felszabadító háború (1683-99) után az egykori hódoltság területre visszatér a Felső-Magyarországra menekült lakosság. Jönnek a régi és az új birtokosok, visszaállítják a régi vármegyéket, kiépítik a városi, községi, egyházi szervezetet. Ahogy Magyarország legfőbb egyházi méltósága, az esztergomi érsek Nagyszombatból visszatér székhelyére, a török alól felszabadult Esztergomba, úgy vándorol vissza a ráckevei templom is (Hermann 1973, 393). A mondát megőrző községek lakossága is részben az egykori Felső-Magyarországról származik: Tordasra 1713-ban Pozsony, Nyitra és Turóc megyéből, Martonvásárra 1763-ban Pozsony, Hont és Nyitra megyéből települt lakosság (Wünscher 1943, 47-49; Pesty 1977, 287, 237).

Irodalom

Aarne Antti –Thompson Stith

1961 *The types of the Folktale*. Helsinki /FF Communications 184./

Adriányi Gabriel

1986 Das Wallfahrtswesen in Ungarn. In *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns*. Studia Hungarica XXX. München. 61-71. p.

Bangó Jenő

1978 *Die Wallfahrt in Ungarn*. Wien.

Barna Gábor

1990 *Búcsújáró és kegyhelyek Magyarországon*. Budapest.

1997 A Lorettói Boldogasszony tisztelete Magyarországon. In *Kapcsolatok és konfliktusok Közép-Európa vidéki életében*. Szerk. Csoma Zsigmond – Gráfik Imre. Szombathely, 41-56. p.

Bálint Sándor

- 1944 Loretto és hazánk. In *Sacra Hungaria*. Kassa, 28-35. p.
- Bálint Sándor – Barna Gábor**
- 1994 *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Budapest.
- Beinert Wolfgang – Petri Heinrich (Hg.)**
- 1984 *Handbuch der Marienkunde*. Regensburg.
- Benzel Ulrich (Hg.)**
- 1978 *Märchen, Legenden und Sagen aus der Oberpfalz II*. Kallmünz.
- Berze Nagy János**
- 1940 *Baranyai magyar néphagyományok II*. Pécs.
- 1957 *Magyar népmesetípusok II*. Pécs.
- B. Kovács István**
- 1994 *Baracai népköltészet..* Pozsony–Budapest /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXV./
- Borbás Vince**
- 1983 A vakondakfa vagy csodafa. Pótfüzetek a *Természettudományi Közlönyhöz* XXV. 2. pótfüzet, 95-96. p.
- Eckert Irma**
- 1937 A Kalocsa vidéki magyarság vallásos népköltészete. *Ethnographia* 48, 30-39, 167-181, 424-442. p.
- Fényes Elek**
- 1851 Magyarország geographiai szótára I-IV. Pest.
- Flögel Evelyn**
- 1984 *Die Loretokapellen in Baden-Württemberg, Bayern und der Republik Österreich*. München.
- Gaál Károly**
- 1983 Auxilium Christianorum. A loretoi szűz tisztelete Kelet-Közép-Európában. *Szolgalat*, 58. füzet. Eisenstadt, 22-28. p.
- 1985 *Kire marad a kisködmön? Adatok a burgenlandi uradalmi béresekből elbeszélő kultúrájához*. Szombathely.
- Gelencsér József – Lukács László**
- 1991 *Szép napunk támadt. A népszokások Fejér megyében*. Székesfehérvár.
- Giuriati, Paolo – Lanzi, Arzenton Gioia**
- 1992 *Les peregrinales marials*. Padova.
- Gunda Béla**
- 1989 *A rostaforogató asszony*. Budapest.
- Haiding, Karl**
- 1965 *Österreichs Sagenschatz*. Wien.
- 1969 Sagen aus dem Hausruckviertel. *Oberösterreichische Heimatblätter* XXIII. 44-67. p.
- Hartinger, Walter**
- 1995 *Mariahilf ob Passau. Volkskundliche Untersuchung der Passauer Wallfahrt und der Mariahilf-Verehrung im deutschsprachigen Raum*. Passau.
- 2000 *Mariahilf ob Passau. Egy népszerű búcsújáróhely kialakulása és a kapcsolódó ájtatossági forma elterjedése. Acta Ethnologica Danubiana I*. Dunaszerdahely – Komárom, 25-37.
- Hermann Egyed**
- 1973 *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München.
- Hoffmann-Krayer, E. – Bächtols-Stäubli, H. (Hg.)**
- 1931/32 *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. IV. Berlin–Leipzig
- Hüttel, Ludwig**
- 1985 *Marianische Wallfahrten im süddeutsch-österreichischen Raum. Analysen von der Reformation- bis zur Aufklärungsepoche*. Köln–Wien.
- Jordánszky Elek**
- 1863 *Boldogságos Szűz Mária kegyelemképeinek rövid leírása*. Pest.
- Kaltenbaeck, J.P.**
- 1845 *Die Mariensagen in Oesterreich*. Wien.
- Lelkes György**

- 1992 *Magyar helységnév-azonosító szótár.* Budapest.
- Lengyel Dénes**
- 1988 Történeti monda. *Magyar Néprajz V. Folklór 1.* Főszerk. Vargyas Lajos. Budapest, 148-166. p.
- Mohl, Adolf**
- 1894 *Der Gnadeort Loreto in Ungarn.* Eisenstadt.
- Nagy József**
- 1892 Hegyhát vidéki hangutánzók, mondák és babonák. *Ethnographia* 3, 66-67. p.
- Pesty Frigyes**
- 1977 Helységnévtár. Fejér megye. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv II.* Székesfehérvár, 151-305. p.
- Petheő Dénes**
- 1862 A Tárnokvölgye és vidéke. *Vasárnapi Ujság* 9, 546-547, 556-558, 566-567. p.
- Pécsvárad Gábor**
- 1983 *Jeruzsálemi utazás.* Budapest.
- Pötzl, Walter**
- 1984 Santa-Casa-Kult in Loreto und in Bayern. In *Wallfahrt kennt keine Grenzen. Themen zu einer Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums.* Hg.. von Kriss-Rettenbeck, Lenz – Möhler, Gerda. München–Zürich, 368-382. p.
- Polívka, Jiří**
- 1923-1931 *Súpis slovenských rozprávok I-V.* Turčiansky Svätý Martin.
- Raff, Thomas**
- 1984 Loreto. In *Wallfahrt kennt keine Grenzen. Katalog der Ausstellung im Bayerischen Nationalmuseum.* München, 206-223.
- Rosty Zsigmond**
- 1859 Egy templomjárás Fejér megyében. *Delejtű* 2. 16. szám, 123-124. Temesvár.
- Schmidt, Leopold**
- 1951 Volkskult und Wallfahrtswesen im nördlichen und mittleren Burgenland. *Burgenländische Beiträge zur Volkskunde.* Hg. von Leopold Schmidt. Eisenstadt, 45-60. p.
- Sebestyén Gyula**
- 1906 *Dunántúli gyűjtés.* Budapest /Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII./
- Simonsuuri, Lauri**
- 1961 *Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen.* Helsinki. /FF Communications 182./
- Simonsuuri, Lauri – Rausma, Liisa**
- 1968 Finnische Volkserzählungen. Supplement-Serie zu *Fabula Zeitschrift für Erzählforschung.* Hg. von Kurt Ranke. A sorozat, Szövegek, VII. Berlin.
- Wünscher Frigyes**
- 1943 *Tordas a Balogh Elemér szövetkezeti mintafalu.* Budapest–Debrecen.

Cesty putujúceho kostola z Modranky do Ráckeve

Slovenská verzia štúdie bude uverejnená v ročenke *Hieron* 2001-2002 (vol. 6/7).

Der Weg einer wandernden Kirche von Modersdorf bis Ráckeve

Die deutsche Fassung der Abhandlung ist in *Acta Ethnographica Hungarica* (2001/46, 229-241) veröffentlicht worden.

**Aus den Referaten der 15. Internationalen Tagung
für Kleindenkmalforschung**

Kisemlékkutatók XV. Nemzetközi Konferenciájának előadásaiból
Z referátov 15. Medzinárodnej konferencie výskumníkov
drobných sakrálnych pamiatok
Komárno/Slowakei 10.-12. Mai 2002

Chronik der Tagung

ILONA L. JUHÁSZ

Zur Kategorie der Kleindenkmäler gehören sowohl an der Straße gelegene Kreuze, Bildsäulen, kleine Kapellen, Feldaltäre als auch Pranger, Grenzsteine, Freilichtstatuen, die Totengedenken am Straßenrande, an Bäumen untergebrachte Bilder, Öldrucke, Kreuze, usw., also auch jene Objekte, die nicht unbedingt zum Interessenkreis des offiziellen Denkmalschutzes rechnen. Die sakralen Kleindenkmäler gehören organisch zum Bild der einzelnen Siedlungen, Landschaften, sie sind Bestandteile der örtlichen Tradition. Europaweit gibt es mehrere Organisationen bzw. Gruppierungen - in erster Linie im deutschen Sprachgebiet -, die mit dem Ziel gegründet wurden, die Kleindenkmäler zu dokumentieren, zu schützen und die Fachleute und die begeisterten Amateure (die sich für das Thema interessieren) um sich zu vereinigen. In dem deutschen Bundesland Hessen wurde 1971 unter der Leitung des aus dem Banat in Rumänien stammenden Professors Friedrich Karl Azzola gegründet, 1977 eine entsprechende Gruppe in Enns in Oberösterreich; unter der Leitung von Nelli Kainzbauer (sie stammte aus dem Sudetengebiet und wurde aus Český Krumlov deportiert) entstand der Arbeitskreis für Klein- und Flurdenkmalforschung. Gerade diese zwei Vereine bzw. Personen habe ich absichtlich erwähnt, da beide bereits in den 70er Jahren sich dazu entschlossen haben, zweijährlich abwechselnd in Österreich bzw. in der BRD internationale Tagungen zu veranstalten. (Es ist beachtenswert, daß von den ehemaligen sozialistischen Ländern in dem polnischen Swidnica bereits 1985 der "Freundeskreis der Kreuzschützer" /Bractwo Krzyzowcow/, bzw. in Nordböhmen eine lockere Gruppierung um das Museum in Aš gegründet wurden).

Dank dieser internationalen Konferenzen stehen immer mehr Fachleute und freiwillige Sammler mit dieser Bewegung in Verbindung; ihnen ist es zu verdanken, daß sehr viele Kleindenkmäler nicht nur dokumentiert sowie zeichnerisch oder photographisch aufgenommen, sondern auch restauriert wurden.

Zum ersten Mal tagte die Konferenz in einem ehemaligen sozialistischen Land, und zwar 1998 in dem tschechischen Tepl. Zwei Jahre später wieder in Österreich, und 2002 in Komorn in der Slowakei; die Tagung wurde von dem Forschungszentrum für Europäische Ethnologie des Instituts für Sozialwissenschaften Forum in Komorn organisiert. Warum gerade in dieser Stadt und daß sich zwischen dem erwähnten Institut und den verschiedenen europäischen Vereinen bzw. Fachleuten eine sehr enge Zusammenarbeit herausgebildet hat, war quasi ein Zufall.

Im Jahre 1994 wurde der Ethnologe József Liszka im Ethnographischen Museum zu Budapest auf einen Aufruf (Call for papers) aufmerksam und konnte dank der Márai-Stiftung zum ersten Mal an einer internationalen Tagung in Tauberbischofsheim (Baden-Württemberg) teilnehmen, wo er einen Vortrag über den Kult des Heiligen Wendelin auf dem

slowakischen Gebiet der Kleinen Tiefebene hielt. Diese Tagung mit ihrer guten Stimmung und dem großen Enthusiasmus hat uns klargemacht, daß es von Nutzen wäre, auch in unserer Region eine ähnliche Tätigkeit auszuüben, da noch Vieles nachgeholt werden müßte. So war es kein Zufall, daß im Forschungszentrum für Europäische Ethnologie in Komorn - auf unseren privaten Sammlungen gründend - bereits nach kurzer Zeit, im Jahre 1997, das Archiv für sakrale Kleindenkmäler gegründet wurde, und zwar auch mit dem Ziel, Kleindenkmäler in der Südslowakei zu dokumentieren und zu erfassen.

Das Archiv umfaßt heute schon mehr als 2000 Objekte (Photos, Landkarten, Archivmaterial, Zeitungsartikel usw.). An der oben erwähnten Konferenz in Tschechien haben wir schon als Vertreter des Instituts für Sozialwissenschaften Forum teilgenommen.

Die Verfasserin dieser Zeilen hielt einen Vortrag über das Totengedenken am Straßenrande in der Südslowakei, József Liszka über den Kult des Heiligen Johannes von Nepomuk auf dem slowakischen Gebiet der Kleinen Tiefebene. In den letzten Jahren ist es uns gelungen, zu den Fachleuten und Amateur-Sammlern, die sich mit diesem Themenkreis befassen, vielseitige Beziehungen herzustellen. Auf der Konferenz in dem österreichischen Bad Aussee im Jahre 2000 (wo zwei Vorträge mit ungarischer Thematik gehalten bzw. auch eine Photoausstellung über die in der Südslowakei dokumentierten Kleindenkmäler realisiert wurden), kam die Idee, als Mitarbeiter des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie vorzuschlagen, die nächste Tagung im Jahre 2002 in Komorn zu organisieren. Unser Vorschlag wurde freudig begrüßt; so wurde in den Tagen vom 9.-12. Mai die 15. Internationale Tagung für Kleindenkmalforschung in der Stadt Komorn veranstaltet.

Zur feierlichen Eröffnung begrüßte die Teilnehmer László Végh, der Direktor der Bibliothek und des Archivs - Bibliotheca Hungarica - des Instituts für Sozialwissenschaften Forum, mit Sitz in Sommerein. Der Eröffnungsrede folgte ein Vortrag von Brigitte Heilingbrunnen (der gegenwärtigen Leiterin des Vereines der Kleindenkmal-Forscher in Oberösterreich) über ihre verstorbene Vorgängerin, Nelli Kainzbauer, in dem sie deren langjährigen Schaffens gedachte (Nelli Kainzbauer leitete von ihrem Wohnort in Enns aus den Verein). Ihr ist es zu verdanken, daß viele Fachleute bzw. Amateure, die sich für das Thema interessierten oder sich damit beschäftigten, Kontakte zueinander aufnehmen konnten. Ähnlich wie Professor Azzola legte sie immer ein besonderes Gewicht darauf, daß nach dem Zerfall des sozialistischen Blocks und der Öffnung der Staatsgrenzen auch andere, in der Region schaffende Fachleute an solchen Konferenzen teilnehmen. Daraus folgend konnten Fachleute vorwiegend aus Ungarn, Polen und Tschechien den Tagungen beiwohnten. Indirekt spielte auch sie eine große Rolle darin, daß die diesjährige Konferenz in einer Stadt eines ehemaligen sozialistischen Landes, und zwar in Komorn in der Slowakei, veranstaltet werden konnte. Wir werden Ihr ehrendes Andenken bewahren!

Der einleitende Vortrag der Tagung wurde von Walter Hartinger, dem Professor des Lehrstuhls für Volkskunde der Universität Passau, unter dem Titel Flurdenkmäler im Wandel der Zeit gehalten; es war ein umfassender, das Thema detailliert erklärender Vortrag. Die Konferenz wurde unter dem Vorsitz von Professor Klaus Beitzl aus Wien fortgesetzt. Der Architekt István Szilágyi aus Szombathely (Ungarn), der auch in der Slowakei forscht, präsentierte Kalvarienberg-Inventare; Gyula Perger (János-Xantus-Museum, Raab - Ungarn) nannte Beispiele aus seiner eigenen Forschung zu den historischen Quellen, die in der Kleindenkmal-Forschung eine große Rolle spielen. Die Ethnographen-Forscherin, Katalin Platzner aus Komorn analysierte die verschiedenen Darstellungstypen des Heiligen Johannes von Nepomuk, eines der populärsten und berühmtesten Heiligen in Mitteleuropa, in der Folklore. Die Autorin dieser Zeilen sprach in dem Vortrag Vom Grabmal zum Nationalsymbol über die Rolle der in den 70er Jahren erschienenen geschnitzten

Gedenksäulen ("Speerhölzer") im Kreise der Ungarn in der Slowakei, von dem Erscheinen dieser Zeichen bis in unsere Tage; die einzelnen Typen, die Umstände ihres Erscheinens bzw. Nachlebens wurden durch Beispiele veranschaulicht usw.

In den Nachmittagsstunden tagte die Konferenz unter Vorsitz der Kunsthistorikerin Kristína Markušová aus Kaschau. Die Reihe von Vorträgen wurde von der Mitarbeiterin des Ostslowakischen Museums in Kaschau, Klaudia Buganová, eingeleitet, die mit Hilfe von Dia-Aufnahmen die sakralen Kleindenkmäler in der Umgebung von Kaschau präsentierte. Der Kunsthistoriker aus Raab, Zoltán Székely, stellte anhand Archivmaterial und Landkarten die in Raab (ung. Győr) noch existierenden bzw. schon seit langem nicht mehr vorhandenen Bildsäulen vor. Die Ethnographin des Museums in Galanta, Izabella Danter, brachte uns auf Dia-Aufnahmen die sakrale Kleindenkmal-Dokumentation des Dorfes Nagyfödémés im Matthäusfeld näher. Das Programm des ersten Tages schloß eine ausführliche Analyse der aus dem Jahre 1679 stammenden Grabstein-Symbolik von dem Belgier Jaak Nijssen.

Der zweite Tag der Tagung stand unter dem Vorsitz des Chemieprofessors Friedrich Karl Azzola, Leiter des Vereines der Kleindenkmal-Forscher in Hessen. Als erster präsentierte Bärbel Kerkhoff-Hader, Professorin der Volkskunde und Europäische Ethnologie der Universität Bamberg, die einzelnen Typen sakraler Kleindenkmäler, die sich in der Umgebung von Bamberg, in der auch als Bildstocklandschaft bekannten fränkischen Region, befinden. In der von ihr geleiteten Sektion wurde vor kuzem eine Computer-Datenbasis sakraler Kleindenkmäler angelegt; die Angaben sind auch für auswärtige Forscher zugänglich. Die Kunsthistorikerin aus Budapest, Zsuzsanna Tóth, vermittelte den Teilnehmern in ihrem Vortrag Der heilige Leopold in Kunst und Kultur des historischen Ungarn die Ergebnisse einer umfassenden und gründlichen Forschungstätigkeit. Karl Kubes aus Wien präsentierte den Stoff seines noch nicht erschienenen Bandes Romanische und frühe gotische Grabplatten in Niederösterreich. Der Fachmann für Denkmalschutz, Karl Stein aus Děčín (Tschechien), sprach über das Verhältnis der Menschen zu Kleindenkmälern in letzter Zeit, bzw. über dessen Veränderungen in Nord-Tschechien. Nach den Vorträgen gab es immer lebhaftere Diskussionen, bei denen viele wertvolle Bemerkungen gemacht und Fragen gestellt wurden.

In den Nachmittagsstunden dieses Tages standen Ausflüge auf dem Programm; die Teilnehmer konnten sich einige Typen von Kleindenkmälern ansehen, die für die Umgebung charakteristisch sind. Mit Freude wurde festgestellt, daß nach der Wende im Jahre 1989 sehr viele Kleindenkmäler renoviert wurden. Man äußerte sich anerkennend zu der positiven Einstellung der Gemeinde Udvard (slow. Dvory nad Žitavou), wo in relativ kurzer Zeit beinahe alle Objekte erneuert worden sind, einschließlich des berühmten Kalvarienbergs, der auch aus architektonischer Hinsicht beachtenswert ist. In Udvard konnten die Teilnehmer eine Photoausstellung aus dem Archiv für sakrale Kleindenkmäler des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie besichtigen; die Ausstellung bietet mit Hilfe von etwa hundert Aufnahmen einen Einblick in die Kleindenkmäler der von Ungarn bewohnten Gebiete der Südslowakei, von Preßburg bis Ágcsernyő (slow. Čierna nad Tisou). Vor der Abfahrt am Vormittag des dritten Tages haben die Teilnehmer die Sehenswürdigkeiten in Komorn besichtigt.

(Übersetzt von Zsuzsanna Sáfi)

József Liszka, László Végh

Elza Vandenabeele, Jaak Nijssen - Belgien (Fotos: Ilona L. Juhász)

A tanácskozás krónikája

A kisemlék kategóriájába az út menti keresztek, képoszlopok, kis kápolnák, mezei oltárok ugyanúgy beletartoznak, mint a pellengérek, határkövek, szabadtéri szobrok, út menti haláljelek, fákön elhelyezett képek, olajnyomatok, keresztek stb., tehát azok az objektumok is, amelyek nem tartoznak a hivatalos műemlékvédelem érdeklődési körébe. A szakrális kisemlékek szervesen hozzátartoznak egy-egy település képéhez, részét képezik a helyi hagyománynak. Európa-szerte több olyan szervezet, csoportosulás is működik - elsősorban a német nyelvterületen - , amelyet azzal a céllal hoztak létre, hogy felvállalják a kisemlékek védelmét, dokumentálását, s tömörítsék a téma iránt érdeklődő szakembereket és lelkes amatőröket. A németországi Hessen tartományban 1971-ben jött létre egy ilyen csoport a Romániából - a Bánátból - származó Friedrich Karl Azzola professzor irányításával, Felső-Ausztriában pedig 1977-ben Enns székhellyel alakult meg hasonló, a Szudéta-vidékről származó, Český Krumlovból kitelepített Nelli Kainzbauer vezetésével (Felső-ausztriai Kisemlékkutató Munkacsoport néven). Azért éppen ezt a két egyesületet, illetve személyt említettem, mivel ők ketten határozták el még az 1970-es években, hogy kétévenként váltakozó színhellyel - egyszer Ausztriában, egyszer pedig Németországban - nemzetközi konferenciát szerveznek, ahová meghívják az Európában e területen tevékenykedőket, illetve az ezzel a témával foglalkozó szakembereket. (Figyelemre méltó, hogy ez egykori szocialista országok közül Lengyelországban Swidnica székhellyel még 1985-ben megalakult a Keresztvédők Baráti Társasága [Bratstwo Krzyżowców], egy lazább társulás Észak-Csehországban is létrejött az aşi múzeum vonzáskörzetében.)

A nemzetközi konferenciáknak köszönhetően egyre több szakember és önkéntes gyűjtő került kapcsolatba ezzel a mozgalommal, és a dokumentálás, feltérképezés mellett nekik köszönhetően számos kisemléket is helyreállítottak az évek során. Az említett konferenciasorozat színhelye 1998-ban került első alkalommal egy volt szocialista ország városába, a csehországi Teplára. Ezt követően két év múlva ismét Ausztria volt a színhely, majd az idén, 2002-ben a szlovákiai Komárom adott otthont a tanácskozásnak. Szervezője a Fórum Társadalomtudományi Intézet komáromi székhelyű Etnológiai Központja volt. Hogy miért éppen itt, s az, hogy ilyen szoros együttműködés alakult ki az említett intézmény és a fent említett különböző, Európában működő egyesületek, illetve szakemberek között, szinte a véletlennek köszönhető. Egy, a budapesti Néprajzi Múzeum faliújságjára kiakasztott felhívásra figyelt fel még 1994-ben Liszka József etnológus, s a Márai Alapítvány támogatásának köszönhetően ekkor vett először részt a baden-württembergi tartományban, Tauberbischofsheimben megrendezett nemzetközi konferencián, ahol Szent Vendel kisalföldi kultuszáról tartott előadást. E jó hangulatú tanácskozás s az ott tapasztalt lelkesedés döbbsített rá bennünket, hogy tájainkon is szükség lenne ilyen jellegű tevékenységre, mert nagyon sok a pótolnivaló. Így nem volt véletlen, hogy rövid időn belül, 1997-ben a Fórum Társadalomtudományi Intézet komáromi székhellyel megalakult Etnológiai Központjában saját gyűjteményünkre alapozva megalapítottuk a Szakrális Kisemlék Archívumot is azzal a céllal, hogy dokumentáljuk, feltérképezzük a Dél-Szlovákia területén található kisemlékeket. Az archívum ma már több mint 2000 objektum dokumentációs anyagát tartalmazza (fényképek, térkép, levéltári anyag, újságcikkek stb). A fentebb említett csehországi tanácskozáson már a Fórum Társadalomtudományi Intézet képviselőjében vettünk részt. E sorok írója az országút menti balesetek színhelyén állított haláljelekről, Haláljelek Dél-Szlovákia országútjai mentén, Liszka József pedig Nepomuki Szent János kisalföldi kultusza címmel tartott előadást. Mivel az évek során a té-

makörrel foglalkozó szakemberekkel, amatőr gyűjtőkkel szerteágazó kapcsolatot sikerült kialakítanunk, így jött az ötlet az ausztriai Bad Aussee-ben 2000-ben megtartott tanácskozáson (amelyen két szlovákiai magyar témájú előadás is elhangzott, valamint fotókiállítás is nyílt a Dél-Szlovákiában dokumentált kisemlékekről), hogy az Etnológiai Központ munkatársaiként felajánljuk: a 2002-ben esedékes következő tanácskozás színhelye Komárom legyen. Az ötletet örömmel vették, így került sor tehát május 9-12-én a Kisemlékkutatók XV. Nemzetközi Konferenciájára az említett városban.

Az ünnepélyes megnyitón Végh László, a Fórum Társadalomtudományi Intézet somorjai székhelyű nemzetiségi könyvtár és levéltár - a Bibliotheca Hungarica - igazgatója köszöntötte az intézet nevében a résztvevőket. Ezt követően Brigitte Heilingbrunner, a Felső-ausztriai Kisemlékkutatók Egyesületének jelenlegi vezetője megemlékezett a közelmúltban elhunyt elődjéről, Nelli Kainzbauerről, méltatva sokéves munkásságát (hosszú éveken át lakhelyéről, Ennsből irányította az egyesületet). Neki köszönhetően számos, a téma iránt érdeklődő vagy azzal foglalkozó szakembernek és amatőrnek sikerült kapcsolatba kerülni. Mindig szívügyének tekintette Azzola professzorral egyetemben, hogy a szocialista blokk szétesése, a határok megnyitása után a térségben tevékenykedő szakemberek is minél nagyobb számban eljuthassanak ezekre a konferenciákra. Ennek köszönhetően elsősorban magyarországi, lengyelországi és csehországi szakemberek látogathatták a tanácskozásokat. Közvetve neki is szerepe van abban, hogy az idei konferencia egy volt szocialista ország városában, a szlovákiai Komáromban került megrendezésre. Tisztelet emlékének!

A tanácskozás bevezető előadásaként a passauai egyetem néprajzi tanszékének professzora, Walter Hartinger A kisemlékek az idő tükrében címmel egy átfogó, egyben a témát alaposan részletező eszmefuttatását hallgathattuk meg, majd Klaus Beitz bécsi néprajzprofesszor elnöklétével folytatódott a konferencia. A Szlovákia területén is kutató építész, Szilágyi István Szombathelyről a Kálvária inventáriumokról, Perger Gyula (Xantus János Múzeum, Győr) a kisemlékkutatásban fontos szerepet betöltő történeti forrásokat mutatta be, példákat hozva fel az általa végzett kutatások kapcsán. A komáromi Platzner Katalin néprajzkutató Közép-Európa egyik legközkezdveltebb és legközismertebb szentjének, Nepomuki Szent Jánosnak a népművészetben előforduló ábrázolás-típusait elemezte. E sorok írója A sírjeltől a nemzeti szimbólumig című előadásában a tájainkon az 1970-es években megjelent faragott emlékoszlopoknak, "kopjafáknak" a szlovákiai magyarok körében betöltött szerepéről szólt, nyomon követve útját az első ilyenek megjelenésétől napjainkig, számos példával szemléltetve az egyes típusokat, megemlítve az állítások körülményeit, utóéletüket stb.

A délutáni órákban a kassai Kristína Markušová művészettörténész elnöklétével folytatódott a konferencia, s az előadások sorát a kassai székhelyű Kelet-szlovákiai Múzeum munkatársa, Klaudia Buganová nyitotta, aki a Kassa környéki szakrális kisemlékeket mutatta be diafelvételek segítségével. A győri művészettörténész, Székely Zoltán levéltári anyagok, térképek révén mutatta be a Győrben még meglévő, illetve a már régen nem létező képoszlopokat. A galántai múzeum néprajzkutatója, Danter Izabella diafelvételekkel egy mátyusföldi község - Nagyfödemes - teljes szakrális kisemlék-dokumentációját tárta elénk. Az első nap programját a Belgiumból érkezett Jaak Nijssen zárta egy 1679-ből származó sírkereszt szimbolikájának részletes elemzésével.

A tanácskozás második napja a Hesseni Kisemlékkutatók Egyesületének vezetője, Friedrich Karl Azzola vegyészprofesszor elnöklétével folytatódott. Elsőként a bambergi egyetem néprajzprofesszora, Bärbel Kerkhoff-Hader a "képoszlopok földjének" is nevezett frank régió egyik részén, Bamberg környékén található szakrális kisemlékek egyes típusait mutatta be. Az általa vezetett tanszék a közelmúltban létrehozta a szakrális kisemlékek számítógépes adatbázisát, amely a kutatók számára is hozzáférhető. Tóth Zsuzsanna budapesti

művészettörténész Szent Lipót a történelmi Magyarország művészetében és kultúrájában címmel egy nagyon szerteágazó és alapos kutatómunka eredményeit tárta a hallgatóság elé. Karl Kubes Bécsből a megjelenés előtt álló Román kori és kora gótikus sírlapok Alsó Ausztriában című kötetének anyagát mutatta be. A tanácskozás programját a Děčínből érkezett Karel Stein műemlékvédő szakember az embereknek az utóbbi évtizedben a kisemlékekhez fűződő kapcsolatában, az ezekhez való viszonyulásában beállt változásokról szóló Észak-Csehország vonatkozásában. Az előadásokat mindig élénk vita követte, ahol sok értékes hozzászólás, kérdés hangzott el.

A délutáni órákban tanulmányi kirándulással folytatódott a tanácskozás programja, a résztvevők megtekinthették a környékre jellemző kisemlékek néhány típusát. Örömmel konstataálták, hogy az 1989-es rendszerváltást követően nagyon sok kisemléket újírtottak fel, elismeréssel szóltak Udvard község pozitív hozzáállásáról, ahol aránylag rövid időn belül szinte már valamennyi objektumot felújírtottak, beleértve a híres és építészeti szempontból is figyelemre méltó Kálváriát is. Udvardon megtekinthették az Etnológiai Központ Szakrális Kisemlék Archívumából válogatott fényképkiallítást, amely Dél-Szlovákia magyarok által lakott vidékeinek kisemlékeibe nyújtott betekintést csaknem száz felvétel segítségével Pozsonytól Ágcsernyőig. Elutazásuk előtt, a harmadik nap délelőttjén, utolsó programpontként Komárom nevezetességével ismerkedtek e résztvevők.

Kronika konferencie

Do kategórie drobných sakrálnych pamiatok patria sväté obrázky na stromoch, stĺpy s obrazmi, prícestné kríže, božie muky, malé kaplnky, poľné oltáre, rovnako ako praniere, hraničné kamene chotárov, sochy vo voľnom priestranstve, prícestné označenia miesta smrti atď., teda objekty, ktoré nepatria do okruhu záujmu oficiálnej pamiatkárskej činnosti. Drobné sakrálné pamiatky sú organickou súčasťou obrazu konkrétnej obce, súčasťou miestnej tradície. V Európe existuje niekoľko organizácií a zoskupení - v prvom rade na nemeckom jazykovom území - ktoré boli vytvorené s cieľom zabezpečiť ochranu drobných sakrálnych pamiatok, zdokumentovať ich a zoskupiť odborníkov i nadšených amatérov, zaujímajúcich sa o danú problematiku. V Hessenskej spolkovej krajine vznikla v roku 1971 takáto skupina pod vedením profesora Friedricha Karla Azzolu, pochádzajúceho z Bánátu v Rumunsku; v roku 1977 bol založený podobný spolok so sídlom v Enns v Hornom Rakúsku pod vedením Nelli Kainzbauer, pôvodom z Českého Krumlova v sudetskej oblasti (pod názvom Hornorakúsky pamiatkársky spolok). Tieto dva spolky, resp. tieto osobnosti spomínam preto, lebo práve oni dvaja sa dohodli ešte v 70. rokoch 20. storočia, že každé dva roky zorganizujú medzinárodnú konferenciu, striedavo v Nemecku a v Rakúsku, kam budú pozývať odborníkov z Európy, pôsobiacich v tejto oblasti alebo sa o ňu zaujímajúcich. Pozornosť si zaslúži aj skutočnosť, že v krajinách niekdajšieho socialistického bloku bol už v roku 1985 v Poľsku založený Spolok ochrancov krížov (Bratstwo Krzyzowców) so sídlom vo Swidnici a voľnejšie združenie vzniklo aj v severných Čechách, pri múzeu v Aši.

Vďaka medzinárodným konferenciám sa dostáva do kontaktu s týmto hnutím stále viac odborníkov a dobrovoľných pamiatkárov, vďaka ktorým sa popri zdokumentovaní a zmapovaní pamiatok mnohé z nich v priebehu rokov dočkali zreštaurovania. V roku 1998 sa konferencia po prvýkrát konala aj v bývalom socialistickom bloku, v českom meste Teplá. Ďalšia konferencia sa o dva roky znova konala v Rakúsku, následne v tomto roku zasadala v Komárne. Jej usporiadateľom bolo Výskumné centrum európskej etnológie Spoločenskoved-

ného inštitútu Fórum so sídlom v Komárne. Za to, že sa konferencia konala práve tu, i to, že medzi týmto inštitútom a rôznymi spomínanými európskymi spolkami, resp. expertmi vznikla úzka spolupráca, môžeme v podstate ďakovať náhode. Ešte v roku 1994 si etnológ József Liszka všimol výzvu na nástenke budapeštianskeho Národopisného múzea. Vtedy sa po prvýkrát zúčastnil medzinárodnej konferencie v Tauberbischofheime v Baden-Württemberskej spolkovej krajine a prednášal na nej o kulte sv. Vendelína na Podunajskej nížine. Príjemná atmosféra tohto zasadania a nadšenie, s akým sa tam stretol, viedli k myšlienke, že aj v našich oblastiach je potrebná takáto činnosť, keďže skutočne je čo doháňať. Nebola teda náhoda, že sme na základe vlastných výskumov onedlho, v roku 1997, založili pri Výskumnom centre európskej etnológie Spoločenskovedného inštitútu Fórum Archív drobných sakrálnych pamiatok s cieľom zdokumentovať a zmapovať drobné sakrálne pamiatky, nachádzajúce sa na juhu Slovenska. Dnes už archív obsahuje dokumentačný materiál o viac než 2000 objektoch (fotografie, mapy, korešpondenciu, novinové články atď.). Na spomínanom zasadaní v Českej republike sme sa zúčastnili už ako delegáti za Spoločenskovedný inštitút Fórum. Autor týchto riadkov prednášal o pamätných objektoch, postavených pri cestách na mieste smrteľných nehôd, v prednáške s názvom Pamätníky smrti pri cestách južného Slovenska; József Liszka mal prednášku s názvom Kult svätého Jána Nepomuckého na Podunajskej nížine. Keďže sa nám v priebehu rokov podarilo vytvoriť rozvetvené vzťahy s odborníkmi v tejto tematickej oblasti i s amatérskymi zberateľmi údajov, vznikol na zasadaní v roku 2000 v Bad Aussee (kde odzneli aj dve prednášky s tematikou slovenských Maďarov a bola otvorená výstava fotografií drobných sakrálnych pamiatok, zdokumentovaných na južnom Slovensku) nápad ponúknuť v mene Výskumného centra európskej etnológie, aby sa nasledujúce zasadanie, plánované na rok 2002, konalo v Komárne. Ponuka bola prijatá s nadšením, a tak sa XV. Medzinárodná konferencia zberateľov údajov o drobných sakrálnych pamiatkach konala od 9. do 12. mája v spomínanom meste.

Na slávnostnom otvorení privítal účastníkov v mene Spoločenskovedného inštitútu Fórum László Végh, riaditeľ národnostnej knižnice a archívu Bibliotheca Hungarica so sídlom v Šamoríne. Potom Brigitte Heilingbrunner, súčasná predsedníčka hornorakúskeho pamiatkárského spolku, spomínala na svoju nedávno zosnulú predchodkyňu Nelli Kainzbauer a vyzdvihla jej dlhoročnú prácu (dlhé roky riadila spolok z miesta svojho bydliska, Ennsu). Vďaka nej sa podarilo nadviazať vzájomné vzťahy mnohým expertom i amatérom, venujúcim sa alebo zaujímavujúcim sa o problematiku sakrálnych pamiatok. Vždy sa v súlade s názorom profesora Azzolu snažila presadzovať, aby sa po rozpade socialistického bloku a otvorení hraníc mohol týchto konferencií zúčastniť stále väčší počet pamiatkárov z tejto oblasti. Vďaka tomu mohli byť na konferenciách prítomní najmä odborníci z Maďarska, Poľska a Čiech. Nepriamo je i jej zásluhou, že sa tohoročná konferencia konala v jednom z miest bývalej socialistickej krajiny, v Komárne. Česť jej pamiatke!

Na úvod sme si vypočuli prednášku profesora fakulty etnológie passauskej univerzity Waltera Hartingera s názvom Sakrálne pamiatky v zrkadle času, široko koncipovaný sled úvah, ale zároveň i dôkladný rozbor danej problematiky. Potom konferencia pokračovala pod predsedníctvom viedenského profesora etnológie Klausa Beitla. István Szilágyi, architekt zo Szombathelyu, venujúci sa výskumu i na území Slovenska, predniesol príspevok s názvom Inventáriá Kalvárie, Gyula Perger (Múzeum Jánosa Xantusa, Győr), predstavil historické pramene, zohrávajúce dôležitú úlohu vo výskume sakrálnych pamiatok, uvádzajúc príklady z vlastnej výskumnej práce. Komárňanská etnologička Katarína Platznerová vo svojom príspevku analyzovala rôzne spôsoby vyobrazenia jedného z najobľúbenejších a najznámejších stredoeurópskych svätých, sv. Jána Nepomuckého, ktoré možno nájsť v ľudovej umeleckej tvorbe. Autor týchto riadkov hovoril v prednáške s názvom Od náhrobku po národ-

ný symbol o význame vyrezávaných drevených náhrobkov, tvarom pripomínajúcich kopiju ("kopjafa"). Objavili sa v našich oblastiach v 70. rokoch 20. storočia na hroboch Maďarov žijúcich na Slovensku. Autorka sleduje ich stopy od objavenia sa prvých z nich až dodnes, uvádzajúc množstvo príkladov na jednotlivé typy, zmieňuje sa o okolnostiach ich inštalácie, ich histórii atď.

V popoludňajších hodinách konferencia pokračovala pod predsedníctvom košickej historičky umenia Kristíny Markušovej. Reťaz prednášok otvorila Klaudia Bugarová, pracovníčka Východoslovenského múzea so sídlom v Košiciach, ktorá prostredníctvom diapozitívov predstavila sakrálné pamiatky z okolia Košíc. Zoltán Székely, historik umenia z Győru, na podklade archívnych materiálov a máp predstavil v Győri dodnes stojace i dávno neexistujúce obrazové stĺpy. Etnologička z galantského múzea Izabela Danterová predostrela kompletnú dokumentáciu sakrálnych pamiatok jednej z obcí Matúšovej zeme, Veľkých Úľan. Program prvého dňa zakončil Jaak Nijssen z Belgicka podrobným rozborom symboliky náhrobného kríža z roku 1679.

Na druhý deň zasadanie pokračovalo pod predsedníctvom Friedricha Karla Azzolu, profesora chémie a vedúceho hessenského Spolku pamiatkárov. Ako prvá vystúpila so svojím príspevkom, venovaným jednotlivým typom sakrálnych pamiatok v okolí Bambergu, nazývanom aj "zem obrazových stĺpov", Bärbel Kerkhoff-Hader, profesorka etnológie na univerzite v Bambergu. Fakulta, ktorú vedie, v nedávnej minulosti zostavila počítačovú databázu sakrálnych pamiatok, dostupnú aj odbornej verejnosti. Zsuzsanna Tóth, budapešťianska historička umenia v prednáške s názvom Svätý Leopold v histórii maďarského umenia a kultúry predostrela poslucháčom výsledky svojej členitej a podrobnej výskumnej činnosti. Karl Kubes z Viedne predstavil materiál svojho diela, ktoré čoskoro vyjde pod názvom Románske a včasne gotické náhrobné kamene v Dolnom Rakúsku. Program zasadania uzavrela prednáška pamiatkára Karla Steina, pojednávajúca o zmenách vzťahu človeka k sakrálnym pamiatkam na príklade severných Čiech. Po každej prednáške nasledovala živá debata, v ktorej odznelo množstvo cenných pripomienok a otázok.

V popoludňajších hodinách program schôdze pokračoval exkurziou, účastníci si mohli prezrieť niekoľko typických sakrálnych pamiatok, charakteristických pre túto oblasť. S potešením konštatovali, že po zmene politického systému v roku 1989 bolo zreštaurované veľké množstvo pamiatok, a pochvalne sa vyjadrili o pozitívnom prístupe obce Dvory nad Žitavou, kde boli v relatívne krátkom čase obnovené v podstate už všetky objekty, vrátane známej a aj zo staviteľského pohľadu zaujímavej Kalvárie. Vo Dvoroch nad Žitavou si mohli prezrieť výstavu takmer stovky fotografií z Archívu sakrálnych pamiatok Výskumného centra európskej etnológie, umožňujúcej urobiť si obraz o sakrálnych pamiatkach na území južného Slovenska od Bratislavy po Čiernu nad Tisou obývanom maďarským etnikom. Pred cestou domov, tretí deň predpoludním, si účastníci ako posledný bod programu prezreli pamätihodnosti Komárna.

(Preklad: Andrea Dubeková)

Kristína Markušová, Klaudia Bugarová

Izabella Danter

Karl Stein

Ilona L. Juhász, Klaus Beitzl

Kleindenkmäler – Wegkreuze in Kaschau und Umgebung

KLAUDIA BUGANOVÁ

Die Wegkreuze - kleine sakrale Bauten - vermitteln interessante Einblicke in gesellschaftlich-historische und kulturelle Entwicklungen der Region um Kaschau (slow. Košice, ung. Kassa). Sie sind Ausdruck einer vielschichtigen Kulturgeschichte der Region und ermöglichen zugleich Einblicke in das Denken, in die Vorstellungen und philosophischen Einsichten des Einzelnen wie auch der Gesellschaft.

Die Stadt Kaschau und ihre Umgebung zeichnen sich durch eine große Vielfalt gut erhaltener Objekte aus. In diesem Raum begann man im größeren Umfang erst vom ausgehenden 17. Jahrhundert zur Zeit der Gegenreformation an Kleindenkmale insbesondere aufgrund von Initiativen der Jesuiten zu errichten. Bis zu jenem Zeitraum standen Kreuze nur vor Kirchen und auf Friedhöfen. Hingegen wurden während des 18. Jahrhunderts zahlreiche Kreuze auch an hervorgehobenen Stellen wie zum Beispiel auf Hauptplätzen, auf Kalvarienbergen, bei Weggabeln und -kreuzungen, an Waldrändern, Wiesenrainen und Gemarkungsgrenzen errichten.

Die älteste Kreuze in und um Kaschau stammen vom Ende des 18. und vom beginnenden 19. Jahrhundert. Sie sind meist undatiert und nur bei wenigen nennen die Inschriften auch Jahreszahlen wie zum Beispiel 1739, 1816, 1831 oder 1842. Viele zeichnen sich durch Merkmale des Barock insbesondere an ihren steinernen Postamenten aus. Bei Kreuzen aus dem 17. Jahrhundert fehlen zuverlässige Datierungen. Hier ist man auf Vergleiche mit steinernen Grabkreuzen der Friedhöfe in Kaschau-Rozália, Jasov und Zlatá Idka angewiesen. Dort sind Denkmale aufgrund ihrer Inschriften, Wappen und symbolische Attribute von 1600 bis 1700 sicher datierbar. Bei diesen niedrigen Grab-Steinkreuzen aus dem rötlichen Ryolitstein sind Kreuz und Korpus stets aus einem Stein gehauen - ein Kennzeichen der hervorragenden Steinmetzkunst jener Zeit. Leider sind die meisten der im 17. Jahrhundert geschaffenen Objekte mehr oder minder stark verwittert, in Gebüsch versteckt, von Moosen überzogen oder im weichen Boden versunken. Trotz all dieser Beeinträchtigungen sind sie noch heute wertvolle Zeugen einer regionalen Steinmetzkunst.

In historischen Quellen finden sich nur wenige Angaben zu den Kreuzen. Das Kaschauer Pfarramt verfügt über keine Pfarrchronik sondern nur über kanonische Visitationsberichte. Der älteste stammt aus dem Jahr 1720. Darin werden sieben Kreuze in der Stadt genannt, die damals vor einigen Kirchen, auf dem Friedhof, vor dem Stadthaus, in der Vorstadt vor dem Armenhaus/Spital und auf dem Kalvarienberg standen. Jedes dieser öffentlich zugänglichen Kreuze wird in den Berichten als "crux publica" bezeichnet. Der Visitationsbericht des Jahres 1771 nennt dieselben Kreuze und beschreibt ihre Standorte, ihre Stifter, die Art des Materials - ob Holz oder Stein - und wer sie damals gegebenenfalls pflegte. Dem nächsten kanonischen Visitationsbericht vom Jahr 1808 kann man einen Anstieg auf elf Kreuze entnehmen. Allerdings wird darin nur eine einzige Denkmälergruppe ausdrücklich beschrieben: es ist das Holzkreuz vor dem Nordportal der Pfarrkirche flankiert von zwei aus Holz geschnitzten

Plastiken; sie wurden von einem Blechdach geschützt und waren von einer niedrigen Mauer umgeben.

Die Holzkreuze zieren farbig gefaßte, aus Blech geschnittene Korpora Christi - "Crux cum salvatoris in lamina picta". Als Schutz dienen Blechdächer und niedrige Steinmauern. Wurden im Bericht von 1808 insgesamt 11 solcher Kreuze genannt, so waren es im Jahr 1923 zwanzig, doch erhalten sind davon bis heute um 5 oder 6 Objekte.

Die drei ältesten steinernen Kreuze stehen vor dem Eingang der Kirche auf dem Kaschauer Kalvarienberg. Von den anderen einstigen barocken Plastiken sind heute nur noch deren Postamente erhalten, denn die Monumente wurden zwischenzeitlich mehrfach umgesetzt, verändert und ergänzt. Leider verschwanden dabei die Inschriften der Postamente, so daß man nur anhand denkmalkundlich faßbarer Merkmale ihre kunsthistorische Zuordnung, Erneuerungen und weitergehende Veränderungen nachvollziehen kann. Diese in Stein gehauene Kalvariengruppe wurde in einer bisher unbekannten Werkstätte gehauen. Das mittlere der drei Kreuze schmückt ein farbig gefaßter, aus Blech geschnittener Christus-Korpus. Die drei Kreuze des Kalvarienberges tragen heute farbig gefaßte, aus Blech geschnittene Figuren, das mittlere einen Christus-Korpus, beiderseits flankiert von den Schächern. Zwischen den drei Kreuzen sind zwei Postamente erhalten. Die darauf einst aufgestellten Figuren sind inzwischen verloren, insbesondere die Plastiken des hl. Johannes und der schmerzhaften Mutter Gottes.

Ein weiteres, bedeutendes Kreuz stand vor der Stadtmauer beim ehemaligen Armenhaus/Spital, heute die Heilig-Geist-Kirche. Das einst hier errichtete Holzkreuz wurde in neuer Zeit durch ein Kreuz aus Beton ersetzt. Noch bis zum Jahr 1923 konnte man auf dem Holzkreuz eine lateinische Inschrift lesen, die übersetzt lautete: "Ehre eine Plastik Christi immer, wenn du sie siehst, doch knie nicht nur vor der Plastik sondern vor Christus selbst." Das Kreuz wurde im Jahr 1865 errichtet, doch es erfuhr seither manche Veränderungen. So zeigt es eine Zusammensetzung aus verschiedenen Materialien wie folgt: ein steinernes Postament, Längs- und Querbalken aus Beton, einen Korpus aus Gußeisen, ein Schutzdach aus Kupferblech und einen eisernen Schutzzaun.

Im 19. Jahrhundert wurden in den Wäldern längs vielbegangener Wege und an Quellen Kreuze errichtet. Auch Kaschauer Bürger folgten diesem Brauch und stifteten im Wald "Furcsa" über der Stadt ein gußeisernes Kreuz, das bis heute erhalten ist. Zum Standort dieses Kreuzes liegen zuverlässige Angaben vor. Wie wir wissen, stand hier schon im Jahr 1846 ein mit einem Schutzdach versehenes Holzkreuz, das Jozef Kručilák, der Bürgermeister der Kaschauer Vorstand, errichten ließ. Im Jahr 1860 war dieses Kreuz schon so weitgehend verwittert, daß man es erneuern mußte. Daraufhin fand unter den Gläubigen eine Sammlung statt. Als der erforderliche Betrag zusammengekommen war, bewilligte die Stadt die Errichtung eines gußeisernen Kreuzes. Schon damals waren Kaschauer Gießereien hoch entwickelt und in der Lage, solche Kreuze zu gießen. Da man in einer Form mehr als 1000 Kreuze gießen konnte, findet man dieselben Typen solcher gußeiserner Kreuze weit verbreitet vor - beispielsweise eines vor der Wallfahrtskirche in Obisovce (liegt 20 km nördliche Kaschau) aus dem Jahr 1945. Ähnlich ist das Missionkreuz aus dem Jahr 1913 neben dem Südportal des Elisabethdomes in Kaschau.

Alte Landkarten helfen bei der Identifizierung von Standorten ehemaliger, inzwischen abgegangener Kreuze. So befindet sich beispielsweise im Ostslowakischen Museum in Kaschau ein sehr detaillierter Stadtplan aus dem Jahr 1857. Darin sind die Kreuze besonders gekennzeichnet, bei einigen sind auch ihre Namen verzeichnet wie zum Beispiel Stein Haderer Kreuz, Steinkreuz, Holzkeuz bzw. G. Klobucizky Kreuz, Denkmale, die wir heute im Gelände nicht mehr antreffen. Lediglich in der Flur Bankov ist bis heute das Rote Kreuz erhalten. Wie schriftliche Quellen berichten, hatte der Kaschauer Bürger Alexander Gleviczky dieses Kreuz runde 500 Meter weiter südlich errichten lassen. Alexander

Gleviczky war ein bedeutender Landwirt und Förderer des Gartenbaus, er besaß im Bereich des Hügels Bankov mehrere Grundstücke. Der name Rotes Kreuz rührt von der rötlichen Farbe des Gesteins Magnesit her, das in dieser Gegend bis 1910 im Tagebau gebrochen wurde. Seine ungarische Innschrift kann man bis heute immer noch lesen, sie lautet: "Dicsértessék Jézus Krisztus Mindörökké! Amen 1909" auf deutsch: "Ehre sei Jesus Christus in Ewigkeit. Amen 1909". Allerdings steht das Rote Kreuz heute nicht mehr an seiner ursprünglichen Stelle, vielmehr mußte es wohl wegen des fortschreitenden Steinbruchs versetzt werden. Beide Kreuze sind renovierungsbedürftig. Desgleichen muß ein altes Kreuz an der von Reisenden und Wanderern stark frequentierten Straße von Sečovská nach Košická Nová Ves renoviert werden. Einst war es von Weingärten umgeben, die der Senator Mihály Forró besaß. Heute sind es Gärten, deren Gebüsch es mehr und mehr überwuchern. Sein Sockel trägt eine Inschrift mit der Jahreszahl 1898. Nach archivalischen Quellen wurde dieses Kreuz in den zwanziger Jahren des 19. Jahrhunderts vom Kaschauer Arzt J. Bubonic und seiner Ehefrau Anna Drotárová errichtet.

Im Lauf der vergangenen Jahrzehnte und im Zuge der sich ständig erweiternden Stadt wurden zahlreiche Kreuze entweder beseitigt oder abgebrochen und an anderer Stelle neu errichtet. Heute trifft man in allen Stadtteilen Kaschau ungefähr 100 Kreuze an. Bei manchen sind die teils ungarischen, teils slowakischen Inschriften auf den Sockeln noch gut lesbar, worin die Namen der Stifter und der jeweilige Grund der Stiftung genannt werden. Diese Inschriften entbehren meist der Rechtschreibung und sind zugleich im örtlichen Dialekt verfaßt. Auch die Worttrennungen an den Zeilenenden folgen nicht den gültigen Regeln. Erhalten sind nur die in Relief ausgeführten doch nicht die aufgemalten Inschriften.

Zur weiteren Auszier der Kreuze dienen in Flachrelief erhaben oder vertieft ausgeführte religiöse Symbole und pflanzliche Motive, wie zum Beispiel Adams Schädel mit zwei sich diagonal kreuzenden Knochen bzw. Blumenblätter, abgebrochene Äste oder Sterne.

Das älteste im Raum um Kaschau erhaltene Kreuz steht auf dem Anwesen der ehemalige Barockmühle in Buzica (20 km südlich Kaschau). Dieses Kreuz aus dem Jahr 1739 ist als Teil einer Kalvariengruppe nicht in die Denkmalliste eingetragen. Die Jahreszahl ist als Chronogramm ein Bestandteil der ungarischen Inschrift des Sockels. Ihre deutsche Übersetzung lautet: "Ein Zeichen des Dankes für die Errettung vor der Pest, aus unendlicher Dankbarkeit." Die Monumente und Plastiken dieses Kalvarienberges sind das Werk eines geübten Steinmetzmeisters. Die Ikonographie dieser Gruppe folgt überlieferten Vorbildern. Über einem rechteckigen Sockelstein und einem Postament mit seitlichen Voluten erhebt sich ein steinernes Kreuz mit einem markanten Kreuzfuß. Die Arme des Querbalkens und der Kreuzkopf enden kleeblatterförmig und sind zugleich durch Kugelkalotten verziert. Das Corpus Christi ist aus roten Ryolitstein gefertigt und an den Langsbalken mit Eisennägeln befestigt. Rechts vom Kreuz steht auf demselben Postament die Statue der Jungfrau Maria und links der hl. Johannes. Das Postament trägt eine gut lesbare Inschrift in ungarischer Sprache mit dem Namen des Ehepaars Szent-Imrey Krasnik-Vajdai als dem örtlichen Grundherrn und Stifter. Die Stiftung war Ausdruck ihres Dankes für die Bewahrung der Familie vor der Pest.

Im Raum um Kaschau gibt es noch weitere Kreuze mit dekorativ gerahmten originalen Inschriften in den Vorseiten der jeweiligen Postamente. Diese Inschriften waren zunächst lateinisch und wurden später ungarisch verfaßt. Im Dorf Bretejovce trägt das Friedhofskreuz die Inschrift: "PODSUIT DRANCI ANDREAS 1866", das Postament eines steinernen Kreuzes vor dem Pfarrhaus in Košice-Myslana den Dank einer gründlichen Renovierung mühelos lesbaren lateinischen Text: "ECCLESIA PODSUIT MDCCCXXV SUB JB." Die originäre Inschrift "CRUX ERECTA 1842" auf dem Postament des Kreuzes vor der Kirche in Rudnik wurde durch einen späteren Anstrich mit der Jahreszahl 1895 verdeckt.

Ein Unikat ist das große Friedhofskreuz auf dem ehemaligen Dorffriedhof von Šemša. Dieser Friedhof ist uns in seiner Gesamtheit als kulturhistorische Stätte überkommen. Sein Friedhofskreuz trägt keine Inschrift, und es ist mir bisher auch nicht gelungen, dazu etwas in der Pfarrchronik zu finden. Wahrscheinlich wurde es von der Familie Semsey gestiftet und im beginnenden 19. Jahrhundert errichtet.

Typologisch dominiert in unserer Region das einfache lateinische Kreuz, die crux immis-sa oblonga. Das Korpus Christi ist als unabdingbarer Bestandteil am Längsbalken, die Arme sind am Querbalken befestigt. Diese Ausführung wurde nicht nur durch Vorgaben der Kirche, sondern auch durch die Volksfrömmigkeit bestimmt. Als Materialien dienten vor Ort leicht beschaffbare Werkstoffe wie Keramik, Holz, Stein und Gußeisen. Für steinerne Monumente wurde vorzugsweise der Ryolitstein herangezogen, den man zuvor im nahen Gebirge Slanské vrchy gebrochen bzw. aus dem Gebirge Zemplínske vrchy herbeigeschafft hatte. Darüber hinaus wurde auch ein bearbeitbarer und dennoch witterungsbeständiger Sandstein verwendet. Vermutlich bezog man dieses Material von Steinbrüchen im Flischgebirge (Flyšových pohorí), vornehmlich von den Steinbrüchen Ďurkovec bei Iglau (slow. Spišská Nová Ves; ung. Igló) und in Víťaz. Die Wälder rund um Kaschau lieferten ausreichend Material für Holzkreuze aus Buche, Eiche und Tanne an Zimmermeister, die diese Kreuze anfertigten.

Die Region der Stadt Kaschau zeichnet sich zugleich durch eine reiche Produktion an Gußeisen aus. Entsprechend vielfältig sind die uns überkommenen gußeisernen Kreuze. Da man mittels einer einzigen Form 1000 Stücke gießen konnte, stößt man in weit voneinander liegenden Orten auf identische Stücke.

Die Kreuze in Kaschau und in der Umgebung dieser Stadt sind Zeugnisse der Regionalgeschichte; sie sind mit örtlichen Ereignissen, Familien, Kirchengemeinden oder ethnischen Gruppen eng verbunden. Deshalb sollte ihnen von uns vermehrt Aufmerksamkeit geschenkt werden.

Drobné sakrálné stavby - prícestné križe v Košiciach a okolí

Resumé

Prícestné križe - drobné sakrálné stavby sú objekty so zaujímavou históriou, pôsobivo zakomponované v krajine. Sú dokladom myslenia, predstáv a filozofických náhľadov spoločnosti i jednotlivca.

Každý región má svoje charakteristické typy, rovnako aj Košice a ich okolie sa vyznačuje rozmanitou vzorkou zachovaných objektov.

Aj tu sa začali križe vo väčšej miere stavať koncom 17. storočia, v čase protireformácie. Zásľuhu na tom mali najmä jezuiti. Dovtedy stáli križe pred kostolmi a na cintoríne. V priebehu 18. storočia sa začali umiestňovať aj na iné exponované miesta, na námestia, na vrcholky kalvárií, na križovatky ciest, ale aj na rozhrania obecných chotárov, k okrajom lesov a lúk.

Najstaršie križe Košíc a okolia, dodnes zachované v exteriéri, pochádzajú z konca 18. a začiatku 19. storočia. Sú zväčša nedatované, iba na niektorých sú letopočty - 1739, 1816, 1831, 1842. Na mnohých nájdeme barokové prvky, prevažne na kamenných základniach a podstavcoch objektu. Nemáme evidentné stopy po križoch zo 17. storočia. Ako porovnávací materiál môžu slúžiť kamenné náhrobné križe z cintorínov (Košice-Rozália, Jasov, Zlatá Idka).

Dostupné historické pramene nám tiež neposkytujú veľa údajov o tom, akú podobu mali križe. Na košickom farskom úrade nie je k dispozícii farská kronika, iba kanonické vizitácie. Najstaršia je z roku 1720 a nachádza sa v nej najstarší písomný doklad o križoch. Uvádza, že v tom čase bolo v meste celkom sedem križov. Stáli pred niektorými kostolmi, na cintoríne, ale aj pred mestskými bránami, na predmestí - pred útlkom chudobných i na vrchu Kalvárie. Tieto verejné križe sa označujú ako crux publica. Kanonická vizitácia z roku 1808 uvádza už celkom jedenásť križov. V roku 1923 ich bolo dvadsať, dnes stojí už sotva päť- šesť pomníkov.

Najstaršia je trojica kamenných krížov na vrcholku kopca košickej Kalvárie, ktoré sú situované pred vchodom do kostola. Ďalším starým pamätníkom, ktorý stál za mestskými hradbami, pred starobincem, je betónový kríž pred dnešným kostolom Svätého Ducha. V 19. storočí sa postavilo mnoho krížov aj pri lesných chodníkoch a zriedkach s uzdravujúcou vodou. Existenciu, pretrvávajúce a zánik krížov pomôžu identifikovať mnohokrát aj staré mapy. Napr. na mape z roku 1857 sú kríže označené grafickým znakom, alebo je pri niektorých pomenovanie. "Stein Haderer Kreuz, Stein Kreuz, Holz Kreuz, G. Klobučický Kreuz". Zachoval sa v lokalite Bankova Rothes Kreuz - červený kríž a čierny kríž. Nad starou Sečovskou cestou stojí kríž z roku 1898. Dnes nájdeme v samotnom meste a jeho mestských časťach takmer stovku krížov.

Najstarším zachovaným krížom v okolí Košíc je kríž, ktorý je súčasťou Kalvárie. Nie je zapísaný v štátnom zozname kultúrnych pamiatok. Stojí v areáli bývalého mlyna obce Buzica (20 km južne od Košíc). Bol postavený v roku 1739.

Kríže nesú v sebe mozaiku regionálnej histórie, viažu sa ku konkrétnej udalosti, k rodine, k farskému spoločenstvu, k etnickej skupine. Zaslúžia si určite viac našej pozornosti.

Szokrális kisemlékek - út menti kereszték Kassán és környékén

Összefoglalás

Az út menti kereszték a tájba hatásosan bekomponált, figyelemre méltó történettel rendelkező szokrális kisépítmények. Az egyén gondolkodásának, elképzeléseinek és filozófiai felfogásának egyértelmű bizonyítékai. Minden régióban megtalálhatóak a rá jellemző típusok, s ily módon Kassa és környéke is a megőrzött, megmaradt objektumok széles skálájával rendelkezik.

Ezen a vidéken is a 17. század vége felé, az ellenreformáció idejében kezdtek állítani nagyobb számban a kereszteteket. Ebben a folyamatban elsősorban a jezsuiták érdemeit kell kiemelnünk. Ezt megelőzően kereszték csupán a templomok előtt, valamint a temetőben álltak. A 18. század folyamán már más, forgalmasabb helyekre is állítottak, mint pl. a terekre, kálváriadombokra, útkeresztelődésekbe, de a községek határvonalára, erdők és mezők szélére is.

Kassán és környékén szabadtéren fennmaradt legrégibb kereszték a 18. század végéről és a 19. század elejéről származnak. Általában ezeket nem datálták, csupán néhányukra vésték fel az állítás évét: 1739, 1816, 1831, 1842. Nagyobb részük - elsősorban az objektum talapzatán - a barokk kor stílusát hordozza. 17. századi keresztékre vonatkozó konkrét nyomokat nem találtunk. Ebben a vonatkozásban összehasonlító anyagként a temetők kőkeresztjei szolgálhatnak alapul (Kassa-Rozália, Jászó, Aranyida).

A hozzáférhető történeti anyagok csupán töredékes adatokkal szolgálnak a tekintetben, hogyan is nézhetek ki ezek a kereszték. A kassai plébánia irattárában nem áll rendelkezésünkre egyházi krónika, csupán az egyházlátogatási jegyzőkönyvek nyújtanak kiindulási alapot. A legkorábbi 1720-ból származik, s ebben található a legrégibb keresztékre vonatkozó adat. A városban ebben az időben összesen hét kereszt volt. A templomok, valamint a városkapuk előtt, az elővárosban - a szegények hajlékai előtt - és a kálváriadombon, illetve a temetőben álltak. Ezeket a nyilvános kereszteteket mint *Crux publica*-kat jelölik a források. Az 1808-ból származó további egyházlátogatási jegyzőkönyv már tizenegy keresztet említ. Az 1923-as évben a kereszték száma már húsz volt, ezek közül azonban napjainkban már csupán öt-hat áll.

A legrégibbnek a kassai kálváriadomb tetején, a templom bejárata előtt álló három kőkereszt számít. Egy további régi kereszt, amely eredetileg a városfalakon belül, az aggok háza előtt állt, jelenleg a Szentlélek temploma előtt található. A 19. század folyamán sok keresztet állítottak az erdei ösvények és a gyógyforrások mellett. A kereszték meglétét, illetve pusztulását sok esetben a régi térképeken is nyomon követhetjük. Egy 1857-ből származó térképen például néhány keresztet is jelöltek, illetve az elnevezését is feltüntették: Stein Haderer Kreuz, Stein Kreuz, Holz Kreuz, G. Klobučický Kreuz. Bankó-fürdő területén megmaradt például a vörös kereszt, a Rothes Kreuz és a fekete kereszt is. A régi Szécsi úton egy 1898-ból származó kereszt áll. Jelenleg magában a város területén és a hozzá tartozó városrészekben majdnem száz keresztet találunk.

A Kassa környékén fennmaradt legrégebbi keresztnek az a Buzita községben (20 kilométerre délre Kassától), az egykori malom területén álló kálvária-kereszt számít, amelyet 1739-ben állítottak. A kulturális emlékek állami listáján nem szerepel..

A keresztnek magukon hordozzák a régió történelmének egy-egy mozaikdarabját, és a család, az egyházközösség, a nemzetiségi csoport konkrét eseményeihez kötődnek. Mindenképpen megérdemlik, hogy nagyobb figyelmet fordítsunk rájuk.

(L. Juhász Ilona fordítása)

1. Buzica. Kálvárske súdošie z r. 1739

2. Buzica. Detail nápisu na podstavci

3. Košická Belá. Zdobenie dreveného kríža pred sviatkom Všetkých svätých

4. Košická Belá. Drevený kríž z r. 1949
(Foto: Marián Šangala)

Die sakralen Kleindenkmäler der Gemeinde Nagyfödémés

IZABELLA DANTER

Die Mitarbeiter des Heimatkundlichen Museums in Galánta (slow. Galanta) dokumentieren seit 1977 regelmäßig die historisch, ethnographisch und kulturell bedeutenden Denkmäler der Siedlungen im Nordwesten der Kleinen Tiefebene. Im Rahmen dieser Tätigkeit werden auch die sakralen Kleindenkmäler der einzelnen Siedlungen erfaßt. In den Dörfern um Galánta sind ihre charakteristischen Formen in großer Zahl präsent. In meinem Vortrag werde ich Ihnen die sakralen Kleindenkmäler von Nagyfödémés (slow. Veľké Úľany), einer Großgemeinde in Matthäusland, vorstellen. Außer den Quellen in der Fachliteratur und den Archiven stehen uns über die behandelten sakralen Kleindenkmäler auch Aufnahmen in der Photosammlung des Museums zur Verfügung, die aus den Jahren 1976 und 1990 stammen. Die hier zu zeigenden Diapositive wurden im April dieses Jahres aufgenommen.

Über die Gemeinde

Nagyfödémés liegt im Nordwesten der Kleinen Tiefebene ungefähr 40 Km östlich Preßburg (slow. Bratislava; ung. Pozsony) entfernt in einem vom Fluß Čierna Voda und der Kleinen Donau umschlossenen, flachen Gebiet. Gegenwärtig zählt die Gemeinde 4200 Einwohner. Abgesehen von ungefähr 20 jüdischen Familien waren alle Einwohner bis zum Zweiten Weltkrieg ungarischer Nationalität und römisch-katholischer Konfession. Im Jahr 1947 wurden um 1000 Einwohner nach Ungarn deportiert und gegen evangelische Slowaken aus Ungarn ausgetauscht. Der Gemeinde schließen sich südwärts zwei Weiher an und zwar Hajmás (slow. Nové Osady–Hajmás) und Szögyén (Nové Osady–Sedín). Szögyén war in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts durch seine Brennereien sowie durch ein herrschaftliches Gut bekannt, das sich im Besitz der Familie Pálffy befand. Das Grenzgebiet um Hajmás diente bis zum Ersten Weltkrieg als Ackerland. Während der nach der ersten Bodenreform in den zwanziger Jahren durchgeführte Kolonisation siedelten sich in beiden Gemarkungen Tschechen, Mähren und Slowaken an. Dadurch entstand Svehlovo als neue Kleinsiedlung. Der Ort wurde 1951 in Nové Osady umbenannt; er ist seit 1976 nach Nagyfödémés eingemeindet. Die hier ansässigen katholischen Slowaken führten schon immer ein von den Menschen in Nagyfödémés abgesondertes Leben.

Die frühe Besiedlung des Ortes wird durch Ergebnisse archäologischer Grabungen – durch eine Siedlung aus der Hallstattzeit sowie durch römische Urnengräber – belegt. Nach der ältesten schriftlichen Überlieferungen war die Siedlung zunächst Besitz der Burg in Preßburg. Nach der Türkenkriegen errichtete die Familie Pálffy hier ihr Herrschaftszentrum, was wesentlich zur wirtschaftlichen Entwicklung der Gemeinde beitrug. Auch betrieb hier Miklós Laczny von 1828 bis 1844 die erste Zuckerfabrik im Gebiet des historischen Ungarn.

Die sakrale Kleindenkmäler der Gemeinde

In Nagyfödemes gibt es zwei bedeutende Denkmale: die dem Erzengel Michael gewidmete römisch-katholische Kirche von 1756 und den Kalvarienberg (Abb. 1). Die Angaben zur Kirche, zum Kalvarienberg und zu den sakralen Kleindenkmälern sind der von János Szabó bis zum Jahr 1812 in lateinischer Sprache geführten Chronik entnommen. Szabó diente von 1788 bis 1819 der Gemeinde als Pfarrer. Zur Entstehung des Kalvarienberges schreibt er wie folgt: „Der Kalvarienberg steht hier seit Menschengedenken mit einem Holzkreuz; er wird von einem aus Holz gefertigten Zaun umgeben“ (Szabó–Borsos 1999, 159). Die steinerne Mauer, die heute den Kalvarienberg umgibt, ließ im Jahr 1740 der damalige Pfarrer János Cselle errichten. Die dazu erforderlichen Mittel wurden aus dem Wald der Kirchengemeinde und durch den Verkauf von Leder erwirtschaftet, das Angehörige der Kirchengemeinde aus Häuten solcher Tiere gerbten die während der im Lande wütenden Rinderpest eingegangen waren. Die Menschen betrachteten dies als Sühneopfer. Die für die Mauer bestimmten Steine wurden von den Bewohnern aus den Bergen bei Modra mit Gespannen herbeigeschafft. Die Mauer umschließt eine Fläche, die mehr als 400 Menschen Platz bietet. Ihr Tor liegt an der Südseite. Nördlich des Tores errichtete man im Jahr 1756 eine klassizistische Kapelle, die von den Bewohnern des Dorfes der Schmerzensmutter Maria gewidmet wurde, damit sie die Menschen vor Krankheiten und der verheerenden Pest bewahre sowie den Heiligen Rosalia, Rochus, Leonard, Sebastian und Wendelin, den Bewahrern von Mensch und Tier vor der Pest. Seit 1759 wird der Eingang der Kapelle beiderseits von barocken, aus Sandstein gefertigten Statuen der Jungfrau Maria und des Evangelisten Johannes flankiert. Das in der Mitte der kreisrunden Anlage errichtete Holzkreuz ersetzte man im Jahr 1773 durch ein aus Stein gefertigtes Monument. Im Jahr 1787 ergänzte man den Kalvarienberg durch einen hölzernen Glockenstuhl. Sein Geläute verkündete, daß jemand verstorben sei. War die große Glocke ins Geläute einbezogen, so wurde der Trauergottesdienst in der Kapelle abgehalten. Der Kreuzweg wurde im Jahr 1900 mit Unterstützung durch die beiden örtlichen Einwohner László Molnár und der verwitweten Mária Deák errichtet. Gleichzeitig restaurierte man auch die Kapelle. 1766 wurde zwei Zuzüglern erlaubt, auf eigene Kosten ein Haus in der Nähe des Kalvarienberges unter der Bedingung zu bauen, daß sie den Kreuzweg in Ordnung halten und pflegen würden. Der gesamte Kalvarienberg von Nagyfödemes ist im zentralen Denkmalverzeichnis der Slowakischen Republik unter der Nummer 2522 verzeichnet. Die Ausstattung der Kapelle und die Bilder des Kreuzweges sollen demnächst restauriert werden.

Innerhalb der Gemeinde verfügt jedes Viertel über sein Wegkreuz bzw. seine Statue (Hierzu bezeichnet man beides mundartlich als /ungarisch/ *körösz* = Kreuz). Sie spielen noch heute im Leben der Dorfdgemeinschaft eine wichtige Rolle. Unter Bezug auf den Zeitpunkt ihrer Errichtung unterscheidet man drei Gruppen. Die ältesten Monumente an den Straßenrändern errichtete man in der zweiten Hälfte des 18. und zu Beginn des 19. Jahrhunderts. Sie wurden an wichtigen, Aufmerksamkeit heischenden Stellen des Ortes errichtet (beispielsweise bei der Kirche und an den Ausfallstraßen). So ließ im Jahr 1772 Ferenc Szakál, ein wohlhabender Viehhändler, ein barockes Wegkreuz am Ende des Viertels genannt Főszög aufstellen (Abb. 2). Dieselben Stilmerkmale weist das neben der Kirche stehende Wegkreuz auf, das Miklós Kollár, ein reicher Müller, im Jahr 1773 errichtete (Abb. 3). Gleichzeitig kam es zur Errichtung einer Statue des Guten Hirten am Anfang der herrschaftlichen Weiden durch Rochus Lipót, der damals der herrschaftliche Schäfer war (Abb. 4). Das Wegkreuz neben dem Armenhaus stiftete im Jahr 1775 András Matkovits (Das Armenhaus selbst wird hier mundartlich /ungarisch/ *isptály* = Krankenhaus/ und nicht *szegényház* genannt). Ursprünglich stand das aus Sandstein gefertigte Kreuz frei, erst im Jahr

1945 wurde es vom Zaun des neben dem Armenhaus stehenden Hauses umschlossen. Als man im Jahr 1960 diesen Zaun erneuerte, stürzte das Kreuz von seinem hohen Sockel herab. Das dabei zu Bruch gegangene Monument wurde von den Bewohnern des Hauses durch ein eisernes Kreuz ersetzt (Abb. 5).

Im Jahr 1794 wurden auf Initiative des damaligen Pfarrers János Szabó zwei weitere Kreuze errichtet. Das eine Wegkreuz steht am Ende des *Alsözög* genannten Viertels am Rande des nach Feketenyék (slow. Čierna Voda) führenden Weges (Abb. 6), das zweite dient als Friedhofskreuz auf dem um die Mitte des 18. Jahrhunderts eingerichtet Friedhof (Abb. 7). Auf die gemauerten Sockel der beiden Kreuze wurde jeweils ein aus Stein gehauenes, auf dem alten Friedhof abgängiges Grabkreuz gesetzt.

Das am Ende des Viertels *Alsözög* stehenden Wegkreuz wurde im Jahr 1985 durch einen Autounfall beschädigt, denn es fiel vom Sockel herab, wobei vom Schaft des Kreuzes unten ein Stück abbrach. Auf Initiative des damaligen Pfarrers wurden Ende des 18. Jahrhunderts drei Wegkreuze mit Holzzäunen umgeben und dadurch geschützt.

Wohl Ende des 18. Jahrhunderts errichtete man den Feldaltar zur Heiligen Dreifaltigkeit neben dem Weg nach Dioseg (ung. Diószeg; slow. Sládkovičovo). Noch im Jahr 1990 konnte man die Gruppe der Holzplastiken darin in ihrer ganzen Schönheit betrachten, während heute die den Heiligen Geist symbolisierende Taube über den Figuren von Gottvater und Christus fehlt. Den der Taube zukommenden Platz nimmt jetzt das Kreuz ein, das früher in der Hand Christi zu sehen war. Die Gruppe der Holzplastiken stammt aus dem Jahr 1781 (Abb. 8).

Das Kreuz, das neben dem aus dem *Korpaszög* genannten Viertel des Dorfes herausführenden Weg steht, wurde im Jahr 1804 durch die adelige Familie Udvarnoki errichtet. Jetzt wird es von den Bewohnern der in seiner Nähe stehenden Häuser gepflegt. Sie finanzierten auch den schmiedeeisernen Zaun, der heute das Kreuz umgibt und somit schützt (Abb. 9). Am Beginn des in die *Pusztá* führenden Weges steht eine, von Katalin Sárkány, der Witve des János Renczes gestiftete barocke Maria Immaculata-Statue (Abb. 10).

In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurden nicht nur Wegkreuze, sondern auch Plastiken verschiedener Schutzheiliger errichtet. Letztere sollten damals häufig auftretende Krankheiten von den Dorfbewohnern fernhalten. Die Statue des hl. Johannes von Nepomuk stifteten die Dorfbewohner aus Dankbarkeit, denn das verheerende Hochwasser des Jahres 1862 hatte sie verschont. Die Plastik vor dem Armenhaus soll darauf verweisen, daß sich die Flut bis dahin ausgebreitet hatte (Abb. 11). Die zweite Plastik des hl. Johannes von Nepomuk stand bis 1958 bei der Brücke über dem Fluß *Erecs*, der durch das Dorf fließt. Später wurde aufgrund einer Vereinbarung diese Plastik in die Grünanlage versetzt, welche die katholische Kirche umgibt, da in den Bereich der Brücke die evangelische Kirche und die zugehörige Pfarre einzogen (Abb. 12). Im selben Jahr, 1861 ließen der wohlhabende József Takács und seine Frau zum Schutz des Viehs eine Statue des hl. Wendelin, Schutzpatron des Viehs, aufstellen (Abb. 13). Die Figurengruppe der heiligen Familie wurde von der Witve des János Ondrejkovics, der ebenfalls ein wohlhabender Landwirt war, in Auftrag gegeben. Sie wurde im Jahr 1871 vor dem Gebäude der römisch-katholischen Schule errichtet (Abb. 14). Im Jahr 1873 verwüstete ein Feuer ein Viertel des Dorfes während des Drusches. Aus Dankbarkeit, dieses Feuer überlebt zu haben, ließen Ferenc Mikóczi und seine Frau eine Plastik des hl. Florian aufstellen, die allerdings im Jahr 1978 durch einen Verkehrsunfall Schäden erlitt. Sie wurde auf Kosten der Gemeinde wiederhergestellt und am 1. Mai 2002 an ihrem vorherigen Standort neu geweiht (Abb. 15).

Das neben dem Weg nach Jánosháza (slow. Janovce) errichtete Feldkreuz wurde wohl in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts errichtet. Das auf einem gemauerten Sockel stehende Kreuz befindet sich jetzt leider in einem schlechten Zustand. Möglicherweise wurde das

originäre Kreuz im Lauf der Jahrzehnte erneuert. In die Vorderseite des Sockels sind weiße Steinplatten eingesetzt, die folgende lateinische Inschrift tragen:

RENOVATA
1946
IN MEMORIAM
GUOD NOSTER PAGUS
INTACTUS EVADIT
E BELLO MUNDANO
SECUNDO

Es wurde zur Erinnerung daran, daß die Gemeinde im Zweiten Weltkrieg verschont blieb, errichtet (Abb. 16). Im beginnenden 20. Jahrhundert wurde die Lourdes-Kapelle gebaut, der im Dorf als sakrales Denkmal große kultische Bedeutung zukam. Als man im Jahr 1970 das die Kirche umgebende Gelände neu gestaltete, erhielt die Kapelle mit finanzieller Unterstützung und freiwilliger Mitarbeit von Gemeindegliedern die Gestalt einer Grotte, worin man die originale Marien-Statue plazierte (Abb. 17).

In *Hajmás*, einem zu Nagyfüdéses gehörender Weiler, legte man für die slowakischen, tschechischen und mährischen Siedler einen Friedhof an. Sein zentrales Holzkreuz zierte ein Korpus aus Gießeißen (Abb. 18). Inmitten von *Hajmás* steht neben der Straße ein gemauertes Wegkreuz, das ein Einheimischer im Jahr 1948 aus Dankbarkeit für die Geburt seines Sohnes und zu Ehre Gottes errichten ließ (Abb. 19).

Üblicherweise wird ein Wegkreuz oder eine Heiligenstatue von den Stifter gepflegt. Um die Pflege und Erhaltung über Generationen sicherzustellen, wurden von den betreffenden Familien häufig Stiftungen gegründet. Gegenwärtig betrachten die Gläubigen als ihre Aufgabe, die in ihrer Nähe stehenden Wegkreuze mit den zugehörigen Anlagen sauber zu halten, gegebenenfalls abgeplatzte Farben zu ergänzen und die Denkmäler vom Frühling bis in den Herbst mit frischen Blumen zu schmücken. In Nagyfüdéses sind die Denkmäler in der Regel von einem Zaun umgeben. Diese schmiedeeisernen Zäune wurden meist nach 1945 entweder von den örtlichen Schmieden angefertigt, oder die Betreuer eines Denkmals bzw. die Bewohner einer dem Denkmal zugehörenden Straße ließen diese Zäune anfertigen. Auf Vorschlag des Gemeindevorstandes konnten auch Schutzzäune nicht mehr gepflegter Gräber vom Friedhof entfernt und zum Schutz von Wegemalen herangezogen werden.

Die hier vorgestellten Denkmäler spielen eine große Rolle im täglichen Leben der Einwohner von Nagyfüdéses. In der örtlichen, bis 1945 bestehenden römisch-katholischen Schule wurde die Verehrung der Heiligen an viele Generationen vermittelt und weitergegeben. Noch heute schlägt man ein Kreuz, wenn man an einen Wegkreuz oder an einer Heiligenstatue vorübergeht; Männer ziehen zugleich den Hut. Bis 1950 fanden auch regelmäßig Prozessionen zu den Wegkreuzen statt. Sie waren getragen und erfüllt von vielen Gebeten an den gütigen Gott und an die Heiligen, damit die Gläubigen vor Unglück, Krankheiten und materiellen Verlusten bewahrt würden. Diese Prozessionen wurden immer wieder meist auf Anregung der örtlichen Pfarrer modifiziert. Die erste heilige Messe des Kirchenjahres auf dem Kalvarienberg fand am 2. Februar, dem Fest Maria Lichtmeß, statt. In der Fastenzeit fanden an jedem Nachmittag Andachten am Kreuzweg statt; es wurde der Rosenkranz gebetet und Lieder der Fastenzeit gesungen. In der Karwoche zog sich die Liturgie am Abend bis Mitternacht hin. Anschließend gingen die Menschen zum großen Friedhofskreuz, wo sie bis zum Anbruch des Karfreitags im Gebet verharrten. Während der Fastenzeit nahmen an all diesen religiösen Veranstaltungen nicht nur Menschen aus der

örtlichen Gemeinde, sondern auch aus den Nachbardörfern teil. Am Karfreitag wurde die Messe in der Kapelle auf dem Kalvarienberg am Altar der Schmerzensmutter Maria zelebriert. Am 8. September galt die heilige Messe der Verehrung Mariens. Am 14. September dem Fest Kreuz Erhöhung, wurde hier die Nachmittagsandacht abgehalten. Zu Allerheiligen versammelten sich die Gläubigen beim hohen Friedhofskreuz zur Litanei. Prozessionen zu den in der Gemarkung stehenden Heiligenfiguren veranstaltete man wie folgt: Am Tag des Guten Hirten (am zweiten Sonntag nach Ostern) zogen die Gläubigen mit den Kirchenfahnen zur Statue des Guten Hirten, am Sonntag der Heiligen Dreifaltigkeit zu den Feldaltar der Heiligen Dreifaltigkeit und zur Statue des hl. Wendelin gingen sie an demjenigen Sonntag, der seinem Namenstag am nächsten war. Bei der Statue des hl. Florian drückten die Gläubigen ihre Verehrung an einem Augustomorgen nach der Messe aus. Damit gedachten sie an den zuvor erwähnten großen Brand während des Drusches. An den Kreuztagen wurden nach der Frühmesse die einzelnen Wegkreuze bzw. Heiligenstatuen aufgesucht, wobei man die Reihenfolge im Lauf der Zeit änderte. Am häufigsten wurden die Wegkreuze aufgesucht. Da sich nach 1947 in einem Teil des Dorfes evangelische Familien niedergelassen hatten, beschränkte man die Routen der Prozessionen auf die von Katholiken bewohnten Teile des Dorfes und auf die dort vorhandenen Heiligenfiguren. Bis in die Gegenwart pflegt man die Tradition, am 1. Mai bei Tagesanbruch die Jungfrau Maria bei Lourdes-Grotte von den Bläsern mit Musik und von den Mitgliedern der Rosenkranzgruppe mit Gebeten zu Grüßen. Desgleichen wird an jedem Abend im Monat Mai an derselben Stelle die Litanei und eine Rosenkranzandacht zur Verehrung Mariens abgehalten. Ein beliebter Wallfahrtsort der katholischen Gläubigen von Nagyödemes war Mariental (ung. Máriavölgy; slow. Marianka) und Tallós (slow. Tomášikovo). Die Wallfahrtsorte wurden in den Jahren von 1938 bis 1945 stets im September während der Marien-Feiertage aufgesucht. Hierbei wurden die Wallfahrer vom hiesigen Pfarrer und von Gläubigen an den Ortseingängen empfangen und bis zu den Ortsausgängen begleitet. Eine solche Stelle war beispielsweise der Feldaltar zur heiligen Dreifaltigkeit und die Kreuze längst des Weges nach Jánok und Feketenyék. Die Wallfahrer pflegten bei jedem Wegkreuz und jeder Heiligenstatue anzuhalten, an denen ihr Weg vorbeiführte, um ihrer Verehrung mit ihren Kirchenfahnen und kurzen Gebeten Ausdruck zu verleihen.

Sehr geehrte Anwesende!

In meinem Vortrag habe ich Ihnen die sakrale Kleindenkmäler einer in der Kleinen Tiefebene liegenden ungarischen, katholischen Dorfgemeinschaft vorgestellt. Aber dieses Thema bietet noch Ansätze zu weiterführenden Forschungen wie z. B. die Untersuchung der Wegkreuze und Heiligenstatuen nach Typus und Herkunft. Da ich das untersuchte Gebiet kenne, kann ich feststellen, daß man die Typen der hier vorgestellten Denkmäler in allen größeren Dörfern antrifft, wo Katholiken die Mehrheit bilden. Die große Zahl und die vielfältigen Formen dieser Typen lassen zweifelsfrei eine aufregende künftige Forschungsarbeit erwarten.

(Übersetzt von Katalin Danter)

Literatur

Szabó János – Borsos Mihály

1999 A nagyödemesi plebánia múltjából. 1812; 1945 [Aus der Geschichte der Pfarre von Nagyödemes. 1812; 1945]. Pozsony.

Nagyfödemes község szakrális kisemlékei

Összefoglalás

A tanulmány Nagyfödemes nagyközség szakrális kisemlékeit, ezek eredetét és a hozzájuk fűződő helyi szokásokat veszi számba a 18. század elejétől napjainkig. Nagyfödemes a Kisalföld északnyugati részén Pozsonytól keletre kb. 40 km-re fekszik a Fekete-víz és a Kis-Duna által közrezárt sík területén. Lakosságát 1945-ig római katolikus vallású magyarok alkották. A község belterületén a legkorábbi szakrális kisemlék, a kálvária volt, amely már 1740 előtt állt. Mai alakját a 18. század második felében, illetve az 1900-ban végzett átépítés során kapta. (1. kép) A legkorábbi út menti szobrok a 18. század második felében és a 19. század első éveiben készültek. A község stratégiai fontosságú pontjain álltak, a római-katolikus templom környékén és a faluból kivezető utak mellett. Ebben az időszakban készült el a *Főszögi kereszt* (2. kép), a templom melletti kereszt (3. kép), a *Jó pásztor szobor* (4. kép), az *Ispitakereszt* (5. kép), az *Alsögi kereszt* (6. kép) a temetői *Nagykereszt* (7. kép), a *Szentháromság kápolna/mezei oltár* (8. kép), a *Koraszögi kereszt* (9. kép) és a *Boldogságos Szűz Mária fogantatása szobor* (10. kép). A 19. század második felében állították a pusztító árvíz emlékére a Szegényház illetve az Erecs patakon átívelő híd mellett Nepomuki Szent János egy-egy szobrát (11-12. kép), Szent Vendel szobrát (13. kép), a Szentcsalád szobrát (14. kép), tűzvész emlékére Szent Flórián szobrát (15. kép), a Jánosháza felé vezető út menti keresztet (16. kép) és a lourdesi kápolnát (17. kép). A nagyközséghez tartozó Hajmás település temetőjének nagykeresztjét az 1930-as években (18. kép), a település központjában álló falazott út menti keresztet pedig 1948-ban állították (19. kép).

Malé sakrálné pamiatky v obci Veľké Úľany

Resumé

V štúdiu opisuje autorka malé sakrálné stavby, ich pôvod a s nimi spojené zvykoslovné prejavy v obci Veľké Úľany od začiatku 18. storočia až do súčasnosti. Obec Veľké Úľany leží v severozápadnej časti Podunajskej nížiny približne 40 km od Bratislavy v rovinatej oblasti medzi riekami Čierna voda a Malý Dunaj. Jej obyvateľstvo bolo do roku 1945 rímskokatolíckeho vierovyznania a maďarskej národnosti. Najstaršia malá sakrálna pamiatka v intraviláne obce je Kálvária, ktorá stála už pred rokom 1740. Dnešnú podobu získala v 2. polovici 18. storočia, resp. počas prestavby v roku 1900 (1. obr.). Najstaršie pricestné sochy na území obce vznikli v 2. pol. 18. stor. a v prvých rokoch 19. stor. Stáli v strategicky dôležitých častiach obce, v okolí rímskokatolíckeho kostola a popri cestách, ktoré viedli do susedných obcí. V tomto období dali postaviť kamenný kríž v časti obce *Főszög* (2. obr.), kríž pri kostole (3. obr.) sochu Dobrého pastiera (4. obr.), kríž pri chudobinci (5. obr.), kríž v časti obce *Alsöög* (6. obr.) centrálny kríž v cintoríne (7. obr.), kaplnku Svätej Trojice (8. obr.), kríž v časti obce „Koraszög“ (9. obr.) a sochu Immaculata (10. obr.). V 2. pol. 19. stor. postavili na pamiatku povodne sochu sv. Jána Nepomuckého pri Chudobinci a pri moste nad potokom Erecs (11-12. obr.), sochu sv. Vendelína (13. obr.), súsošie Svätej rodiny (14. obr.) na pamiatku požiaru sochu sv. Floriana (15. obr.), kríž pri ceste smerom na Jánovce (16. obr.) a kaplnku Márie z Lourdes (17. obr.). V osade Nové Osady, ktorá administratívne patrí k obci Veľké Úľany, sa nachádzajú dve malé sakrálné pamiatky: centrálny kríž v cintoríne z 30. rokov 20. stor. (18. obr.) a murovaný pricestný kríž v centre osady z roku 1948 (19. obr.).

1. Der Kalvarienberg in Nagyfödemes

2. Barock- Wegkreuz am Ende vom Dorfteil Főszög

3. Wegkreuz neben der Kirche

4. Guter Hirt- Statue

5. Wegkreuz neben dem Armenhaus

6. Wegkreuz am Ende vom Dorfteil Alszög

7. Zentralkreuz des Friedhofes

8. Die Heilige Dreifaltigkeit

9. Das Kreuz im Dorfteil Korpaszög

10. Die Jungfrau Maria

11. Der hl. Johannes von Nepomuk vor dem Armenhaus

12. Der hl. Johannes von Nepomuk im Garten der katholischen Kirche

13. Der hl. Wendelin

14. Die Heilige Familie

15. Der hl. Florian

16. Das Feldkreuz von Jánosháza

17. Die Maria- Statue in der Lourdes-Grotte in Nagyfödemes

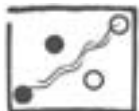

18. Zentrales Holzkreuz im Friedhof in Hajmás

19. Gemauertes Wegkreuz im Zentrum von Hajmás

Die Beziehungen zwischen Menschen und Flurdenkmälern Nordböhmens nach 1945

KARL STEIN

*Motto: Jede Landschaft hat ihre eigene, besondere Seele.
(Christian Morgenstern)*

Jede Landschaft hat ihr eigenes Gepräge – dessen wird man sich in der letzten Zeit auch in Böhmen zunehmend bewusst. Nachdem man im vorigen halben Jahrhundert die Landschaft mehr oder weniger nur als ökonomisches Potenzial betrachtete, wird nun die Abwesenheit einer geistigen Dimension spürbar. Ein Umweltbewusstsein kommt auf und es entwickelt sich eine Beziehung der neuen Bevölkerung zur Landschaft. Die Wissenschaftler sprechen von *Autoregulation der Landschaft*, welcher das sogenannte Landschaftsgedächtnis zugrunde liegt. Nach dieser Vorstellung ist das *Landschaftsgedächtnis* imstande, Eindrücke zu bewahren, um sie später zu vergegenwärtigen. Es ist sozusagen regenerierungsfähig und kann auch vor einer Landschaftskatastrophe schützen. Zur besseren Vorstellung seien hier die Hauptelemente der Gedächtnisstruktur der Landschaft genannt. Es ist das *Landschaftsrelief* (es bestimmt die Richtung der Wasserläufe und das hydrologische System), das *Klima samt Mikroklima*, das *Bodensubstrat* (es bestimmt und beeinflusst die Flora und Fauna) und nicht zuletzt die *Nutzung und Pflege der Landschaft* (das kann z. B. bedeuten, dass die Siedlungen wiederholt auf ein und derselben Stelle angelegt werden oder dass die Gliederung der Landschaft in wald- und landwirtschaftliche Flächen beständig bleibt, genauso wie das Wegenetz).

Der Charakter der Landschaft in unserem mitteleuropäischen Raum und ihr landschaftlicher Reiz entstanden überwiegend durch intensive Nutzung, wobei das Schöne und Wirtschaftliche meist nicht im Widerspruch standen zueinander, sondern sich gegenseitig ergänzten. Heute würde man sagen, dass Ökonomie und Ökologie nicht Gegensätze sind. Zu einer harmonischen Beziehung zwischen Mensch und Landschaft kommt es, wenn der Mensch die Landschaft als seine Heimat betrachtet. Die Kulturanthropologen kennen eine ganze Reihe von Möglichkeiten, wie ein Heimatgefühl entsteht. Dazu gehören z. B.

- die Schaffung eines optischen und geistigen Mittelpunktes im Territorium,
- die Begrenzung des Gebietes,
- die Benennung der Landschaft mit Flurnamen,
- die Entstehung ortsgebundener Geschichten und Sagen,
- das Errichten und Pflegen von Flurdenkmälern oder das Pflanzen von Bäumen.

Der Prozess funktioniert auch umgekehrt. Das Heimatgefühl wird gestört und das Landschaftsgedächtnis vernichtet, wenn eine Landschaft z. B. durch den Bergbau verändert oder sie von einem Autobahnbau durchschnitten wird¹. Die in der Neuzeit so verbreitete

---

1 Václav Cílek: Paměťová struktura krajiny a památné kameny. *Ochrana přírody*, roč. 52/1997, č. 6, 163-164

Entwurzelung und das fehlende Heimatbewusstsein haben natürlich auch ihre soziologischen Auswirkungen, sie können sogar Zukunftsangst hervorrufen.

Diese Situation kann an Nordböhmens Landschaft demonstriert werden, die vom 13. Jahrhundert an durch die deutsche Kolonisation urbar gemacht und kontinuierlich bis 1945 von Deutschen bewohnt wurde². Das Gebiet blieb mit Ausnahme der etwa ein Jahrhundert währenden Reformationszeit katholisch, und die Flurdenkmäler aus der Zeit vor 1945 sind mit diesem Glauben und dem Deutschtum verknüpft. Wie denkmalträchtig die Landschaft war, bestätigt der Umstand, dass es in manchen Dörfern fast in jedem Gewann ein Kreuz oder ein anderes Flurdenkmal gab, dessen Pflege sich von Generation zu Generation vererbte.

Nach dem Zweiten Weltkrieges kam es hier zu einem fast vollkommenen Bevölkerungsaustausch. Die Deutschen nennen ihn Vertreibung, die Tschechen odsun (=Abschub). Es kam nicht nur zum Wechsel des Ethnikums – die deutsche Bevölkerung wurde durch die tschechische ersetzt –, auch der Glaube verlor hier seinen Boden. Die neue Bevölkerung sprach eine andere Sprache, hatte andere Wurzeln und konnte sich natürlich nicht mit der Kultur der angestammten Bevölkerung identifizieren, zumal der Bevölkerungsaustausch binnen weniger Monate erfolgte. So wurden auch die Flurdenkmäler nicht angenommen. In den Nachkriegsjahren wurden viele absichtlich beschädigt oder zerstört, bestenfalls überließ man sie ihrem Schicksal. Das trifft nicht nur für Flurdenkmäler, sondern auch für Sakralbauten und alle Gebäude zu³. Die dörflichen Siedlungen wurden nur unvollständig nachgesiedelt oder blieben entvölkert und wurden abgerissen. Die Liquidierung der kleinen Landwirtschaften und die Abwanderung der Bevölkerung in die Städte wirkten sich ebenfalls negativ aus. Dadurch wurde die Landschaft auf eine Weise vernachlässigt, die sich nur mit den Folgen des dreißigjährigen Krieges vergleichen läßt. Diese trübe Zeit endete im Jahrzehnt von 1970 bis 1980.

Inzwischen trat ein zunehmender Generationswechsel ein, wodurch sich die Beziehung der Bevölkerung zur Landschaft langsam besserte. Diese Entwicklung erfuhr durch den Sturz des kommunistischen Regimes eine Beschleunigung. Manche dieser „Einzelgänger“ fanden zueinander und betrieben die Restaurierung von Flurdenkmälern als gemeinsames Hobby. Einige dieser „Einzelgänger“ fanden zueinander und betrieben die Restaurierung von Flurdenkmälern als gemeinsames Hobby. Wenn man sie nach dem Sinn fragt, können viele ihr Tun nur umständlich begründen – als ob sie im Dienste des erwähnten Landschaftsgedächtnisses stünden. Um eine Sakralisierung der Landschaft in ihrem wahren Sinn kann es sich nicht handeln, da es sich überwiegend um Nichtgläubige handelt. Steigendes Geschichtsinteresse, besonders im Bezug auf den Wohnort, kann man es auch nennen.

---

2 Der deutsch-tschechische Kontaktraum wird hier nicht behandelt.

3 Mein Freund Eduard Bienert (1911 – 1990), der diese auswegslose Zeit miterlebte, schrieb um 1960 einen erschütternden Aufsatz, der hier auszugsweise erwähnt sei:

“Die heutige Wirklichkeit zeigt entsetzliche Bilder: aus Bosheit ausgeplünderte Wegkapellen, umgestürzte Kreuze, verstümmelte Standbilder, verwahrloste Kirchen, verwüstete Kapellen, zerstörte Kreuzweganlagen, unvorstellbar verwilderte Friedhöfe, beseitigte Denkmäler und Gedenktafeln und alle anderen beschädigten und verunehrten Male sind ein trauriges Zeichen arm-seliger Gesinnung und roher Kulturlosigkeit...

Unerzogene, verwahrloste Kinder, besonders Jugendliche, aber auch gefühllose Erwachsene ver-greifen sich mit frechen Händen an diesen Dank- und Denkmälern ferner Vergangenheit und entwei-hen und besudeln sie. Diesem schändlichen Treiben roher Zerstörungswut, die an die traurigen Zeiten der Bilderstürmer in den Hussitenkriegen erinnern, dulden die Menschen gleichgültig. Niemand entgegnet diesem Tun, weder Behörde, noch Schule, noch Kirche oder Zeitung. Auch die Bildungsmittel des Volkes, wie Rundfunk, Fernsehen oder andere Belehrung, sind dafür blind und taub. Alle sind ohnmächtig gegen diese Mächte der Zerstörung ...“

Heutzutage ist schon ein beträchtlicher Teil der Flurdenkmäler renoviert, und es treten weitere Phänomene in Erscheinung. Das Interesse breitet sich aus, und die Flurdenkmäler werden stellenweise gepflegt oder mit Blumen geschmückt. Die negative Seite ist das Entwinden von wertvollen Flurdenkmälern, die in Privatgärten oder ins Ausland verschwinden. Das zunehmende Interesse an Flurdenkmälern und die wachsende Heimatverbundenheit zeigen sich auch an dem Erscheinen von Berichten oder Literatur über Steinkreuze oder über Sagen. Es erscheinen Bücher mit alten Ansichtskarten, es werden Heimatverbände oder ökologische Initiativen gegründet. (Im westböhmischem Asch treffen sich seit 1984 Freunde von Steinkreuzen und Kreuzsteinen aus der ganzen Republik. Im Isergebirge wurde vor einigen Jahren der Flurdenkmalverband Patron gegründet, der etwa 200 Mitglieder hat.)

Am Beispiel Nordböhmens zeigt sich, dass Flurdenkmäler in der Gedächtnisstruktur der Landschaft eine nicht wegzudenkende Rolle einnehmen. Auch der Bevölkerungsaustausch und der Verlust der Religion haben sie nicht verschwinden lassen. Im allgemeinen kann man sagen: Während sich im 19. Jahrhundert das Interesse auf romantische Landschaften mit mittelalterlichen Burgen, Schlössern und die Alpenwelt konzentrierte, verlagert sich das Interesse heutzutage auf kleine Objekte wie denkwürdige Bäume, Steine, Flurdenkmäler und prähistorische Objekte. Es freut und überrascht mich, dass ich in der kurzen Zeitspanne meines Lebens diese Entwicklung, die schon ein Generationenprozess ist, miterlebe.

Člověk a drobné památky – vývoj vzájemného vztahu v severních Čechách po roce 1945

Resumé

Každá krajina má svoji jedinečnou, neopakovatelnou duši – tento citát Hanse Christiana Andersena jakoby v dnešní době znovu ožíval. Ochránáři, památkáři a urbanisté po celé Evropě si stále více uvědomují proměnu krajiny, ke které dochází vlivem změny životního stylu a úbytku lidí závislých přímo na krajině. Hovoří o “homeostázi krajiny“, či o “krajinné autoregulaci“, čímž se chce zhruba říci, že paměť krajiny je do jisté míry schopna regenerovat někdejší stav. Paměťová struktura krajiny je dána především jejím reliéfem (dojde-li k zničení reliéfu např. při těžbě uhlí, je paměť krajiny nenávratně ztracena), dále klimatem a mikroklimatem, půdním substrátem a také lidským působením.

V severních Čechách došlo po druhé světové válce k totální výměně německého obyvatelstva za české, poté ke kolektivizaci vesnice a stěhování lidí z venkova do měst. Drobné památky, spojené s německým etnikem a katolickým náboženstvím, podlehly spolu s celou krajinou totální devastaci. Mezi lety 1970 až 1980 dochází k pozvolnému obratu, čeští obyvatelé počínají nahlížet na krajinu jako na svůj domov. Lidé pociťují zmrzačenou duchovní dimenzi krajiny a počínají opravovat drobné památky, které k severním Čechám neodmyslitelně patří.

Az ember és a kisemlékek viszonyának alakulása Észak-Csehországban 1945 után

Összefoglalás

Hans Christian Andersen mondása, hogy minden országnak egyedi, megismételhetetlen lelke van, napjainkban mintha ismét új tartalmat kapna. A természet- és műemlékvédők, várostervezők Európa-szer-
te egyre jobban érzékelik azokat a változásokat, amelyek a megváltozott életstílus, az emberek tájhoz
fűződő viszonyában, kapcsolatában nyilvánulnak meg. A “vidék homeosztéziséről”, vagy a “vidéki
autoregulációjá”-ról is beszélhetünk, amellyel azt fejezzük ki, hogy a vidék emlékezete képes regene-
rálni a valamikori állapotot. A vidék emlékezeti struktúráját elsősorban a felszíni formája (bekövetke-
zik-e ennek a felszínnek a megsemmisülése, például azáltal, hogy a szénfejtés következtében a vidék
emlékképe visszahozhatatlanul elveszik a múltban), továbbá a klíma a mikroklíma, a talajviszonyok és
persze az emberi tényező hatásainak együttese adja.

Észak-Csehországban a második világháborút követő időszakban a cseh és német lakosság teljesen
kicsérélődött, majd a szövetkezetesítés következett és a vidéki lakosság zöme városokba költözött. A né-
met etnikumhoz és a katolikus valláshoz kötődő kisemlékek a vidékkel együtt a teljes leépülés áldozata-
ivá váltak. Az 1970-1980 közötti időszakban azonban változásokat figyelhetünk meg: a lakosság már úgy
kezd tekinteni a vidékre, mint saját hazájára. Az emberek megérezték a vidék lelkeket felszabadító di-
menzióit és hozzáfogtak az Észak Csehországtól elválaszthatatlan kisemlékek rendbetételéhez is.

(L. Juhász Ilona fordítása)

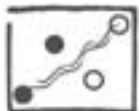

Die Entwicklung eines Landschaftsbildes zeigen zwei Luftbildaufnahmen von 1938 (Mitte) und 1995 (Rechts, Verödung der Landschaft). Es handelt sich um eine Fläche von 0,7 km² nördlich von Jetřichovice in Nordböhmen (früher Dittersbach im Bez. Tetschen-Bodenbach)

Steinkreuz vor und nach der Restaurierung

Vom Grabmal zum Nationalsymbol

(Gedenksäulen und Speerhölzer
als Zeichen nationaler Identität)

ILONA L. JUHÁSZ

Die auf den Friedhöfen der ungarischen Dörfer vorhandenen Grabzeichen weisen in konfessioneller Hinsicht Unterschiede auf. Bei den Katholiken war das Kreuz verbreitet; Reformierte, Unitarier und Evangelische bezeichneten bzw. bezeichnen auch heute noch die Gräber mit einem Grabholz. Es gibt eine geschnitzte bunte Variante von Grabhölzern, die auch "Speerholz" (ung. *kopjafa*) genannt wird. Diese sind in erster Linie in Siebenbürgen (im heutigen Rumänien), in einigen Gebieten der Ungarischen Tiefebene und vereinzelt auch in der heutigen Slowakei verbreitet. Die Symbole auf den säulenartigen, mit Holzschnitt gestalteten Grabhölzern wie auch ihre Form drückten Geschlecht, Familienstand, Alter etc. des Verstorbenen aus. In meinem Vortrag möchte ich mich mit dem Nachleben und dem Funktionswandel dieser Grabzeichen beschäftigen.

In den letzten 30 Jahren haben sich diese Zeichen im ungarischen Sprachgebiet sehr verbreitet; sie dienten jedoch nicht mehr als Grabdenkmäler, sondern als Nationalsymbole. Dies gilt auch für die ungarische Minderheit in der Slowakei.

Um die Frage beantworten zu können, wann Speerhölzer als nationale Symbole auftauchen, verfügen wir über noch ziemlich lückenhafte Kenntnisse. Nach den bisherigen Erkenntnissen kann vermutet werden, daß sie in Ungarn zum ersten Mal anlässlich des 450. Jahrestages der Schlacht von Mohács (als die Türken die Ungarn im Jahre 1526 besiegt hatten) erschienen. Auf dem ehemaligen Schlachtort wurden Speerholz – Gedenksäulen zur symbolischen Bezeichnung der Gräber aufgestellt.

Hingewiesen werden muß auch auf das Grab des 1968 verstorbenen Museologen und Malers Kálmán Tichy und dessen Bruders Gyula Tichy auf dem Zentralfriedhof in Rosenau (Rozsnyó/Rožňava), obwohl es sich dabei nicht um ein Speerholz im traditionellen Sinn handelt: das Grab ist versehen mit einem Zeichen aus Stein (Beton), angefertigt aber nach dem Muster eines Speerholzes (Abb. 1). Auf diesem Zentralfriedhof befindet sich noch ein weiteres, wahrscheinlich aus derselben Zeit stammendes ähnliches Grabdenkmal. Während meiner Forschungsarbeiten habe ich in den Ortschaften auf dem ungarischen Sprachgebiet der Slowakei bis jetzt keine solchen oder ähnlichen Grabzeichen gefunden.

Daß die Ungarn in der Slowakei zu bestimmten Anlässen Speerhölzer – Gedenksäulen aufgestellt haben, dafür gibt es den ersten Beweis aus dem Jahre 1977. Dies geschah in dem Autocamping von Őrsűfalu bei Komorn (Nová Stráž), anlässlich des Ersten Kulturtreffens ungarischer Hochschultudenten und Intellektueller der Slowakei (Abb. 2). Von der Form her ging es um eine Säule mit quadratischem Querriß, die mit verschiedenen Motiven geschmückt war; neben Jahreszahl und Ereignis wurden in Runenschrift auch die Wörter "wir sind da" eingeschnitten. Damit wollte man ausdrücken, daß das Ungarntum in der Slowakei trotz ungarnefeindlichen politischen Äußerungen und Assimilations-Bestrebungen doch

existiert (in den nächsten Jahren wurden weitere, insgesamt zehn Gedenksäulen-Speerhölzer in Örsűjfalú aufgestellt). Die Teilnehmer kamen nicht nur aus der nahen Umgebung, sondern auch aus entfernten, von Ungarn bewohnten Ortschaften der Slowakei. Das Treffen hatte neben einer Bildungsfunktion auch mehrere andere Aufgaben. Einerseits war es ein Treffen der ungarischen Jugend und Intellektuellen, die sich über aktuelle Probleme der Ungarn in der Slowakei und über gegen sie gerichtete versteckte oder offene diskriminierende politische Schritte informierten. Bekanntschaften und Freundschaften, die dort geschlossen wurden, ermöglichten es später, die Beziehungen zwischen den Ungarn in der Slowakei auf gesamtstaatlicher Ebene weiterzupflegen.

Kulturtreffen solcher Art (wie in Örsűjfalú) wurden kurz nach der Wende (1989) nicht mehr weitergeführt; das Autocamping wurde privatisiert, und der neue Besitzer kümmerte sich nicht mehr um solche Veranstaltungen. Die Gebäude wurden abgerissen, alles Bewegbare wurde gestohlen. Fast ähnlich erging es den hier stehenden Gedenksäulen. Zum Glück gelang es István Katona (einem der ehemaligen aktiven Organisatoren), vier von ihnen zu retten. Er ließ die Gedenksäulen in dem (von ihm selbst begründeten) Árpád-Feszty-Gedenkpark in Martos (in der Nähe von Komorn) wieder aufstellen, andere wurden von den Ortsbewohner auf eigenen Grundstücken aufgestellt.

Nach dem Beispiel von Örsűjfalú wurden auch anderswo in der Slowakei ähnliche Kulturtreffen organisiert, deren Anziehungskreis das ganze von Ungarn bewohnte Gebiet der Slowakei von Preßburg (Pozsony/Bratislava) bis nach Ágcsernyő (Čierna nad Tisou) umfaßte. Zu den wichtigsten "Sommerlagern" solcher Art gehörten Ghymes (Jelenec) bei Neutra (Nyitra/Nitra) und Bad Somodi (Drienovce) bei Kaschau (Kassa/Košice) in der Ostslowakei; außerdem wurden in der ganzen Südslowakei sogenannte Kreis-Sommerlager organisiert (Abb. 3). Als Schlußakkord dieser Veranstaltungen wurden jedesmal Gedenksäulen und Speerhölzer aufgestellt; an vielen von ihnen sind in Runenschrift die Wörter "wir sind da" zu lesen.

Das "Speerholzaufstellen" kann also auch als politische Botschaft, bzw. politische Stellungnahme verstanden werden.

Im allgemeinen wurden die Holzschnittarbeiten von einem Amateur-Holzschnitzer oder Bildkünstler geleitet, bzw. von ihm wurden die Pläne entworfen. Mit dieser Aktion wurde schon am ersten Tag angefangen. An der konkreten Schnitzarbeit durften alle, die Lust dazu hatten, teilnehmen.

Nach dem Vorbild dieser Kulturtreffen wurden Speerhölzer bald populär; sie erschienen nach relativ kurzer Zeit allmählich auch bei anderen Veranstaltungen. Als Beispiel dafür könnten die János-Selye-Tage in Komorn angeführt werden. Diese zwei- bis dreitägigen Veranstaltungen (benannt nach der berühmten Persönlichkeit – einem Medizinforscher der Stadt) haben eigentlich kulturellen Charakter, wo Vorträge, Buchpräsentationen, Ausstellungen usw. auf dem Tagesprogramm stehen. Zum Abschluß der Tage wurden in der Bastion VI. des Komorner Festungssystems Speerhölzer aufgestellt. In den letzten Jahren werden neue Gedenksäulen sogar im Hofe des Sitzgebäudes des ungarischen Kulturverbandes Csemadok errichtet.

Außer den erwähnten Veranstaltungen wurden Gedenksäulen bis zum Jahr 1989 nur vereinzelt aufgestellt. Aufmerksamkeit verdienen auch die Begleitumstände eines Ereignisses, das sich von den anderen markant unterscheidet. In einem Dorf in der Ostslowakei, in Jánok (Janík), wurde anläßlich des 40. Jahrestages der dortigen LPG im Rahmen einer großen Feier eine Gedenksäule aufgestellt. Dabei ging es nicht um eine rein ungarische Veranstaltung, lediglich der Schauplatz war ein ungarisches Dorf in der Slowakei. Auf der Gedenksäule wurde eine kreisförmige Metalltafel befestigt, auf der folgende Inschrift in slowakischer Sprache steht: LPG Budulov, mit der Auszeichnung "Orden der Arbeit" bedacht". (Die LPG

in Jánok fusionierte durch den Zusammenschluß der Produktionsgenossenschaften mit der LPG in Budulov). Der obere Teil dieses Speerholzes stellt eine Getreideähre dar; sie wurde wenige Tage vor der sogenannten "zarten Revolution" (womit im Jahre 1989 die Wende eigentlich begann) eingeweiht. Der Anfertiger dieses Speerholzes war jemand, der auch an der Kulturveranstaltung in dem naheliegenden Somodi teilgenommen bzw. schon ähnliche Speerhölzer entworfen hatte.

Nach der Wende verbreiteten sich Gedenksäulen im Kreise der Ungarn in der Slowakei noch mehr. Heute findet man an vielen unterschiedlich gestaltete Gedenksäulen, die zu den verschiedensten Anlässen aufgestellt werden. Außer bei den Kulturtreffen wurden sie zu festen Bestandteilen auch anderer Veranstaltungen; so z. B. beim Musiker- und Tanztreffen in Nagyfödemes (Veľké Úľany), dem Handwerker-Treffen bzw. verschiedenen Pfadfinder-, religiösen und Bildkunst-Treffen usw.

Zahlreiche Gedenksäulen wurden anlässlich von Jubiläen der ungarischen Geschichte eingeweiht. In dieser Hinsicht ist das Millenniumsjahr der Ungarischen Landnahme ein wichtiges Datum (1996). Nicht außer Acht gelassen werden darf, daß diese Periode in die Zeit der dritten Mečiar-Regierung fällt, dessen ungarnefeindliche Äußerungen bzw. die antiungarische Politik der Regierung die Einwohner der von Ungarn bewohnten Gemeinden noch mehr dazu anspornte, ihr Recht auf das Gebiet auszudrücken, wo sie geboren wurden.

Viele Gedenksäulen wurden anlässlich des 50. Jahrestages zum Andenken der (im Sinne der Beneš-Dekrete 1947/48) gewaltsam deportierten Ungarn aus der Slowakei (z.B. in Andód, Fél) aufgestellt; außerdem zum 150. Jubiläum der ungarischen Revolution und des Freiheitskampfes (1848/49); oder zum 1100. Jubiläum der Gründung des Ungarischen Staates (im Jahre 2000).

Auch in mehreren Gemeinden, wo es für die Opfer des Zweiten Weltkrieges bisher noch kein Gedenkstätten gab, wurden Speerhölzer errichtet; so in einem Dorf in der Westslowakei (Bátorkeszi/ Bátorové Kosihy) anlässlich des Jubiläums der ersten schriftlichen Erwähnung des Dorfes. Im Dorf Rakottyás (Rakytník) in der Mittelslowakei wurde im Rahmen des Dorftages eine Gedenksäule für die aus dem Ort weggezogenen Einwohner (die heute noch leben) aufgestellt.

Wenn auch nur vereinzelt, so sind doch nach der Wende Speerhölzer auch als Grabdenkmäler auf den Friedhöfen wieder von größerer Bedeutung. Zunehmend werden heute innerhalb der ungarischen Bevölkerung auch in solchen Orten Speerhölzer auf den Gräbern errichtet, wo es dort bisher keine entsprechende Tradition gegeben hat. Die neue Vorliebe für Speerhölzer brachte es also mit sich, daß diese Symbole ihre ehemalige Funktion wieder erfüllen und als Grabdenkmäler dienen. Auch in diesem Falle spielt die Betonung der nationalen Zugehörigkeit eine bestimmende Rolle und nicht die konfessionelle.

Am Jahrestag eines Verstorbenen (der auf dem Friedhof in Párkány/Štúrovo ruht) ließ die Witwe im Rahmen einer kleinen Gedenkfeier ein Speerholz aufstellen; zu diesem Anlaß verschickte sie an die Verwandten und Bekannten sogar Einladungskarten. Ähnliche Grabzeichen wurden auch in der Umgebung von Kaschau verwendet (so z.B. in Szepsi/Moldava nad Bodvou und Buzita/Buzica). In Várhosszúrét (Krásnohorská Dlhá Lúka) ließ einer der Verwandten eines im Kriege gefallenen Soldaten eine ähnliche Gedenksäule errichten; andersorts wurden auf solche Weise Ruhestätten der in dem Freiheitskampf 1848/49 gefallenen Freiheitskämpfer bezeichnet. Es gibt auch formale neue Entwicklungen: es ist mir gelungen, in Somereín bei Preßburg ein Grabzeichen zu dokumentieren, das aussieht wie ein Kreuz; doch wurden die zwei Kreuzesbalken wie Speerhölzer beschnitzt, und zwar von jener Bildhauerin (Katalin Nagyferenc), die schon Gedenksäulen zu den verschiedensten Veranstaltungen in der ganzen Slowakei angefertigt hat. Das ehemalige Grabzeichen der Reformierten kann also auch zu einem Kreuz mutieren. In demselben Friedhof befindet sich ein weiteres

größeres Speerholz, das für eine bei einem Unfall ums Leben gekommene beliebte Persönlichkeit der Volksmusikbewegung aufgestellt wurde. Auch in diesem Fall geht es um eine Katholikin, trotzdem wurde ihr ein "reformiertes Grabzeichen" aufgestellt, das ansonsten für diesen städtischen Friedhof nicht charakteristisch ist. Die religiöse Zugehörigkeit wird durch das auf die Säule geschnittene Kreuz gekennzeichnet. In Kisújfalu/Nová Vieska wurde eine Gedenksäule zu Ehren eines Märtyrer-Priesters aufgestellt; hier wurden jedoch die örtlichen Traditionen strengstens beachtet: die Säule erhielt eine ähnliche Form wie die anderen Grabzeichen auf dem Friedhof; auch die Motive stammen aus dem örtlichen Formenvorrat (Abb. 6). Es muß betont werden, daß diese Gedenksäule nur symbolische Funktion hat, das Grab der Verstorbenen befindet sich nicht an diesem Ort. Eine Gedenksäule desselben Stils wurde in diesem Dorf anlässlich des Millecentenariums der Dorfgründung bzw. zur Erinnerung an die Deportation in Auftrag gegeben.

Die Skala der Anlässe, zu denen solche Gedenksäulen aufgestellt werden, bzw. die Formvielfalt dieser Zeichen wächst immer stärker. Am häufigsten gibt es Säulen mit quadratischem Querschnitt; der obere Teil endet in einer Kugel, Tulpe, Flamme oder Lanze. Es gibt aber (wenn auch nur in geringer Zahl) auch solche, die kahnförmig enden (gebraucht in Nordost-Ungarn, Nordwest-Siebenbürgen, in der Karpaten-Ukraine). Bist jetzt konnte ich nur zwei Gedenksäulen dokumentieren (und zwar in Ipolyszalka/Salka bei Párkány/Štúrovo unb bei Komorn in Ógyalla/Hurbanovo), an deren Spitze die heilige ungarische Krone steht (Abb. 5). In Ipolybalog/Balog nad Ipľom habe ich eine antropomorphe Säule gefunden, mit einem Kopf an der Spitze, die einen landnehmenden Ungarn darstellt; die Säule selbst wurde anlässlich des 1100 Jubiläums der Landnahme auf dem Ortsfriedhof aufgestellt. In der Ostslowakei gibt es einige Gedenksäulen, in die sogar mehrere Portraits oder Gesichter geschnitzt sind, wie z.B. zur Erinnerung an die Menschen, die zu sogenannten "malenkij robot" nach dem Zweiten Weltkrieg nach Rußland zur Zwangsarbeit verschleppt wurden (in Nagykapos/Veľké Kapušany), oder in der naheliegenden Ortschaft Lelesz anlässlich des Millecentenariums. Dieser Stil ist für den in der Umgebung schaffenden Bildhauer-Holzschnitzler György Ferencz charakteristisch, der sich bei seiner Arbeit auf die örtlichen Traditionen stützt.

In Abroncsos wurde eine Sommertreffen veranstaltet, bei dem einer der ständigen Teilnehmer aus Ungarn (Mihály Horváth) durch einen Motorradunfall ums Leben gekommen ist. Zu seinem Andenken wurde zum Schluß des Treffens eine Gedenksäule eingeweiht, die als Todeszeichen oder symbolisches Grab verstanden werden könnte.

Es gibt Beispiele auch dafür, daß eine vergrößerte Abbildung eines aus Siebenbürgen mitgebrachten Speerholzes geschnitzt und aufgestellt wurde, und zwar in Virt bei Komorn, am Grabe des aus Siebenbürgen stammenden Dichters Dávid Baróti Szabó.

Gelegentlich besteht ein Denkmal auch aus einem ganzen Ensemble von Speerhölzern. So ist es z.B. in Várhosszúrét/Krásnohorská Dlhá Lúka bei Rosenau, wo sich im Kirchengarten ein Denkmal für die im Zweiten Weltkrieg Gefallenen befindet, bestehend aus einer großen und sechs kleineren Denksäulen.

Auf der größten, der mittleren Gedenksäule sind die Inschrift und ein Zitat aus einem Gedicht zu lesen. Letzteres kommt relativ selten vor, verbreitet sind eher kürzere Inschriften. Häufig bedient man sich bei diesen Gedenksäulen der Runenschrift.

Des öfteren erscheinen Jahr und Ereignis auf den Säulen sowie der Name des "Bestellers" und des Schnitzers. Neben verschiedenen Blumensymbolen ist auf manchen Säulen sogar das ungarische Wappen mit der Krone eingeschnitzt (z.B. in Magyarböd/Bidovec); das Lilien-Symbol findet man auf den Säulen, die die Pfadfinder haben aufstellen lassen. In Komitat Neograd in Perse/Prša zieren die Gedenksäule silberne Prägemotive der landnehmenden Ungarn, die in dem Dorf bei archäologischen Ausgrabungen gefunden worden waren.

Einzigartig ist die Gedenksäule in Királyrév, auf der außer verschiedenen ungarischen Symbolen auch das slowakische Staatswappen eingeschnitzt ist.

Säulen wurden in der Regel im Zentrum der Gemeinden, etwa auf Friedhöfen, aufgestellt; jedoch gibt es Beispiele auch dafür, daß sie neben der Kirche oder dem Kulturhaus oder aber im Hofe des Gebäudes (wo die Veranstaltung stattfand) aufgestellt wurden. Die Gedenksäule, die man beim ersten Kulturtreffen in Bad Somodi anfertigt hat, steht im Haus des 1970 verstorbenen ungarisch-slowakischen Schriftstellers Zoltán Fábry, und dieses befindet sich mehrere Kilometer von Bad Somodi entfernt. Das hatte zwei Gründe: erstens die Verehrung gegenüber dem Schriftsteller (in jenem Jahre wurde des 10. Jubiläums seines Todes gedacht); zweitens gab es einen praktischen Grund: der Schauplatz des Kulturtreffens liegt von bewohntem Gebieten entfernt; die Organisatoren hatten nämlich Angst davor, die Säule könnte gestohlen bzw. von Wandalen beschädigt werden.

Es bleibt noch zu erwähnen, daß die (zu diesen Kulturtreffen angefertigten) Gedenksäulen später in den von Ungarn bewohnten Gemeinden ihren Platz gefunden haben (z.B. auf dem Hofe des Verwaltungsgebäudes in Somodi).

Nach der Wende hielten bei den meisten Veranstaltungen (verbunden mit Speerholz-Aufstellen) führende Politiker oder Persönlichkeiten des gesellschaftlichen Lebens die Festrede. Immer öfter wurden die Säulen von Vertretern der Kirche eingesegnet. Programmpunkte dieser Feier waren oft Rezitationen, Lieder oder andere Kulturbeiträge. Sogar Kränze wurden niederlegt, oft mit einem ungarischem Trikoloreband und Blumen geschmückt. Nicht selten bleiben das ganze Jahr hindurch diese Kränze an den Säulen hängen.

Die Ergebnisse meiner Forschungsarbeit können in folgenden Punkten zusammenfassen werden. Einem ursprünglich auf den protestantischen Friedhöfen vorkommenden Grabzeichen (auch als Speerholz bezeichnet) wurde eine mythische, ungarische Vergangenheit zugeschrieben. In Wirklichkeit handelt es sich jedoch vermutlich um ein jüngerer, erst nach der Reformation auftauchendes Phänomen. Stufenweise wird diese Form als ein ungarisches Nationalsymbol wahrgenommen. Das Speerholz bekam also eine neue Funktion: nicht (genauer gesagt: nicht nur) als Grabzeichen, sondern auch als eine Gedenksäule, als ein Nationalsymbol. Obwohl zu Beginn des 20. Jahrhunderts in der Südslowakei dieses Grabzeichen nur vereinzelt bekannt war, sind Speerhölzer in den letzten 30 Jahren zu einem der wichtigsten Ausdrucksmittel der nationalen Identität im Kreise der Ungarn in der Slowakei geworden. Als in der Zeit der Mečiar-Regierung die staatliche Verwaltung einige Speerhölzer bzw. aus mehreren Speerhölzern bestehende Denkmäler niederreißen ließ, rief dies den heftigen Protest der ungarischen Bevölkerung hervor. Vereinzelt hat man sogar während der Nächte Wachen aufgestellt, damit die Säulen nicht vernichtet werden konnten. In der Kleinstadt Zseliz haben unbekannte Täter das dortige Speerholz angezündet, was von den Ungarn als eine Provokation gegen sie verstanden wurde; deswegen ließen sie eine offizielle Stellungnahme veröffentlichen. In jener Zeit (1996-1998) war die ungarische Presse in der Slowakei voll von solchen Informationen und Stellungnahmen.

Im Forschungszentrum für Europäische Ethnologie des Instituts für Sozialwissenschaften FORUM haben wir neulich ein "Archiv für Nationalsymbole" begründet. Ein Teil davon ist die Dokumentation von Gedenksäulen-Speerhölzern, deren Grundlage eigene früher (vor der Gründung des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie gesammelte), bzw. von József Liszka zusammengetragene Materialien bilden. Wir haben vor, in der nahen Zukunft alle Kleindenkmäler solcher Art zu dokumentieren, einschließlich Berichten und Zeitungsartikeln. Da es um eine relativ neue Erscheinung geht, war es uns möglich, ihrer Entstehung von den Anfängen an und ihrer weiteren Entwicklung zu folgen.

(Übersetzt von Zsuzsanna Sáfi)

Literatur

Johler, Reinhard – Nikitsch, Herbert – Tschofen, Bernhard (Hg.)

1999   Ethnische Symbole und ästhetische Praxis in Europa. Tamás Hofer zum 70. Geburtstag am 21. Dezember 1999. Wien.

Liszka József

2001   Zum Symbolensystem der Selbstbestimmung der ungarischen Volksgruppe in der (Tschecho)Slowakei. In *Mythen, Riten, Simulakra. Semiotische Perspektiven. Akten des 10. Internationalen Symposiums der Österreichischen Gesellschaft für Semiotik*. Hg. von Jeff Bernard und Gloria Withalm. Wien, 711-724. p.

A sírjeltől a nemzeti szimbólumig

Emlékoszlopok és kopjafák, mint a nemzeti identitás kifejezői
Összefoglalás

A magyar, főleg, de nem kizárólagosan székelyföldi református temetők jellemzői a díszesre faragott fejfák, amelyeket minden bizonnyal értelmiségi kezdeményezésre a köznyelv ma kopjafaként ismer. A magyar népművészet 19. század végi felfedezése és képzőművészek általi propagálásra révén e fejfák-kopjafák formakincse magyaros motívumként vált közzismertté, nem kis mértékben éppen a hozzájuk fűzött, romantikus ihletésű honfoglalás előtti eredetmagyarázatok, illetve a középkori pompás magyar katonai temetésekhez való kapcsolásuk folytán. A mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából az egykori csatatéren kialakított jelképes sírokon 1976-ban felállított kopjafák már nemzeti szimbólumként is felfoghatóak. Később a nagy nemzeti események emlékére (1848, 1956 stb.) az egész magyar nyelvterületen állítottak ilyen kopjafa-emlékoszlopokat köztereken. Ezek a kopjafák már csak nem is jelképes sírokként, hanem egyértelmű emlékoszlopokként, a nemzeti identitás kifejezőiként kerültek felállításra.

Az első dél-szlovákiai kopjafa-szerű emlékoszlopot a Komárom melletti Őrsűjfalu Nyári Művelődési Táborának résztvevői állították 1977-ben. Ezt követően a hasonló kulturális rendezvények emlékére, továbbá a jelentős nemzeti ünnepek alkalmából Dél-Szlovákia-szerte állítottak a falvak és kisvárosok közterein ilyen nemzeti szimbólumokat. Az előadás a szlovákiai magyar nyelvterületen felállított kopjafákat veszi mind történeti, mind területi elterjedésükben számba.

Od náhrobku po národný symbol

Pamätné stĺpy a kopijovitá drevené náhrobky ako výrazy národnej identity
Resumé

Pre maďarské, v prvom rade (ale nie výlučne) sedmohradské cintoríny reformovanej cirkvisú charakteristické ozdobne vyrezávané drevené náhrobky, ktoré dnes bežný slovník – zjavne pod vplyvom odborných kruhov – pozná pod termínom “kopijový drevený stĺp” (*kopjafa*). Vďaka objaveniu a propagácii maďarskej ľudovej umeleckej tvorby koncom 19. storočia sa

začali tieto drevené náhrobky vo všeobecnosti považovať za klasický maďarský motív, zväčša kvôli romanticky ladeným vysvetleniam ich pôvodu, viažúcim sa k obdobiu pred osídlením Karpatskej kotliny, resp. k pompéznym stredovekým vojenským pohrebom. Náhrobky postavené na symbolických hroboch v roku 1976 pri príležitosti 450. výročia bitky pri Moháči možno dnes už považovať za národný symbol. Neskôr boli na pamiatku veľkých národných udalostí (1848, 1956 atď.) postavené podobné vyrezávané pamätné stĺpy na celom maďarskom jazykovom území. Tie už nemajú funkciu symbolických hrobov, ale sú jednoznačnými pamätníkmi, vyjadrením národnej identity.

Prvý pamätný stĺp na území južného Slovenska bol postavený v Novej Stráži pri Komárne účastníkmi Letného kultúrneho tábora v roku 1977. Následne boli takéto národné symboly postavené pri príležitosti podobných kultúrnych podujatí a dôležitých národných sviatkov na verejných priestranstvách obcí a malých miest na celom území južného Slovenska. Prednáška pojednáva o historickom i geografickom rozšírení kopijových stĺpov na maďarskom jazykovom území Slovenska.

(Preklad: Andrea Dubeková)

1. Speerholzartiges Grabmal auf dem Zentralfriedhof in Rosenau

2. Speerhölzer am Autocamping in Žrsűfalu/Nová Stráž (Ansichtskarte)

3. Speerhölzer am Autocamping in Ghymes

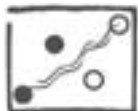
4. Speerholz in Bodoló

5. Speerholz mit der heiligen ungarischen Krone in Ipolyszalka

6. Speerholz aus dem örtlichen Formenvorrat und mit örtlichen Motiven in Kisújfalu
(Fotos: Ilona L. Juhász 2000-2002)

Archiv für sakrale Kleindenkmäler in Komorn

Bericht

JÓZSEF LISZKA

Erforschung, Dokumentation und Präsentation von Andenken der Volksreligiösität in vielen Teilen Europas haben eine alte Tradition und diese funktionieren in institutionellen Rahmen; demgegenüber gibt es in Ost-Mittel-Europa keine wesentlichen Traditionen desselben. Auf dem ganzen ungarischen Sprachgebiet, und auch in der Slowakei, gibt es keine solche Institutionen, Museen oder Organisationen, die sich mit dieser Gedenk- und Denkmalgruppe beschäftigen, obwohl sie eine große religiöse, kulturhistorische, ethnologische und kunsthistorische Bedeutung hat. Aber gerade diese Andenken und Denkmäler von Volksfrömmigkeit und Privatandacht sind am meistens bedroht; und wenn der erste Schritt nicht rechtzeitig getan wird, muß mit unersetzlichen Schäden gerechnet werden. Es geht um Hochkreuze, Kreuzbilder, Bildstöcke an den Straßen, um auf Baumstämme gefestigte Bilder (Bildbäume), um Statuen von Heiligen, um Weg- und Grabkapellen, um Grabzeichen an Friedhöfen usw. Diese Denkmäler befinden sich im Inneren der Siedlungen bzw. in der Feldmark dieser. Mit Dokumentation und Schutz dieser beschäftigte sich bis jetzt auf unserem Gebiet niemand. Um diesen Mangel zu beseitigen, ist am Forschungszentrum für Europäische Ethnologie das Archiv für sakrale Kleindenkmäler gegründet worden, das zur Zeit in der Region einmalig ist. Es geht um eine solche, ständig wachsende Datenbasis, die die sakralen Kleindenkmäler der gegebenen Region in ihren Geschichtlichkeit und Veränderungen ganz und gar beinhaltet. Die auf solche Weise herausgebildete Datenbasis können sich einerseits die Fachleute des Denkmalschutzes zunutze machen, z. B. wenn für Selbstverwaltungen der Region bei Siedlungserweiterung fachkundige Begutachtungen benötigt werden; andererseits kann diese Basis sowohl für Folkloreforscher oder Ethnographen, als auch für Kulturhistoriker und Religionshistoriker zu einer wichtigen Quelle werden.

Unsere ersten Ergebnisse in der Kleindenkmalforschung könnten wir im Rahmen einer Fotoausstellung *Sakrale Kleindenkmäler in der Kleinen Tiefebene* präsentieren. Die Ausstellung wurde in Zusammenarbeit mit dem János Xántus Museum in Raab (Ungarn) realisiert und nach der Komorner Eröffnung im Oktober 1998, wurde in Preßburg, Kaschau, Trebišov, sowie in Budapest und Csorna (Ungarn) präsentiert. Die Teilnehmer der 14. Internationalen Tagung der Kleindenkmalforschung konnten sie im Mai 2000 in Bad Aussee besichtigen.

2012

Minél nagyobb hitelre adom ezen tulajdon
nevem aláírását, és saját törvényszerűségemről
meggyőződött alapítványi okleveléről. Kelt
Győrben April hó 24^{ik} 1851.

*Jegyző: Kérem a Társaság
színi jegyzője. B*

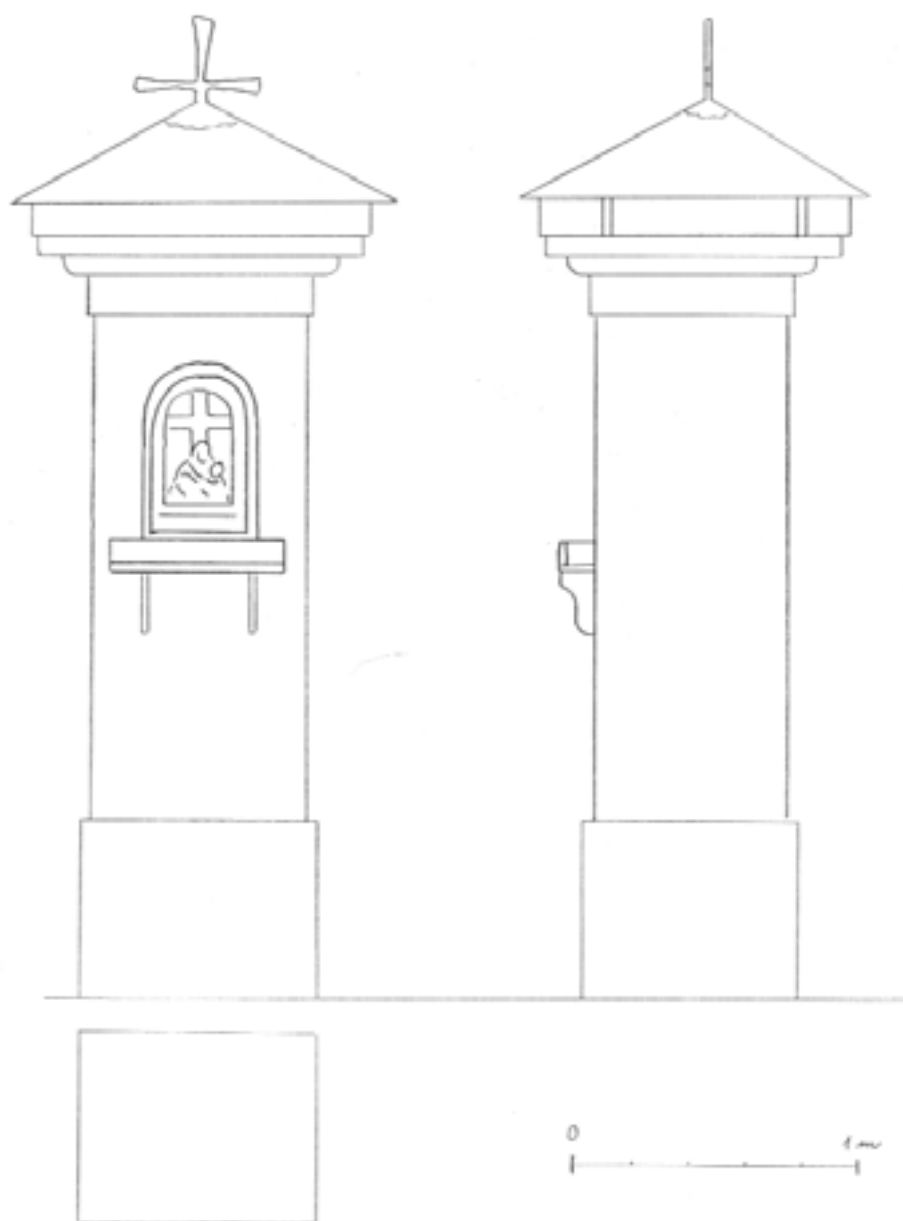
Beke Eva ✕
nikai, Meri Sisuf-
vate fusi aullar' ewaggo.

Helység	Térkép	Megye	Járás
Komáromfűss (Trávník)	3	Komárom m.	Komáromi j.

Az objektum megnevezése: képoszlop
Helyi neve: Mária kip

Anyaga: téglá, majolika, bádóg	Datálás: 1851 (lásd a mellékelt Alapítványlevelet)
Méretek: M.: 340 cm	
Állapot: lehullott vakolat, felszakadt bádógtető, rendezetlen környezet; 2000 tavaszán rendbe hozva, felújítva	Felirat: A majolika-kép alatt apró betűkkel: MÁTRAÍ L. 1939 Alatta [IRG]ALMAK.ANYJA.LÉGY.OLTALMUNK.
Funkció: A falu Tany felé eső szélét jelző képoszlop	

<p>Leírás, a kapcs. kultusz, helyi történetek, eredetmagyarázatok, mondák:</p> <p>Téglából épült képoszlop, a képfülkében egy majolika dombormű (piéta), alatta fából készült virágtartó, bádógtető, kovácsoltvas kereszt a csúcson. Körülötte orgonabokrok. A kép előtt gyertyaviasz maradványok. A helyi kántortanító, Hideghéthy Nándor, aki 1953-ig élt a faluban, majd Somorjára költözött, egy verset is írt a Mária-kip-hez:</p> <p><i>Faluvégén</i></p> <p><i>Faluvégén áll a szentkép, Szűz Mária képe. Dal és illat zengi körül, túlvilági béke.</i></p> <p><i>Boldogasszony, Szűz Mára, ő az Isten anyja. Kis Jézuskát az ölében szeretettel tartja.</i></p> <p><i>Beteg s árva, elhagyatott, leborul előtte, s könnyebbülve, új erővel távozik el tőle.</i></p> <p><i>Talál nála minden vigaszt, minden szerencsétlen, s könyörög ő mindenkiért ott a faluvégén.</i></p> <p>(Elmondta: özv. Soós Gyuláné Komjáthy Anna, sz. 1933. Komáromfűss 141, aki még kisiskolás korában tanulta)</p>
A felvétel ideje: 1997.10.7.; 2000 július
Fotódokumentáció: L. Juhász Ilona felv. 9043-3047
Irodalom: Liszkó 1999

1997

2000

Szagrális Kisemlék Archívum Komáromban

Beszámoló

Míg Európa számos részén a népi vallásosság emlékeinek kutatása, dokumentálása, prezentálása nagy múltra tekint vissza és ma is intézményes keretek között működik, addig Kelet-Közép-Európában ennek nincsenek hagyományai. Az egész magyar nyelvterületen, valamint Szlovákiában nincs egyetlen olyan intézmény, múzeum, szervezet, amely e fontos egyház- és kultúrtörténeti, néprajzi és művészettörténeti jelentőséggel bíró emlékcsoporttal foglalkozna. A népi vallásosságnak, a magánáhitatnak pedig éppen ezen emlékei a legveszélyeztetettebbek, s ha nem lépünk időben, pótolhatatlan veszteségekkel számolhatunk! A települések belterületén, illetve határában az utak mentén álló feszületekről, képoszlopokról, a fák törzsére erősített képekről, szentek szobrairól, valamint kis kápolnáiról, továbbá a temetői sírjelekről van szó, amelyek dokumentálásával, védelmével mind ez ideig gyakorlatilag senki nem foglalkozott. E hiányt kiküszöbölendő az Etnológiai Központ megalakulásával egy időben létrehozta Szagrális Kisemlék Archívumot, amely ez idő szerint egyedülálló a térségben. Olyan, egyre növekvő adatbázisról van szó (jelenleg több mint 2000 adatlappal rendelkező objektummal), amely a teljesség igényével tartalmazza az adott térség szabadtéri szagrális kisemlékeit, a maga történetiségében és változásaiban. Az ily módon kialakított adatbázist egyrészt a műemlékvédelmi szakemberek hasznosíthatják például a térség önkormányzatai számára településfejlesztések illetve egyéb alkalmak során nyújtandó szakértői véleményezések során, de emellett legalább olyan fontos forrása lehet a folklórkutatóknak és a néprajz, valamint művelődés- és vallástörténet művelőinek is.

1998-ban a kisemlékkutatás első eredményeit központunk az *Istennek dicsőségére. Szagrális kisemlékek a Kiskalföldön* c. fotókiállítással prezentálta, amelyet a győri Xántus János Múzeummal közösen hoztunk létre. A Komáromban bemutatott tárlatot az érdeklődők később Pozsonyban, Kassán és Töketerebesen, valamint Csornán és Budapesten is láthatták. 2000 májusában a Kisemlékkutatók 14. Nemzetközi Konferenciájának résztvevői az ausztriai Bad Ausseeben is megtekinthették.

Archív drobných sakrálnych pamiatok v Komárne

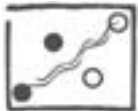
Správa

Výskumné centrum európskej etnológie založilo v roku 1997 v súlade so svojimi prioritami Archív drobných sakrálnych pamiatok. Jeho cieľom je komplexná dokumentácia drobných sakrálnych pamiatok, teda prístenných krížov, kaplniek, Božích muk, sôch svätých, kalvárií na území južného Slovenska. Dokumentácia jednotlivých podchytených objektov obsahuje verbálne popisy objektov, kresby, fotky, ako i s nimi súvisiaci archívny a folklórny materiál, ďalej výstrižky z novín atď. Doteraz sa podarilo zdokumentovať vyše dvetisíc objektov, čo je, samozrejme, iba malá časť pamiatok, ktoré sa na tomto, relatívne nalom území v skutočnosti nachádzajú. Túto ojedinelú databázu môžu zúročiť odborníci na ochranu pamiatok pri vypracúvaní odborných posudkov (napríklad územných plánov pre samosprávy), no môže byť dôležitým prameňom aj pre folkloristov, etnológov a odborníkov venujúcich sa dejinám náboženstva a kultúrnej histórie. V roku 1998 prezentovalo centrum svoje prvé výsledky prostredníctvom výstavy fotografií pod názvom *“Na slávu Božiu...”* Výstava *Drobné skarálne pamiatky na Podunajskej nížine* bola realizovaná v spolupráci s Múzeom Jánosa Xántusa v Győri (Maďarsko) a prezentovaná v Komárne, Bratislave, Košiciach a v Trebišove, v Csorne a v Budapešti (Maďarsko), V máji 2000 otvorili výstavu v rámci medzinárodnej konferencie venovanej výskumu drobných pamiatok v Bad Aussee (Rakúsko).

Anyagközlés
Materiály
Materialien

“Megadja a módját, mint kálosiak az óbégatásnak!”

Proverbiumok egy munkaközösség tagjainak szókészletében a gömöri
Tornalján

PUSKO GÁBOR

Jelen munkámban egy szűk csoport (munkaközösség) tagjai, illetve a velük rendszeresen kapcsolatban álló emberek által, a beszélt nyelvben használt proverbiumokat gyűjtöttem össze. Egy tornaljai magánvállalat – ital-, és élelmiszer-nagykereskedés – alkalmazottjaként a napi munka, vagy éppen a munka utáni beszélgetések alkalmával végeztem az adatgyűjtést munkatársaim körében. Ez a közeg már csak azért is megfelelt az adott probléma vizsgálatához, mert több kutató szerint a közmondások és szólások legtöbbször átlagembereknek, egy adott közösségen belül tipikus és nem kivételszámba menő egyéneknek a világképét fejezik ki, ami egyúttal annyit is jelent, hogy általában értékörző magatartásra ösztönöznek (Szemerkényi 1988, 217). Az említett munkaközösség közmondás-, és szólásrepertoárján túl lejegyeztem azokat a közmondásokat, szólásokat, csúfolókat is, amelyeket a cég ügyfeleitől – Tornalja és a környező falvak kereskedőitől, kocsmárosaitól és az árut szállító fuvarosoktól – hallottam. Ezek azonban a gyűjteménynek csak egyhatodát teszik ki (a cég alkalmazottaitól 290, rendszeresen visszatérő ügyfeleitől 64 szólást, közmondást jegyeztem le).

A gyűjtést 1998-ban és 1999 első hónapjaiban végeztem. Ez az időszak, úgy vélem, elegendő volt a közösség által használt proverbium-készlet megismeréséhez¹. Egy idő után ugyanis már csak a korábban lejegyzett kifejezések ismétlődtek.

Legfőbb “adaközlőim” tehát munkatársaim voltak. Azért az idézőjel, mert nem beszélhetünk klasszikus értelemben vett irányított kikérdezéses gyűjtőmódszerről, hanem a “jelen lenni” elvet követtem. Ez annyit jelent, hogy az elhangzott proverbiumokat és csúfolókat félrevonulva, szinte titokban írtam le. Így csaknem teljesen sikerült elkerülnöm, hogy olvasmányaikból, a televízióból vagy az egykori iskolai tananyagból idézgessenek, tehát jelenlétemmel, vizsgálódásommal nem befolyásoltam őket. Természetesen előbb-utóbb észrevették ügyködésemet, ilyenkor néhány hetes szünetet tartottam, hogy megfélemlítsenek a dologról.

Ezzel szemben a módszer hátránya az, hogy nem használhattam magnetofont, s így a hangtani sajátosságok rögzítésétől munkám folyamán kénytelen voltam eltekinteni. Ugyanis egy-egy közmondás vagy szólás elhangzása után, az imént vázolt elvek alapján nem állhattam oda munkatársaim elé, hogy a kedvemért ismételjék meg, mondják magnetofonra mindazt, amit az imént mondtak. Nem beszélve arról, hogy egy munkahelyen ez alighanem keresztlvihetetlen lenne. Ezzel szemben a szavak tájnyelvi alakját az elhangzott formában jegyez-

---

1 Úgy vélem, hogy az általam követett módszernek ez a leggyengébb pontja. Ugyanis senki sem állíthatja teljes bizonyossággal, hogy több új elem már nem kerül elő. A gyűjtőmunka lezárásának időpontját a gyűjtött anyag mennyisége, minősége, a türelem és a lehetőségek határozzák meg.

tem le, s így is közlöm. Mindezzel együtt úgy vélem, hogy ezeket a szempontokat érdemes volt feláldozni, s így hívebben lehetett követni az eredeti célt.

Munkám folyamán nem azt az elképzelést követtem, hogy minél több proverbiumot gyűjtsek össze, függetlenül attól, hogy Gömörnek ezen a vidékén ismerik-e, vagy valamilyen “mesterséges úton” jutott el e vidékre², de nem is az volt a célom, hogy esetleg egy közösség, vagy éppenséggel egyetlen ember teljes ismeretanyagát rögzítsem. Egy többé-kevésbé meghatározott számú, hozzávetőleg azonos szintű kultúrát hordozó közösség kötetlen beszélgetéseit, elsősorban a munkára, időjárásra, emberi tulajdonságokra stb. tett megjegyzéseit figyeltem. Kétségtelen azonban, hogy “adatközlőim” között vannak olyanok, kiknek érdemes lenne a teljes ismeretanyagát lejegyezni, mint tette azt pl. Ujváry Zoltán (Ujváry 1996).

Tizenegy emberrel voltam napi kapcsolatban, s ötven-száz közé tehető azok száma (vásárlók és fuvarosok), akik rendszeres időközönként visszatértek. Ez utóbbiak közül azonban csak néhányan ejtettek el egy-egy szólást, közmondást. A cég tizenegy alkalmazottja közül ketten rendelkeznek középiskolai érettségivel, a többiek különféle szakiskolákban tanultak valamilyen szakmát. Mindannyian magyar anyanyelvűek. Ketten szlovák, a többiek magyar tannyelvű általános iskolába jártak. Itt jegyzem meg, hogy a szlovák iskolában tanultak közül az egyikük igen sok proverbiumot sző beszédébe. Magyar közegben mozognak, s huzamosabb ideig egyikük sem élt más vidéken. Egyikük helybeli, a többiek a környező falvakból származnak. Van, aki gyerekkorában került ebbe a kisvárosba, mások házasságkötés révén telepedett itt le.

Egyik adatközlőm Sajókirályiban lakik, ami egykor önálló település volt, de mára összeépült Tornaljával, s bár lakossága nagyon felhígult, a törzsökös lakosság a mai napig magán viseli a hagyományos közösség jegyeit³. Egy-egy adatközlő a közigazgatásilag Tornaljához tartozó Sajószárnyában, továbbá Kövecsesen és Sajógömörön lakik. Azok, akik már Tornalján élnek, a következő falvakból származnak: Alsófalu, Sánkfalva, Sajókeszi, Abafalva, Rimaszécs. A legtöbb közmondást, szólást és csúfolót a Túróc-völgyi településekből (Alsófalu, Sánkfalva) származóktól, valamint a már említett királyi adatközlőtől gyűjtöttem. Ez utóbbi felesége Felsővályból származik, így ismeretanyagának egy része a Vály-völgyből ered, néhányszor ő maga említette, hogy Vályban is így mondják. Külön fel kell hívni a figyelmet Magyar Sándor és Bódi János ismeretanyagára. Szükséges megjegyezni, hogy a különféle szólásokat a legkülönbözőbb beszédsszituációkban könnyedén, ötletesen és találóan, s a szövegkörnyezetbe jól illeszkedően alkalmazzák. A kereskedők, kocsmárosok és fuvarosok közül is elsősorban a Túróc-, és Vály-völgyből származók közlései érdemelnek figyelmet. Mindannyian, akiktől az alábbi szövegeket lejegyeztem, a keleti palóc tájszólást beszélnek, de a fent említett ok miatt a hangtani sajátosságokat nem jelölöm a szövegben. Arra, hogy az adatközlők adatait feltüntessem, csak a gyűjtés színhelyéül szolgáló cég alkalmazottaitól - egykori munkatársaimtól - kaptam szóbeli beleegyezést, ezért csak az ő esetükben jelölöm a forrást nevük kezdőbetűivel.

---

2 Napjainkban nem hagyható figyelmen kívül a kultúra, illetve a kultúra egyes elemeinek terjedése a modern tömegtájékoztatási eszközökön – sajtó, TV, rádió, Internet stb. – keresztül vagy, hogy az iskolákban a gyerekek – s rajtuk keresztül a szülők is – egyre több információhoz jutnak. Balgaság lenne azt állítani, hogy így csak a tömegek számára fogyasztható “amerikai szenny” jut el az emberekhez, hiszen ezek mellett számtalan értéket is közvetítenek ezek a csatornák. S bár ez már rég nem azonos a hagyományos átadás-átvétellel – ahogyan hagyományos értelemben vett (paraszti) közösségek sincsenek – a mai világban létjogosultságát nem kell bizonygatni.

3 Egyebek mellett számon tartják, hogy kik a királyiak, templomuk, temetőjük van, általánosan használják a falu helyneveit.

Az anyagot három csoportba soroltam: közmondások, szólásmondások és csúfolók. A szólásokon belül nem jelölöm külön a szóláshasonlatokat, s ugyanígy járok el a csúfolók esetében is (t.i. nem különítem el a falu-, név-, nemzetiség-csúfolókat). A közmondásokat vastagon szedett betűvel különböztettem meg, a szólásokat vastag dőlt betűvel, a csúfolókat pedig aláhúztam. Egyéb módon nem különítem el az anyagot, az egészet egymás után betűrendben következő közös címszavak alatt közlöm. Címszónak általában a kifejezés első állandó, rag-, és jelző nélküli főnévi elemét tekintem. A szóláshasonlatok mindig a mellékmondati részben előforduló szóelemeik szerint foglalnak helyet a gyűjteményben. Ha az első főnévi elem sokkal kevésbé jellemző szava a kifejezésnek, mint a főnév jelzője, a jelzöt tekintem a címszónak. Azokat a proverbiumokat, melyekben nincs főnév, az első, a kifejezésre jellemző szó alá sorolom. Az egyes kifejezésekhez az adatközlők által fűzött, szó szerint lejegyzett, rövid magyarázatokat dőlt betűvel közlöm, közvetlenül a kifejezés után. Ahol a magyarázat hosszabb volt (néhány esetben én magam kérdeztem rá, hogy egy-egy kifejezést hogyan értelmeznek, milyen összefüggésben használják) és az adatgyűjtés során lehetetlen volt a szó szerinti lejegyzés, a kifejezés értelmezését az elmondottak alapján emlékezetből írtam le, azonban tartalmát nem változtattam meg. Ahol magyarázatot nem fűztek a kifejezéshez, s a szólásból nem derül ki, hogy milyen szituációban használják, ott a szólás, közmondás általánosan ismert formulájával próbálom azt érthetővé tenni. A magyarázatok közlésére, illetve a szövegkörnyezetre való utalásra azért is szükség van, mert azoktól elvonatkoztatva a proverbium jelentése meghatározhatatlan.

A gyűjtemény 354 szólást, közmondást tartalmaz. Ebből 108 a közmondás, 246 a szólás és 11 a csúfoló. A szólások közt – a már említetteken kívül – megtalálható néhány időjárásra, illetve az ember hangulatára, jövőjére vonatkozó jóslás is. Ezek azért kerültek a szólások közé, mert az adatközlők, ha rákérdeztem, hogy ezeket hol hallották, hogyan tekintenek rájuk, azt válaszolták, hogy “ezek csak olyan szólások”. Néhány újabb eredetű is megtalálható a szólások közt (erre utalnak a modern élet kellékei: busz, bicikli vagy éppen Winnetou és lóva), ami a műfaj fejlődőképességét igazolja. Elsősorban a szóláshasonlatokban helyettesítik a ma már nem használatos tárgyakat modern eszközökkel.

Az itt közölt közmondások, szólások, csúfolók nem csak egyik vagy másik ember szókészletéhez tartoznak, hanem a már bemutatott körben általánosan használatosak. Azonban a variánsok közlésétől általában eltekintettem, ugyanis a proverbiumok legnagyobb részének nem állandó a szórendje. Így többnek is különféle változatát jegyeztem fel anélkül, hogy a kifejezés értelme változott volna. Ezért mindig az általam legteljesebbnek vélt formulát igyekeztem kiválasztani és itt közzétenni⁴. A gyűjteményt egy jegyzék követi, melyben a tájszavak magyarázatát, értelmét közlöm, majd az adatközlők adatai következnek. A munkát a felhasznált szakirodalom jegyzéke zárja.

Végezetül még egy dologra szeretném felhívni a figyelmet. Az alábbi idézet O. Nagy Gábor hatalmas gyűjteményének előszavából való, melyet munkám folyamán nagy haszonnal forgattam: *“Gyűjteményünket úgy állítottuk össze, hogy használóinak lehetőleg széles körű áttekintést adjon a magyar szólások és közmondások valamennyi típusáról, fajtájáról. (...) Nem vettük fel azonban gyűjteményünkbe sem az egyértelműen obszcén, azaz a nemi étellel*

4 Igaz, ez a fajta szelektálás részben ellentmond az általam követett elvnek, vagyis hogy egy közösség által a mindennapi beszédben használt proverbium-készletet állítok össze. Nem láttam azonban értelmét annak, hogy pl. tízszer közöljek egy közmondást, ha az tízszer hangzott el úgy, hogy csak a szavak sorrendje változott, a tartalma nem.

kapcsolatos és a szemérmes durván sértő szólásokat, sem a káromkodásokat. (...) Erősen megrógták a durva szót vagy szavakat tartalmazó szólásainkat és közmondásainkat is“ (O. Nagy 1982, 19-20). Nos, úgy vélem, hogy mivel az obszcén és “durva” szavakat tartalmazó szólások is hozzátartoznak nyelvünkhöz, illetve folklórunkhoz, s jelentős hányadát képezik a vizsgált közösség proverbium-készletének, helyük van e gyűjteménybe. Az adatgyűjtés ugyanis nem esztétikai szempontok, s nem is az elmúlt korszak által megkövetelt álszent szemléletmód alapján folyt, hanem a teljesség igényével, mely teljességet az általam választott módszer alkalmazásával látok biztosítottak.

ADNI

1. ***Adott is, meg nem is!*** L.SZ.Á.
Nem lehet hasznát venni.

AJTÓ

2. ***Tartja, mint süket az ajtót!*** M.CS.
Arra mondják, aki tart valami súlyos terhet, holott le is tehetné.
3. ***Vágja, mint szél a budiajtót!***
Az ész nélkül, kapkodva, vagdoskodva dolgozó emberre mondják.

AKARNI

4. ***Mindent lehet, csak akarni kell!*** B.J.
A munka alól kibújni akaró emberre mondják.

AKASZTANI

5. ***Akaszottak tőle már rosszabbat is!***
Nem ő a legrosszabb ember!
6. ***Tőle is akasztottak már jobbat!*** M.S.
Az előző szólás ellentétje. Jelentése: ő a legrosszabb!
7. ***Arra volna esze, de hogy felakassza magát, arra nincs!*** P.GY.
Arra mondják tréfásan, aki folyton a huncutságon töri az eszét.

ALMA

8. ***Mosolyog, mint a vadalma!*** L.A.
Az ok nélkül mosolygó emberre mondják.

ALSÓ

9. ***Leüti, mint Hanzi a makk alsót!***
Akkor mondják, ha valaki valamit (kiálló szög, karó) nagy lendülettel leüt.

ARANY

10. ***Nem mind arany, ami fénylik!*** M.S.
Nem mind érték, ami annak látszik.

ÁCS

11. ***Most nyő a fasza az ácsnak!*** M.S.
Ezt akkor mondják, ha valaki szögel és a szög mellé üt.

ÁGYÚ

12. ***Süket, mint az ágyú!*** M.S.
Akkor mondják, ha valakinek hiába beszélnek.

BAGOLY

13. **Basszék meg a rézfaszú bagoly!** B.J.
Átok.
14. **Elvisz a rézfaszú bagoly!** L.A.
Gyermekijesztő.
15. **Bagoly mondja verebnek, hogy nagy a feje!** B.J.
Az vádol mást, aki maga is vétkes.

BAJ

16. **Itt már bajok vannak!** J.L.
Nem teljesen normális.

BANDA

17. **Mindenki a maga bandáját ismeri!** M.S.
Mindenki a saját környezetében élvez előnyöket, illetve a saját szakterületén belül mozog otthonosan.

BEBORUL

18. **Annak már beborult!**
Annak már vége van.

BECSÜLET

19. **Betyárbecsülete csak egy van az embernek!**
Az ember vigyázzon a jó hírnevére, mert csak egyszer hibázhat, utána már nehéz ki-köszörülni a csorbát.

BEFŐTT

20. **Eláll, mint befőtt a spajzban!** M.S.
Elmélázva, a külvilágról tudomást nem véve áll.

BÉL

21. **Mi van veled, ég a beled?**
Annak mondják, aki a többség által elfogadhatatlan javaslattal, ötlettel áll elő.

BESZÉD

22. **Ez a beszéd, a többi csak rőfögés!** M.S.
Helyeslés.
23. **Cigánybeszéd pipafüst!**
A hazug ember ígérete úgy elszáll, mint a pipafüst.

BICIKLI

24. **Szétszedi, mint a biciklit!** M.CS.
Akkor mondják, ha valaki valamit alkatrészeire szétszerel, azonban gyakran használják átvitt értelemben is. Ez utóbbi jelentése leggyakrabban veréssel felérő fenyegetés, de pl. ha egy focicsapat csúfos vereséget szenved, ha az ellenfél taktikája következtében széthull a csapaton belüli összjáték, akkor is használják ezt a szólást.

BOCI

25. **Olyan, mint az újszülött boci! Nem tud semmit a világról.** B.J.

BOLOND

26. **Bolond lyukból bolond szél fúj!** M.S.
"Amilyen az anyja, olyan a lánya", illetve bolond embertől nem lehet okosat várni.
27. **Bolond vagy te, csak nem forgasz!** M.S.
A meggondolatlanul cselekvő embernek mondják.
28. **Ideges ember nincs, csak bolond!** L.SZ.Á.
Annak mondják, aki a saját maga által elkövetett hiba fölött bosszankodik.
29. **Két bolond egy pár!** M.S.
Egyik se jobb a másiknál.

BORSÓ

30. **Lepereg róla, mint a falra hányt borsó!** P.GY.
Nem használ neki sem a szidás, sem a figyelmeztetés.

BOT

31. **Bot alá beszél.** L.SZ.Á.
Kötekedik, provokál.
32. **Majd potom, ha beveszed a botom!** M.S.
Nemzetiség-csúfoló; szlovák.

BUSZ

33. **Váró busz nincs, csak buszváró!** M.S.
Nem te fogod megmondani, hogy hogyan legyen!

BÚTOR

34. **A bútort cserélik, nem a kurvákat!** B.J.
Rossz oldalról közelítik meg a problémát.

BÜDÖSSÉG

35. **Úgy eltűnik, mint a bűdösség!** B.J.
Gyorsan, észrevétlenül elillan.

CIGÁNY

36. **Körbejárja, mint cigány a kását!** B.J.
Minden áron meg akarja szerezni.
37. **Járkál, mint cigányban a fájdalom!** B.J.
Pattog, mint cigányban a fájdalom! B.J.

CIPŐ

38. **A suszter cipője a legrongyosabb!**
A mások kiszolgálása, illetve a sok munka - a harácsolás - miatt nincs ideje a saját dolgait rendbetenni. Pejoratív értelemben használják.

CSENDŐR

39. **Ír, mint a cseh csendőr!** P.GY.
Szlovák szólás tükörfordítása.

CSÍK

40. ***Megyen bele, mint Godóba a csík!*** S.B.
Megyen bele, mint Galoba a csík! S.B.

Mindkét változatot egy adatközlőtől sikerült lejegyezni. Tudomása szerint az első változat a régebbi.

CSINÁLNI

41. ***Kinek mit csináltam?*** J.L.
Kinek mit vétettem, kinek ártottam, hogy ver a sors?

CSONT

42. ***Nem törik ennek csontja!***
Nem törékeny, úgy mint az ember csontja.

CSUKLANI

43. ***Egész nap ásít, csak most csuklik!*** M.S.
Egész nap nem csinál semmit, csak amikor a többiek már végeznek a munkával, akkor kezd kapkodni.

DARÁZS

44. ***Ha nyáron sok a darázs, kemény tél lesz!***
Időjárás jóslás.

DERÉK

45. ***Olyan a bonca, mint nekem a derekam!*** B.J.
Nagytermetű, izmos.

DISZNÓ

46. ***Nagy az ól, kicsi a disznó!*** M.S.
Annak az embernek mondják, akinek nagyobb a szája, mint a téteménye. Nagyobb a füstje, mint a lángja.
47. ***El van gondolkodva, mint a hugyozó disznó!*** M.S.

DISZNÓBÉL

48. ***Disznóbél egészség!*** M.S.
A társaságban hangosan bőfőgő embernek mondják félig tréfásan, félig feddés képpen.

DISZNÓTOR

49. ***Nem erőszak a disznótor!*** M.S.
Ha nem akarsz, ne csináld, senki nem kényszerít rá! Azonban általában ott bujkél a szavak mögött a figyelmeztetés: de az osztozkodásnál is maradj távol!

DOLGOZNI

50. ***Jól dolgozol, csak egy kicsit lassan!*** M.S.
A lassan, körülményesen dolgozó embernek mondják, általában ironikus éllel.

DUDA

51. **Jóllakott, mint a duda!** M.CS.
Annyit evett, hogy alig bír mozogni!

DUDÁLNI

52. **Megtaníttja kesztyűben dudálni!** M.CS.
Megtaníttja a rendre, s ha kell, akár a testi fenyítéstől sem riad vissza.

EB

53. **Köti az ebet a karóhoz!** M.S.
Megmakacsolja magát, nem enged a véleményéből.

ECET

54. **Jó, hogy nem szaggatja magát ecetbe!** S.B.
Nem bánkodik a dolgok felett, nem csinál valamiből ügyet.

EGÉR

55. **Elment a macska, cincognak az egerek!** B.J.
Ha nincs jelen a magasabb társadalmi, munkahelyi stb. ranggal bíró egyén, a többiek fegyelmezetlenül viselkednek.

EGY

56. **Egy az egybe, negyvenegybe!** S.B.
Minden áron.

ELTOLNI

57. **Eltolta kiscsikó korában!**
Már akkor elrontotta, amikor kigondolta.

EMBER

58. **Szegény ember, aki igérni se tud!** S.B.
59. **Nagy ember, nagy tüsszentés!** B.J.
A nagyobb természetű embernek többre van szüksége.
60. **Embereknél történik!** L.A.
Ha valaki munkavégzés közben hibát vét, akkor mondja.
61. **Csak beteg embertől kérdezik!** P.GY.
Akkor válaszolnak így, ha megkérdezik valakitől, hogy kér-e egy pohár italt.
62. **Madarat tolláról, embert barátjáról lehet megismerni!** P.GY.
Mindenki a magához hasonló emberek barátságát keresi, úgyhogy amilyen természetű egy ember, olyan a barátja is.
63. **Egy ilyen jó ember volt, az is belefűlt a moslékba!** M.S.
Tréfásan, illetve pejoratív értelemben használják.
64. **Csak egyszer lehet kibaszni az emberrel, de akkor rendesen!** P.GY.
Csak egyszer lehet egy emberrel egyazon módon kitolni.
65. **Okos ember más kárán tanul!** M.S.
Az okos ember nyitott szemmel jár a világban, s okul mások hibáján.
66. **Nagyobb ember is szenvedett már vereséget!** S.B.
Nem kell minden kudarc fölött bánkódni.

ESIK

67. **Ahogy esik, úgy koppan!** B.J.
Mindegy, hogy hogy lesz.

ESŐ

68. **Bőg a számár, eső lesz!** B.J.
A hangosan ásitó vagy ordító, hangosan vitatkozó embernek mondják.
69. **Eshetne már, már régen esett!** B.J.
Gyakori esőzések idején, bosszankodva mondják.
70. **Ha bugyborékol az eső amikor beleesik a tócsába, akkor sokáig fog esni.** P.GY.
Időjárás-jóslás.

ÉG

71. **Ha az ég a földdel összeér is!** L.SZ.Á.
Fofadkozás, jelentése mindenképp.

ÉK

72. **Éket ékkel kell kiütni!** J.L.
Kutyaharapást szörével! A bajt az azt okozó jelenség orvoslásával, megszüntetésével lehet gyógyítani azon a módon, ahogy a baj keletkezett.

ÉLET

73. **Úgy szép az élet, ha zajos!** M.S.
Tréfásan mondják annak, aki összeveszett a házastársával.

ÉNEKGYÁR

74. **Elment Kecőbe, az énekgyárba!** B.J.
Akkor mondják félig tréfásan, félig komolyan, ha nem akarják elárulni, hogy a keresett személy hová ment.

ÉSZ

75. **Ahol nincs ész, annak nem lehet venni a patikában!** P.GY.
Aki oktalan, azon nem lehet segíteni.
76. **Nem volt ott, mikor a jó Isten az észt osztogatta!** M.CS.
Nincs esze, nem ért hozzá, buta.
77. **Hol ész nélkül, hol jobban!** M.S.
Gondolkodás, megfontoltság nélkül, hirtelen cselekszik.
78. **Többet ésszel, mint erővel!** M.CS.
Megfontoltan, ésszerűen hamarabb és könnyebben elvégezhető egy feladat, illetve aki nem gondolkodik, az csak erőlködjön!

FA

79. **Maga alatt vágja a fát!** P.GY.
Meggondolatlanul, maga ellen cselekszik.
80. **A fával négyszer megizzad az ember, míg egyszer megfűtözik nála! Ki kell, vágni, fel kell fűrészelni, haza kell hozni, fel kell hasogatni.** S.B.
Átvitt értelemben is használják, jelentése: akinek van valamije, nyilván keményen megdolgozott érte.

FARKAS

81. **Emlegesd a farkast, majd megjelenik a kert alján!** M.S.
A kellemetlen, a társaságban nem kívánatos embert, ha emlegetik, megjelenik.
82. **Úgy félti, mint farkas a kölykét!** M.S.
Nagyon vigyáz rá.

FEJ

83. **Akinek nincs a fejében, legyék a lábában!** M.CS.
A rest kétszer fárad! Aki nem gondolkodik, később a saját hibáinak helyrehozatalával lesz kénytelen foglalkozni.
84. **Ne haggy a fejedre szarni, nyisd ki a szádat!** B.J.
A naiv embernek mondják, olyanak, aki rendszeresen hagy magával kitolni.
85. **Ne szólj szám, nem fáj fejem!** M.S.
Aki nem beszél sokat, nem kritizál mindent, azt szavaiért nem érhetik támadások.

FÉLNI

86. **A vanttól nem kell félni sose!** S.B.
Nem baj, ha jelenleg nincs rá szükségünk, de eljöhét a pillanat, amikor majd jól fog jönni!

FILLÉR

87. **A fillért fogja, a százast meg engedi!**
Arra mondják, aki nem jól ossza be a pénzét. A hasznos, szükséges dolgokra sajnálja, szórakozásra pedig bőven költ.
88. **Haver vagy az utolsó fillérig!** M.S.
Féli tréfásan szokták mondani. Jelentése: csak addig barát, míg pénze van, míg haszon származik belőle.
89. **Tíz fillérért megbaszná a kutyáját!** M.CS.
A zsugori, kapzsi emberre mondják.

FIÚ

90. **Fiú az, csak megrepedt!**
Az újszülött kislányra mondják tréfásan akkor, ha fiút szerettek volna.

FOGAT

91. **Jár, mint a Geczi-fogat!**
A folyton nyüzsgő emberre mondják, illetve akkor, ha egyik alkatrész nem illeszkedik a másikba.

FÖLD

92. **Föld a földhöz, pénz a pénzhez!** B.J.
Mindenki keresse a magához való emberek társaságát!

FŐNÖK

93. **Te vagy a főnök!** J.L.
A sokat fontoskodó embernek mondják.

FÜL

94. *Az egyik fülén be, a másikon ki!* M.S.
Az egyik fülem bal, a másik meg nem hall! B.J.
Nem törődik vele, hogy mit mondonak neki, illetve róla.
95. *Azért mondom a szemedbe, hogy ne kerüljön a füledbe!* S.B.
96. *Cseng a jobb fülem, jó hírt fogok hallani!*
97. *Le van törve, mint a bili füle!* M.S.
Szomorkodik, bánkódik.

FŰ

98. *Kinől a fű a talpa alatt!* S.B.
Csak álldogál, nem dolgozik, illetve lassú.

FŰZFA

99. *Megjött, mint a fűzfá!* M.S.
A lassan, sokára érkező emberre mondják.

GÉPSZÍJ

100. *Elkapta a gépszíj!* M.S.
Megbetegedett, megnősült, bevonult stb.

GEREBLYE

101. *Olyan sovány, mint a gereblye!* B.J.
A nagyon sovány emberekre mondják.

GUNÁR

102. *Úgy járt, mint a hanvai gunár! Odafigyott a fasza a jéghez.* M.S.
Annak mondják, aki még a nagy hidegben is inkább félreáll a munka elől ahelyett, hogy mozogná, dolgozna, s az által egy kicsit átmelegedne.

GYEREK

103. *Áll, mint Katiban a gyerek!* S.B.
a.) Arra mondják, aki mozdulatlanul áll.
b.) Ha valaki valamit jól összeszerel.
104. *Nevezzük nevén a gyereket!* M.S.
Ne beszéljünk mellé!
105. *Néma gyerekeknek anyja sem érti a szavát!* B.J.
Ha valaki nem mondja el a problémáját, nem tudnak rajta segíteni.

GYÓGYSZER

106. *Drága, mint a gyógyszer!*
Aránytalanul drága, szinte megfizethetetlen.

GYUFA

107. *Kihúzza a gyufát!* K.Z.
Póru fog jární.

GYULA

108. **Gyula, zsugorodj a juhra!** M.S.
Névcsőfoló.
109. **Hallelujja, meghalt Gyula!** M.S.
Névcsőfoló.

HAL

110. **Tudja, hogy hol döglik a hal!**
A helyezkedő emberre mondják.

HALÁL

111. **Baj van, meghalt Najman! (Neumann)** B.J.
Gúnyosan annak mondják, aki a kis ügyet is felfűjja.
112. **Inkább a halál legyen a barátom!** S.B.
A baráti közeledést elutasító, inkább tréfás szólás.
113. **Minden halálnak van valami oka!** M.S.
A kifogásokkal előhozakodó embernek mondják.
114. **Pontos, mint a halál!** M.S.
Megbízható.

HALNI

115. **Aki siet, hamar meghal!** B.J.
Valószínűleg az "Aki kíváncsi, hamar megöregszik" és a "Lassan járj, tovább érsz" közmondások összevonásából származik. Általánosan elterjedt formula.
116. **Csak meghalni muszáj!** M.S.
Nincs olyan dolog, feladat, amit ne mellőzhetne az ember.

HALOTT

117. **Batus halott nincsen!**
A vagyont senki nem viszi magával a sírba. A törtető, kapzsi, harácsoló emberre mondják.

HARAMIA

118. **Jönnék, mint a haramiák!** S.B.
Akkor mondják, ha hirtelen sok ember jön valahonnan vagy megy valahová.

HAZUDNI

119. **Úgy hazudik, mintha olvasna!** L.A.
Arra mondják, aki szemrebbenés nélkül próbálja meg igaznak beállítani még a legnagyobb képtelenséget is.

HÁTRADÓLNI

120. **Mindjárt hátradőlök tőle!** B.J.
A nagyot mondó, hazudó embernek mondják.

HEGY

121. **Hegy a hegygel nem találkozik, de ember az emberrel igen! Ezt akkor mondják, ha kitolnak veled.** M.S.
Majd visszakapod még ezt!

HINNI

122. ***Olyat mond, hogy maga se hiszi el!*** B.J.
A nagyot mondó, hazudós emberre mondják.

HÍZNI

123. ***Csontra hízik!*** S.B.
Nagyon sovány.
124. ***Sose tudod, mitől hízol!*** B.J.
Ne válogass, ne finnyáskodj! Átvitt értelemben is használják.

HORKOLNI

125. ***Amilyen hosszú az év, mindig horkol!*** J.L.
Lusta, egész évben nem dolgozik.

HÓ

126. ***Hol van már a tavalyi hó?*** M.S.
Régen volt, talán már nem is igaz!

HÜLYE

127. ***Sok hülye egy rakáson!*** J.L.
Bosszankodva mondják a veszekedő, civakodó társaságra.

IDŐ

128. ***Változnak az idők!*** M.S.
Ami tegnap érvényes volt, mára már nem biztos, hogy az.
129. ***Minek arra a kis időre?*** B.J.
Aki így válaszol valamilyen felszólításra (javulj meg; tanulj meg autót vezetni stb.), tréfásan élete hátralévő részére utal.

IGAZSÁG

130. ***A fele sem igaz!*** B.J.
A hazudozó embernek mondják.
131. ***Legalább egyszer mond igazat!*** K.G.
A hazudozó emberre mondják.
132. ***Meghalt Mátyás, oda az igazság!*** M.S.

INAS

133. ***Amilyen a tanító, olyan az inas is!*** M.S.

ING

134. ***Akinek nem inge, ne vegye magára!*** P.GY.
Annak mondják, aki más helyett sértődik meg.

INNI

135. ***Van annak, aki nem issza el!*** K.G.
A tékozló embernek mondják.

IPAROS

136. ***Te tudod, te vagy az iparos!*** M.CS.
Az okoskodó, fontoskodó embernek mondják.

ISTEN

137. **Ahol nincs, onnan az Isten se vehet!** M.S.
138. **Amilyen az adjon Isten, olyan a fogadj' Isten!** S.B.
Ahogy beszélsz, úgy fognak veled is beszélni! Átvitt értelemben is alkalmazmazzák:
Ahogy te segítesz másokon, mások is úgy fognak neked segíteni!
139. **Fojtsd meg Isten, ne kínozd!** M.CS.
Akkor mondják tréfásan, ha valaki nagyon köhög.
140. **Miért ver veled az Isten?**
A kellemetlen embernek mondják tréfásan is, komolyan is, ha megúnják a tolakodását.
141. **Nagy az Isten állatkertje!**
Sok a tökéletlen, buta ember.
142. **Segíts magadon, az Isten is megsegít!** P.GY.
Ha hozzáfogsz a feladat elvégzéséhez, előbb - utóbb siker koronázza majd munkádat!

IZZADNI

143. **Izzad a nyelvünk!**
Nagy hidegben, irónikusan mondják.

JANCSI

144. **Jancsi, szart a macska, hajtsd ki!** M.S.
Névcsőfóló.

JANI

145. **Én vagyok a Jani!** M.CS.
Ki a Jani? M.S.
Tréfásan, hencegve mondja az, aki olyan dolgot tud, amit a többiek nem.

JÉG

146. **Elment Ipricsomba jeget aszalni!** M.S.
Annak mondják tréfásan, aki afelől érdeklődik, hogy egyik vagy másik ember hová ment.

JÓ

147. **Jó tett helyébe jót várj!** M.S.
148. **Nem leszek a jónak elrontója!** P.GY.
Az válaszol így, akit a társaság szórakozni hív.

JÓKEDV

149. **Ha pénteken jókedved van, vasárnap ríni fogsz!** S.H.J.

KALÁCS

150. **Jó a kalács, de csak a hús után!** P.GY.
Átvitt értelemben is használják "mindennek meg van a maga rendje" értelemben.

KAPANYÉL

151. **Könnyebb a ceruza, mint a kapanyél!**
Éredmes tanulni, semmint lazsálni, s később nehéz munkát végezve megélni.

KAPU

152. ***Olyan szája van, mint a vályi kapu!*** M.S.
Gyakran veszekedik, kiabál.

KÁMFOR

153. ***Eltűnt, mint a kámfor!*** S.B.
A társaságból gyorsan, észrevétlenül elillanó emberre mondják.

KECSKE

154. ***Éhes kecske is káposztával álmodik!*** L.A.
Az "Éhes disznó makkal álmodik" és a "Kecskére bízta a káposztát" közmondások összevonásából alakulhatott ki. Általánosan elterjedt formula.

KENYÉR

155. ***Kölsönkenyér visszajár!*** M.S.
"Én is segítettem neked, mont segíts te nekem", valamint "Majd visszakapod, ami rosszat vétetted ellenem" értelemben használják.
156. ***Megette a kenyere javát!*** S.B.
Öreg, tapasztalt.

KEREPLŐ

157. ***Jár a szája, mint a kereplő!*** S.B.
A sokat fecsegő emberre mondják.

KERÉK

158. ***Amennyiszer fent a kerék, annyiszor lent is!***
Egyszer fent, máskor lent! Nem mindig mennek jól a dolgok.

KÉTSZER

159. ***Jobb kétszer, mint egyszer sem!***
Inkább köszönjön, fogjon kezét kétszer az ember, nehogy esetleg harag legyen abból, hogy nem üdvözli valamelyik ismerőst.

KÉZ

160. ***A kezed járjon, ne a szád!*** P.GY.
Ne magyarázz, ne okoskodj annyit, inkább dolgozz!
161. ***Bűnös kezeztől kiakszik a tűz!***
Annak mondják, aki nem tud tüzet gyújtani.

KICSI

162. ***Sok kicsi sokra megy!*** B.J.
Aki takarékos, a keveset is félreteszi, az előbb - utóbb meggazdagodik.

KIFOGÁS

163. ***Jó kifogás sose rossz!***
A kifogásokat kereső embernek mondják.

KIRÁLY

164. ***A király hol vette a várát?*** S.B..

A kíváncsi, mindent tudni akaró embernek mondják, illetve megválaszolhatatlan kérdésre válaszolnak így.

KOCKA

165. ***Fordul a kocka!*** B.J.

A szerencse forgandó, lesz ez még másképp is.

KOTORÁSZNI

166. **Halász, vadász, madarász, mind a szarban kotorász!** M.S.

Foglalkozás-csúfoló, napjainkban azonban mint névcsőfolót használják.

KOLBÁSZ

167. ***Több nap, mint kolbász!*** L.SZ.Á.

Sok nap van még a fizetésig, a pénz meg már kevés, illetve takarékoskodj, oszd be, amid van!

KOPP

168. ***Egyszer hopp, máskor kopp!*** S.B.

Nagy lábon él akkor, amikor van (pénze), ha elfogy, akkor koplal. A pazarló, csak a másnak élő emberre mondják.

KÖHÖGNI

169. ***Sokan köhögnének még! De már nem tehetik, mert meghaltak.***

KÖLES

170. ***Fizet, mint a köles!*** J.L.

Sokat fizet. A köles arra utal, hogy mivel apró szemű, sok kell belőle.

KÖPNI

171. ***Se köpni, se nyelni!*** P.GY.

Arra mondják, aki kínos helyzetbe kerül, s torkán akad a szó.

KUKUTYIN

172. ***Elment Kukutyinba zabot hegyezni!***

Nem létező helyre ment véghezvihetetlen dolgot művelni. Akkor válaszolnak így, ha nem akarják elárulni, hogy a keresett személy hová ment.

KURVA

173. ***Izzad, mint kurva a templomban!***

a.) Arra mondják, aki valami bűnt követett el, s azt megpróbálja tagadni.

b.) A nagyon izzadó emberre mondják tréfásan.

KUTYA

174. ***A hazug embert hamarabb utólérik, mint a sánta kutyát!*** B.J.

A hazugság hamar kiderül.

175. ***A kutyák nyalogatják a száját!*** L.A.

Úgy be van rúgva, hogy a földön hempereg.

176. **Amelyik kutya ugat, nem harap!**
Aki sokat beszél, illetve fenyegetőzik, az keveset cselekszik.
177. **Az én kutyám bassza az övét!** B.J.
Szegről-végről rokonok, bár ez a rokonság nem kívánatos!
178. **Egyik kutya, másik eb!** M.S.
Egyik se jobb a másiknál.
179. **Fáradt vagyok, mint a kutya!** J.L.
Az elfáradt ember mondja, rendszerint nehéz munka után.
180. **Fosik, mint a murányi kutya!**
181. **Gyorsan még a kutya se szárik!** P.GY.
Ha valakit nagyon sürgetnek, akkor válaszol így.
182. **Ha a kutya mindjárt a kovászbá ugrik is!**
Minden áron.
183. **Kutyából nem lesz szalonna!** L.SZ.Á.
A vér nem válik vízzé; Amilyen az anyja, olyan a lánya.
184. **Lelőtték, mint a kutyát!**
185. **Lenyelte, mint kiskutya a langyos tejet!** M.CS.
Átvitt értelemben is használják, jelentése: naiv, mindent elhisz.
186. **Megszakad, mint a Batta kutyája a lángosnézésben!** S.B.
Az adatközlő nem ismeri a szóláshoz kapcsolódó anekdotát.
187. **Nem a kutyák dolga!** M.S.
Nem rád tartozik, semmi közöd hozzá!
188. **Ott hagyja, mint kutya a szarát!** J.L.
Nem takarít el maga után.
189. **Úgy jóllakott, mint a kutya!** B.J.
Sokat evett.

LACI

190. **Hátán ül a Laci!** B.J.
Lusta.

LASSAN

191. **Csak lassan, hogy meg ne zakkanj!** B.J.
A lassan dolgozó embert heccelik így.
192. **Lassan járj, tovább érsz!** M.S.
A szó eredeti értelmében, és átvitt értelemben is alkalmazzák. Ez utóbbi jelentése: ha az ember megfontoltan, körültekintően jár el, jobb eredményt érhet el, előre jut a munkájában.

LÁB

193. **Az egy lábad itt, a másik ott!** M.S.
Nagyon siess!
194. **Izmos láb kell ahhoz, nem pacsit!** B.J.
Erős ember kell ahhoz, nem pedig olyan, akinek oly vékony a lába, mint a vessző-fonású falhoz, a pacsit (patics) használt vessző.

LÁDA

195. **Dóczyné ládájában van!** M.S.
Akkor mondják, ha valamit keresnek és a nagy felfordulásban, rendetlenségben nem találják.

LÁTNI

196. *Se nem lát, se nem hall!* S.B.
A saját feje után megy.

LÁTSZAT

197. *A látszat sokszor csal!* P.GY.
A csillogás, a máz mögött szenvedés, rossz élet rejtőzik.

LEGÉNY

198. *Aki tegnap legény volt, legyen máma is az!* B.J.
Az éjszakázó, mulatozó embernek mondják, ha munka közben észreveszik rajta, hogy az italozástól még mindig kába, és félrehúzza magát a munkától.

LÉGY

199. *Benne van, mint légy a ganajszarban!* M.CS.
200. *Meg van szédülve, mint lámpán a légy!*

LÉGYSZAR

201. *Pontos, mint a légyszar!* P.GY.
Tréfásan mondják a pontosan elvégzett munkára.

LENNI

202. *Még sosem volt úgy, hogy ne lett volna valahogy!* S.B.
Nem kell kétségbe esni, mindenre van megoldás.
203. *Vagyunk, mert lettünk!* S.B.
a.) Mi semmiről sem tehetünk.
b.) Nem sok vizet zavar.

LÉTRA

204. *Keresztbe viszi, mint rásiak a létrát!* M.S.
Vidékünkön az egyik legismertebb anekdota szerint egyszer a rásiak olyan ígéretet kaptak az uraságtól, hogy annyi fát vághatnak ki az erdőn, amennyi a létra útjába kerül, gondolván, hogy majd hosszában fogják azt vinni. Erre az élelmes rásiak keresztbe vitték, így az uraság legnagyobb bosszúságára nagy mennyiségű fához jutottak. Egy másik variáns szerint madarat akartak fogni, de a madár elrepült, s hogy utána tudjanak menni, minden fát kivágtak a keresztbe vitt létra előtt (B.Kovács 1994, 167; Ujváry 1995, 342).

LOPNI

205. *Aki hazudik, az lop is!*

LÓ

206. *Ajándék lónak ne nézd a fogát!* M.S.
Ha adnak valamit, ne válogass!
207. *A lónak is négy lába van, mégis megbotlik.* M.S.
Az ember is tévedhet!
208. *Annyi érzés van benne, mint a döglött lóban!* M.CS.
Érzés nélkül, durván, kíméletlenül végez valamilyen munkát vagy feladatot.
209. *Azt a lovat ütik, amelyik húz!*
Mindent a becsületesen dolgozó embert vonják felelőségre, nem pedig a lustát.

210. ***Állva alszik, mint a fuvaros ló!*** S.B.
A munka közben elmélázó, ácsorgó emberre mondják.
211. ***Beszélhetsz neki, akár a lónak!*** M.S.
Hiába minden beszéd, nincs foganatja.
212. ***Farosodik, mint Vinetú (Winnetou) lova!*** B.J.
Rendszerint a hízásra hajlamos vagy elhízott fiatal lányokra, menyecskékre mondják. A szólás nyilván régebbi eredetű, s csak ama bizonyos ló gazdája változott az idők folyamán.
213. ***Feszt megy, mint a Kari lova!*** B.J.
A nyughatatlan, folyton nyüzsgő emberre mondják. Az anekdotát, melyből a szólás ered, nem sikerült lejegyezni.
214. ***Hű, bele Balázs, lovat adott az Isten!***
lelkesedő, de ész nélkül nekilendülő embernek mondják.
215. ***Ilyenkor fagyott le a lónak is a szarva!*** B.J.
Nagy hidegben, illetve fázós embernek tréfásan mondják.
216. ***Inkább a lóval rúgasd meg magad! (mint hogy én üsselek meg.)*** L.A.
217. ***Megyen, mint a ló!*** M.S.
Ész nélkül rohan.
218. ***Megy neki mindennek, mint a vak ló!*** M.S.
Arra az emberre mondják, aki mindenhez hozzányúl, mindent összefogdos.
219. ***Nyomtató lónak nem kötik be a száját!***
Ha valaki bizonyos anyaggal dolgozik, azt használja, illetve fogyaszt is belőle.
220. ***Vezesse mindenki a maga lovát!***
Törődjön mindenki a saját dolgával.

LÚD

221. ***Bevágta, mint a ludat fosni!*** M.S.
Valamit bedobott valahová.

MARS

222. ***Húzzák az ebédmarsot!*** P.GY.
Harangoznak délre.

MALAC

223. ***Elválasztja, mint malacot az anyjától!*** M.S.
Arra mondják, aki könnyörületet nem ismerve választ szét valamit.

MÁJ

224. ***Olyan, mint a máj!*** J.L.
a.) Nagyon jó, nagyon finom.
b.) A jól elvégzett munkára mondják.

MEGTÉRNI

225. ***Aki megtér, üdvözl!***
Akkor mondják, valakinek út közben jut eszébe, hogy valamit elfelejtett, s visszafordul érte.

MELEG

226. ***Jó a meleg nyárba' is, jó a pina állva is!***
Tréfásan mondják nagy melegben és nagy hidegben egyaránt.

MENNI

227. ***Oda megyen, ahol van!*** K.G.
A pénz is ahhoz dől, akinek már amúgy is sok van.

MESZES

228. ***Megyen, mint a meszes!*** M.S.
Nagyon siet, mint az oltatlan meszet szállító fuvaros, ha eső közeledik.

MÉRTÉK

229. ***Mindent lehet, de csak mértékkal!*** J.L.
Az ember evésben, ivásban, tréfázkodásban legyen mértéktartó.

MOLY

230. **Lacko môt, megette a pinát a moly!** M.S.
Nemzetiség - csúfoló.

MONDANI

231. ***Megmondtam neki á per té!*** B.J.
Megmondtam a szemébe!
232. ***Mondasz valamit, mert jár a szád!*** M.S.
A sokat fecsegő embernek mondják, de gyakran mondják tréfálkozva akkor is, ha valaki jó ötlettel áll elő.
233. ***Nem azt kell nézni, hogy mit mond, hanem, hogy ki mondja!*** L.A.
A sértést nem kell mindenkitől egyformán felvenni.

MUNKA

234. ***A jó munkával spórolni kell!*** M.S.
A könnyű munkát lassan kell végezni, mert nem lehet tudni, hogy milyen lesz a következő feladat.
235. ***A munkához úgy kell hozzáállni, hogy más is hozzáférjen!*** M.S.
Tréfásan mondogatják.
236. ***Ég a munka a keze alatt!*** M.S.
A dolgoz emberre mondják, de gyakran mondogatják gúnyolódva a lustára is.
237. ***Gyors munka sose jó!*** M.S.
Hamar munka ritkán jó! L.SZ.Á.
A sebtében elvégzett munka nem sokat ér, nem tökéletes.
238. ***Úgy áll a munkához, hogy más is hozzáférjen!*** L.A.
A lusta emberre mondják, olyanra aki félrehúzza magát a munka elől.

NADRÁG

239. ***Közös, mint a szútori nadrág!***
Az anekdota szerint hajdanán a szútoriak és a rimaszécsiek közösen varrattak egy vőlegényi ruhát, amit a falu legényei lakodalmuk alkalmával viselhettek. Azonban egyszer a rimaszécsiek nem akarták visszaadni a ruhát, ettől kezdve nagyon megromlott a viszony a két falu lakói közt.

NAGY

240. ***Nagyot mutat benne!*** M.S.
A látszat csal.

241. **Se kicsi, se nagy, te nagy!** L.A.
Nics gyereke, semmire sincs gondja, mégis jobban törtet, mint az arra rászoruló.

NAGYAPA

242. **Nagyapám is vót, régen meghót!** S.B.
Olyannak mondják, aki régvolt dolgokkal dicsekszik.

NAP

243. **Foga van a napnak!**
Télen mondják, mikor kel fel a nap, s olyan hideg van, hogy szinte harap.
244. **Hideget süt a Nap, nem meleget!**
A hideg, napsütéses téli napokon mondják.
245. **Magasan van még a Nap!** M.CS.
Van még idő (a munka elvégzésére).
246. **Mire felébred, lemegy a Nap is!** M.S.
Nehezen fog hozzá a munkához.
247. **Nyugtával dicsérd a napot!** S.B.
Várd ki a végét!

NÉMET

248. **Was ist das? Német fasz, engem céloz, téged basz!** M.S.
Nemzetiség - csúfoló

NÓTA

249. **Egy falu, egy nóta!** M.S.
Az egy faluból (családból, munkaközösségből stb.) származó emberek mind egyformák. Pejoratív értelemben használják.

NUDLI

250. **Nyeli, mint kacska a nudlit!** M.CS.
Mohón eszik.

NYALNI

251. **Három! Nyalod a vágányom!** M.CS.
Szójáték; csúfoló.

NYÁR

252. **Január, február, jön a nyár!**
Télen, hidegben egymás és önmaguk biztatására szokták mondogatni.

NYELV

253. **Nem maradt a nyelve az anyja picsájában!** B.J.
Veszekedős, nagyszájú.

NYÖGÉS

254. **Nemakaródzásnak nyögés a vége!** B.J.
Ha az ember elodázza a rá váró feladatot, ha nem ossza be, később a felhalmozódott munkát egyszerre kell elvégeznie.

ORSZÁGÚT

255. **Öreg az országút, mégse sír!** P.GY.
A korára panaszkodó embernek mondják.

OSZTANI

256. ***Se nem oszt, se nem szoroz!*** P.GY.
Nem számít, lényegtelen.

ÓBÉGATÁS

257. ***Megadja a módját, mint kálósiaiak az óbégatásnak!*** Juhásznak az apósa, Máté Elemérnek az apja volt a kántor, oszt mikor ment a temetési menet át a hídon, belefoglalta az énekbe, hogy vigyázz, lyukas a híd. Oszt az egész menet sorba énekelte, hogy lyukas a híd. S.B.

ÖRDÖG

258. **Ne fessd az ördögöt a falra!** L.SZ.Á.
Nem jó a képzelt bajt, amitől félünk, emlegetni, mert bekövetkezik.

PACA GIZI

259. ***Olyan rangasz, mint Paca Gizi!***
A hetvenes évek elején elhunyt, elhanyagolt, ronygyos külsejű bejei cigányasszonyt nevezték Paca Gizinek.

PACUHA MARIS

260. ***Olyan, mint Pacuha Maris!***
A szólás eredete azonos az előzőével, csak más helyszínen. A rendetlen, elhanyagolt külsejű, rangasz gyerekeknek mondják Rimaszécsen és környékén.

PAMUTOS

261. ***Nyög, mint a pamutos!*** M.S.
A munkavégzés közben sokat nyögő emberre mondják. A szólás alapjául szolgáló anekdota nem ismeretes.

PAP

262. ***Még a papot is megszédíti!*** B.J.
A "nagybeszédű", jó beszédkészségű, csavaros észjárású emberre mondják.
263. ***Még a pap se szart, ő már eszik!*** M.S.
Annak mondják, aki korán reggel már úgy hozzáfog az evéshez, hogy még nem is dolgozott.

PAPNÉ

264. **Kinek a papné, kinek a lánya!** M.S.
Kinek az egyik dolog tetszik, kinek a másik.

PÉNTEK

265. ***Pénteken jár udvarolni, mint a húgyos fiúk!*** Ez olyan falusi mondás. M.S.
Az adatközlő a szólás eredetét nem ismeri. Az az egykori falusi társadalom rendjére utal. Minden vidéken meg voltak határozva azok a napok, amikor a fiúk, legények korsztyályok szerint udvarolni járhattak. A szólás ma tréfának számít.

266. ***Holnapután kiskedden, bornyú nyúzó pénteken!***
Gyermeekmondóka, de felnőttek is rendszeresen használják. Jelentése: sohanapján.

PÉNZ

267. ***Az asszony verve, a pénz számolva jó!*** P.GY.
a.) Ma már inkább csak hencegésből jezik így a férfiak, hogy ki az úr a háznál.
b.) A pénzt ajánlatos többször is rendesen megszámolni.
268. ***Fogához veri a pénzt!*** B.J.
Zsugori.
269. ***A pénz a legkevesebb!*** S.B.
Nem számít, hogy mibe kerül. Újabban használják ironikusan olyan értelemben is, hogy valóban kevés pénze van az illetőnek.
270. ***Se pénz, se posztó!*** S.B.
Se az árú, se az érte kifizetett, illetve rászánt pénz nincs meg.
271. ***Annyi pénze van, mit békán a tojú!*** M.S.
Szegény, nincs egy vasa sem, mint ahogy a békán sincs toll!

PINA

272. ***Nem csak fésülni kell a pinát, hanem baszni is!*** B.J.
Nem elég hencegni, tenni is kell valamit!

PISTA

273. ***Kihúzta magát, mint szaros Pista Krisztus nevenapján!*** M.CS.
a.) A túlóltözött emberre mondják.
b.) A görnyedten álló embernek is mondják tréfásan.

PISZI

274. ***Hiszi a piszi!*** B.J.
Senki nem hiszi el.

POFON

275. ***Adtunk a szarnak egy pofont!*** B.J.
Hiábavaló munkát végeztünk.

POKRÓC

276. ***Olyan durva, akar a pokróc!***
A faragatlan, durva emberre mondják.

PONTY

277. ***Sima, mint a tükörponty!*** P.GY.
a.) Arra mondják, aki nagyon berúgott.
b.) Minden pénzét elköltötte.

PÜFFEDNI

278. ***Attól se püffed fel!*** S.B.
Abból nem lesz semmi!

RARA JÓSKA

279. *Kiöltözött, mint Rara Jóska!*

A túlöltözött emberre mondják. A Rara Jóska ragadványnév. Az egykori rozsnyói katolikus pap testvére volt - enyhén szellemi fogyatékos - kalapját különféle jelvényekkel tűzdelte tele.

RÉPA

280. *Összevágja, mint a répát!* M.CS.

Nagyon megveri. Félig tréfás, félig komoly fenyegetés.

RINGISPÍR

281. *Forog, mint a ringispír!* P.GY.

Ész nélkül forgolódik.

ROSSZ

282. *Minél jobbat vársz, annál rosszabb jön!* B.J.

a.) Az ember minél inkább reménykedik, annál inkább kilátástalanná válik a helyzete.

b.) Tréfásan mondják az érkezőnek.

283. *Rossz a rosszal, de a rossz nélkül még rosszabb! Akkor mondják, ha valaki megöze- vegyl.* M.S.

SALAMON

284. *Megáll, mint Salamon!*

Salamon a hetvenes években elhunyt rimaszécsi férfi volt, aki séta közben gyakran megállt, s hátranézett úgy, hogy előbb az egyik, majd a másik oldalra fordította a fejét. A szólást Rimaszécsen általánosan ismerik és használják.

SÁNTA

285. *Pénteken égetik a sántákat!*

A sántító embereknek mondják tréfálkozva.

SÁR

286. *Megállja a sarat!* M.CS.

Kibirja, helytáll.

287. *Olyan nehéz, mint a sár!* L.A.

SEGG

288. *Feltörte, mint husszár seggét a ló a hadgyakorlaton!* M.S.

289. Hatvanhat, seggem a szádra pattanhat! M.CS.

Csúfoló.

290. Segg oda picsástól, Horthy katonástól, Magyarország összes kurvájától! M.CS.

Csúfoló. Annak mondják tréfásan, aki tüsszentett.

SEPRŐ

291. *Új seprő jól seper!* M.S.

Az újonnan jött munkaerő jól dolgozik.

SIMON

292. *Körbejárja, mint Simon Rozsnyót!* J.L.

Elkerülte, mint Simon Rozsnyót!

Arra mondják, aki valakit vagy valamit csak kerülget. A szólás alapjául szolgáló anekdotát az adatközlők nem ismerik.

SOR

293. ***Mindennek sora van, mint a rétesnek!*** P.GY.
Mindent csak sorjában kell elvégezni.

SORS

294. ***Veri a sors!*** M.S.
Sok baj éri.
295. ***A sorsát senki nem kerülheti el!***
Akár szegény, akár gazdag, mindenkit utólér a sorsa.

STRIMFLIS

296. ***Beült, mint Bejébe a strimflis!***
Arra mondják, aki úgy leült, mintha el sem akarna menni.

SUBA

297. ***Suba subával, guba gubával!*** P.GY.
a.) Mindenki a magához valók társaságát keresse.
b.) Gazdag fiú csak gazdag lányt vesz el, és fordítva.

SÜKET

298. ***Süket is, meg vak is!*** P.GY.
a.) Nem figyel senkire sem.
b.) Nem hallgat másra, csak a saját feje után megy, amiből jó nem származhat.

SZÁL

299. ***Szakadó szálig!*** S.B.
Egytől egyig! Az összes.

SZALADNI

300. ***Ha adnak, vedd el, ha ütnek, szaladj el!*** B.J.
Légy élelmes!

SZAMÁR

301. ***Ordít, mint a vak számár!*** S.B.
A hangoskodó, kiabáló emberre mondják.

SZAR

302. ***Hallgat, mint szar a fűben!*** B.J.
Azért hallgat annyira, mert vétkes valamibe.
303. ***Keveri a szart!*** M.S.
Szítja az ellentétet.
304. ***Kevert, mint a koldusszar!***
305. ***Ott hagyják, mint a szarukat!*** M.S.
Nem pakolnak el maguk után.
306. ***Szar a hideg szél nélkül!*** M.S.
Akkor mondják, ha a téli hidegben még a szél is fúj.

SZARÁS

307. ***Megyen, mint az ágyba szarás!*** J.L.
Jól haladnak a dolgok.

SZARNI

308. ***Aki eszik, szarik is!*** B.J.
Aki dolgozik, hibázik is!

SZÁJ

309. ***Neki csak a szája jár!***
Mindig okoskodik, de a gyakorlatban semmire sem képes.
310. ***Nagy a szája, a téteménye meg sehol!***
Az okoskodó, de a gyakorlatban tehetetlen emberre mondják.

SZEKÉR

311. ***Nem baszunk szekeren, mert ráz!*** B.J.
Nem eszik olyan forrón a kását!

SZEM

312. ***Több szem többet lát!*** L.A.
Ha többen összefognak, könnyebben megtalálják a helyes megoldást.

SZÍV

313. ***A szíve a seggében dobog!*** M.CS.
Megijed.

SZÓ

314. ***Száz szónak is egy a vége!*** P.GY.
Sok beszédnek sok az alja. Fölösleges egy dologról sokat beszélni, úgyis csak egy megoldás létezik, illetve azt úgyis el kell végezni.

SZŐR

315. ***Kutyaharapást szőrével!*** M.S.
A bajt annak okozójával lehet gyógyítani.

TANÍTANI

316. ***Ezt tanítani kéne!*** M.S.
Annak mondják, aki valamilyen feladatot parádésan megold.

TANK

317. ***Olyan bordel van, mint a tankban!*** B.J.
A nagy felfordulásra, rendetlenségre mondják. A csehszlovák, illetve szlovák hadseregben általános szleng átvétele, tükörfordítása.

TATÁR

318. ***Nem kerget a tatár!*** M.S.
Csak nyugodtan, nem kell annyira rohanni a feladat elvégzésével!

TEHÉN

319. **Ne káromkodj, mert megdöglik a tehened!** S.B.
A káromkodó embernek mondják.

TEJFEL

320. **A tejfel hamarabb megjön!**
A lassú emberre mondják.

TENNI

321. **Amit megtehetsz ma, ne halaszd holnapra!** M.S.
Az elvégzendő munkát jobb minél előbb letudni.
322. **Maga se tehet róla!** S.B.
Nem teljesen épeszű.

TETVES

323. **Csak a tetvesek fáznak!** J.L.
A hidegre gyakran panaszkodó embernek mondják.

TÉVEDNI

324. **Tévedni emberi dolog!** M.CS.
Nem baj, bárkivel előfordulhat, mindenki tévedhet!

TIZENKILENC

325. **Egyik tizenkilenc, másik egy híjja a húsnak!** (*Anyám mindig ezt mondta, ha rossz-
szak voltunk a bátyámmal.*) M.S.
Egyik se jobb, mint a másik.

TOMPA

326. **Tompa, mint a bika töke!** L.A.
Az életlen szerszámmra, eszközre mondják.

TÓT

327. **A tótnak is csak délelőtt van esze, délután már nincs!** S.B.
Nemzetiség-csúfoló.
328. **Szuszog, mint tót a pinán!** S.B.
A munka közben sokat szuszogó emberre mondják. A szólás alapjául szolgáló anek-
dotát nem sikerült kideríteni.
329. **Tót a becsülete, engedd be a pitarba, elfoglalja az egész házat!**
A szólás eredete valószínűleg a szlovákiai magyarság jogfosztottságának időszakában
gyökerezik. Átvitt értelemben – nem csak szlovákokra – is alkalmazzák.
330. **Válogat, mint tót a húgyos körtében!** S.B.
Az anekdota szerint a tótok vásárba menet egy körtefa alatt rátaláltak egy nagy halom
lehullott vadkörtére. Teleették magukat, s azt gondolva, hogy majd jó vásárt fognak
csinálni, s nagy áldomást csapnak, levizelték, ami megmaradt. Hazafelé menet, mivel
nem sikerült üzletet kötniük és nagyon éhesek voltak, kezdték válogatni az ott hagyott
körtét, hogy “ez sem húgyos, meg ez sem húgyos...”
A válogatós emberre mondják, nemzetiség-csúfolóként nem használják.

TÖRNI

331. **Ott törik, ahol van! *Ahol nincs, ott nem törhet!*** B.J.

Csak annak mehet tönkre valamije, csak attól lophatnak el valamit, akinek van – tehát a gazdagoktól.

TÚRÓ MÁTYÁS

332. ***Kapdoskodik, mint Túró Mátyás a szarba!*** M.CS.

Hirtelenkedik, megfontolatlanul cselekszik.

TŰGYÁR

333. ***Elment Zsórba, a tűgyárba!*** B.J.

Akkor használják ezt a szólást, ha nem akarják megmondani, hogy hová ment a keregetett személy. Mint falucsüfolót is használják.

TYÚK

334. ***A tyúk az enyém (a többivel nem törődök)!*** B.J.

Én vagyok az úr a háznál!

335. ***A tyúkokkal jár lefeküdni!***

Korán fekszik le.

336. ***Úgy kaparta össze, mint tyúk a szemetet!***

Csak nagyon nehezen tudta összeszedni.

337. ***Vak tyúk is talál szemet!*** M.S.

a.) Az ügyetlen, ostoba ember is rátalálhat a helyes megoldásra.

b.) Az egyszerű embernek is lehet szerencséje.

UTCA

338. ***Jön majd még a mi utcánkba!*** B.J.

Annak mondják, aki nem segít a rászoruló, bajba került emberen.

ÜNNEP

339. ***Megjött, mint az ünnep!***

Megjött, akár tetszik akár nem!

VALAMI

340. ***Jobb reggel valami, mint egész nap semmi!*** S.B.

Egyen-igyon reggel az ember, mert nem biztos, hogy napközben lesz rá módja. Csak az a biztos, ha teli a has!

VÁLOGATNI

341. ***Aki válogat, nem nyeri meg!*** P.GY.

Aki sokat válogat, a végén mindenről lemarad.

VÁSÁR

342. ***Egyszer volt Budán kutyavásár!*** M.S.

Csak egyszer lehet az emberrel kitolni.

VERÉB

343. ***Tokosodik, mint a vereb!*** B.J.

A fiatal fiúknak mondják a felnőttek tréfálkozva.

VÉR

344. **A rossz vér is vér!** M.S.
Még ha rossz is, ha csúnya is, akkor is a miénk!
345. **A vér nem válik vízzé!**
Mindenki olyan természetű, amilyenek a hozzátartozói, amilyen közösséghez tartozik.
346. **Vér folyik benne, nem savó!** S.B.
Nem fázik.

VILÁG

347. **Kutya világ, szűk esztendő!** M.S.
a.) "Nehéz az élet" értelemben használják, de elkeseredést is kifejezhet.
b.) Fenyegetés.
348. **Reszelni a mai köszörűs világban?** M.S.
Többet ésszel, mint erővel! Az elavult eszközöket és módszereket alkalmazó embernek mondják.

VILLÁM

349. **Olyan gyors, mint a villám!** M.S.
Nagyon gyors.

VÍZ

350. **A Dunába önti a vizet!** L.A.
A Sajóba hordja a vizet!
Oda hordja, ahol van.

ZSÁK

351. **Telhetetlen, mint a parasztsák!** M.CS.
Telhetetlen, mint a pap zsákja! K.Z.
A telhetetlen, kapzsi emberre mondják.

ZSIDÓ

352. **A zsidó is lassan gazdagodott meg!**
Türelmes munkával, takarékos életmód mellett lehet vagyont gyűjteni.
353. **Sétálgat, mint zsidóban a fájdalom!** M.S.
Cél nélkül járkál.

ZSIVÁNY

354. **(Kutya világ, amikor már) a zshiványt is meglopják!** M.S.
A becsstelen emberre is rá jár a rúd, őt is baj éri.

Adatközlők

Jel	Név	Előző lakhely	Jelenlegi lakhely	Szül.
B.J.	Bódi János	Alsófalva	Tornalja	1975
J.L.	Javos László	Tornalja	Tornalja	1959
K.G.	Komlós Gábor	Rimaszécs	Tornalja	1963
K.Z.	Kovács Zoltán	Abafalva	Tornalja	1959
L.A.	Lóska Attila	Sajószárnya	Sajószárnya	1962
M.S.	Magyar Sándor	Sánkfalva	Tornalja	1958
M.CS.	Majoros Csaba	Sajógömör	Sajógömör	1968
P.GY.	Papp Gyula	Kövecses	Kövecses	1958
S.B.	Soltész Béla	Tornalja-Sajókirályi	Tornalja-Sajókirályi	1958
L.SZ.Á.	Lőcseiné Szepessy Ágnes	Tornalja-Sajókirályi	Tornalja	1963
S.H.J.	Subáné Hegedűs Judit	Sajókeszi	Tornalja	1965

A gyűjteményben előforduló táj-, és idegen szavak jegyzéke

<i>batu</i>	<i>batyu</i>	<i>megfűtözik</i>	<i>megmelegedik</i>
<i>belefűlt</i>	<i>belefulladt</i>	<i>meghót</i>	<i>meghalt</i>
<i>bonc</i>	<i>comb</i>	<i>nyó</i>	<i>nól</i>
<i>bordel</i>	<i>rendetlenség</i>	<i>pacsit</i>	<i>vesszőfonat</i>
<i>bornyú</i>	<i>borjú</i>	<i>potom (szlov.)</i>	<i>majd</i>
<i>budi</i>	<i>árnyékszék</i>	<i>ringispír</i>	<i>körhinta</i>
<i>bugyborékol</i>	<i>buborékol</i>	<i>ríni</i>	<i>sírni</i>
<i>csík</i>	<i>metélt tészta</i>	<i>strimflis</i>	<i>harisnyakészítő</i>
<i>feszt</i>	<i>állandóan</i>	<i>tojú</i>	<i>toll</i>
<i>forgasz</i>	<i>forogsz</i>	<i>vereb</i>	<i>veréb</i>
<i>ganajszar</i>	<i>trágya, gané</i>	<i>vót</i>	<i>volt</i>
<i>Lacko mōj (szlov.)</i>	<i>Lacikám</i>	<i>Was ist das? (ném.)</i>	<i>Mi van? Mi az?</i>
<i>legyék</i>	<i>legyen</i>	<i>zakkanj</i>	<i>rokkanj</i>

Irodalom

B. Kovács István

1994 *Baracai népköltészet. Tóth Baláznéné Csák Margit előadásában.* Pozsony–Budapest /Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXV./

O. Nagy Gábor

1982 *Magyar szólások és közmondások.* 3. kiadás. Budapest.

Szemerényi Ágnes

1988 Közmondás és szólás. In *Magyar néprajz* V. Szerk. Paládi-Kovács Attila. Budapest, 213-237. p.

Ujváry Zoltán

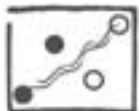
1995 *Huncut adomák Gömörből.* Debrecen.

1996 *Egy földműves szólásai és közmondásai.* Debrecen /Gömör Néprajza XLVIII./

**KISEBB KÖZLEMÉNYEK
MENŠIE ČLÁNKY
KLEINERE MITTEILUNGEN**

A Kalevala mint mítosz és történelem

A nemzeti történelem- és mitográfia-írásról*

JUHA PENTIKÄINEN

Hol a Kalevala helye a finn történelemben? A válasz elsősorban attól függ, hogyan határozzuk meg Finnországot és történelmét. A második kérdés a Kalevala szerepére vonatkozik Finnország és a finnség létrejöttének folyamatában. A következő előadás alapján reményeim szerint érthetővé válik a Kalevala jelentősége annak a történelmi folyamatnak részeként, amelynek során a 19. században alakot öltött a finn öntudat és identitás. A Kalevalának természetesen központi szerepe van abban a folyamatban, amelynek egyik eredménye éppen a finn nemzeti eposz helyzetének állandósodása volt.

A továbbiakban ezt a bonyolult eseménysort világítom meg, először is Finnország és a finnság történelmi háttérének vázolásával. Az általános nyelvhasználatban a történelemnek három különböző jelentése van: a múlton túl, a múltról szóló elbeszéléseket és azok kutatását is jelenti. Igazában véve a történelem azonban nem azonos a múlt egészével. A forrásoktól függően a "történelem" mindig többé-kevésbé töredékes képet ad a múltról, amiről beszél-mol.

A finn történelem egy olyan "elbeszélés", "történet", amelyet hosszabb vagy rövidebb időtávon írhatunk meg. Először is különbséget kell tennünk a finn állam, a finnek és a Finnország területén létezett különböző kultúrák történelmei között. Matti Klinge professzor véleménye szerint "Finnország, mint állam, története 1809-ben kezdődik. Finnország írott történelme folyamán a Svéd királyság 3-7 tartományának egyike volt, majd az Orosz Birodalom nagyhercegsége lett, saját állami berendezkedéssel és közigazgatással". Addigra megszilárdult Finnország tágabb földrajzi felfogása is. A Finn föld (Suomi) fogalom kezdetben csak az ország délnyugati részeit jelentette (ez a "tulajdonképpeni Finnország"), 1809-ben az Oroszország és a Botteni-öböl közötti területet értették alatta, ideszámítva Pohjanmaat és Savot is.

Nemzetként Finnország nagyon fiatal, akár az autonómia kezdetétől, 1809-től, akár a függetlenné válástól, 1917. december 6-tól számítjuk az államiság kezdeteit. A függetlenség 80. évfordulójára, 1997-ben megjelent egy könyv "Finland. A cultural encyclopedia" címmel. Az 1831-ben alapított Finn Irodalmi Társaság jelentette meg, azaz a Kalevala első kiadója, és e

---

* Jelen írás 1999. szeptember 14-én előadásként hangzott el Budapesten *A Kalevala végleges szövege százötven éves c. tanácskozáson* (lásd Voigt Vilmos beszámolóját: *Néprajzi Hírek* 2000/1-2, 7-10. p.

társaság jelszava “Maradj meg szentként Finnországban”. A könyv 300 címszava, a finnség alaptényezőinek és korszakainak tömör meghatározását adja. A nemzetközi közönségnek szánt könyv a Finnország-képet közvetíti és maga is hamarosan a finn történelem és mitográfia részévé válik. Az enciklopédia 80 szerzőjének egyikeként szükségesnek érzem néhány, a finnekkel kapcsolatos sztereotípiát megcáfolását, nem értvén egyet néhány ilyen szöveg szerzőjével. Akármennyire is úgy látszik, hogy a finn kultúrában sok dolog egyenesen a “történelmi tény” köpenyébe burkolódik, nem árt megkérdezni: hogyan, hol, mikor és ki írta történelmünkbe és ki(k) számára?

Könyvem címének – *Kalevala Mythology* – megfelelően a mitológia és a történelem kapcsolatát vizsgálom. Míg a mitológia a mítoszok kutatása vagy a mitologikus elbeszélések gyűjteménye és szintézise, a mitográfia a mítoszok írása, a nemzet “szent történelmének” része. Különösen akkor, mikor a történelem a nemzet születéséhez és a nemzeti öntudat megerősödéséhez kapcsolódik, mint Finnország esetében, olyan történelemről van szó, mely a nemzet számára “szent” – vagy legalábbis az volt.

A mítoszok és a történelem közötti határ igazán olyan, mint a vízre rajzolt vonal. Mindkettő elbeszélés. Az előbbihez kapcsolódnak a hiedelmek, rítusok és szimbólumok, a világkép tudatos és nem tudatos szerkezetei. Claude Lévi-Strauss szerint “a mítoszok bennünk gondolkodnak”. Míg a mítosz mind szóbeli, mind írásbeli hagyomány, a történelem viszont az írott forrásokra alapoz. Másrészt a “történelem olyan, amilyennek megírták”, általában a győztesek tollával és a hatalmat gyakorlók képviselői által összeállított forrásokból. A történelem tehát a hatalmon lévők feltételeinek megfelelően és szempontjából születik, így benne gyakran háttérbe szorulnak elsősorban a kisebbségi nyelvek és azon népek, amelyek történelme a szóbeli, írásos forrásokban nem dokumentált emlékezet. Ezeket a vonásokat abban a folyamatban is megfigyelhetjük, amelynek során a karjalai énekesek eredetileg szóbeli runóhagyománya feljegyzésre került és a Kalevala összeállításában kanonizálódott. A finnugrisztika alapítója M.A. Castrén az etnográfiát a kultúrtörténet részének tartotta, megállapítva: “Nem minden népnek van történelme a szó magasabb értelmében, az ő történelmük éppen az etnográfia.”

A finn történelem főbb vonalai

Finnország történelme nem azonos a finnság történelmével. Olyan “elbeszélés”, amelyet hosszabb és rövidebb távon is meg lehet írni. Johan Huizinga holland művelődéstörténész szerint a történelem “lelki forma, melyben a kultúra elszámol a múltjával”. A történelemtudomány klasszikusai közé tartozik a német Leopold von Ranke (1795-1885), Lönnrot kortársa. Mikor 1827-ben elindult kutató útjára (Bécs, Velence, Róma, Firenze levéltáraiba), Ranke remélte, hogy “a történelem Kolumbuszaként megtalálja a múlt világát.” Tulajdonképpen ő pontosan ugyanakkor volt kutatóúton, amikor Lönnrot Savo és Karjala tájainak énekeseinél járt. Ranke arra a következtetésre jutott, hogy a “történelmet mindig újraírják. Minden kor és annak főbb irányzata magáévá teszi és viszi át gondolatait.” Ranke szerint minden korszak ugyanarról a kezdővonalról indul. Mint programszerűen kinyilatkoztatta: “Minden nemzedék egyenlő Isten előtt, azonos jogokkal rendelkezik, ezt a történészeknek is így kell megérteniük.”

Ranke elvárása a történelemkutatással szemben az volt, hogy azt írja meg, “wie es eigentlich gewesen”. Ranke állította a történelem fénykörébe a kis államokat is: “Mindegyik államunknak – ezalatt a nyugati országokat értem – van nemzeti alapja és nemzeti feladata. Finnországban J.V. Snellman és a történész Yrjö Koskinen (1830-1903) követték gondolatait. Bár írásaikban megjelenik az állam fogalma is, a megindult finn nemzeti folyamat szem-

pontjából nagyobb jelentőséggel bírt a finn nép. Koskinen szavaival Finnország meglehetősen későn lépett a “történelem látókörébe”, “az ország rendkívül félreeső fekvése miatt”, amely az Oroszország népei tengerének partját” jelenti.

Amikor a finn történelmet a következőkben leegyszerűsítve a 16. századtól 10 szakaszra osztom, ez mentálhistóriai szempontból történik. A francia Jaques Le Goff szerint a mentalitás az, amit az ember kortársaival megoszt. Huizinga szerint minden korszak szellemét a szellemileg vezető rétegek szellemi termékeiből igyekeztek levezetni. Vizsgálatom abból indul ki, hogy minden periódusra rányomja bélyegét az ún. generációs emlékezet és tapasztalat. A történelmet nemcsak kollektívan írják, hanem a szerint is, hogyan emlékeznek rá az egyének nemzedékükkel együtt.

Meglátásom szerint Finnországban kb. 50 évenként valamiféle új gondolat született, amely nemzetileg jelentős sajátos tevékenységbe torkollott. A megindult folyamat azonban hosszú is lehetett, akár pár évtizedekig is tarthatott. Ezután a nemzet “történelemként” megírt emlékezetének részévé vált, melyhez szükség esetén, például krízis vagy háború idején visszatértek (...).

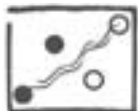
Az utolsó runóénekesek mítosza

Külön fejezet a runóénekeseké, akiknek szájából és emlékezetéből a runókat lejegyezték és magát a finn nemzeti eposzt összeállították. A romantika szellemének és a homéroszi dalnok-mítoszoknak megfelelően a “néplélek” tolmácsainak tartották őket, akik mellett meg lehetett állapodni, és akikhez nagy lelkesedéssel lehetett odaözönlteni. Amikor a Kalevala eposzá vált, előadóit ugyanúgy, mint Lönnrotot, mitologizálták. Már Lönnrot is a runóéneklés hagyományának visszaszorulásáról írt, úgy értékelve, hogy egy ősi eposz utolsó töredékeit őrző mestereknél járt. Az *Új Kalevala* (1849) előszavában meghatározta a runóéneklés központi területeit, ám kihagyva abból a Vienai-Karjala legészakibb részét, a Lappföldről nem is beszélve. Mivel Lönnrot maga jelentette ki, hogy e tájakon nem érdemes runókat keresni, a runógyűjtők útjaik során megálltak Kuittijärvinél, és az északabbi települések runói feljegyeztelenek maradtak, egészen addig, amíg Pertti Virtaranta a két világháború között Svédországba menekült ilyen epikus énekesek nyomára nem bukkant az 1940-es években megkezdett terepmunkája során.

Meglepetés volt számomra, hogy 1960-ban a “runóterületek háta mögött” rátaláltam egy Marina Takalo (1890-1970) képességű énekesre. Ő a karjalai lázadás miatt 1922-ben Finnországba szökött írástudatlan jövevény volt, akinek élettörténete és háttére csak fokozatosan derült ki számomra az 1960 és 1970 között végzett terepmunka során. A kulcskérdés az volt, hogy a többi észak-vienai runóénekesekhez hasonlóan ő is a Lönnrot és más gyűjtők által ki-rekesztőlegesen csak szektának nevezett óhitűek csoportjába tartozott. A Kalevaláról szóló könyvem 6. fejezetében rámutatok, hogy a runók az óhitűek konzervatív világképének köszönhetően nálunk még azután is megmaradtak, mikor mások már elfelejtkeztek róluk. Ezt a nemzeti lelkesedéssel eltelt runógyűjtők természetesen nem vették észre, szerintük az óhitűség rontotta meg leginkább Vienai-Karjala eredeti runókultúráját. Nézetük szerint a valódi karjalaiság idegen, ezért elvetendő elem volt mindaz, ami “orosz”-nak nevezhető, amint a Lönnrot, Castrén és a korszak többi runógyűjtőjének naplójából kiderül.

Egyébként is, a runóéneklés hamarosan bekövetkező “halálának” és az “utolsó runóénekeseknek” a víziója hosszú időre eltakarta a finn kutatók szeme elől a runóéneklés és -énekesek néprajzi terepkutatását. A finn módszer szerint igazában csak a runószövegek eredeti formája érdekelt pl. Martti Haaviot és Matti Kuusit. Az utolsó runóénekesek (1954) Haavio tiszteletadása a finn runóepika és lírika ismerői előtt. *Väinämöinen* című könyvében

(1950) pedig a runóénekes prototípusát keresi, a balti-tenger szigeteire helyezve el őt. Kuusit viszont a tehetséges előadóegyéniségek és nemzetségek érdekelték. A *Sampo-eposz* c. monográfiájában (1949) megírja, hogy a legtöbb énekes nemzetség a Vienai-Karjalába a Botteni-öböl keleti partjának településeiről érkezett a kátránykereskedelem és a nagy vándorlások révén. Később könyveimben (Marina *Takalo hiedelemvilága* 1970; *Oral Repertoire and World View* 1978) egy hagyomány sokoldalú ismerőjének repertoárját és reprodukcióját megvizsgáltam. Majd a figyelem középpontjába Inkeri (Lauri Harvilahti révén) és Viena (Lotte Tarkka, Katja Hyry kutatásaiban) énekeseinek előadásmódja került. Fontos megfigyelés, hogy legtöbbjük nő, és hogy a runók és siratók közötti határ műfajilag világos ugyan, de az emberek lelkében olyan ez, mint a vízre rajzolt vonal (Nenola, Utriainen). Amikor 1996 nyarán az 1912-ben született írástudatlan Stepanie Kemovát, Marina Takalo runóénekes lányát a siratókról kérdeztem, ő azt felelte: “Minek beszélni róluk? Az egész életem egy siratódal.”

A rejtett szlovén kisebbség Sobothban (ausztriai Stájerország)

Határvidékek asszimilációjának egy példája*

KLAUS-JÜRGEN HERMANIK

Áttekintésünket kezdjük a térség meghatározásával. Mit is értsünk a “Soboth” kifejezés alatt? Nos, két különböző dolgot neveznek így: 1) Soboth/Sobota (1065m) egy 492 lakosú falu az ausztriai Stájerország délnyugati részében; 2) úgyszintén Soboth a neve egy hegyes vidéknek, amely a szlovén határtól egészen az Alpok lábáig húzódik. A Soboth régió magába foglalja Laaken/Mlake és Rothwein/Radvanje településeket, ahol a szlovén és német kétnyelvű kisebbség legnagyobb része él. Kutatásainkat az indokolja, hogy eddig szinte egyáltalán nem végeztek kutatásokat az ebben a régióban élő kétnyelvű kisebbség körében, sőt Laaken/Mlake vagy Rothwein/Radvanje a *közép-európai nyelvi kisebbségek kézikönyvében* sem is kerül említésre. Végezetül hangsúlyozni kell, hogy ez a kisebbség el fog tűnni az elkövetkező generációval.

A szlovén kisebbség szállásterülete Ausztriában

1. A stájerországi szlovének

Még mindig kevésbé közzismert, hogy egy szlovén-német kétnyelvű kisebbség él az ausztriai Stájerország déli részén, amelyet többé-kevésbé már asszimilálta a németül beszélő többség. Számos, az Osztrák Szövetségi Köztársaságban élő kisebbségek érdekében történt kezdemé-

* Jelen írás az osztrák Tudományos Kutatási Alap (Fond für Wissenschaftliche Forschung – FWF) Hidden Minorities between Central Europe and the Balkans (P 15 080) támogatásával készült és 2001-ben előadásként hangzott el Budapesten a 7. SIEF Kongresszuson.

nyezés ellenére a stájerországi szlovének képviselői továbbra is sikertelenül követelik, hogy az 1955-ös osztrák állami szerződés hetedik cikkelyének értelmében kisebbségnek ismerjék el őket. A szerződés ugyanis kisebbségi jogokat szavatol különböző, Ausztriában élő etnikai csoportoknak, és benne a stájerországi szlovének kifejezetten meg vannak említve.

Alapvetően a stájerországi szlovének három kompakt települését különböztethetjük meg az osztrák-szlovén határ közelében: a tartomány dél-keleti sarkában lévő Radkersburg/Radgona-háromszög, a Leutschach/Lučane-tól délre eső terület és a dél-nyugaton lévő Soboth/Sobota terület. Az első két területről már vannak történelmi monográfiák, de Sobothban nem készült még történelmi és antropológiai tanulmány a Közép-Európa dél-keleti részében élő *rejtett kisebbségekről*. Csupán egy jelentős antropológiai írás került kiadásra Laaken/Mlake településről, mely bepillantást enged a 20. század nyolcvanas éveinek haldokló falujába.

2. Soboth térsége: Az asszimiláció példája az utóbbi két évszázadban

2.1 Etnikai identitás Ausztria és Szlovénia határvidékén

A stájerországi szlovének *etnikai identitásának* felbecsülése rendkívül bonyolult; jelen időben nem lehetséges első pillantásra megkülönböztetni a kétnyelvű lakosokat a kizárólag németajkú lakosok etnikai identitásától. Erre több magyarázat is adódik:

- a) jelenleg a kétnyelvű kisebbségnek nem célja, hogy különbséget tegyen a *mi* (a kétnyelvű kisebbség) és a *többi* (a németül beszélő többség) között – ami azt jelenti, hogy az esetek többségében félnek “csak” a kisebbséghez tartozni a többségi osztrákok helyett;
- b) a specifikus kisebbségi kultúra megkülönböztető jelei feloldódnak a közéletben, és a magánélet szférájára redukálódnak – s még itt is az emberek megválogatják, hogy szlovénül vagy németül beszéljenek-e. Ezen bonyolult etnikai struktúrák miatt az antropológusok a *váltakozó identitás* meghatározást használják, amely a legkifejezöbben jellemzi az ingadozást a szlovén származás és a német asszimilálódás közt;
- c) a stájerországi szlovéneknek soha nem volt közös kisebbségi struktúrája – a területek beazonosíthatatlansága és a politikai elnyomás mindaddig ezt nem tették lehetővé – így, szemben a karintiai szlovénekkel, sosem volt köztük kölcsönös szolidaritás-érzés;
- d) a szlovénajkú hátsorzággal való összeköttetés (rokonok, házasság, birtok, közigazdaság és közlekedés) megnehezült, mikor az első világháború után meghúzták a határvonalat; habár már az első világháború előtt, a 19. század végétől a német nemzeti hatás erősebb volt, mint a szlovén;
- e) a nemzeti állam, vagyis a szupra-regionális politikai szervezetek hatása nagyon erős határvidékeken;
- f) a (német-szlovén) kétnyelvűség a legjelentősebb kulturális jelzés, amely megkülönbözteti a kisebbséget a többségtől. Jelenleg a szlovén nyelv mélyen el van rejtve a német mögött, sőt a szlovén nyelv használatát szándékosan távoltartják a szupra-regionális nyilvánosságtól;
- g) generációs szakadék van a kétnyelvű idős (a 20. század elején, vagy legalábbis a második világháború előtt született) emberek és unokaik közt, akik érdeklődnek kulturális múltjuk iránt és igyekeznek elsajátítani a szlovén nyelvet is.

2.2. A határvonal meghúzásának hatásai 1919/20 és 1945 között Sobothban

Az új határ és az előző német-osztrák “Abwehrkampf”, illetve a szlovén “harc az északi határon” 1919/20-ban különösen Soboth régió számára – Sobothot 1920 júliusáig elfoglalták a jugoszláv alakulatok – nagy törést jelentett a társadalmi és gazdasági életben. Családok, ro-

konok és barátok választódtak szét, és ekkor kezdődött a Sobothban élő kétnyelvű kisebbség rejtőzködése. Vonakoztathatóak voltak rájuk az SHS-állam területi követelései, s végül tudatosítaniuk kellett, hogy nem tartoznak többé egy multietnikus, polyglot államba, hanem egy németnek definiált Ausztriába, „Deutschösterreich”-ba. Bizonyos értelemben egy második határvitára is sor került a második világháború végén: súlyos, 1944 őszétől 1945 májusáig, a világháború végéig tartó harcok dúltak a „Lackov odred” nevű szlovén partizánok, és a német katonai alakulatok közt. A jugoszláv határt 1955-ig teljesen lezárták.

A kétnyelvű kisebbséget azonban az 1955-ös állami szerződés VII-ik cikkelyének ellenére sem ismerték el. Általánosságba véve az 1960-ig tartó időszakra jellemző az asszimilációs elnyomás: a szlovén nyelv használata bizonyítéknak számított arra vonatkozóan, hogy használói inkább jugoszlávok mint osztrákok, ami a köztudatban azt jelezte, hogy kommunisták vagy partizánok. Ezen az elzárt területen a II. világháború csatái sokáig megmaradtak az emberek emlékezetében, és a „jugoszláv, partizán és kommunista” kifejezések az ellenséget jelölték. Így módon a kétnyelvű kisebbség tagjai folyamatosan kénytelenek voltak demonstrálni, hogy éppen olyan osztrákok, *mint a többiek*, mint a németajkú többség, s elfogadták az asszimiláció feltételeit, igyekezvén minnél inkább elrejteni második etnikai identitásukat, szláv eredetüket.

3. Gazdaság

A Soboth régiót tradicionálisan erdészek és favágók művelték meg. Ezen a gazdasági struktúrán a 19. századi üvegipar változtatott. Szükség volt a munkásokra az új üvegyárakban és széntermelésre a helyi erdőkben. Miután a 20. század elején bezárták az üvegyárakat és 1919/20-ban meghúzták a határokat, a regionális érdekű gazdaság teljesen a perifériára szorult. Egyrészt a jelenlegi út, amely összeköti az ausztriai Stájerország délnyugati részét Sobothtal nem létezett az 1930-as évek előtt, másrészt pedig a gazdaságilag jelentékeny közlekedési útvonal a délen fekvő Dráva völgyében szinte használhatatlanná vált, mivel ez az új, Ausztria és Szlovénia közötti határ vonalán húzódott. És hogy tetézzék ezt a gazdasági katasztrófát, nevetséges vámrendeleteket hoztak, aminek köszönhetően a csempészés fontos gazdasági tényezővé vált – de nem volt ez pusztán gazdasági szükséglet, hanem a szlovének számára egy fontos összekötő láncszem is volt szomszédaikkal.

A szlovén nyelv fennmaradása a kétnyelvű kisebbség körében főként a földtulajdontól függött, mely függetlenné tette őket az üveg- és faipartól. Így is hatalmas volt az asszimilációs és emigrációs nyomás a kétnyelvű közösségekben: az első és második világháború közt a *Deutscher Schulverein Südmark* nevű szervezet – úgynevezett „Schutzverein”, amely megvédte a német lakosságot a szláv kulturális behatástól – egy mintafarmot állított fel, ami a szlovén farmerek „germanizálásának” újabb eszköze lett.

A II. világháború után, míg Stájerország gazdasági erői gyors ütemben nőnek, Sobothban a gazdasági fejlődés nagyon lassan kezdődött el. A kedvezőtlen körülmények nyomást gyakoroltak a régió lakosságára, sokakat emigrációba kényszerítettek, és a kétnyelvű kisebbség száma gyorsan csökkent.

4. Az egyház

A sobothi plébániát, mely 1788-óta a seckau-i egyházmegye alá tartozott, 1859-ben átsorolták a lavanti egyházmegyéhez (Marburg/Maribor), ahol a domináns nyelv a szlovén volt; mint ahogy ezt az 1859 és 1920 közötti sobothi egyházi krónika többségében szlovén, néhány latin és meg kevesebb német feljegyzései is bizonyítják. A szlovén nyelv hatása a római-katolikus egyházra mégis jelentéktelen volt a régióban; a miséket németül tartották. Bár a német nyelv hivatalosan domináns volt, a papok és káplánok lelkipásztori szolgálataikat a *hívek* ké-

réseire értelmében németül vagy szlovénül végezték. Ez főként a *privát jellegű* hivatalos szer-tartásokon (pl. házasságkötés, temetés, keresztelő stb.) nyilvánult meg.

A 19. század közepe után, mikor a német nacionalizmus jelentősen fölerősödött, a jól szer-vezett katolikus egyház fontos támasza lett a kétnyelvűségnek a német nacionalizmus ellené-ben, főként a Soboth-hoz hasonló elszigetelt régiókban. Az első világháború után, a határvo-nal 1920 júliusában történő meghúzásával a sobothi plébánia újra a seckau-i egyházmegyébe került. Bizonyos egyházi törvények tekintetében Soboth még mindig a maribori egyházmeg-yéhez tartozik, azonban a két egyházmegye közti megegyezés értelmében a papokat Auszt-riából küldték, aminek következményeképpen a kétnyelvűség az egyházi szolgáltatásokban lassan kihalt.

5. Az oktatás

A templom mellett az általános iskolák voltak a legfontosabb helyszínei a nyelvi és kulturá-lis tradícióknak és/vagy az asszimilációnak. Soboth környékének példája bizonyítja, hogy a helyzet meglehetősen megnehezült: a 19. és 20. század eleji otthon szlovénül beszélő farmer és munkásgyerekek a német nyelvvel először az iskolában kerültek kapcsolatba. A tanórákat ezért úgy építették fel, hogy kétnyelvű órákat csak addig tartottak, amíg a tanulók már eleget értettek németül ahhoz, hogy a tanítást németül követhessék. Ez a módszer elterjedt volt a Habsburg monarchia minden kétnyelvű részén és biztosította a német nyelv vitathatatlan stá-tusát, illetve az asszimilációt.

Az 1919/20-as határmeghúzás után a német nemzetiségi lelkületet bevezették az iskolák által, ami méginkább csökkentette a szlovén nyelv használatát. A *Deutscher Schulverein Süd-mark* társaság a Soboth régiót egyik legfőbb célpontjának tűzte ki. Új általános iskolákat épít-tetett, melyeket a német nacionalizmussal összefüggésbe hozhatóan nevezett el: 1926-ban a *Deutscher Schulverein Südmark* felépíttette a „*Grendzlandschule*” (határvidék-iskola)–t So-bothban, és Gustav Gross, a társaság akkori vezetője után nevezte el 1930-ban. Rothwein/Radvanje-ban is építettek iskolát, amely Hans Klöpferről, a német nacionalista verseiről el-híresült költőről kapta nevét; majd 1931-ben új iskolát építettek Laaken/Mlake-ban, amely-nek nevét pedig Franz Xaver Mittver, a társaság egyik alapítótagja adta.

A német nacionalista befolyás tetőpontját a nemzeti szocializmus időszaka alatt érte el. A II. világháború utáni első Osztrák Köztársaság tagadta a Soboth régióban élő lakosság egy nagy részének szlovén származását – csupán a stájerországi Victor Geramb antropológus vet-te észre az 1930-as években sok diák szláv származását a területen. Az előzőleg már említett 1955-ös állami szerződés sem változtatott semmit a helyzeten. Ez egészen az 1990-es évekig tartott, mire néhány tanuló a szabadidejében szlovén nyelvórákra jelentkezett Eibiswaldban – manapság minden Soboth régióban élő gyermek Eibiswaldban végzi az alsó tagozatot, azon-ban az iskola vezetősége még mindig nem tartja fontosnak, hogy lehetővé tegye számukra a szlovén nyelv tanórákon történő elsajátítását.

6. A jelenlegi helyzet

A Sobothban élő kétnyelvű kisebbség máig el van nyomva. A határvidéken élők többsége jó szomszédi viszonyról számol be a szlovéniaiakkal, de ami az ausztriai Stájerország területét illeti, a kétnyelvű kisebbség létezését tagadják. Egy példa: 1997-ben egy bizottság a Stájeror-szági Szövetségi Közösségből ellátogatott Sobothba, hogy jelentést kapjon a helyi etnikai fel-tételekről. Ezt megelőzően a sobothi regionális önkormányzat 200 helyi lakos aláírásával tá-mogatott határozatot fogadott el, amely kimondja, hogy a falu területén sohasem éltek szlo-vén ajkú emberek, tehát ott nem is létezhet ilyen kisebbség. Továbbá hozzátették, hogy egy

esetleges kisebbség *fényegető* lenne a régióra nézve. Másrészt viszont a kétnyelvű kisebbség tagjai sem akarják, hogy kisebbségként tekintsenek rájuk, azt szeretnék, ha a többségbe tartoznának – elrejtve szlovén etnikai identitásukat a német mögött.

Maga a bizottság nem jutott jelentős eredményre, amihez azonban tudni kell, hogy vezetője a konzervatív párt tagja volt (a konzervatívok akkor a szociáldemokratákkal együtt irányították a stájerországi kormányt). A konzervatívok mindig is tagadták egy, az ausztriai Stájerországban élő kétnyelvű kisebbség létezését, és így tettek 1997-ben is. A jobboldali populista szabadságpárt csatlakozott ehhez a véleményhez. A szociáldemokraták sem igent, sem nemet nem nyilatkoztak a kérdésben, csupán a zöldek és a liberális párt próbálta meg érvényesíteni azon jogokat, amelyek az 1955-ös állami szerződésben foglaltaknak.

Ez a példa is illusztrálja, hogy miért kell több szempontból is rejtett kisebbségről beszélnünk. Az asszimiláció és germanizáció, a politikai elnyomás és gazdasági mellőzés háromszöge rejtőzködésbe kényszerítette a Sobothban élő kétnyelvű kisebbséget. Fel kell tehát készülni a legrosszabbra: még egyetlen generáció, és ez a rejtett kisebbség eltűnik.

(Szénássy Edit fordítása)

A népi táplálkozás táji tagolódása a Kárpát-medence északnyugati térségében

VARGA LÍDIA

Jelen tanulmány elsősorban a Kárpát-medence északnyugati térségében elhelyezkedő Csallóköz népi táplálkozását, annak egységét illetve különbségeit igyekszik bemutatni, majd ezt összevetni a vele szomszédos vidékekkel, a Mátyusfölddel, a Vág és Garam, valamint a Garam és Ipoly menti területekkel.

Szlovákia magyarlakta vidékeinek népi kultúrája szervesen kapcsolódik a szomszédos Magyarországhoz tartozó területek népi kultúrájához. A határvonalat azért éppen az Ipoly térségében húztam meg, mert annak a vidéknek népi táplálkozásában már a csallóközitől jelentősen eltérő ún. „palóc” jelleg dominál. Szeretném hangsúlyozni, hogy ez a dolgozat nem egy már lezárt kutatás eredménye, összegzése kíván lenni, mert bőven akad még tisztázásra váró, utánjárást igénylő kérdés, és bizony némely mikrorégióból eléggé foghíjas adatanyaggal voltam kénytelen beérni.

A népi táplálkozás a néprajznak az a területe, melyen lemérhetjük egy közösség kulturális szintjét, gazdálkodásának fejlettségét. Egy adott terület népi táplálkozását sokfelé tényező befolyásolja. A természeti, éghajlati, és társadalmi viszonyok a helyi adottságok közvetlen hatással vannak a gazdálkodás milyenségére, színvonalára. Hadd idézzem Kisbán Eszter szavait: „...a táplálkozás áll a legszorosabb kapcsolatban a mindenkori anyagi és szellemi kultúra egészének alapját képező termeléssel. Kapcsolatuk kétoldalú: a gazdálkodás adott szintje a táplálék-kiegészítés szempontjából meghatározó, viszont a táplálkozás mint a létfenntartás alapvető szükséglete a termelés alakulásának fontos tényezője” (Nyersanyag és technika. Pépes ételeink típusai. *Néprajzi Értesítő* 42, 1960, 59).

Tehát ha egy tájon belül a természeti feltételek azonosak, a gazdálkodás színvonala adott, így a népi táplálkozás összetevői is többé-kevésbé azonosak kell hogy legyenek. Amennyiben a tájegységen belül a természeti adottságok különbözőek (síkság, dombvidék), ott a népi táplálkozásban bizonyos különbségek figyelhetők meg, kisebb ún. mikrorégiók alakulhatnak ki. Ezek létrejöttéhez a fent említett okokon kívül egyéb tényezők is hozzájárulhatnak. Például a kedvező értékesítési lehetőségek, a felvevő piacok közelsége hatással lehet a termelés alakulására, így a fogyasztásra is, hiszen az önellátó paraszti gazdaságokban elsősorban azokat a nyersanyagokat használták fel táplálkozási célokra, amelyeket maguk megtermeltek. A nagybirtokok jelenléte szintén hatással van a népi táplálkozásra. A népi táplálkozást befolyásoló tényezők között nagyon fontos megemlíteni az adott tájegységben belül jelenlévő idegen etnikai közeget is. Mindezekon túl apróbb eltérések alakulhatnak ki az egyes mikrotársadalmak (falvak) népi értékítéletének, ízlésvilágának különbözősége folytán. (pl. a zsigárdiak, akik a takarban a kicsi gombócokat kedvelik, lenézően nyilatkoznak a szomszédos peredi takartról, ahol nagy gombócokat készítenek, mert szerintük csak a lusta asszonyoknak nincs türelmük a kis gombócok elkészítéséhez). Még azonos tájegységben belül is találkozha-

tunk a népi terminológiában megmutatkozó különbségekkel. Így ha egy terület népi táplálkozásának egységéről beszélünk, akkor annak lényegi összetevőinek azonosságra gondolunk, mivel apróbb eltérések mindig vannak.

Csallóköz a Kisalföld mai Szlovákiához tartozó része. Népi kultúrájuk is szervesen kapcsolódik egymáshoz. A Duna és a belőle Pozsonynál kiszakadó Kis-Duna a felszínen hatalmas törmelékkúpot rakott le, a Csallóközt, melynek területe az egykori Pozsony vármegyéhez tartozó Főtájra, a Komárom vármegyéhez tartozó Altájra, és Győr vármegyéhez tartozó Csilizközre oszlik. Vizsgált területünkön a 19-20. század fordulóján már a gazdálkodásra alkalmas feltételek voltak, ezért a gazdálkodást a szántóföldi művelés és az állattartás egyensúlyja jellemezte. A térség piaci viszonyai kedvező fekvése miatt az átlagosnál jobbak voltak. A falvak nem szigetelődtek el a várostól. Mindezek hatására Csallóköz népi kultúráját a magas szintű paraszti polgárosulás jellemezte. Ez megfigyelhető a népi táplálkozásban is. Csallóköz népességét elsősorban magyarok alkották. A Főtájon, Somorja környékén a 13. századtól a 18. sz. elejéig folyamatosan érkező német anyanyelvű lakosság telepedett le. Hatásuk a Főtáj északi részének népi táplálkozásában mutatkozik meg. Az első Csehszlovák Köztársaság idején a földreformot követően cseh legionarista kolonisták költöztek Csallóköz néhány községébe. A térség etnikai képét a 2. világháborút követő lakosságcsere folytán idekerült tót családok teszik teljessé, bár ők alapjában véve idő híján nem túlságosan befolyásolták Csallóköz népi táplálkozását.

Tekintsük át, milyen is volt Csallóköz népi táplálkozása az emberi emlékezettel még elérhető időtől (a 19-20. század fordulójától) az 50-es 60-as évekig a hagyományos paraszti gazdaságok megszűnéséig.

A táplálék nyersanyagát a növénytermesztés és állattartás, részben pedig a zsákmányoló gazdálkodás szolgáltatta. A halászat, vadászat, gyűjtögetés a 20. század során már csupán táplálékkiegészítő jelleggel bírt. A halászat mindig a vizek közelében élő emberek foglalatossága. Táplálkozásukban is jelentős szerepet kaptak a halételek. Az egyes halfajtából hallevest, pörköltet főztek, vagy megsütötték. Ismerték a hal savanyítással, füstöléssel, szárítással történő tartósítását. A határban dolgozó emberek és a gyerekek üzték a nép által *rapsickodásnak* nevezett tevékenységet, annak ellenére, hogy a vadorzást törvény tiltotta. Foglyul ejtették a verebet, varjút, fácánt, foglyot, nyulat, őzet, vadkacsát, valamint a század elején Csallóköz szerte szép számmal előforduló tüzokot, Európa legnagyobb madarát. Levest főztek belőlük, illetve pörkölt vagy sült hús formájában kerültek a családi asztalra. A vadmadarak tojásait az asszonyok tésztakészítéskor használták fel. Számos adat utal a vadméhek mézének elsajátítására is, pedig a méhészkedés a századforduló táján meglehetősen elterjedt tevékenység volt Csallóköz szerte. A méz a 20. század elejéig fontos édesítőanyag valamint gyógyszer volt, később szerepét a cukor vette át a népi táplálkozásban. Az Osztrák-Magyar Monarchia idején a csallóközi mézből még a bécsi piacra is jutott. Az idős emberek manapság is kitűnően ismerik az egyes növényfajtákat, melyeket a múltban főzelék készítésére és gyógyászati célokra használtak fel. A vadkomló virágának kenyérsütéskor vették hasznát, a vadsóskából, csalánból, szentgyörgybúzából pedig főzelék, azaz *pudlutka* készült. A vadgyümölcsöt sem hagyták a fán, hiszen megszáritva mártást főztek belőle. A Csallóközi ember sosem jeleskedett a gombafogyasztásban. Csak a legáltalánosabb gombafajtákat ismerték és használták fel. Tartósítására is csak szórványos adataink vannak.

Ha a paraszti gazdaságokban a termelés és fogyasztás egyensúlyából indulunk ki, akkor a terület népi táplálkozásához szükséges nyersanyagok legnagyobb részét a növényi és állati eredetű anyagoknak kell alkotniuk. Vizsgálódásaink ezt teljes mértékben alátámasztották. Csallóköz földje elegendő gabonafélét érlett, így a lisztalapanyagú ételek sokféle változatban készültek a múltban csakúgy mint manapság. A gyúrt tésztát elődeink laktató ételnek tartot-

ták, hetente két alkalommal is fogyasztották különféle ízesítőanyaggal, ami lehetet lekvár, tejtermék, vagy aszalt gyümölcs. A kockára vágott tésztát siflinek, a csíkokra vágottat pedig csikmáknak nevezték. A burgonyás tésztát granadirmarsként emlegették. A kevert főtt tészták közül a gombócokat, azaz *gömbölegeket* kedvelték, és zöldséges lével egytálételként fogyasztották. A burgonyás tésztából készülő lekváros vagy szilvás gombóc mellé núdlit készítettek, melynek elnevezései változatosak: *taszigált tészta*, *Istenke billéje* stb. A derelyét vagy *barátfülét* és a rétestésztából készült táskákat forró vízben főzték ki. Előbbi kedvelt karácsonyi eledel volt. A sült tésztáknak számtalan változata ismert Csallóköz szerte. Erjesztés nélkül készültek az ún. lepénykenyerek. A 20. században eredeti funkciójukban már nem használatosak, korábbi meglétükre azonban számos adat utal. Például a *keletlennek* nevezett árpapogácsát a 30-as évekig sütötték ínséges időkben. A szintén erjesztés nélkül készülő rétesek a 30-as évekig ünnepen a süteményt helyettesítették. A sült tészták fejlettebb változatai a kelt tészták. A kelesztés után széthúzott tésztát lepénynek, lapítusnak, hajtovánnak nevezték. Ha a tésztát összegöngyölítették, kalács vagy bodak lett a neve, mely lehetett *puszta*, azaz fonott vagy töltött. Kelt tésztából készült a bukli, papsika, és még folytathatnám a felsorolást, bizonyítva ezzel, hogy ezen ételféléknek valóban kiemelkedő szerep jutott Csallóköz táplálkozásában. A csallóközi kenyér formája kerek, alapanyaga általában a búza és a rozsliszt 1:1 arányú keveréke. Mivel a Főttáj északi részén a talajminőség inkább a rozsnak kedvezett, itt az arány a rozsliszt felé tolódott, és gyakori a teljes egészében rozsból sült kenyér. Az Alsó-Csallóközben a búzalisztet használták fel fokozottabb mértékben. Árpakenyeret illetve kukoricakenyeret csak ínséges időben sütöttek. A kenyér élesztőanyaga a századforduló az itt sütnivalónak, komlóélesztőnek, a szakirodalomban pedig párnák nevezett élesztőanyag. A 20-as évektől már *savanyútésztával* (magkovász) kovásztoltak. *Vándorkováásra* utaló adatot a Csallóközben nem találtam.

A kásák, pépek, kevert lepények alapanyaga a gabonaliszten kívül elsősorban a kukorica és a burgonya. A kásaféléket tálba öntve, zsírral, hagymával, tejtermékkel ízesítve fogyasztották. Míg a kukorica és krumplikása hétköznapi, addig a ludaskása és rizskása ünnepi eledel volt. A pépek megnevezésére Csallóköz szerte a *ganci* kifejezést használták. Csak a Mátyusfölddel szomszédos falvakban találkozunk a *prósza* megnevezéssel. Tányérba, tep-sibe szaggatva fogyasztották. Csallóköz egész területén kedvelték a sterceket, *isterc* vagy *nyögvenyelő* néven. Ez a nyugat felől terjedő ételféleség a századelőn érte el vizsgált területünket. Idősebb emberek ma is készítik. A *málé*, *görhöny* és *kötés* alkotja a kevert lepényeket. A málé alapanyaga vízzel leforrázott kukoricaliszt. Ez a massa pár nap elteltével megédesedett, fermentálódott. Kemencében káposztalevélen sütötték a 30-as évekig. A *görhöny*nél a kukoricalisztet tejjel öntötték le, majd cukor és zsír hozzáadása után azonnal sütötték. Még ma is készítik, csakúgy mint a húsvét előtti nagyböjt kedvelt eledelét a *csíramálét*. A Kisalföldön, így a Csallóközben is *kötés*, a Garam és Ipoly mentén *biracs*, az Alföldön *csíramálé*, a Dunántúl keleti felén *csiripiszli* a népi neve. Ezen ételek fennmaradásukat azoknak az főzés illetve sütéstechnikai eljárásoknak köszönhetik, melyeket képes volt a paraszti konyha az új nyersanyagokra alkalmazni.

Csallóköz néhány községét leszámítva nem tartozott a gyümölcsben gazdag területek közé. A lekvárfőzéshez szükséges és az aszalásra szánt gyümölcsöt gyakran cserélték vándor árusoknál gabonáért. A főzelékek és levesek alapanyagául szolgáló zöldséget azonban minden portán megtermelték. A leveseket rántással, habarással sűrítették, a főzelékeket pedig csak habarták.

A paraszti gazdaságokban tenyésztett állatok, valamint azok szaporulata, haszna részben értékesítésre került, másrészt biztosította a népi konyha állati eredetű nyersanyagait, a húst, zsírt, tojást, tejet és tejtermékeket. A húsfogyasztás egészen az 50-es évekig csak vasárnapra

és ünnepnapokra korlátozódott. A paraszti gazdaságok legfőbb húsforrása a sertés és a baromfiak (szárnyasok). A sertést a 2. világháborúig orjára bontották az egész területen. Nagy részét füstöléssel tartósították, marhahúst csak elvétele vásárolták. Már a 20. század elején készítették kolbászt és *préssajtot*, amit *burslinak* neveztek, valószínűleg a német Presswurst szó hatására. Tavasztól őszi csirke, kacska vagy libahúst fogyasztottak. A húsokat főve vagy sütvé tették fogyaszthatóvá. Pörköltet ritkábban készítettek. A paraszti konyhán újabbnak tekinthető húsételek mint a bécsi szelet, fasírozott stb. a 30-as évektől terjedt el, előbb az ünnepi később a hétköznapi étrendben. Az ünnepi táplálkozásban egy kettősség figyelhető meg. Míg a hagyománytisztelet miatt az ünnepi étkezések megőriztek sok régi ételfélét, addig éppen itt jelentek meg először az új ételféleségek. Az életfordulók ünnepei közül a lakodalom a legjelentősebb. A lakodalom igazi fényét pedig a terített asztal adja meg. A 30-as években húslevesből, főtt húsból, paradicsomfőzelékből, sült húsból állt össze az ünnepi menü. Édesség helyett rizskását, réteseket, töltött kalácsot szolgáltak fel. Jellegzetes lakodalmi kalács a 9 szálból font *kulcsos kalács*. Ismert az egész Szigetközben és az Alföldön.

A terület népi táplálkozásáról összegzésként elmondható, hogy lényegében egységes, nagyobb eltérések nincsenek sem nyersanyag-felhasználásban sem az ételkészítési technikában. Különbségek csak az egyes ételfélét megnevezésében vannak. Pl. kalács – *bodak*, lepény – *lapítus* stb. A cseh kolonisták és Magyarországról jött szlovák családok lényegesen nem befolyásolták vizsgált területünk népi táplálkozását, bár némi kölcsönhatás kimutatható. A Főtájon, Somorja környékén viszont érződik a német hatás, ami elsősorban a népi terminológiában jelentkezik. Az örölt fahéjat ezen a vidéken *cimetnek* nevezik [a német der Zimt = fahéj alapján. A szerk. megj.], így nem fahéjas lepénnyről, kalácsról, hanem *cimetes* kalácsról, *cimetes* lepénnyről beszélnek. A *cimet* szó jelentését az Altájon kevesen ismerik. Ez azonban csak egy példa a sok közül. A Főtáj Somorjától Dunaszerdahelyig terjedő területein több olyan jelenség figyelhető meg, mely az Alsó-Csallóközre nem jellemző. Ezen a területen babra, borsóra egy megnevezés használatos, a borsó. Így a bablevest borsólevesnek, a borsólevest *gömbölűborsónak* nevezik. A bab kifejezést csak a lóbabra használják *öregbab* (öreg azaz nagy) formában. Ezekből és még több hasonló jelből ítélve erősen hajlok arra, hogy e területet egy mikrorégióknak tekinthetjük.

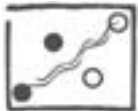
Csallóköz határát átlépve változik a természeti kép, a síkságot erdők, dombok tarkítják. Jelentős mértékben nő a gombafelhasználás, fokozottabb a gyümölcs, a szőlő szerepe a táplálkozásban. Néhány község zöldségtermesztésre specializálódott, ami érzéketi hatását a népi konyhán. Mátyusföld népi táplálkozása lényegesen nem tér el a csallóközitől, csupán terminológiai különbségek jelentkeznek. A Vág és Garam közti terület népi táplálkozása már erősen átmeneti jellegű. Megtalálhatók a nyugati irányba mutató jelenségek, de előbukkannak bizonyos palóc jegyek is. Például gyakoribbak a zöldség és gyümölcs alapanyagú ételek, a csíramálét biracsnak nevezik, a lakodalomban megjelenik a kuglóf és a pörkölt valamint a fonnott kalács. Az Ipolyhoz érkezve a népi táplálkozás összképe megváltozik. Az egykori Hont megye Párkányhoz közel eső csücskében egyre több a palóc elem. A lakodalomban pl. Ipolyszállán még van kulcsos kalács, de már sütik az ún. fehér kalácsot, amit örömkalácsnak is szoktak nevezni, a birka vagy marhapörkölttel. A kockára vágott gyúrt tésztát *haluskának* nevezik, a *sterceket* pedig csak hallomásból ismerték, de sosem készítették. Ipolyság környékét elérve már teljesen a "palóc" jelleg uralja a vidék népi táplálkozását.

Talán e néhány példán keresztül sikerült az egyes területek népi táplálkozásában meglévő különbségekkel érzékelteni. Azt, hogy az egyes régiók határainak meghúzásakor nagyon óvatosan kell eljárunk, hiszen gyakran az átmeneti jellegű jelenségek miatt nehéz, vagy nem célszerű éles határvonalat húzni.

**SZEMLE
ROZHĽADY
RUNDSCHAU**

HOFFMANN TAMÁS: *Európai parasztok. Életmódjuk története I. A munka*. Budapest: Osiris Kiadó 1998, 472 p.; Uő.: *Európai parasztok. Életmódjuk története II. Az étel és az ital*. Budapest: Osiris Kiadó 2001, 494 p.

Hoffmann Tamás mostani, részben megjelent, részben megjelenés előtt álló hatalmas, európai (s nem kis mértékben világméretű!) távlatokat egybemarkoló áttekintését évtizedek óta írja. Írja – vagy inkább: mondja, hiszen, amikor az 1970-es évek második felében a budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Néprajzi Tanszékén – most néztem utána egykori lecke-könyvemben – a magyar nép (!) anyagi műveltsége címén az egyes jelenségeket (gazdálkodást, táplálkozást, építészetet, viseletet) európai összefüggésekbe helyezve kísérelte meg nekünk érthetőbbé tenni, akkor már, ezekben az előadásaiban a most szóban forgó könyveinek a körvonalai is kirajzolódtak. Mindez persze csak így visszatekintve (és kívülről szemlélve) látszik ilyen egyszerűen egyenesvonalú és töretlen fejlődésnek. S hogy – tegyem hozzá kissé (ön)ironikusan – ezeknek az európai távlatoknak a felvillantásával annak idején inkább megnehezítette, semmint megkönnyítette a legtöbbünk számára a lényeg megértését, az már végképp nem az ő hibája volt... „Aktív“ életszakaszában, a budapesti Néprajzi Múzeum igazgatójaként (1969-1992 között) viszonylag keveset publikált (viszont a jórészt korábban készült dolgozatainak egy része a *Néprajz és feudalizmus* című tanulmánykötetében még ekkor napvilágot látott. Budapest: Gondolat 1975), ám miután „nyugdíjba“ vonult, különféle évkönyvekben, szakfolyóiratokban egy csomó, e mostani szintézishez is alapozást nyújtó tanulmányt tett közzé. Nézzük azonban magát a két testes kötetet!

Mindenekelőtt egy terminológiai kérdést kell tisztázni: mi a paraszt? Hogy mi különbözteti meg a parasztot az iparos rétegtől vagy a városi polgárságtól, arra viszonylag könnyű felelni. A szakírók általában ezekre a különbségtevésekre szorítkoznak, illetve ezeket hangsúlyozzák (lásd legutóbb Werner Rösener könyvét: *Die Bauern in der Europäischen Geschichte*. München 1993, 9-43. p., valamint Josef és Lydia Petrář: *Rolník v evropské tradiční kultuře* című munkáját. Praha 2000).

De van-e különbség a paraszt és a földműves között?

„A mindennapi szóhasználatban nem szoktunk köztük különbséget tenni. Végeredményben mindketten a földből élnek: haszonnövényeket természetnek és -állatokat tenyésztnek. Ugyanazt csinálják. Családi gazdaságokban dolgoznak, s amit előállítanak – kevés kivétellel – ugyanott (háztartásukban) el is fogyasztják. Életvitelük tehát csaknem minden részletében hasonlít egymáshoz. Úgyszólván szőrszálhasogatásnak tűnhet, ha tiltakozunk akkor, ha valaki összekeveri a földműves, illetve a paraszt fogalmát egymással. Holott szükség van a különbségtételre!“ – hangsúlyozza Hoffmann, majd el is magyarázza, hogy miben rejlik ez a különbség. Alapvetően a társadalmi helyzet és a birtokviszonyok különböztetik meg a földművest a paraszttól. A földműves (aki lehet „primitív“ földműves vagy amerikai típusú vállalkozó földműves, farmer) szabadon veszi birtokba és használja, családjával együtt műveli földjét, miközben a földműves családok egymást is segítik mind a termelésben, mind az elosztásban. A paraszt ezzel szemben mindig függő viszonyban van, egy társadalmi lánc legutolsó láncszemeként a földhöz van kötve, s úgy műveli azt. Terméktöbblete (általában adó formájában) egy bizonyos uralkodó osztály, réteg, csoport birtokába kerül, s annak életszínvonalát emeli.

Az európai, Volkskunde-típusú néprajznak az objektuma a parasztság, tárgya pedig a paraszti kultúra volt eredendően. Voltaképpen a 19-20. századi népi-paraszti kultúrát vizsgálta, írta le, miközben régebbi korok maradványait kereste benne. Mindeközben – akarva-akaratlanul – bizonyos politikai törekvéseket is kiszolgált, etnikai alapú népi kultúrákat konstruálva, ahol a parasztság az adott nemzet jövőjének zálogaként szerepel. Ebből is adódóan a paraszti életéről általában idillikus képet rajzolt. Ez az idill többek között az emberi kapcsolatokban öltött testet. Ferdinand Tönnies híressé vált szembeállítására szerint a hagyományos parasztfalvak közösségben (*Gemeinschaft*), míg a dekadens nagyvárosiak már csak társadalomban (*Gesellschaft*) éltek. A parasztélet változását pedig az jelenti, hogy a faluközösség fokozatosan falusi társadalommá alakul át. Hoffmann Tamás szintézise voltaképpen itt végződik. Sietek hozzátenni, hogy nem mintha az idillikus parasztszemléletet vallaná magáénak. Sőt. Elmarasztalóan nyilatkozik egy helyen a fából vaskarika népi-nemzeti kultúra megkonstruálásának mohó vágyáról. A kezdeteket vizsgálja, illetve hangsúlyosan azzal a középkor végi gazdasági és kulturális fordulóponttal foglalkozik, amikor a parasztok kultúrája fokozatosan a városlakók kultúrájához idomult.

Szól a kutatás tárgyának (a paraszti kultúrának) tudományos megközelítési lehetőségeiről is. Miután kiderült, hogy a néprajz hagyományos kutatási módszere lényegében zsákutca, két fontosabb irány rajzolódott ki. Az egyiket tudományszakunknak a szociológiához való közelítése fémjelzi, amit a szerző Herrman Bausinger 1958-as nürnbergi előadásától keltez. Ennek lényege, hogy a néprajz a jelen kulturális jelenségeinek az állapotrajzát kell, hogy adja, miközben nem korlátozódhat már a kutatás korábbi objektumának, a parasztságnak a vizsgálatára. Voltaképpen az egész társadalmat bevonja vizsgálódási körébe (csak zárójelben jegyzem meg, hogy Richard Weiss Svájc néprajzának az összefoglalásakor 1946-ban már hasonló nézetet fejtet, amikor azt mondja, hogy a néprajz nem szorítkozhat kiemelt társadalmi csoportok, osztályok vizsgálatára. A társadalmi rétegzettségtől függetlenül, „bármely emberben keresi az alsóbb réteget”). A másik lehetséges irány a történeti néprajz, amelyet Hoffmann a müncheni iskola, konkrétan Karl-Sigismund Kramer nevével jellemez. Mindezek mellett (fölött?) nagyra értékeli a svéd Sigurd Erixon által, még az 1930-as évek végén meghirdetett európai etnológia szemléletét. Igaz, hogy a mai, magukat az európai etnológia műhelyeinek tartó csoportosulásokat enyhe ironiával vegyes kritikával (is) illeti; közben azért azt is láttatja, hogy a kutatás korlátozottsága nem minden esetben ideológiai megfontolásokból, hanem sokkal inkább az anyagi hiányból vezethető le: „Az anyagi lehetőségek és a szellemi eszközök mindenütt korlátozzák az ideológiai vágyakat. De örülhetünk annak, hogy sok helyütt legalább már vannak vágyak. Rájöttek tehát arra, hogy a konzervatívok nem látják a fától az erdőt” – írja. Én azt hiszem, hogy azért – jó esetben – többről van szó, mint vágyakról. Hiszen az európai etnológia egyedüli ismérve nem feltétlenül az, hogy egy időben, egy munkacsoport által egész Európában végeztesse kutatásokat. Jóval fontosabbnak látom azt a szemléletet, amelyet maga Hoffmann is képvisel, hogy tudniillik a zsákutcás nemzeti keretektől kitörve, egy adott térségen belül, nyelvhatárokat átlépő vizsgálódások folyjanak. Ezáltal, ha nem is az egész erdőt, de – cseppben a tenger mintájára – annak már egy fontos szeletét talán látni lehet. S ez azért több mint egy fa...

Mindazonáltal, hosszútávon természetesen szükség van az egyetemes európai távlatokra, összehasonlításokra. Ezt bizonyítja Hoffmann Tamás könyve is, amelyben az európai földműves kultúrák bemutatási gyakorlatának megfelelően ráadásul Európán kívül, egészen a „termékeny félholdon”, Előázsiaiában kezdődik a történet. Ahhoz tehát, hogy magát Európát megértsük, a gyökereket, illetve a többi földrészen zajló hasonló folyamatokat is ismerni kell. Értethető ez, hiszen az első földművesek valahonnan Anatóliából vándoroltak be az újabb kőkorszakban Európába, hogy a földrész kultúráját évezredekre meghatározzák. Az európai parasz-

tok története azonban a későbbiek során is közvetett vagy közvetlen kapcsolatba került más földrészek kultúráival (az Amerikából beözönlő arany serkentően hatott az európai kereskedelemre, az ugyanonnan érkező haszonnövények megváltoztatták a termelés struktúráját, sőt a távol-keleti fűszerekkel együtt az étrendet is alakították, a selyem az öltözködést formálta és így tovább). Mindezeket a szerző néhány kiemelt példán keresztül érzékelteti. Nem az egész paraszti kultúra, életmód rajzát adja tehát, hanem „mindössze” a termelés és fogyasztás példáján mutatja be az európai parasztok életmódjának történetét. A munka néprajza (ezen belül a gyűjtögető gazdálkodás, a halászat, vadászat, a földművelés és a pásztorkodás) példáin a termelés jellemzését adja, majd a fogyasztást a második kötetben gyakorlatilag a táplálkozás nagy ívű bemutatása reprezentálja.

„A szerző olyan, amilyen – néhány technikai és pénzügyi nehézséget nem vett figyelembe” – írja Hoffmann Tamás, a szerző az első kötet bevezetésének a végén. Ezek után elmondja, hogy a fentiek következtében, a tervezettől eltérően, könyve két kötetben, ráadásul más-más időpontban lát majd napvilágot – ami így is történt. A hivatkozott, rendkívül bőséges és szerteágazó szakirodalom feloldásának jegyzékét viszont az olvasó csak a második kötet végén kapja majd. Nos, a szerző (vagy talán a kiadó?) valóban olyan, amilyen, s ennek köszönhetően az olvasó a második kötet végén sem talál irodalomjegyzéket, mivel – bár erre a megjelölt két kötetben újabb utalás nincs – tudni lehet, hogy lesz egy harmadik is: benne az építkezési és öltözködési kultúra bemutatásával, továbbá a parasztcsalád szerkezeti rajzával, valamint az európai falu és az európai város összevető bemutatásával. S ha mindez egy kötetben valóban elfér, akkor – az egész nagy összefoglalást lezárva, annak rendje s módja szerint – itt kapja majd az olvasó az irodalomjegyzéket és a különféle mutatókat. Amíg ez a kötet megjelenik, a már kézbevehető kettő is nyújt annyi tudományos izgalmat, hogy feledteti az irodalmi hivatkozások feloldásának nehézségeit.

Liszka József

UJVÁRY ZOLTÁN szerk.: *A gömöri magyarság néprajza I.* Debrecen 2001. 973 p. ill.

A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem (ma Debreceni Egyetem) Néprajzi Tanszékén Ujváry Zoltán kezdeményezésére több mint két évtizeddel ezelőtt kezdődött el az egykori történeti Gömör megye magyar falvainak komplex néprajzi feltárását megcélzó néprajzi kutatás. A kutatási területet tehát mind a Magyarországhoz tartozó, mind a mai Szlovákia területén található egykori gömöri falvakat magába foglalta. Az eredményeket a kutatók a Gömör Néprajza c. sorozatban tették közzé, amely ma már az 55. kötetnél tart. Készül e nagyszabású kutatási program eddigi eredményeinek 3 kötetre tervezett szintézise is, amelynek első kötetét a kutatási program elindítójának 70. születésnapja alakalmából rendezett ünnepi konferencián mutatták be.

Lássuk, mit tartalmaz ez a vaskos munka!

Ujváry Zoltán bevezetésében Gömör megye bemutatását követően bővebb tájékoztatást kapunk a már fentebb említett kutatási programról, valamint a szerző kezdeményezésére 1989-ben létrehozott és átadott putnoki Gömöri Múzeum megalapításának körülményeiről is.

A tanulmányok sorát Dávid Lóránt *A történeti Gömör és Kishont vármegye természeti rajza* c. írása nyitja, amely átfogó képet ad a címben szereplő témáról: megismerhetjük a kutatót terület földtani felépítését, ásványkincseit, domborzati, éghajlati viszonyait, vízrendszerét, növény- és állatvilágát stb.

Havassy Péter Gömör vármegye történetét tekinti át Kishonttal való egyesítéséig, azaz 1802-ig. A gömöri táj leírása mellett alapos tájékoztatást kapunk e megye nemzetség és bir-

toklástörténetéről ugyanúgy, mint a népességéről és társadalmáról, a gazdasági élet főbb jellemzőiről, valamint egyházairól.

B. Kovács István rimaszombati néprajzkutató – vagy ahogyan ő magát nevezi: gömörológus – tanulmánya e vidék táji tagolódásával témakörét foglalja össze. A gömöri tájtudat kialakulásának vizsgálatán túl foglalkozik a Gömörország kifejezés eredetével, és az ún. gömöriség kérdésével is. Az újkorban a gömöri magyarság zömét a római katolikusok alkották, a protestáns vallásúak közül pedig a reformátusok voltak túlsúlyban. A szerző kitér azokra a történelmi eseményekre is, amelyek hatására a gömöri települések lakosságának összetétele a betelepedés és más folyamatok hatására részben megváltozott. A palócság és a barkóság kérdésének taglalása mellett bemutatja a Gömör társadalmi összetételét. Megtudhatjuk azt is, hogy a “református környezetbe ékelődő” néhány katolikus falu népét (pl. Deresk, Balogfalva) matyó névvel illetnek a környékeliek még ma is.

Paládi-Kovács Attila *Tájak, népcsoportok és gazdasági szakosodás Gömörben* c. tanulmányában Dél-Gömör kistájakait és néprajzi csoportjait vázolja fel és egyben körvonalazza 19. századi gazdasági szakosodásukat. A szerző felhívja a figyelmet, hogy a gömöri kisvárosok bővebb jellemzésétől eltekint. Gömört 5 csoportra tagolja: Bányavidék, Karsztvidék és Száraz-völgy, Folyóvölgyi lapály, “Agyagövezet”, fazekasfalvak, Délnyugat erdővidék (Barkóság, Medvesalja).

Keményfi Róbert a kötet egyik legterjedelmesebb tanulmányában Gömör megye etnikai rajzát vázolja élénk számtalan térkép, statisztikai adat segítségével.

Novák László hasonlóan terjedelmes írásában Gömör településrajzát mutatja be rendkívül gazdag statisztikai anyag felvonultatásával.

A kötetet Dám László a *Gömöri magyarság népi építészete* c. tanulmánya zárja, amely három fő fejezetre tagolódik: 1. Az építészeti kép általános jellemzése (A falazat anyaga és technikája, A tetőzet elemei és technikái, Tornácok és stílusok), 2. A ház alaprajzi tagolódása és tüzelőberendezése (Alaprajz, Tűzhely és füsttlenítés) 3. A lakóház funkcionális tagolódása (A berendezés rendje és változása, A lakóház élete). A tanulmányt gazdag képanyag egészíti ki, amely segítségével alapos képet kaphatunk a kutatott terület népi építészetének minden vetületéről.

E most bemutatott első kötetet kettő további követi majd: a tervek szerint a második szintén a tárgyi kultúrával foglalkozik, mégpedig a gazdálkodás, vásárolás, kerámia, népi táplálkozás és népművészeti vonatkozású fejezetei lesznek. A harmadikban pedig a folklórral, hiedelmekkel kapcsolatos tanulmányok kapnak majd helyet. Kíváncsian várjuk tehát a folytatást.

L. Juhász Ilona

BOTÍK, JÁN: *Slovenskí Chorváti. Etnokultúrny vývin z pohľadu spoločenskovedných poznatkov*. Bratislava: Lúč 2001, 231 p., ill.

Az alábbiakban majd még nyilvánvalóvá válik, hogy miért, de előljáróban néhány kutatásszervezési háttérinformáció közlését tartom fontosnak. Amikor (három-négy esztendeje) a Fórum Társadalomtudományi Intézetben elhatároztuk a szlovákiai magyar néprajzi szintézis elkészítését és megjelentetését, ehhez az összegzéshez, amolyan kísérő kötetekként a Szlovákiában élő egyéb etnikumok (tehát szlovákok, ukránok-ruszinok, németek, horvátok, zsidók, romák stb.) magyar nyelvű néprajzi összefoglalásait is meg szeretnénk volna jelentetni. Úgy gondoltuk ugyanis, hogy – legalább a magyar olvasó számára – ily módon egy viszonylag jól értékelhető, összevetésekre is alkalmas táblóval tudunk szolgálni a többnemzetiségű és többkultúrájú Szlovákia népi kultúrája/kultúrái ismeretéhez. Meg is kezdtük a tárgyalásokat az

egyes részterületek szakembereivel és kisebb-nagyobb döccenők után részben meg is indultak az előkészítő munkálatok. A nagyobb (az eredeti, elképzelt vágányról történő kisiklást eredményező) döccenést az anyagiak előteremtésének a problémája jelentette. Ami – kevés – anyagi támogatást a tervezett sorozathoz sikerült megszerezni, az *csak szlovák* nyelvű publikációk kiadását tette lehetővé. Mivel az egyes összefoglalások szlovák (vagy egyéb más) nyelveken történő megjelentetésétől korábban sem zárkoztunk el (legfeljebb *elsősorban nem ez volt a célunk*), így történt meg, hogy Ján Botík könyvének szlovák verziójához (amelyet a szerző eredetileg a magyar kiadástól függetlenül is meg szándékozott jelentetni), a Fórum Társadalomtudományi Intézet az e célra megszerzett összeggel, „mindössze” anyagilag járult hozzá. Mindezt azért mondom, mivel azóta, ugyanebből az ideából kiindulva, megjelent gondozásunkban Miroslav Sopoliga összegzése a szlovákiai ukránok népi kultúrájáról (*Ukrajinci na Slovensku. Etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, ľudovej kultúry a bývania*. Komárno – Dunajská Streda 2002), illetve Margaréta Horváthová a szlovákiai németekről (*Nemci na Slovensku. Etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania*. Komárno – Dunajská Streda 2002). Ezek az Etnológiai Központ Interethnica című sorozatának egyes darabjaiként láttak napvilágot, s mint sorozatszerkesztő nyilván nem illendő, hogy írjak róluk. Botík könyvét viszont (bár rejtetten ugyan az említett sorozatnak is mintegy része) csak a megjelenés után kaptam kézhez, tehát kívülről is írhatok róla. Miközben azért, lélekben, a magunkénak is érezzük.

A hosszadalmas és körülményes (de azért reményeim szerint nem felesleges és többé-kevésbé megérthető) bevezetés után lássuk magát a könyvet.

Aki legalább nagy vonalakban ismeri Ján Botík eddigi munkásságát, annak számára nem meglepő a szlovákiai horvátok népi kultúrája felé való fordulása. Szerzőnket (származásától nyilván nem függetlenül – a bulgáriai szlovák diaszpóráként tagjaként 1938-ban Gorna Mitropoljan született) a népi kultúra etnikus meghatározottságainak kérdései mindig is érdekelték. Ezekkel kapcsolatban számtalan elméleti és programcikket, tanulmányt tett közzé. Szlovákia más, tehát nem-szlovák etnikumaival is foglalkozott (lásd tanulmányát a szlovákiai németet népi építészeti sajátosságairól, a szlovák-magyar etnokulturális kapcsolatokról), a kérdésekről tudományos tanácskozásokat szervezett, köteteket szerkesztett. Amikor a Szlovák Nemzeti Múzeum keretei között az 1990-es évek közepén fokozatosan kezdték kiépíteni az egyes nemzetiségek „dokumentációs központjait” (amelyek legtöbbször mára már múzeum-má „nőtte ki magát”), akkor Ján Botík a horvát kultúra múzeumának a kiépítésére vállalkozott. Nos, többek között e munkakörön belül (gyűjteményalapítás és -gyarapítás, kiállítás-szervezés, egy állandó kiállítás előkészítő munkálatai) gyűlt össze számára olyan mennyiségű adat, amely mennyiség már lehetővé tette (néhány előtanulmány – többek között éppen év-könyvünk első kötetében, magyarul történő – publikálása után) a szlovákiai horvátok (népi) kultúrájáról rendelkezésünkre álló ismeretek összegzését.

A kötetet szlovák, horvát és angol nyelvű bevezetés nyitja, amelyben a szerző röviden vázolja az előzményeket és munkájának is mintegy summáját adja. Ezután a szlovákiai horvátok településtörténetét tekinti át. A lényegében a mohácsi csata utáni időszakban a török elől menekülve letelepülő horvátok a mai Szlovákia területén, Pozsony tágabb térségében eresztettek gyökeret. A több mint két tucatnyi faluban megtelepült horvátok etnokulturális fejlődését Botík lényegében napjainkig nyomon követi. Településekre lebontva, az alábbi egységes szempontok szerinti jellemzést ad: az adott helyiség megnevezésének első írásos formái; a település magyar, német és horvát megnevezése; az adófizető háztartások száma a 16-19. században; a lakosság főbb megélhetési forrásai; a horvát kolonisták letelepedésének körülményei és etnikai fejlődésük (az adott településre történő érkezés, megtelepedés, a falu etnikai szerkezete, horvát anyanyelvű papok, falubírák szerepe, az asszimiláció foka, mai helyzet); a

legkorábbi írásos dokumentumokban előforduló horvát családnevek; a horvát földrajzi nevek; a horvát identitás megőrzésének mai formái, lehetőségei és végül a felhasznált irodalom. Már ebből a rövid, bél-mátyási és fényes-eleki tradíciókat követő összeállításból is sok tanulság szűrhető le. Kiderül többek között, amire a szerző a későbbiekben még részletesebben is visszatér, hogy Antonín Václavík klasszikus horvátgurabi falumonográfiája (*Podunajská dedina*. Bratislava 1925), milyen jelentős mértékben járult hozzá a falu horvát lakossága identitás-megőrzéséhez. A következő fontos fejezet a szlovákiai horvátok társadalmi tagoltságát (a parasztok, mesteremberek és polgárok, valamint a nemesek kategóriáira lebontva) mutatja be, majd a szlovákiai horvátok etnicitásának a kérdéseit tárgyalja. Mivel a 16. században észak felé nyomuló horvátok, amolyan ék alakban a magyar-osztrák, osztrák-morva, magyar-szlovák nyelvhatár mentén, mindamellett egy ország területén települtek le, a következő évszázadok alatt a térség különböző részein élő horvátok etnokulturális kapcsolatai is különbözőképpen alakultak (Botík ezt a folyamatot, az etnokulturális fejlődés többbágányú tendenciájának mondja). Mindezt még az a tény is tetézte, hogy az első világháború után egyszeriben három, később négy ország területén találták magukat a gradistyei horvátok: az ausztriai Burgenlandban, Nyugat-Magyarországon, Délnyugat-Szlovákiában és Délkelet-Morvaországban. Magától adódik a felismerés, hogy ezek a más-más impérium alá került csoportok kulturálisan az elmúlt nyolc évtizedben még inkább eltávolodtak egymástól (hiszen tudjuk, hogy például a Csehszlovákiában, Magyarországon és Ausztriában élők az évtizedeken keresztül létező „vasfüggöny“ következtében jó negyven esztendeig gyakorlatilag semmilyen kapcsolatot nem tarthattak egymással, miközben korábban – többek között – a Pozsony-közei Hidegkút/Dúbravka/Kaltenbrunn búcsújáráhelye a térség horvát népének közös zarándokhelye volt, ami – egyebek mellett – a nemzeti összetartozás érzését is segíthette). Az impériumváltásokból fakadó hatások vizsgálata még a jövőben is izgalmas eredményeket hozhat a különböző államok területén élő horvátok viszonylatában is. Ján Botík az etnicitást tárgyaló fejezetben a továbbiakban annak szerinte legfontosabb összetevői (a népmegjelölés, az etnikai tudat, a nyelv, a kultúra) szemszögéből vizsgálja a kérdést. Kimondva-kimondatlanul kiderül ebből a fejezetből, hogy az etnicitást végső soron kevésbé lehet objektív ismérvek alapján leírni. Az adott népcsoport és az azt körbefogó más etnikum, a viszonylagosságot nem nélkülöző meghatározásai (például a másik etnikum nyelvéről, kultúrájáról, mentalitásáról), a mitudat megléte, illetve meg-nem-léte, a nyelv, a családnevek, egyes kulturális jelenségek (talán objektívnek minősíthető) együttese határozza meg az etnicitást.

A szerző a továbbiakban – mint az etnicitás egyik fontos alappilléreinek – egy masszív fejezetet szentel a nyelvi kérdéseknek, ahol a beszélt nyelv (tehát nyelvjárás), az egyházi és oktatási nyelv, valamint az irodalmi nyelv szerepéről, mai állapotáról, változásairól is szól. A kötet gerincét a szlovákiai horvátok hagyományos kultúrájának a bemutatása alkotja. Ennek keretében a szerző bő teret szentel a gazdálkodás (mezőgazdasági termelés, szőlészet és gyümölcsstermesztés), valamint az építkezés, a viselet, továbbá a társadalom (elsősorban családi élet), a kalendáris és családi ünnepek, szokások, továbbá az egyes folklórjelenségek (ez alatt leszűkítve voltaképpen a szöveges folklórt és zenét értve) interpretálásának.

Számomra a kötet egyik fontos tanulsága, hogy még egy ilyen viszonylag kicsiny, jószerevével pár tucat településből álló etnikai közösség esetében sem lehet általánosítani. A különféle, a horvát települések környezetében élő más etnikumokkal kialakult etnokulturális, interetnikus kapcsolatok ugyanis az egyes települések esetében más- és másként alakultak. Földrajzi, gazdasági, társadalmi, konfesszionális szempontok egyaránt befolyásolták ezeket a településen kívüli kapcsolatokat. Tendenciák persze azért megrajzolhatóak, de a valóság ennél jóval bonyolultabb volt. Erre maga a szerző is rámutat. Alapvetően a diaszpórák kultúrájának a sokat kárhoztatott nyelvsziget-néprajzból ismerős hármasságát vallja Botík is. Az ere-

deti etnikai környezetéből kiszakadt, más nyelvi közegbe került csoportok kultúráját egyrészt az őshazából hozott kulturális elemek (*Altgut*), másrészt az új környezetben, az adott csoporton belül kialakult elemek (*Neugut*) és a környezettől átvett elemek (*Lehngut*) együttese alkotja.

Az összegzést földrajzi mutató, valamint irodalomjegyzék követi és szlovák, horvát, angol nyelvű tartalomjegyzék zárja. A köteten látszik, hogy a muzeológia területén dolgozó, éppen a bemutatott téma állandó kiállítását előkészítő szakember írta. Gazdag és szép (!) illusztrációs anyaga nemcsak kiegészíti, hanem egyes részletkérdések továbbgondolására is serkenti az olvasót.

Liszka József

B. KOVÁCS ISTVÁN: *Agyagkenyér. Fejezetek az agyagművesség történetéből Gömörben és Kishontban*. Gömör-Kishonti Múzeum Egyesület: Rimaszombat 2001, 83 p., ill. /Gömör-Kishonti Téka 6./

A Gömör-Kishonti Téka című sorozat már több fontos, olykor a kiadásra már régóta váró kéziratot tett közzé. A sorozatszerkesztő, B. Kovács István most bemutatásra kerülő rövid, de annál érdekfeszítőbb írása már csak azért is különösen figyelemre méltó, mert a szerző személye (az a tény, hogy régész és néprajzkutató egy személyben) sajátos szemszögből láttatja a gömői fazekasságot. A könyv ezért jó példája annak, hogy a különböző tudománysszakok együttműködésének, az eredmények kölcsönös figyelembe vételének komoly gyümölcse lehet. Az Agyagkenyér a gömői fazekasság teljes történetébe nyújt bepillantást, még akkor is, ha néhány esetben csupán azt az irányt jelöli meg, amely felé a kutatásnak még ezt követően kell fordulnia. A könyv második fejezete korszakolás, amely az őskortól szinte napjainkig vezet végig a kerámia készítésének, felhasználásának történetét, minden korszakban az annak megfelelő forrásra támaszkodva. A terület régészeti leleteire, az edénytöredékek rajzaira épített fejezetben is kitér a szerző a Gömör és Kishont területén készült kerámia útjára. A már írott forrásokkal is szolgáló korszakok esetében nemegyszer az érintett vidékek birtoklástörténeti összefüggéseivel, a birtokosok kapcsolatrendszerének feltárásával igyekszik alátámasztani véleményét. Nagyon érdekes fejezetet szentel B. Kovács István a gömői városokban már a 16. században megtelepedett habánok munkájának, a habán kerámia hatásának. Az ezt követő időszak agyagművességére – legalábbis a városok esetében – már feltétlenül a céhes élet szabályozottsága nyomja rá a bélyegét. Éppen ezért a szerző itt már megkülönböztetett figyelemmel mutatja be a fazekasok életét, a fazekastanulókkal szemben támasztott elvárásokat, a munka néhány üzemszervezeti formáját. A 18-20. század parasztfazekasainak szentelt fejezet ugyanilyen részletességgel tárja fel a teljes munkafolyamatot – az agyagnyeréstől az edény értékesítését célzó hosszú, a gömői fazekasságot csaknem országosan népszerűsítő utazásokig. A fejezet külön érdeme, hogy felvillantja (a szlovák fazekasfalvak esetében is) a szakszókincs gazdagságát. Míg a szöveges fejezetek a tűzálló agyag és a belőle készült fazekastermékek használhatóságáról, gyakorlati értékéről szólnak, addig a könyvet záró igényes fényképmelléklet a gömői kerámia szépségének mindennél beszédebb dicsérete.

B. Kovács István könyve amellet, hogy összefoglalja a régészeti és néprajzi szakkutatás tematikus eredményeit, megjelöli azokat az irányokat is, amelyeknek a kutatás idáig nem szentelt elég figyelmet. Éppen ezért megkerülhetetlen a kerámiával, de elsősorban a gömői fazekassággal foglalkozók számára.

Gecse Annabella

A bányászok sajátos szóbeli hagyományai fontos részét képezik az európai folklóranyagnak. E speciális foglalkozási csoport körében élő mondák rendszerezése hiányzott a magyar néprajzi szakirodalomból, ezért örülhetünk a közelmúltban megjelent, a Landgraf Ildikó és Hála József szerzőpáros által összeállított kötetnek, amely a magyarországi bányászmondák rendszerezését tűzte ki célul. Azon túl, hogy szám szerint 153, a történelmi Magyarország területén gyűjtött bányászmondát is közölnek, több elméleti, tipológiai kérdéssel is foglalkoznak. Tekintsük most át részletesen, mit is tartalmaz a kötet.

A bevezetésben jellemzik a bányászekipát, mint egy speciális foglalkozási csoport sajátos műfaji csoportját. Az első fejezetben kísérletet tesznek a magyarországi bányászmondák rendszerezésére, s összefoglalják azokat a tudnivalókat, amelyeket a mondáról, mint epikai műfajról tudnunk kell. A bányászmondák műfaji besorolása nehézségekbe ütközött, mivel a mondákkal kapcsolatosan a nemzetközi szakirodalomban felelhető műfajelméleti munkák sem adnak útmutatót. A monda műfaji sajátosságainak, és a mondaklasszifikáció közös szempontok alapján történő meghatározása céljából Budapesten 1963-ban az International Society for Folk Narrative Research egy nemzetközi tanácskozást hívott össze, amelynek eredményeként a következőképpen csoportosították a mondákat:

1. Eredetmagyarázó és a világ végéről szóló mondák, 2. Történeti és kultúrtörténeti mondák, 3. Mitikus (hiedelem-) mondák, 4. Vallásos legendák

Az egyes műfajokon belül tematikus egységeket is meghatároztak, így a hiedelemmonda kategóriájában például összesen tizenhatot. Sem a fent említett konferencia, sem a nemzetközi szakirodalom műfajelméleti tanulmányai nem foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy ezeken belül hol kapjanak helyet a bányászmondák. E fentiekből is kitűnik tehát, hogy nem kis feladatra vállalkozott a szerzőpáros, amikor elsőként megkísérelték rendszerezni a magyarországi bányászmondákat.

A nemzetközileg elfogadott mondaklasszifikációból kiindulva három nagyobb csoportot különböztetnek meg: 1. eredetmagyarázó, 2. történeti és 3. hiedelemmondák. Az első csoportba aránylag kevés bányászmonda tartozik, sokkal gazdagabb azonban a második, a történeti mondák kategóriája. Ide sorolják 1. az emberi létesítmények keletkezéséhez fűződő, 2. a helyekhez kapcsolódó (névmagyarázó, helyi), 3. a háborúkkal, katasztrófákkal (tatárok, törökök) foglalkozó, 4. hőseket, 5. a bűnt és bűnhődést bemutató, továbbá 6. az egyéb történeti mondákat. A hiedelemmondák kategóriáját hét főcsoport alkotja, mégpedig: 1. a sors, végzet, előjelek, 2. kísértet – visszajáró halott, 3. túlvilágjárás, 4. ördög, 5. természetfeletti javakkal és erővel rendelkező emberek, 6. természetfeletti lények és végezetül 7. a tabu témakörét tárgyaló történetek.

A természetfeletti lényekhez sorolják például a lidércet, a bányaszellemet, és a tündért. A bányaszellem kategóriáján belül további hat csoportot határoznak meg: 1. segítő bányaszellem, 2. ártó, büntető bányaszellem, 3. segítő, ártó és büntető bányaszellem, 4. bányaszellemeknek hitt állatok, 5. ijesztgetés a bányaszellemmel, 6. egyéb történetek a bányaszellemről.

A *Válogatás a magyarországi bányászmondákból* c. fejezet a legterjedelmesebb, az itt olvasható 153 monda zöme eddig nem közölt, a Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában található kéziratok gyűjtéseiből származik, valamint az eddig megjelent szakirodalomból válogatták a szerzők. A kötetben gazdag irodalomjegyzéket találunk, amely bizonyára nagy segítségére lesz a bányászmondákkal foglalkozó kutatóknak. A kiadvány német és angol nyelvű összefoglalással zárul. Mivel a kötetben szereplő mondák jelentős része a mai Szlovákia területéről származik, s jól tudjuk, hogy a szlovák (és minden bizonnyal a szlovákiai német)

folklóranyag is gazdag a bányászmondákban, Hála József és Landgraf Ildikó munkája egy alapos német-szlovák-magyar összehasonlító vizsgálat után kiált. Ez természetesen nem a szerzőpáros feladata volt.

L. Juhász Ilona

HALÁSZ ALBERT: *Jeles napok, népi ünnepek a Muravidéken*. Lendva: Studio Artis Kiadó – Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet 1999, 322 p.

A populáris kultúrában vannak jelenségek, melyeket érdemes időről-időre számba venni, és azokat összevetni az előző korok és szomszéd népek hasonló jelenségeivel. A jeles napokhoz, naptári ünnepekhez kapcsolódó szokások között számtalan olyan van, melynek gyökerei az antik korokban keresendők, de vannak újabb keletűek is. Sok esetben azonban megfigyelhető az egyes jelenségekhez kapcsolódó rítusok közötti hasonlóság, és bizonyos esetekben olyan törvényszerűségek is, melyek akár matematikai (pontosabban természettudományi) képletekkel is levezethetők. Első hallásra nyilván abszurdnak tűnhet a hasonlóságok keresése a búcsú és a napjainkban egyre divatosabb falu- ill. városnapok között. Azonban ha jobban megfigyeljük az eseményeket kísérő jelenségeket, sőt a hozzájuk kapcsolódó rítusokat (természetesen nem az egyházi szertartásra és a búcsújáráshoz kapcsolódó liturgiára gondolok), világossá válik hogy mindkét eseménynek azonosak a főbb mozzanatai. Összejönnek a rokonok, a településen kívül élők is haza jönnek, a jeles nap “hivatalos részét” követően közös eseményen (futballmérkőzés, kulturális rendezvény, bál, vásár, stb.) vesznek részt. Végző soron ez az eseménysor az összetartozás érzését hivatott erősíteni egy – egy közösségen belül. Vitathatatlan, hogy egy ilyen, a település valamennyi lakosát érintő eseménynek fontos szerepe van a közösség formálásában, s annak tagjai egyfajta lelki felfrissüléssel térhetnek vissza napi munkájukhoz.

Napjainkban több, eddig elfelejtettnek hitt népszokást újítanak fel tájainkon az emberek (Mikulás-járás, farsangi maskarázás), vagy épp újakat vesznek át (Valentin-nap, Halloween), másokat pedig elhagynak (betlehemezés, május 1, nőnap). Tehát minden kornak és térségnek megvannak a maga szokásai, ezért ezeket érdemes és ajánlatos rögzíteni.

Nos, ezt a munkát végezte el Halász Albert a Muravidék öt településén, s adta közre vizsgálódásai eredményét *Jeles napok, népi ünnepek a Muravidéken* c. könyvében. Az igényes kiadva ny több újdonsággal is szolgál, főleg a külalak és a szerkesztés szempontjából. Érdekességnek számít egyebek mellett – számomra mindenképp –, hogy a szokások leírásánál az egyes alcímek helyett képeket használ.

A szerző munkája elején meghatározza kutatási tárgyát, mely szerint Alsólakos, Felsőlakos, Gyertyános, Kapca és Kót falvakból álló településcsoport magyar lakosságának jeles napjaihoz és ünnepeihez kapcsolódó népszokásait és hiedelmeit mutatja be. A későbbiekben azonban láthatjuk, hogy a szomszédos területeken élő szlovének népszokásait is ismerteti. Mint fogalmaz, a vizsgált térség néprajzilag nem “divatos”, ezért is esett a választása a nevezett falvakra. A továbbiakban felvázolja a térség kiterjedését, megjelöli földrajzi határait, számot ad a lakosság összetételéről, társadalmi jogállásáról. Külön fejezetek foglalkoznak a térség történetével, vallástörténetével és kutatástörténettel is.

Az ismertető elején álljon itt néhány kritikai megjegyzés, melyek a munka és a gyűjtött anyag szakmai értékéből semmit nem vonnak le! Először is meg kell állapítani, hogy a terület földrajzi meghatározása során a szerző belebonyolódik a térség megnevezésébe. Bár a címben Muravidékről van szó, a munkában leginkább a Lendvavidék meghatározást használja. Igaz, mindezt megpróbálja megmagyarázni, ám a térségben kevésbé ismerős olvasó a folytonosan felsorolt falunévek és azok különféle konstellációi között igencsak elveszítettnek érez-

heti magát. A bevezetőben nem véletlenül ejtettem szót napjaink jeles napjairól és a hozzájuk kapcsolódó szokásokról. Úgy tűnik ugyanis, hogy szerzőnk beleesik az archaizmusok, az ősiség keresésének hibájába, amit ő maga is felró a térség első kutatóinak – 19. század végi néptanítóknak, diákoknak. Az elődöknek felrója továbbá, hogy munkájuk során az adatok származási helyének pontos megjelölésétől eltekintettek, de ő is beleesik ebbe a hibába. Ugyancsak nem szerencsés és idejét múlt egy *táj magyar arculatáról, egy táj jellegének magyarrá válásáról* beszélni. A néprajzi adatgyűjtés során nemcsak a tökéletesen elmondott újról beszéltünk, hanem az is, ha egy bizonyos kérdésben egy településen nincs adat. Ez azt jelentheti, hogy a jelenség ott már kikopott az emlékezetből vagy soha nem is ismerték. Ezért hat furcsán az a megjegyzés is, miszerint *„adatközlőinket igyekeztünk a részünkre legmegfelelőbbek közül kiválasztani.”* Végül egy utolsó észrevétel: a téves adatok közzétételének felelősége alól – mégha azok a nagybecsű elődöktől is származnak – nem mentesít az, ha leírjuk, hogy esetleg mi magunk is téves adatokat adunk közre. Ezért szokás a felhasznált anyagot – főleg, ha nem publikált munkákról van szó – forráskritikának alávetni.

A jeles napok, kalendáris népszokások, népi ünnepek bemutatását Halász Albert a decemberrel kezdi, majd minden hónapot illetve a hozzájuk kapcsolódó ünnepeket, hiedelmeket, szokásokat külön mutatja be. Egy – egy fejezetben az antik világ és mitológia, majd a keresztény egyház vonatkozó adatait teszi közzé. Ugyancsak megemlíti, hogy az adott hónap vagy annak egyes napjai más nemzetek szokásrendszerében milyen helyet foglalnak el, milyen jelentőséggel bírnak. Az eseményeket megközelítő különféle szempontok között azonban több helyen előnytelen aránytalanság alakult ki a mitológiai és vallástörténeti leírások javára, egyben a térségben gyűjtött anyag rovására. Az általa vizsgált települések magyar nemzetiségű adatközlőitől gyűjtött adatok mellett feltünteteti a szlovének ide vonatkozó szokásait is, ami tanulságos összehasonlításra ad lehetőséget, bár pl. az egyházi ünnepek esetében felmerülhet a kérdés, hogy ezek mennyire tekinthetők etnikus vagy lokális jelenségeknek.

A szerző külön fejezetben tárgyalja a jeles napok rendszerét. Ebben hangsúlyozza, hogy bár tisztában van a gyűjtött anyag hiányosságaival, mindvégig arra törekedett, hogy összehasonlítási alapot tárjon a témával foglalkozó kutatók és az érdeklődők elé. Rámutat, hogy ezidáig még ilyen jellegű munka az általa vizsgált térségben nem készült.

Szemléletesek azok a táblázatok, melyekben a kutatott kistáj, a magyar és a szlovén nyelvterületek vonatkozó adatait, ünnepeit és jeles napjait veti össze. Az összevetésnek rövid összegzését is olvashatjuk. Külön alfejezetben vannak összefoglalva a szlovén és magyar egyezések és eltérések, valamint a szokások időbeli változásai.

A tanulmányt gazdag irodalomjegyzék egészíti ki, illetve képanyag és korabeli kiadványok, kéziratok másolatai illusztrálják és szlovén, valamint angol nyelvű összegzés zárja.

Mindent összevetve örömtelinek tekinthetjük a tényt, hogy kézbe vehetünk egy olyan kiadványt, melyben a szlovéniai magyarság (és a térségben élő szlovének) népi kultúrájának egy szegmensét a nevezett térségben élő kutató mutatja be.

Pusko Gábor

UJVÁRY ZOLTÁN: *Kis folklórtörténet V. köt.* Debrecen: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 2002. 148 p. /Néprajz egyetemi hallgatóknak 26./

A Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszékének a Néprajz Egyetemi hallgatóknak c. könyvsoroztatában 2000-ben jelent a Kis folklórtörténet első négy kötete. Az idén megjelent az V. kötet is, amely ismét fontos adalékul szolgálhat a folklórkutatás aránylag kevésbé ismert területeinek tanulmányozásához. A szerző Ujváry Zoltán e mostani kötetet Versényi György (1852-

1918) munkássága bemutatásának szenteli azzal a céllal, hogy megismerkedhessünk a nevezett kevésbé ismert oldalával. Annak ellenére, hogy folklorisztikai munkássága sokkal jelentősebb, mint az irodalmi, a magyar irodalomtörténet mégis mint író, költőt és esztétát tartja számon, pedig Versényi figyelme a folklór szinte valamennyi ágára kiterjedt. Nevét hiába keressük a Magyar néprajzi lexikonban, pedig Ujváry Zoltán szerint folklorisztikai munkássága sokkal jelentősebb, s ha összegyűjtenénk megjelent írásait, egy vaskos kötetet tennének ki.

Ujváry a kötet első részét Versényi életpályájának és folklorisztikai munkássága részletes bemutatásának szenteli. A Kolozs megyei Szucsákon született Versényi György majdnem harminc évig tanárként tevékenykedett. Tanított Lőcsén, Körnöcbányán és Kolozsvárott is. A néprajzi gyűjtéseket szorgalmazó milleneumi lelkesedés őt is fűtötte, maga is gyűjtött és másokat is erre buzdított, felhívást is közzétett. A gyűjtőmunkát segítő, útmutatót is ad, amelyben többek között körülhatárolja és három csoportba (történeti, természeti jelenségeket magyarázó és hiedelemalakokról szólóakra) osztja a mondákat.

A felvidéki bányavidéken általa gyűjtött néprajzi anyag kilencvenhét helyi, történeti és hiedelemmondákat tartalmaz, többek közt foglalkozik a bányavidékhez kapcsolódó bányaszellem hiedelemalakjával is. Külön érdeme, hogy számos német és szlovák adatot is közöl. Munkásságának egyik legjelentősebb hozadéka, hogy a bányász-hiedelmek is bekerülnek a folklórműfajok közé. A bányavidéken német és szlovák-gyermekjátékokat is gyűjtött, eredményeit már egy évvel Kiss Áron gyermekjáték-gyűjteményének megjelenés után közzétette.

Elsőként figyelt fel az álomjóslással kapcsolatos gazdag hiedelemanyagra. Erdélyi működése idején a Kolozs megyei Désen született gazdag gyűjtésének eredményeit a Magyar Nyelvőrben közölte folytatásokban. A népdalok és népballadák gyűjtését ugyancsak szívügyének tekintette, s még Kodály előtt felismerte, hogy *“a katonaságtól leszerelt legények a városból falujukba visszatérő cselédek, munkások, diákok magukkal viszik a katonaságnál, a városban felfedezett dalokat, a népszínművek nótáit. Így keveredik a régi az újjal.”* Versényi arra is rámutatott, hogy az iskolai könyvekben szereplő dalok és mesék és beszivárognak a néphagyományba. Az észt folklór is felkeltette érdeklődését, néhány cikket ezzel kapcsolatban is publikált. Szépirodalmi munkásságában is megfigyelhető a népköltészet hatása, versbe foglalta a példaúl a Luca-napi szokásokat és más ünnepi alkalmakat. A gyermekmondókákat újraköltve szedte versekbe, azonban ügyelt arra, hogy az eredeti tartalmat megőrizze.

A most szóban forgó kötet terjedelmes Függelékében Ujváry Zoltán Versényi három tanulmányát is újraközi. Az első – *Babonás napok* címmel – a körnöcbányai Állami Főreáliskola Értesítőjében jelent meg még 1892-ben. Újraközlését Ujváry Zoltán azért is tekinti fontosnak, mivel a kutatók eddig nem hivatkoztak rá, s a nyolckötetes *Magyar néprajz* 1990-ben megjelent VII. kötetének bibliográfiájába éppen Ujváry Zoltán hivatkozásának köszönhetően került be. (Ehhez a kötet végén Ujváry egy mutatót is közöl.). Versényi György a magyar folklórkutatás két kiemelkedő alakjáról, Kriza Jánosról és Erdélyi Jánosról is írt egy alapos, hosszabb tanulmányt, s ugyanígy összefoglalta Tompa Mihály munkásságát is. E mostani kötetben újraközölt második tanulmány a népdalgyűjtő Kriza Jánosnak állít emléket s először 1911-ben a *Budapesti Szemlében* jelent meg. Az *Erdélyi János emlékezete* címmel újraközölt harmadik tanulmány a magyar folklórkutatás másik jelentős alakjának életét és munkásságát mutatja be alapos részletezéssel. Mindhárom újraközölt tanulmány fontos adalék nem csupán Versényi György munkásságának megismeréséhez, hanem ahhoz is, hogy a két biográfiának köszönhetően még teljesebb képet kaphatunk Kriza János és Erdélyi János munkásságáról, megítélésének alakulásáról.

L. Juhász Ilona

A múzeumokban és a galériákban őrzött műgyűjtemények felbecsülhetetlen értékű kulturális örökséget jelentenek egy-egy nemzet, állam számára. Szlovákia mai területén az első múzeumi vonatkozású törekvések a 19. század első felétől nyomon követhetők. Jelenleg csaknem 200 múzeum, galéria, tájház, állandó kiállítás és emlékszoba működik az országban. Ennek ellenére a muzeológia, mint önálló tudományág létezése és oktatása csupán rövid múlttal rendelkezik. 1993-ig a szlovákiai szakemberek a brünni egyetemen végeztek tanulmányokat a muzeológia területén. Szlovákiában e fiatal szakterület oktatása csupán az utóbbi évtizedben indult meg, mégpedig három egyetemen (a pozsonyi Komenský Egyetemen, a nyitrai Konstantín Filozófus Egyetemen, a besztercebányai Bél Mátyás Egyetemen). A múzeumi munka elméleti és gyakorlati problémáinak felvetésével, megvitatásával a múltban résztanulmányokban néhány önálló publikáció erejéig találkozhattunk (Zb. Stránský, A. Gregorová, J. Strelková és mások). Mindemellett a szakma sokáig nélkülözte azt a kézikönyvet, amely átfogó módon összegyűjti e fiatal tudományág minden fontos elméleti és gyakorlati ismeretét és előrevetíti a további fejlődéséhez kínálókozó lehetőségeket. Ezt a hiányt pótolja a neves osztrák muzeológus, múzeumigazgató Friedrich Waidacher vaskos kötetének szlovák fordítása, amely *Handbuch der Allgemeinen Museologie* (Az általános muzeológia kézikönyve) címmel 1993-ban, majd második kiadásban 1995-ben jelent meg. “Ezt a könyvet nem írtam volna meg, ha lett volna szerencsém útjaimon megismerni, mit jelent ma a múzeum. Tagságom a nemzetközi szervezetekben, bizottságokban és munkacsoportokban lehetővé tette, hogy részletesen tanulmányozzam a múzeumi világot, elsősorban Európában és Észak-Amerikában. A tapasztalatok, amelyeket ilyenformán összegyűjtöttem, segítettek megismerni, hogy milyen termékeny, örömteli és hasznos lehet a múzeumi munka. Előfeltétele ennek pedig az, hogy ezt a munkát helyesen sajátítsuk, értsük és valósítsuk meg.” – írja a könyv előszavában a szerző.

A könyv kitűnő szlovák fordítását vehetjük kezünkbe Alojz Habovštiak munkája nyomán. A kiadvány szlovák nyelvű verziója azért is különösen hasznos, mert a fordító a szerzővel folytatott konzultációk nyomán egy-egy témakörön belül nem hagyta figyelmen kívül a szlovákiai viszonyokat sem.

Az általános muzeológia témaköreinek feldolgozása során a szerző nem feledkezik meg a múlt, a jelen és a jövő problémáiról sem, s ez a szemlélet végigkíséri a könyv mondanivalóját. A bevezető rész a jelennel, vagyis a múzeumi munka aktuális helyzetével a világban, ennek összetevőivel, és az új fejlődési irányvonalakkal is foglalkozik. Elsőként a szerző megmagyarázza a muzeológia alapfogalmait és felvázolja a “muzeális”, mint jelenség fejlődését. A muzeológia megismerésének tárgya az ember specifikus ismerkedő és értékelő viszonya a valósághoz. Ez tulajdonképpen a “muzealitás”, amely során az ember egyes kiválasztott tárgyakat, mint bizonyos szituációk tanúit olyan fontosnak tart, hogy ezeket véglegesen a társadalom számára megőrzi és közvetíti. Az általános muzeológia tárgykörét metamuzeológia, történeti muzeológia, elméleti muzeológia és gyakorlati muzeológia részterületekre bontja fel és tárgyalja.

A történeti muzeológiával foglalkozó fejezetekben lehetőségünk nyílik részletesen megismerkedni magával a múzeumtörténettel, az egyes mű- és szakgyűjtemények kialakulásával és fejlődésével. A kötetben ezen a helyen szólal meg a múlt.

Az elméleti muzeológia tárgyát a muzealitással rendelkező műtárgy értékeinek megállapítása, a tudatos gyűjteménygyarapítás, gondozás, és a műtárggyal kapcsolatos kommuniká-

ciós formák képezik. Az itt található megállapításokat sokrétűen támasztják alá európai és amerikai példák, a részletesen feldolgozott és ismertetett idevonatkozó szakirodalom.

A kiadvány nagyobbik részét a gyakorlati muzeológia kérdéskörének boncolgatása tölti ki. Az első fejezetben a műtárgy kiválasztásának és dokumentálásának alapelveivel, kritériumaival ismerkedhetünk meg. Ehhez szervesen kapcsolódik a kutatás, amely alapját képezi a múzeumi gyűjtemény kiépítéséhez szükséges ismeretek megszerzésének. Majd a műgyűjtemények gondozásával összefüggő problémák, mint pl. a nyilvántartás, a kölcsönzés, a katalogizálás, az ellenőrzés, értékelés, biztosítás, stb. leírása következik. Külön fejezetet kapnak a műgyűjtemények közönségnek való bemutatási formái. Ilyenek a kiállítások, a különböző programok és rendezvények, a publikációk. A múzeumi munka területén is különösen fontos szerep jut a tervezésnek, a szervezésnek és a menedzseri munkának. Itt olvashatunk arról, hogy mit jelent egy múzeum életében a rövid- ill. hosszú távú tervezés, a munkaszervezés, az együttműködés, a döntés, a menedzselés, az ellenőrzés, stb. Hogyan oldhatók meg hatékonyan a múzeum jellegétől és küldetésétől függően az egyes jogi és a személyzeti kérdések, a továbbképzés. Külön fejezet foglalkozik a múzeum működéséhez szükséges anyagi kiadások bebiztosításának és effektív felhasználásának módjaival. A múzeum életében maga az épület, amelyben többfunkciós intézményként működik, szintén problémákat von maga után. Ezek a küldetéséből adódó munkafolyamatok elvégzéséhez szükséges biztonságosan berendezett helyiségek bebiztosításával kapcsolatosak. A múzeum sokrétű munkájának elvégzéséhez három zóna kialakítása szükséges: a gyűjteménykezelés elvégzésére, az adminisztrációra és a közönség fogadására kialakított zóna.

A kötet mondanivalója optimista jövőképpel zárul, melyben a szerző megállapítja, hogy a múzeumok a jövőben feladataikat inter- és multidiszciplináris megoldások keresésével és céltudatos munkabeosztással fogják tudni megoldani. "A életkörnyezet akut veszélyeztetése és az identitásvesztés veszélye korában a múzeumok képesek a társadalomnak biztonságot nyújtani és bizalmat sugározni, megmutatni neki, hogy hol a helye és hová igyekszik."

A kötet zárórészében a szakkifejezések szótára, a tárgymutató és a témára vonatkozó legújabb szakirodalom bőséges jegyzéke segíti az olvasót az eligazodásban.

E hézagpótló kiadványt nemcsak minden múzeumban dolgozó szakembernek és muzeológiát tanuló diáknak ajánlom, hanem azoknak is, akik magánemberként valamilyen műgyűjtemény tulajdonosai, vagy éppen csak vonzalmat éreznek a múltat idéző tárgyak iránt.

Danter Izabella

Heimatkundliches Jahrbuch des Landkreises Kronach 23-2001/12. Schriftleitung: BERND GRAF. Kronach: Landkreis Kronach 2002, 338 p.

Még német viszonylatban is kiemelkedő a Kronachi Kerület (Frankföld: Észak-Bajorország) honismereti évkönyve, mind a szakmai hitelességet, mind a megbízható rendszerességgel történő megjelenést illetően. A legutóbbi kötet is magán viseli a műfaj minden jó tulajdonságait: a szó szoros értelmében vett, a lokálpatriotizmust (is) erősítő honismertető írásokat találunk benne, a műfaj javából. Östörténeti tárgyú adatközlésekkel kezdve a földrajzi nevek, a szokásvilág, a nyelvjárásápolás (!) és a hitélet tárgykörén át, a gazdaság- és technikátörténettel, a Harmadik Birodalom históriájára vonatkozó adalékokkal és a térség jelentősebb szülötteinek bemutatásával foglalkozó dolgozatokkal bezárólag. Sem okom, sem célom, hogy most az egész gazdag anyagot itt részletesen bemutassam, hiszen annak elsődleges jelentősége mégiscsak ott helyben van. Egy dolgozattal viszont indokolt talán behatóbban is foglalkozni. Roland Graf példaértékű (!) tanulmányáról van szó, amely a térség olyan harangjaival foglalkozik, amelyek nem templomok tornyaiban találhatóak, hanem magánházak, iskolák, egyéb

középületek kis tornyaiban, ritkábban külön álló harangtornyokban (*Vom Glockenläuten auf dem Lande. In vielen Orten ohne Kirche gab es eine Dorfglocke.* 262-331. p.).

A szerző (aki mellelleg a honismeret egy mára már lassan kiveszőfélben lévő fajtáját képviseli, akinek gazdag prehistorikus magángyűjteménye van – a témaköréről hiteles szakmai leírásai –, a térség kisméltékének buzgó kutatója, dokumentátora és felújítója, miközben fáradhatatlan publicista és népművelő), szóval a szerző egy kultúrhistoriai szemlével kezdi. Ennek keretében a harangok helyi (!) funkcióit, a hozzájuk kapcsolódó szokásokat, hiedelmeket, mondákat veszi számba, szól a harangok szerepéről a hazafias költészetben, majd egy katalógusszerű jegyzékben a térségben számba vehető harangokat számba is veszi. A rendkívüli módon adatgazdag tanulmánynak most azokat a vonatkozásait veszem sorra, amelyek számunkra, itt a Kárpát-medencében is figyelemre méltóak lehetnek.

A harangzúgásnak az európai kultúrában (és hát nem csak ott) minden korban nagy jelentőséget tulajdonítottak. Szinte minden település lakói büszkéek templomuk harangjának szép csengésére. Ezért – írja Graf – Bajorországban különféle alkalmakkor a rádióban-televízióban más-más régiók híres-neves harangjainak a hangját is közvetíteni szokták. Nos, a budapesti Kossuth-rádió évtizedek óta (a kommunizmus időszakában is!) sugározott déli harangszót. A magyar államalapítás ezredik évfordulója alkalmából, immár több mint másfél esztendeje ugyanez az adó a Kárpát-medence hetente más-más harangját szólaltatja meg délben, előtte ismertetve az adott település és a templom történetét is a hallgatókkal. Úgy gondolom, ez is ékesen példázza a harangok szerepének kiemelt fontosságát a 21. században is.

Feltűnő, hogy a térségünkben templommal nem rendelkező településeken látható haranglábak vagy harangtornyok a Roland Graf által tárgyalt területen csak szórványosan fordulnak elő. Erre maga a szerző is rámutat. Itt a harangok inkább a magán- vagy különböző középületek (iskolák, községházak stb.) tetőszerkezetéből kialakított kis tornyocskáknak kaptak helyet általában, ha nem volt a településnek saját temploma.

A harangozás idejével kapcsolatban Roland Graf kifejti, hogy az általa vizsgált térségben az evangélikus közösségekben rendszerint reggel hat, majd tizenegy, illetve este tizenhét órakor harangoznak. A római katolikusoknál viszont a fentebb említettek mellett délben tizenegykor, illetve tizenkettőkor is. Számunkra, magyarok számára egyértelmű, hogy a déli tizenkét órai harangszó 1457 óta, III. Callistus pápa rendelete értelmében Hunyadi János 1456. évi, a török felett aratott nándorfehérvári győzelmére emlékeztet (a magyar nyelvterületen ez a harangszó egyébként hagyományosan a szoptatós anyáknak a szoptatás idejét is jelezte). A tizenegy órai harangszó gyakorlatára a szerző egy teljesen praktikus, regionálisan elterjedt magyarázatot talált. A zseb- és karórák elterjedése előtt ez jelezte ugyanis a határban dolgozóknak, hogy lassan szedelődzködni kell az ebédhez, a háziasszonyoknak pedig, hogy készüldödni kell, elkezdhetik a gombóc főzését. Ezért sok helyen – mivel a hagyományos bajor étrendben hetente legalább három napon főztek gombócot – „gombóc-csengetésnek” (*Klößläuten*) is hívják ezt a harangszót. A harangszó hasonló funkciójának az értelmezését engedi meg František Bartoš közlése, miszerint Észak-Morvaországban a délben megszólaló harang így figyelmezteti a mezőkön dolgozó munkásokat: *Cingilingi bóm, podme chlapci – dóm!* Lukács László is több magyarországi német és magyar adatot közöl, miszerint a déli harangszó azt közli a határban dolgozókkal, hogy *Tál mellé! Tál mellé!* Az említett közlésekből viszont nem derül ki, hogy a tizenegy vagy tizenkét órai harangszóra vonatkoznak-e? A fenti két példám kapcsán itt egy kis kitérőt kell tennünk, mégpedig a harangok szavának népi magyarázatának kérdésére. Ezzel Roland Graf nem foglalkozott részletesebben, ilyen magyarázat mindössze az általa említett harangmondákban fordul elő. Erre a különös „műfajra” mind a német, mind a magyar folklorisztika (de más európai népek néprajza is) már viszonylag korán felfigyelt. A teljesség igénye nélkül hadd említsem itt meg a német származású ma-

gyar néprajzkutató, Herman Ottó egyik korai közlését, amelyben mindjárt a műfaj interetnikus vetületeire is rámutat. A rimaszombati magyarok öreg harangja mélyen, vontatottan, a helyben sült finom fehér búzakenyérre utalva a következőket mondja büszkén:

Búza – kenyér! Búza – kenyér!

A közeli, szlovák lakosságú Cserencsény falu kis harangja, a helyben termő szegényes rozsra utalva, ezt hajtogatja szaporán:

Žitný chleb – žitný chleb [rozskenyér – rozskenyér]

Rimabrézó határa még szegényebb, népe kenyér dolgában nemigen válogathat, de a „lát-szat kedvéért“ mégis tart három kis harangot, amelyek a következőket hirdetik:

Chodzi jaki len bi bolo – chodzi jaki len bi bolo! [akármilyen, bár csak volna – akármilyen, bárcsak volna]

Hasonló, „feleسلő“ harangszó-magyarázatokot a kutatók a Kárpát-medence több helyéről is feljegyezték. Lukács László, aki több dolgozatában is kitért a harangok szavának magyarázatára, s annak főleg német párhuzamaira és szépirodalmi vonatkozásaira, egyazon harangszó-magyarázat magyar és német nyelvű variánsait is közli a Dunántúlról. Roland Graf kultúrhistóriai szemléje során viszonylag bő térben foglalkozik a halottért való harangozás szokásával. Nos, térségünkben ennek a harangszónak a szavát is értelmezte a vidék lakossága. A kisalföldi Kürtön például úgy mesélték nekem a nyolcvanas években, hogy gazdag halottnak azt mondja a harang: *Selyem – bársony, selyem – bársony*, míg a szegénynek: *Ringy-rongy, ringy-rongy*. A már említett František Bartoš közlése szerint hasonló módon értelmezték Észak-Morvaországban is a harangok szavát. Ott a szegénynek így szólt a harang: *Nic neměl – nic neměl!* Bezzeg, ha mezőkkel, rétekkel, házakkal rendelkező gazdag volt az elhunyt a harang sem mondja, hogy semmije sem volt: *Pole – lúky – dům, pole – lúky – dům*. Európai összefüggésekben tárgyalta a kérdéskört Voigt Vilmos, míg Jung Károly elsősorban a műfaj elterjedését a jugoszláviai magyarok körében, illetve annak délszláv és német kapcsolatait vizsgálta.

Visszatérve a tizenegy órai harangszó kérdéséhez, megemlítendő, hogy térségünkben több helyen tradicionálisan bizonyos történeti eseményekhez kapcsolják a harangok ekkori megszólalását. Kőszegen annak emlékére harangoznak naponta tizenegy órakor, mivel 1532-ben Jurisich Miklós várkapitány eredményesen megvédte a helységet I. Szulejmán ostromával szemben. Érsekújvárott azt tartják, hogy 1685-ben ebben az órában üzték ki a keresztény seregek a törököt a várból, s ennek emlékére szólnak meg naponta tizenegy órakor azóta is a harangok. Komáromi tradíció szerint tizenegy órakor az 1763-as nagy földrengés emlékére szólnak meg napjainkban is a templomok harangjai. Roland Graf írja, a katolikusoknál korábban szokásban volt, hogy májustól októberig a harangszó esténként a rózsafüzér elimádkozásához hívta a híveket. A közös ájtatosság végén az Úrangyala ima elmondását harangszó kísérte. Nos, az itt említett harangszó hivatalos bevezetése a régi magyar jogban tájainkhoz kapcsolódik. Az 1309. évi udvardi zsinat rendelte el ugyanis e harangszó bevezetését, ami a reformáció ideje alatt ugyan kiment a szokásból, de a jezsuiták később újra meghonosították.

Mint láthattuk, a témának széleskörű európai feldolgozottsága van és még széleskörűbb lehetne.

Liszka József

Irodalom

Bartoš, František

1880 *Naše děti*. Praha.

Herman Ottó

1891 A harangok szava és még valami. *Ethnographia* 2, 323-330. p.

Jung Károly

2002 Miről beszélnek a harangok? Magyar, szerb és német folklóradatok. *Ethnica* 4, 24-29. p.

Liszka József

1987 Miről beszélnek a harangok? *Hét* 32, No. 4., 11. p.

Lukács László

1991 A harangszó népköltészete. In *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Budapest, 749-755. p.

1995 Volkstümliche Erklärungen der Glockenklänge. *Zeitschrift für Balkanologie* 31, 5-17. p.

Voigt Vilmos

1995 A harangok szava Európában. *Létünk* 25, No. 1-2., 63-68. p.

L. JUHÁSZ ILONA: *Rudna I. Temetkezési szokások és a temetőkultúra változásai a 20. században*. Fórum Társadalomtudományi Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Komárom-Dunaszerdahely 2002. 343 p., ill. /Lokális és regionális monográfiák 2./

“Rudna, Rudnik*, magyar falu, Gömör vármegyében, ut. p. Rosnyóhoz” órányira: 161 kath., 354 ref. lak., kik bányákban dolgoznak, szemet égetnek, fuvaroznak. F. u. a Máriássy nemzetiség.” – írja Fényes Elek 1851-ben *Magyarország geographiai szótára* című munkájában. Azóta eltelt másfél évszázad, s jelentős változásokon ment keresztül a helység. Tekintettel arra, hogy a szlovák-magyar nyelvhatáron helyezkedik el a falu, a szlovákság aránya növekedett meg, köszönhetően annak, is hogy jelentős ércbányászat történt itt, egészen az 1980-as évekig. A szlovák etnikum megjelenése az evangélikus vallás elterjedését is jelentette Rudnán. S mint ipari arculatú település, az elmúlt ötven esztendőben az államhatalomnak megfelelően, a kommunista ideológia erőteljesen hatott a lakosság életére, életfelfogására, hagyományos kultúrájára.

L. Juhász Ilona néprajzi monográfiája a helység XX. századi állapotát vizsgálja a temetkezési szokások, temetőkultúra vonatkozásában. A könyv 10 fejezetre tagolódik. A “Bevezetés”-ben a szerző bemutatja a települést, áttekinti a demográfiai, nemzetiségi és vallási viszonyait, foglalkozik a Rudnát érintő kutatásokkal, publikációkkal, valamint kitér a témát illető gyűjtésre, s a közlés módjára. A második fejezet, “A halállal kapcsolatos hiedelmek és szokások” a legerjedelmesebb (131 oldal), amely feltárja a falu népi kultúrájának egyik leghagyományőrzőbb területét, a halottkultuszt, s külön foglalkozik a temetkezési egyletekkel, a temetővel, a temetőn kívüli haláljelekkel. Az összegzés után közli a Szerző az adatközlők nevét, az irodalomjegyzéket, magyar-szlovák helységjegyzéket, a függelékét. A könyvet szlovák és német nyelvű összefoglalás zárja le.

A hagyományanyagot feltárva, recens anyaggyűjtés módszerével, széleskörű vizsgálatot folytatott a Szerző, fiataloktól idősekig terjedő korosztályt megszólaltatva. Ezzel nem csupán a hagyományos elemeket, hanem a változásokat, átalakulást, is kellően kiemelhette a kutató. Foglalkozik a halál előjeleivel, az állatok viselkedésével, álmom, s egyéb előjelekkel, a haldoklás, utolsó kenet, úrvacsora kérdésével. Itt tér ki a boszorkány haldoklására is. Hogy a hiedelem milyen szívósan él tovább, azzal is bizonyítja a Szerző, hogy említi egy idős asszony haldoklását, aki a rozsnyói kórházba került, s az ápolók egy seprűt adtak a kezébe, hogy – a ha-

---

* Fényes Elek tévedett: a Rozsnyó szomszédságában található Rudna nem azonos Rudníkkal. Utóbbi az abaúji Rudnok szlovák neve. A szerk. megj.

gyomány szerint a boszorkány átadhassa tudományát mielőtt meghalna – nyugodtan halhaszon meg. A Szerző részletesen tárgyalja a halál beállta utáni teendőket, a temetésre való készületeket, ravatalozást, harangozást, sírásást, temetést, sírjelölést. A változások tükrében válnak különösen érdekessé az egyes szokások. Példaként említhető a virrasztás, amelyet még akkor is megtartottak, miután megépült a temetőben a ravatalozó, s ott virrasztanak. Az ateizmust hirdető kommunista politikai rendszer jelentősen érintette a halottkultuszt. Szorgalmazták a polgári temetést, ami ennek ellenére csupán az 1960-as évek közepétől vált rendszeressé. A polgári temetést az egyházak a harangok elnémításával vették tudomásul. A falu életében a bányászatnak volt kiemelkedő jelentősége, így az a halottkultuszban is éreztette hatását. Legfőbbképpen a temetési ceremóniában, a bányász zenekar kíséretével történő temetésben, a bányászjelvénynek a sírjelen való feltüntetésében. A politikai hatalommal erőszakolt gyászolás is az ipari munkával hozható kapcsolatba (politikai vezetők, mint Klement Gottwald, Brezsnyev arcképeinek gyászkeretes kiállítása az arra kijelölt, rendszerint hivatali helységben, s a lakosoknak aláírással is kifejezett “együttérzése”). A változás legszembetűnőbben a sírjelölésben mutatkozik meg. A reformátusok, majd evangélikusok sírjairól eltűnedezték a fából faragott fejfák, s a kő, műkö síremlékek kerültek rá. A hagyományos sírfülkés, padmalyos sírok ásása is megszűnt, viszont megtörtént a sír kiépítése, a koporsó felett tetőzet ácsolása, amely a kriptához hasonlóvá tette a sírt.

A könyvet függelék zárja le, amely a rudnai temető kataszterét tartalmazza, az egyes sírokat leírja, közli a sírfeliratokat a Szerző.

L. Juhász Ilona munkája alapos néprajzi gyűjtőmunka eredménye. Részben egy – az emberi élet kiemelkedő eseménye, a halál – témakör részletes, monografikus feldolgozását végezte el, amely a néprajztudomány kiemelkedő eredménye, részben pedig egy tájegység, a Gömör népi kultúrájának feltárására és bemutatására vállalkozott, gazdagítva a Gömör-kutatás eredményeit. Mint a cím jelzi, e kutatómunkának lesz folytatása, s reméljük, kezünkbe vehetjük a további monográfiákat, amelyek Rudna népi kultúrájának más területeit is bemutatja, hasonlóan alapos, részletes feldolgozásban.

Novák László Ferenc

Annotációk

Tekintettel a nagy mennyiségű néprajzi (jellegű) irodalomra, valamint a tájékozódás és tájékoztatás fontosságára, Évkönyvünket új rovattal bővítjük. Itt a legfrissebb könyvekről, periodikákról kap az Olvasó – természetesen a teljesség igénye nélküli – rövid, célratörő tájékoztatást. Az alábbi ismertetéseket egyelőre ketten írjuk (L. Juhász Ilona: J.I. és Liszka József: L.), ám a jövőben természetesen „kívülről” is szívesen veszünk hasonló, tájékoztató jellegű szövegeket.

Acta Papensia 2002/1-2

A Pápai Református Gyűjtemények Közleményei az *Alfabetizáció az újkori Magyarországon* című (interdiszciplináris) konferencia előadásait tartalmazza. Az írásbeliség szerepének különböző aspektusaival foglalkozó előadások közül (néprajzi szempontból) kiemelendő Sz. Kristóf Ildikó: *A számoktól a (jogi) szövegekig: alfabetizációtörténet, olvasástörténet vagy kommunikációtörténet*; Barna Gábor: *A történelmi emlékezet megszerkesztése: helyi identitás- és mítoszteremtés*; valamint Szacsavay Éva: *Hang, kép, szöveg: a kommunikáció váltásai a templombelsők dekorációjának példáján* című szövege. Az egész összeállítás azt a nem egészen új, de újra és újra hangsúlyozásra szoruló tételt erősíti meg, miszerint az ún. szóbeliségen és az írásbeliségen nyugvó kultúrák nem egymással szemben, hanem mindig is szoros kölcsönhatásban állottak egymással.

L.

ÁG TIBOR: *Csináltassunk Hírharangot. Nyitra-vidéki népballadák*. Dunaszerdahely: Csemadok Dunaszerdahelyi Területi Választmány 2001, 313 p., kották /Gyurcsó István Alapítvány Könyvek 22./

Ág Tibor, aki éppen fél évszázada járja a szlovákiai magyar falvakat és rögzíti a népzenét mind ez ideig több mint 16 ezer dallamot gyűjtött össze. Ezeknek nagyjából negyede a Nyitra környéki magyar falvakból származik. A mostani kötet e térség balladakincsébe nyújt bepillantást azzal, hogy negyven balladatípust, általában több variánsban közread. A gyűjtő-összeállító az egyes balladákhoz magyarázó jegyzeteket is fűz. Ág Tibornak ez a kötete a *Vételessék ki szóló szíve* (Szlovákiai magyar népballadák. Bratislava 1979) után tovább árnyalja a térség népzenéjéről és népköltészetéről kialakított képünket.

J.I.

BALI JÁNOS – JÁVOR KATA (szerk.): *Merítés. Néprajz tanulmányok Szilágyi Miklós tiszteletére*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete 2001, 502 p.

Szilágyi Miklóst, aki 2000-ben töltötte be hatvanadik életévét, a szakmai közvélemény első sorban halászati témájú, valamint az alföldi mezővárosok történeti-néprajzi problematikájával foglalkozó tanulmányai alapján ismeri. E két, meglehetősen széles témakörön túl foglalkozott olyan további kérdésekkel is, mint amilyen az építkezés, a gazdálkodás, a táplálkozás, a társadalomnéprajz, továbbá különféle folklórtémák, illetve a néprajzi kutatás forrásainak néhány aspektusa. Minderről az öt közsöntő kötet függelékében, az Sz. Bányai Irén által összeállított 380 tételt számláló bibliográfiája is tanúskodik. A kötet harmincegy tanulmánya is valamilyen módon Szilágyi Miklós érdeklődési köréhez, illetve tudományos pályája egy-egy állomásához kötődik. Az ünnepeltet Paládi-Kovács Attila, a szakmai életutat is fölvezető bevezető dolgozatával köszönti.

L.

BEITL, KLAUS – JOHLER, REINHARD (Hg.): *Bulgarisch-österreichisches Kolloquium. Europäische Ethnologie an der Wende: Perspektiven – Aufgaben – Kooperationen.* Kittsee: Ethnographisches Museum 2000, 136 p. /Kittseer Schriften zur Volkskunde 12./

A köpcsényi Néprajzi Múzeum az osztrák muzeológián belül, gyakorlatilag három évtizede felvállaltan amolyan ablak kíván lenni Kelet- és Dél-Európára. Bizonyítják ezt a rendszeresen megvalósított kiállításai, tudományos tanácskozásai (sok már mellett hadd említsem itt meg – mint hazai vonatkozást – a *Dél-szlovákiai tájak fafaragó-művészete* címen 1995 őszén, a komáromi Duna Menti Múzeum Magyar Nemzetiségi Osztályával közösen rendezett kiállítást). A köpcsényi múzeum égisze alatt létrejött tudományos tanácskozások témáit részben visszatükrözik kiadványsorozatának egyes füzetei is. A legutóbbi szám a *Látható és láthatatlan között – Történeti kalendáris szokások Bulgáriában* címen, az 1999 nyarán-őszén megrendezett kiállításához kapcsolódó tanácskozás referátumait adja közre. A kollokviumot a múzeum ügyvezető igazgatója Klaus Beitzl nyitotta meg a *Néprajz határok nélkül* elnevezésű tudományos és muzeológiai projektum főlvázolásával. A tanácskozás előadói (bulgár és osztrák vezető szakemberek) egyrészt a bulgár néprajz/etnológia eredményeiről, elszalasztott lehetőségeiről, perspektíváiról a 21. században, másrészt az európai etnológia feladatairól, közös kutatási projektumok lehetőségeiről, valamint a közösen megfogalmazott kérdésfelvetések szükségességéről, harmadrészt a bulgár történettudomány rendszerváltás utáni irányváltásáról beszéltek.

L.

BELTING, HANS: *Kép és kultusz.* Budapest: Balassi Kiadó 2000, 684 p., ill.

A szerző a kép, mint képmás (imago) történetét tekinti át több mint egy évezredes időtávban. Elsősorban nem esztétikai, művészettörténeti elemzését adja tárgyának, hanem a képet mint kultusztárgyat vizsgálja. A (kultusz)képnek a nyugati és keleti keresztény társadalmakban betöltött, korszakonként és térségeként változó szerepét mutatja be. Ez természetesen nagyfokú interdiszciplinaritást igényel, hiszen egy sor diszciplína érzi, érezheti magát kompetensnek a kérdésben, miközben megközelítési módszereik, önmagukban, külön-külön sorra kevésnek is bizonyulnak. Belting az ókortól nagyjából a reformáció-ellenreformáció koráig ad egy képtörténetet. Noha a képnek a népi vallásosságban betöltött szerepével közvetlenül nem foglalkozik, nem is annyira áttételesen könyve mégis rengeteg tanulsággal szolgál a vallási etnológia számára is. Stílszerűen rengeteg (csaknem háromszáz fekete-fehér, s mintegy tucat színes kép) teszi érthetőbbé mondandóját. A Függelékben, a képekről vallott különféle vélekedéseknek mintegy szöveggyűjteményét adja a 6. századtól a 16. századig. A könyv használhatóságát nagyban segítik a mutatók. A gazdag irodalomjegyzék pedig a továbbgondolkodók, -kutatók dolgát könnyíti meg.

L.

BERNARD, JEFF – WITHALM, GLORIA (Hg.): *Mythen, Riten, Simulakra. Semiotische Perspektiven.* Wien: Österreichische Gesellschaft für Semiotik 2001, 1268 p. /Angewandte Semiotik 18-19./

A két vaskos kötetet kitevő, nagyjából német, kisebbrészt angol nyelvű tanulmánygyűjtemény az Osztrák Szemiotikai Társaság 2000-ben Bécsben megrendezett 10. Nemzetközi Tanácskozása, illetve az ezzel egy időben, ugyanott megvalósult 7. Osztrák-Magyar Szemio-

Filozófiai Kollokvium előadásait tartalmazza. A csaknem nyolcvan előadó az igen tág témakör rendkívül sok szempontú (kultúrantropológiai, szocioszemiotikai, irodalmi, képzőművészeti stb.) megközelítési lehetőségeit vonultatta föl.

L.

BERTA PÉTER (válog. és szerk.): *Halál és kultúra. Tanulmányok a társadalomtudományok köréből I.* Budapest: Janus-Osiris, 2001. 367 p.

Egy új sorozat első kötetének szerkesztője olyan, a halálhoz kapcsolódó tanulmányokat válogatott össze a nemzetközi szakirodalomból, amelyek mértékadóak lehetnek a téma iránt érdeklődő kutatók, illetve egyetemi hallgatók számára, s eddig magyar nyelven nem voltak hozzáférhetőek. A négy tanulmányblokkra tagolódó kötetben a külföldi szerzők mellett azonban a témával foglalkozó magyarországi kutatók munkái is helyet kapnak. Az első blokkot Robert Hertz indonéziai kutatásokon alapuló *A halál mint kollektív képzet* c. írása nyitja. Peter Metcalf a gazdasági szempontok és a rituális eljárásrendek közötti választás összefüggéseit mutatja be és jellemzi (*Jelentés és materializmus: a halál rituális ökonómiaja*). A sort Andrew Strathern: *A halál mint csere: két melanéziai példa* c. tanulmánya zárja. A négy magyar szerző tanulmányát tartalmazó blokkban elsőként a szerkesztő, Berta Péter: *Hatalom, halálkép, normativitás* (Megjegyzések a magyar paraszti halálkép evilági normatív jellegéről) c. írását olvashatjuk, majd ezt Horváth József: *Végrendeleti adalékok az Északnyugat-Dunántúl falusi temetkezési szokásainak kutatásához (1600-1850)*, Magyar Zoltán: *Szent Imre halálának emléke a magyar néphagyományban* követi, és Tóth Vilmos: *A Széchényi család temetkezése Nagycenken* c. tanulmánya zárja. A szintén négy tanulmányt tartalmazó harmadik blokk szerzői különböző cigánycsoportok halottkultuszával foglalkoznak. Judith Okely az angliai travellerek körében folytatott kutatásának eredményeit foglalja össze *Szellemek és gorgók* c. tanulmányában, míg Leonardo Piasare az északkelet-olaszországi "szlovén romák" körében végzett kutatási eredményeit teszi közzé, Patrick Villiams pedig *Mare múle. A halottak az élők között* c. írásában egy franciaországi cigány-csoport hagyományaival foglalkozik. Michael Stewart egy magyarországi oláh-cigány közösségben töltött másfél év tapasztalatait összegzi *A magyarországi romák halotti szokásai* c. tanulmányában. A legutolsó tanulmányblokkban a zsidóság halálképével ismerkedhetünk meg három tanulmány segítségével. Gábor György: *A legtávolabb az örökkévalótól. (Az ókori zsidóság halál- és túlvilágképe és a héber biblia)*, majd Nissan Rubin: *A testtől a corpusig: a test mint szöveg a talmudi irodalomban*, s végül Meira Weiss: *Gyász, megemlékezés és kollektív identitás a mai izraeli társadalomban* c. dolgozata olvasható. Ez utóbbi szerző arra keresi a választ, hogyan sajátítja ki és használja fel a hatalom Izraelben a gyász és megemlékezés alkalmait arra, hogy megszilárdítsa a közösség "határait és a nemzeti ideológiát." A fordítások eredeti forrásainak jegyzéke a kötet végén olvasható.

J.I.

BORBÉLY ÉVA: *Cenzúrázott bolondünnep. Farsangolás Bázelen.* Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság 2001, 104 p., ill. /Kriza Könyvek 6./

A szerző egy modern svájci nagyváros, Bazel farsangi szokásait mutatja be. Az emberek ezreit megmozgató, egyedülálló protestáns farsang legalább hét évszázados múltra tekint vissza, de többé-kevésbé mai formáját csak a 19. század utolsó harmadában nyerte el. A résztvevő megfigyelés munkamódszerével a fiatal kutató az 1996-os farsang eseményeit mutatja be a maguk részletességében és összetettségében, majd elemzi is azokat. Először azonban ma-

gáról az ünnepről, a farsang-karnevál kettősségéről mondja el azt, amit a szakkutatás jelenlegi állása alapján elmondható. Elsősorban Hans Dürst, Alfred Berchtold, Eugene Meier, Theo Ganthér és Peter Weidkuhn eredményeire támaszkodva ismerteti a bázeli farsang kialakulásának és fejlődésének a történetét, valamint a különböző farsangi társaságok (klikkek), továbbá a Farsangi Bizottság szerepét az események lefolyásában. Külön fejezetet szentel a maszkok és jelmezek történeti kialakulása és készítési módja bemutatásának is. A bázeli farsang két fontos összetevője a zene (dobosok és pikolósok) és a lampionok. Ezeket is részletesen taglalja. A kötetet rendkívül informatív képanyag, valamint angol nyelvű összefoglalás egészíti ki és angol, román, magyar tartalomjegyzék zárja.

L.

BOTÍKOVÁ, MARTA (ed.): *Etnické kategórie „my“ a „oni“ v študentskej perspektíve. Zborník prác študentov etnológie FiF Uk Bratislava*. Bratislava: Prebudená pieseň 2001, 139 p.

A pozsonyi Comenius Egyetem negyedéves etnológia szakos diákjainak (szeminárium!) dolgozatait tartalmazza a kötet, a témavezető tanár, Marta Botíková összeállításában és előszavával. Az utóbbiból többek között megtudhatjuk, hogy az etnikummal kapcsolatos teóriákra alapozott két szemeszteres kurzus és együttgondolkodás eredményeként születtek ezek a dolgozatok. Mivel a hallgatók zömének második szakja vagy történelem, vagy színháztudomány (és legtöbbjük nem is néprajzból készül szakdolgozatot írni), ez a tény a kötetbe gyűjtött írásoknak üde interdiszciplinaritást kölcsönöz. Néhány írás történeti perspektívából, a két világháború közötti Csehszlovák Köztársaság, illetve a második világháború alatti Szlovák Állam egy-egy ifjúsági folyóiratát elemzi egyrészt a hazafiságra nevelés, másrészt a különféle etnikumok sztereotip megítélései szempontjából, valamint a kassai romák sprotklubját, továbbá a színház mint a politikai hatalom eszköze problematikát vizsgálja (Zuzana Galiová, Michal Bada, Rastislav Fiľo, Peter Čahoj). További dolgozatok egy-egy irodalmi alkotás, szerzői életmű üzenetét elemzik a nemzeti karakter, az etnikai „mi“ és „ők“ aspektusából (Martin Holíč, Frederika Čujová, Aneta Cintulová, Martina Lovíšková), valamint egy-egy filmművészeti alkotás (Posta *delen*, *Segéd*), színházi darab etnológiai üzeneteit tárják fel (Romana Maliti, Nina Paulínyová). A mai szlovákiai valóságból, mélyfúrás-szerű kutatások, a jobb együttélést megcélzó projektumok eredményei nyomán egy-egy dolgozat a roma gyerekek, diákok élet- és jövőképeiről, önazonosságtudatáról, illetve a Szlovákiában tanuló külföldi egyetemisták etnikai identitásáról számol be (Iveta Súkeníková, Katarína Beňušková, Zuzana Veselská). Az egyes írásokat (kivételek nélkül!) magasfokú objektivitás és nyitottság jellemzi, ami – úgy tűnik – egyre inkább a modern szlovák néprajzot, etnológiát is meghatározza. Marta Botíková bevezető sorai teljes terjedelmében, továbbá az egyes dolgozatok összefoglalásai angol fordításban is olvashatóak.

L.

BRINGÉUS, NILS-ARVID: *Volksfrömmigkeit. Schwedische Religionsethnologische Studien*. München – New York – München – Berlin 2000, 202 p., ill. /Münsterer Schriften zur Volkskunde/Europäische Ethnologie. Band 4./

A svéd népi vallásosság kutatási módszereibe, eredményeibe nyújt bepillantást Nils-Arvid Bringéus, a svéd etnológia élő klasszikusának számító alakja legújabb, német nyelven megjelent kötete. A néprajztudományban egyre fontosabb szerepet kapó képek vizsgálati lehetőségeit összegző munkája (*Völkstümliche Bilderkunde*. München 1982), majd az európai etnológia módszereit bemutató kötete (*Der Mensch als Kulturwesen. Eine Einführung in die*

europäische Ethnologie. Würzburg 1990) után jelentkezett a most szóbanforgó kiadvánnyal. Benne a népi vallásosság témakörébe tartozó tíz korábbi dolgozatát gyúrta többé-kevésbé egységes egésszé. Az első hét fejezet tulajdonképpen egy-egy esettanulmány (a háziáldásról és az őrangyal szerepéről az evangélikus svéd kultúrában, a termékenységvarázslásról és az asztali imáról stb.), míg a maradék három a svéd vallási néprajz történetét vázolja. A kötetet az egyes tanulmányokhoz kapcsolódó tanulságos képanyag, valamint irodalomjegyzék egészíti ki (a könyvről részletesebb ismertetés a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2002/3. számában olvasható).

L.

CZÉGÉNYI DÓRA – KESZEG VILMOS (szerk.): *Ember, szöveg, hiedelmek*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság 2001, 206 p. /Kriza Könyvek 7./

„Indokolt-e a 20. század végén újra feltenni a kérdést, hogy milyen szerepet tölt/tölthet be a hiedelem az ember életében?” – teszik fel a kérdést a kötet szerkesztői, majd, miközben maguk a hátrébb sorjázó tanulmányok is adnak választ erre a maguk áttételes módján, a szerkesztők is megadják az igenlő választ. Maga az öt tanulmány (Nagy Magdolna, Bartha-Balog Emese, Balássy Enikő, Komáromi Tünde és Czégényi Dóra tollából) voltaképpen a magyar és európai folklórszintézis és a néphitkutatás olyan jelenségeit vizsgálja (hiedelemalakok, rontás stb.), amelyekről – legalább is úgy gondoltuk – eddig is sokat tudtunk. A szerzők azonban általában nem magának a vizsgált hiedelemcselekménynek, hiedelemalaknak a jobb és még részletesebb megismeréséhez (ahhoz is!) szolgáltatnak adalékokat, hanem inkább a különféle hiedelemképzetek „életéhez”, ezeknek a képzeteknek az adott közösség kultúráján belül betöltött szerepéhez, az adott közösség (falu, család) tagjainak hiedelemhordozó képességéhez stb. vetnek fel új szempontokat, nyújtanak ismereteket.

L.

CZÖVEK JUDIT: *Ha mi meghalunk... Zoborvidéki virrasztóénekek*. Pozsony: Kalligram 2002, 203 p., kották

A szerző a kötet elején jellemzi a Zoborvidéket, mint tájegységet majd kutatástörténeti étként ad. Ezt követően foglalkozik a virrasztással, s a virrasztóénekekkel, itt részben megismerhetjük a temetkezési szokások néhány mozzanatát is. Elsősorban három község: Béd, Pográny és Vicsápapáti szokásvilágára összpontosít, a kötetben szereplő virrasztóének is ebből a három községből származnak. Többek közt azt is megtudhatjuk, hogy 1985-1988 között még virrasztottak a halottas háznál. Ma már Bédén a „hidegházban”, azaz a ravatalozóban, Pogrányban és Vicsápapátiban pedig a templomban, általában litánia előtt virrasztanak, még mindig két alkalommal. A virrasztás ideje azonban már lerövidült és kevesebbet énekelnek és imádkoznak. A szerző foglalkozik a szervező egyéniségek, vagyis ahogyan a helyiek nevezik őket: *szentemberek*, *szentasszonyok* közösségszervező szerepével is. Czövek Judit 1987-ben vett részt teljes virrasztáson Vicsápapátiban és Bédén. E mostani kötetben e ritusnak csupán azon részét mutatja be, amelyben a főszerepet az előénekesek játsszák. Jó módszer, hogy a szöveges részben nagyon gyakran szerepel az adatközlőktől idézett rövidebb-hosszabb szó szerint lejegyzett közlés. Összesen 79 virrasztóének kottáját és szövegét közli, amelyek Bédről (16), Pogrányból (11) és Vicsápapátiból (52) származnak. A kötet végén találhatjuk a mutatókat (szövegkezdet-, helységnev-, szótagszám- és kadenciamutatókat), továbbá az adatközlők névsorát, a függelékben pedig a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi In-

tézetének Archívumában található kimutatás alapján községek szerint felsorolja, mely zoborralji községekben kutattak az intézet munkatársai. A kötetet gazdag irodalomjegyzék zárja.

J.I.

CSÁKY KÁROLY: Néprajzi-honismereti írások az Ipoly mentéről. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke 2000, 281 p. /Folklor és Etnográfia 102./

A szerző a korábban, elsősorban már általában megjelent (vagy előadásként elhangzott) tanulmányait öt egységbe sorolta. Először az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó szokásokkal foglalkozó tanulmányok olvashatóak, mégpedig a keresztlői szokásokról, a gyermek népi gyógyításáról, az eljegyzési anyakönyvek párválasztásra, valamint az egyházi anyakönyvek halálra és temetésre vonatkozó adatairól, továbbá ipolyvarbói virrasztóénekekről. A következő tanulmánycsokor a jeles napokhoz kapcsolódik. Itt a kiszehajtásról, illetve Csáb község vallásos életéről olvashatunk egy-egy dolgozatot. A harmadik egységet a társadalmi-erkölcsi élettel, munkafolyamatokkal és játékokkal kapcsolatos közlemények alkotják (A háziipar szakszókincse az Ipoly mentén; Fonóházi játékok és szokások az Ipoly mentén; A népi erkölcs és a viselkedési szokások emlékei egy historia domus lapjain stb.). A *Kis falunéprajz* című blokkban három neves személyiség, a palócok első leírója, Szeder Fábián, a nyelvész Baloghy Dezső, valamint a néprajzkutató Manga János szülőfaluját, Csábot, Ipolybalogot és Pereszlényt mutatja be. Végezetül, *Honismeret – Muzeológia* címen a Hontvármegyei Múzeum Társulat százéves történetét vázolja a szerző. Az egyes szövegek után a filológiai érdeklődéssel megáldott olvasó az első megjelenés (vagy elhangzás) helyére vonatkozó adatokat is megtalálja.

L.

CSÁKY KÁROLY: *A Középső-Ipoly menti palócok népi hiedelemvilága. Egy határ menti régió népi hiedelemrendszere*. Dunaszerdahely: Nap Kiadó 2001, 243 p.

Csáky Károly legújabb néprajzi kötete, egy határmenti régió népi hiedelemrendszerét mutatja be. A szerző a negyedszázados kutatásai során 38 településen majdnem 200 adatközlőtől gyűjtött anyagot összegzi, elsősorban az archaikumokra fektetve a hangsúlyt. Több új, a szakirodalomban eddig nem ismert hiedelemalakra és elnevezésre bukkant. A kötetet több nagyobb fejezetre tagolja. Az elsőben kutatástörténeti éttekintést nyújt, jellemzi a feldolgozás szempontjait, valamint kutatásának célját, továbbá a szóban forgó tájegységet is. A bevezetést követő második fejezetben a mitikus lényeket, hiedelemalakokat tárgyalja, majd a harmadikat a népi gyógyászat hiedelemkörének szenteli. A következő fejezetben az emberélet fordulóinak hiedelmeit, az ötödikben a jeles napok, a hatodikban a mindennapi élet és a hetedikben pedig a népi vallásosság hiedelmeit mutatja be. Ezt összegzés és a kutatott terület községeinek és adatközlőinek betűrendes mutatója követi, majd gazdag irodalomjegyzék és képmelléklet zárja. Az összegzés angol nyelven is olvasható.

J.I.

ČAPO ŽMEGAČ, JASNA – JOHLER, REINHARD – KALAPOŠ, SANJA – NIKITSCH, HERBERT (Hg.): *Kroatische Volkskunde/Ethnologie in den Neunzigern*. Wien: Verlag des Instituts für Europäische Ethnologie 2001, 491 p. /Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Ethnologie der Universität Wien. Band 22./

Az ezredforduló-táji horvát néprajz vázlatát, a fontosabb irányok, kutatási csomópontok kijelölését kapja kézbe az olvasó ebben a kötetben. A (véltetően) a kötet szerkesztői tollából származó aprólékos bevezetés egyrészt – tudománytörténeti háttérbe ágyazva – a horvát és

osztrák néprajz kapcsolódási pontjait, másrészt a kis nemzeti néprajztudományok kitörési lehetőségeit, az európai etnológia délkelet-európai perspektíváit vázolja. A gyűjteménybe sorolt írások öt egységben kaptak helyet, amelyek közül az első négy egy-egy tematikus blokkot, míg az ötödik lazább halmazt, az esettanulmányok halmazát alkotja. Először (Történet és elmélet) a horvát néprajz kutatástörténeti vázlatát, perspektíváit, az elméleti kiindulópontok és irányok szemléljét, a néprajz politikumának kérdéseit, terminológiai problémák felsorakoztatását, majd a rendszerváltás utáni mindennapok néhány (főleg politikai) aspektusának elemző bemutatását kapjuk (*Átváltozások és politikai szimbolika*). A következő tanulmánycsokor (*Etnicitások – pluralitások – identitások*) többek között a horvát identitás(ok) kérdéseit vizsgálja különféle körülmények között: pl. horvátnak lenni Magyarországon, a Bácskában, Bosznia-Hercegovában stb. A negyedik blokk a „háború etnográfijával” foglalkozik. Azokkal a kérdésekkel, amelyek a balkáni háborúk során megváltozott mindennapok vetettek fel a néprajztudomány számára s (kultúra és félelem, gyászritusok, háború és identitás stb.). Az esettanulmányok sorában pedig olyan dolgozatokat találunk, mint a rokka nélküli fonás a horvátoknál és a jelenség délkelet-európai összefüggései, a szakrális kisépitmények kérdése Szlavóniában, út menti haláljelzők stb. A kötetet egy összesített bibliográfia, valamint a csaknem két tucatnyi, nagyjából a középgenerációhoz tartozó szerző életrajzi adatait tartalmazó kislexikon zárja.

A kötet (bár rengeteg adatot, ismeretet közöl) nem a kilencvenes évek horvát népi/populáris kultúrájának szisztematikus bemutatása kíván lenni, hanem a korszak horvát néprajztudománya irányzatainak, eredményeinek, útkereséseinek a szemléje. Az egyes tanulmányokra jellemző egyrészt a vissza- és az előtekintés, másrészt a saját nép népi kultúrája egyes jelenségeinek a széleskörű nemzetközi kutatási tapasztalatokon nyugvó vizsgálata. Éppen ezért is tanulságos olvasmány!

L.

CSONKA-TAKÁCS ESZTER – CZÖVEK JUDIT – TAKÁCS ANDRÁS (szerk.): *Mir – susnč – hum. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére*. Budapest: Akadémiai Kiadó 2002, 979 p.

A vogul mitológia panteonjának egyik legjelentősebb istenségének, a *Világügyelő Férfinak* (akinek az egyik feladata a mitológiában meglátni és elrendezni a dolgokat) nevét viseli magán az a kötet, amelyben a hatvan (!) esztendő Hoppál Mihályt köszöntik tanulmányaikkal a barátok, pályatársak, tisztelők. A két vaskos kötetbe rendezett anyag hatvankilenc szerző munkája és hat nagyobb egységbe van rendezve. Először a néphithez, népi gyógyászathoz és vallásossághoz, majd a mítoszhoz, irodalomhoz és szöveges folklórhoz, a népművészethez és szimbólumkutatáshoz, a művelődéstörténethez, mentalitásvizsgálatokhoz és folklorizmushoz, a nyelvhez, szemiotikához és filmhez, s végezetül a samanizmushoz kapcsolódó dolgozatok kaptak helyet. Mindezt Voigt Vilmos köszöntője és a kötet szerkesztőinek az ünnepelttel készített interjúja nyitja, illetve Hoppál Mihály lenyűgöző bibliográfiája zárja.

L.

DEMÉNY ISTVÁN PÁL – GAZDA KLÁRA – KESZEG VILMOS – POZSONY FERENC – TÁNCZOS VILMOS: *Magyar népi kultúra. Alapfogalmak. Folklór. Anyagi kultúra*. Kolozsvár: Erdélyi Tankönyvtanács – Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége 2000, 255 p.

A kötet, amely elsősorban – a szerzők szándéka szerint – középiskolásokhoz, tanítóképzős főiskolai hallgatókhoz, első éves néprajz szakos egyetemistákhoz szól, az átfogó címnek némileg ellentmondva a népi kultúra általános alapfogalmainak (kultúra, nép, népi kultúra, a nép-

rajztudomány ágai stb.) bemutatásán túlmenően elsősorban magyar népi kultúra egyes részterületeivel foglalkozik, jószerével romániai magyar példákra támaszkodva. A kötet gerincét az ún. szellemi műveltség taglalása alkotja. Az egyes népköltészeti műfajok mellett külön alfejezetet kap a gyermekfolklór, továbbá a népi vallásosság, a hiedelmek és a népszokások bemutatása. Az ún. anyagi kultúra szerteágazó jelenségei közül a kötetben a gazdálkodás formái, a táplálkozás, öltözködés és népművészet kerül részletesebb tárgyalásra. A társadalomnéprajzi kérdések viszont teljesen hiányoznak a kötetből. Aránylag terjedelmes, alapvetően a kötet tagolását követő csoportosításban, két kivételtől eltekintve kizárólag magyar nyelvű irodalomjegyzék zárja a sort. A munkát képi és szöveges illusztráció („olvasmányok“), valamint fejezetenként „feladatok“ egészítik ki.

L.

DEMO, MILAN (red.): *Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku*. Nitra: Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre. Fakulta záhradníctva a krajinného inžinierstva. Katedra trvalo udržateľného rozvoja 2001, 662 p., ill.

A nyitrai Szlovák Mezőgazdasági Egyetem Kertészeti és Tájgazdálkodási Kara Tartósan Fenntartható Fejlődés Tanszéke kiadásában megjelent áttekintés elsősorban tankönyvként kívánja szolgálni a hallgatókat, de a téma iránt érdeklődők szélesebb rétegeinek a kíváncsiságát is kielégítheti. Az Előszó ígérete szerint a könyv a mai Szlovákia területének mezőgazdaságtörténetét adja a szlávok megjelenésétől gyakorlatilag napjainkig. Nos, ennek jegyében az első fejezet (Térségünk mezőgazdasága a szlávok érkezése előtt) a neolitikus forradalom vívmányait ismerteti (főleg) szlovákiai leletek alapján. A második fejezet foglalkozik konkrétan a szlávok mezőgazdaságával, majd a harmadik a középkori Magyarország mezőgazdasági termelését mutatja be, különös tekintettel a mai Szlovákia területére. Itt már szó van az egyes mezőgazdasági írók bemutatásáról is. A kérdés bonyolultságát (pontosabban azt, hogy a maguk korában valószínűleg problémamentes etnikai viszonyokat az utókor mily mértékben tudja problematizálni), tehát a kérdés összetettségét jelzi, hogy a magyar néprajz előfutáraként is számon tartott Tessedik Sámuel munkásságával is foglalkozik a könyv. Természetesen Samuel Tešedík néven, és közli is az 1786-ban, *A' paraszt ember Magyar országban, mitso-da és mi lehetne* címen kiadott, németből magyarra fordított munkájának címdoldalát. Ahol a szerző neve Samuel Theschedik formában szerepel... E kötet 16. fejezetét író Alexander Fehér viszont azonos azzal a Fehér Sándorral, akit a szlovákiai magyar néprajzi-honismereti irodalomban jártas olvasó kitűnő alsóbodoki és pogrányi falumonográfiai alapján ismerhet (mindezt a jövőbeni bibliográfusai kedvéért írom ide). Visszetérve a kötethez, a következő fejezetek egyre nagyobb terjedelemben, egyre nagyobb részletességgel foglalkoznak a szlovákiai mezőgazdaság történetével, helyzetével, történeti korszakra bontva (1848-1918; 1918-1944; 1945-1948; 1949-1989; 1990-2001). A következő fejezetek különféle résztemákat dolgoznak fel, mint például a szlovákiai kertészet, a szlovákiai növénynevelés, a szlovákiai terménytartás és feldolgozás története. Fontos fejezet szól a szövetkezetesítés történetéről és nemcsak a második világháború utáni nyögvenyelősről, hanem annak előzményeiről is. A mezőgazdasági szakképzés, a mezőgazdasági tudományok és kutatások története szintén külön-külön fejezeteket kapott a kötetben. A könyv a mezőgazdasági építmények történetét is taglalja röviden, majd a tizenhatodik (a kötet legtöbb konkrét néprajzi vonatkozását tartalmazó!) fejezet a vidéki értékrend és életmód változásait vizsgálja a 20. század második felében. A mezőgazdasági technika fejlődésének története zárja a fejezetek sorát. A kötet összesített irodalomjegyzékkel, névmutatóval, továbbá (viszonylag) részletes angol nyelvű tartalomjegyzékkel zárul. Már a fejezetcímek e száraz felsorolása és a terjedelem tudatosítása alapján

is nyilvánvaló lehet, hogy fontos munkáról van szó. A szlovákiai magyar paraszti mezőgazdasági termelés 20. századi történetének kutatói számára mint összehasonlító, forrás- és kontrollmunka, a szóbanforgó kötet a jövőben megkerülhetetlen lesz.

L.

ELIAS, NORBERT: *A haldoklók magányossága*. Polcz Alaine előszavával. Budapest: Helikon 2000, 78 p.

Norbert Elias német szociológus 16 fejezetből álló esszéje az emberélet egyik végső állomásával, átmeneti rítusával, a halállal foglalkozik, pontosabban a közvetlen halál előtti utolsó időszakkal, a haldoklással, s a modern ember halálhoz való viszonyának a megváltozásával. A mai társadalmakban a haldoklók nagy része utolsó perceiket nem a szeretteik, hozzátartozók körében töltik, hanem kórházakban, ahol sokszor nincs is mód a végső búcsúra. A betegség kiereszti őket a társadalomból, hamar elmagányosodnak s úgy érzik, a szeretteik is távolodnak tőlük, s nincs szükségük már rá. A kötethez Polcz Alaine írt előszót, aki nem mindenben ért egyet a szerzővel, azonban elismeréssel nyilatkozik a kötet kétségbevonhatatlan érdemeiről.

J.I.

ERDÉLYI ZSUZSANNA: *Aki ezt az imádságot... Élő passiók*. Pozsony: Kalligram 2001, 310 p., ill.

Vannak egytémás szerzők, akik egész életükben ugyanazt a szűkebb-tágabb problémakört kutatják. Erdélyi Zsuzsanna látszólag ilyen "egytémás" szerző. 1968-as somogyi kutatóútja során egy 98 esztendő adatközlőjétől egy terjedelmes, furcsa, ima-szerű szöveget jegyzett le, ami hosszú könyvtári kutatómunkára készítette, ám a szöveg alapján felvetődő kérdéseire nem talált választ. Ezt egy intenzív terepmunka követte, aminek eredménye alig három esztendő leforgása alatt egy 6000 imából álló gyűjtemény lett. Ennek jelent meg egy szűk válogatása először (1974-ben) Kaposvárott, majd 1976-ban, *Hegyet hágék, lőtőt lépék* a budapesti Magvető Kiadó gondozásában. A munka harmadik, bővített kiadása a pozsonyi Kalligramnál látott napvilágot 1999-ben (vö. Voigt Vilmos ismertetését az *Acta Ethnologica Danubiana* 2-3. számában). Ezzel Erdélyi Zsuzsanna egy életre elkötelezte magát az archaikus népi imádságok témájával, s mára a problematika elismert, nemzetközi tekintélyű szakértője. Fáradhatatlanul járta/járja a Kárpát-medence magyar területeit, hangyaszorgalommal gyűjtögette/gyűjtögeti még ma is az újabb és újabb variánsokat. Miközben a műfaj európai összefüggéseit is feltárta. Erről szól mostani könyve. És aki elolvassa, az mondhatja ugyan továbbra is, hogy Erdélyi Zsuzsanna egytémás szerző, de csak annak tudatában teheti ezt, hogy ez az egy téma maga is egy oly gazdag univerzum, olyan szerteágazó kapcsolatrendszerrel bíró szövevény, hogy – némi túlzással – polihisztornak kell lennie annak, aki rejtelmeiben valóban megpróbál eligazodni. Az eligazodást segítő ösvények kijelölőjének meg pláne. A kötet egy terjedelmes és tanulságos (!) bevezetés nyitja, majd gerincét *Az archaikus népi imádságzáradékok történeti kérdései* c., 1991-ben a *Boldogasszony ága* című, Erdélyi Zsuzsanna által szerkesztett kötetben már megjelent, a jelen kiadás számára némileg átdolgozott és kibővített tanulmány alkotja. Ezt egészítik ki a különféle, alapvetően európai népek imádságsszövegei. Az eredeti nyelven (tehát szlovákul és oroszul, románul és spanyolul, németül és dánul, angolul és albánul stb.) közölt szövegek mellett természetesen magyar fordításuk is olvasható. A kiadó számára sem lehetett egyszerű feladat e soknyelvű kötet gondozása. És ha Erdélyi Zsuzsanna közismert temperamentumának köszönhetően az elcsúszott vagy elírt karakterek lát-

tán első dühében földhöz is vágta a szép könyvet, én azt hiszem, hogy minden kiadói hibája ellenére örülhetünk, hogy megjelent és egy helyen, egymás mellett olvashatóak ezek az európai szövegek.

L.

Ethnica 2002/1-4.

A már negyedik évfolyamába lépett, még 1999-ben a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem (ma Debreceni Egyetem) Néprajzi Intézete kiadásában és Ujváry Zoltán szerkesztésében elindított évente négy alkalommal rendszeresen megjelenő néprajzi folyóirat hosszabb-rövidebb tanulmányokat, cikkeket, híreket, könyvismertetések stb. közöl. Mivel az utóbbi időben mind a Magyar Néprajzi Társaság égisze alatt megjelenő *Ethnographia* c. folyóirat, mind a *Néprajzi Hírek* sem jelenik meg folyamatosan az *Ethnica* jelentős hiánypótló szereppel bír, mivel szerteágazó rovataival naprakészen tájékoztat és számos figyelemre méltó tanulmányt közöl. Tekintsük most át nagy vonalakban, mit tartalmaz a 2002. évi 4. évfolyam.

Az első ünnepi szám Dankó Imre címzetes egyetemi tanár 80. születésnapjára jelent meg. Kósa László akadémikus köszöntő sorai után több szerző (így Örsi Julianna, Jósvainé Dankó Katalin, P. Szalay Emőke, Havassy Péter, Vajda Mária, V. Szathmáry Ibolya, Bartha Elek, Balassa Iván, Voigt Vilmos, Viga Gyula és Keményfi Róbert) is méltatja e neves jubiláns életútját. A folyóirat második részében különféle tanulmányokat olvashatunk több szerző tollából. Jung Károly: *Miről beszélnek a délvidéki harangok?* c. írásában magyar, szerb és német folklóradatokat is felsorakoztat. Ezt Edelényi Adél az *Arthur-mondakör és a templomos-mondák kapcsolatai*, Pacsai Imre: *Az uráli és altaji népek szokásjogát tükröző elemek az orosz és szlovák folklórban*, Csáki Éva: *Bűvös számok az iszlám előtti török és kereszténység előtti ősi magyar vallásban* c. tanulmánya követi. Ujváry Zoltán a népdalgyűjtő Ján Kollárt mutatja be, akinek az először 1834-ben kiadott gyűjteményét 1953-ban újra kiadták Pozsonyban. Ujváry Zoltán a számos ellentmondásra, és a elsősorban nacionalista hangvételű hamisítás(ok)ra hívja fel a figyelmet. Vitéz Ferenc beszélgetést közöl Stefanovics Elemér nádudvari naiv művésszel, Bódi Erzsébet *Jellegzetes főtt tészták és levesbetétek a gömöri táplálkozáskultúrában* c. tanulmánya az interetnikus kapcsolatok tükrében mutatja be a témát, s rámutat több olyan jelenségre, amelyek mindmáig sajátjai a gömöri táplálkozáskultúrának az egykori megye mind Magyarországhoz, mind pedig Szlovákiához tartozó részében. Az első szám Bánkiné Molnár Erzsébet: *Vízi haszonvételek a Kiskun Kerületben és Madaras László: A Kárpát-medence a steppe utolsó állomása. Gondolatok a kései népvándorlaskor néhány elméleti kérdéséhez* c. írásával zárul.

A 2. számot Madaras László: *A X. századi magyar női viselet* c. tanulmánya nyitja, majd Grin Igor: *Miloš Obilić és Kraljević Marko a magyarországi délszláv szájhagyományban*, Bánkiné Molnár Erzsébet: *A halasi földkönyvek. Kiskunhalas földbirtoklásának sajátosságai a földkönyvek alapján*, Pántya Julianna: *A kettősbirtokosság Bihar-vármegyében az I. világháború után* c. dolgozata következik. Bódi Erzsébet: *a gurálok néprajza. Podhale – a legújabb lengyel tájmonográfia* c. kötetet mutatja be egy terjedelmes ismertetésben. Ezt Silling István: *Jegyzetek a Dél-Alföld agrárkultuszáról*, Bartha Elek: *A homrogi templom néprajza*, Halász Péter: *A paprika termesztése a moldvai csángóknál*, Mód László: *Halotti torok Szentesen a XIX. század első évtizedeiben*, Fazekas Mihály: *Régi legeltetés, zöld takarmánygyűtés Karcagon*, Virághné Juhász Ny. Klára: *A Jászság népi gyermekjáték gyűjteményeiről* és Selmeczi László: *Egy jászsági gúnydal töredéke 1782-ből* c. tanulmánya követi. A *Miscellanea* c. rovatban Szilágyi Miklós az ún. Dankó Imre-jelenséggel foglalkozik, Lukács László

Emléktördékek Gunda Béláról c. írásában a nevezetthez fűződő személyes élményeiről ír. Viga Gyula *Ujváry Zoltán: Gömöri szólások* c. könyvének bemutatóján elmondott beszéde után Szilágyi Miklós egy 1987-ből származó néprajzi paródia részletét közli. Az Emlékezés c. rovatban Csáki Annamária a száztíz éve született Sőregi Jánosra, Voigt Vilmos pedig Penavin Olgára emlékezik. A Jubileum c. rovatban kapott helyett szintén Voigt Vilmos tollából származó, a 80 éves Faragó József munkásságát bemutató méltatás. Az In memoriam c. rovatban Németh Péter Mátészalkán, a Farkas József temetésén elhangzott beszédét olvashatjuk. A konferencia-kongresszus-szeminárium c. rovatban kapott helyett A XIII. Finnugor szemináriumról szóló, valamint a Finnugor Világkongresszust, mint szervezetet és mozgalmat bemutató, továbbá a Helsinkiben 2000-ben megrendezett III. Finnugor Világkongresszusról szóló tudósítás. A Hírek c. rovatban A Penavin Olga emlékülés és a Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlaszának bemutatójáról és a Debrecenben 2002-ben “Régiók és kultúrák találkozása” címmel Ujváry Zoltán 70. születésnapja alkalmából megtartott tudományos ünnepi ülésről olvashatunk. A Szemle rovatban számos könyvismertetést és annotációt találunk.

A harmadik szám elején Nyirkos István Lönnrot Eliasról, a Kalevala gyűjtőjének életútjáról és tevékenységéről ír születésének 200. évfordulója alkalmából. Voigt Vilmos ugyanerről a témáról ír *Jumienko – egy igazán újszerű intézmény a kalevalai kultúra megismertetése* c. tanulmányában. Lux Éva *A sámándombok és hímestojások. Rokontható jelenségek a sámándombok és a magyar hímestojások díszítvényeiben* c. tanulmányát gazdag illusztrációval egészíti ki. Csáki Éva a kaukázusi körtefa-kultuszt ismerteti, Szőke Anna a szakrális tárgyak szerepét mutatja be egy bácskai magyar falu vonatkozásában, Lévai Béla Béla egy XIX. századi szőlőskerti jegyzőkönyvben található metainformációs elemekről értekezik, A. Molnár Ferenc egy Csokonai és egy cigányanekdotához közöl újabb adatokat, Dankó Imre az akai (-zsakai) vörösbarátokról, Deák Ferenc pedig a gyászjelentőlapoknak a csernátoni temetési szokáskörben betöltött szerepéről ír. A sort Pántya Julianna történeti Bihar vármegye járásaival foglalkozó tanulmánya zárja. A Jubileum c. rovatban Varga Gyula a 75 éves Janó Jánost, Cseri Miklós a 70 éves Füzes Endrét, Ujváry Zoltán a hatvan esztendő Kósa Lászlót, S. Lackovits Emőke a hatvanéves Selmeczi Kovács Attilát, Szilágyi Miklós a 60 éves Hoppál Mihályt, H. Csukás Györgyi a hatvanéves Kecskés Pétert, s végül Németh Péter pedig az ugyancsak életének hatvanadik esztendejébe lépett Selmeczi Lászlót köszönti. Ebből a számból sem hiányzik az új könyveket bemutató Szemle c. rovat.

A negyedik számban Bathó Edit a jász főköttöt mutatja be gazdag képanyaggal, majd Ujváry Zoltán a hiedelemkutatók által is jórészt elfeledett, Pucz Antal 1822-ben megjelent *Babonák ellen* című könyvét taglalja. Bánkiné Molnár Erzsébet XVIII. századi helyzetkép a Jászkun Kerület cigányságáról, Szilágyi Miklós: *Tiszafüred és környéke a néprajzi kutatásokban*, Dankó Imre: *A debreceni favágószék* c. tanulmányát követően Örsi Julianna a rendszerváltást után megvalósult kutatóútjairól számol be. Bartha Elek XIX. századi adatokat vonultat fel a halotti búcsúztatók ismeretéhez. A Miscellanea rovatban ugyancsak Bartha Elek méltatja a Szent Márton-kutatás új eredményeit Lőrincz Zoltán munkáinak tükrében, Dankó Imre pedig a tárcsás szalonnasütésről közöl érzékletes leírást. Ujváry Zoltán öt rövidebb tanulmánya követi a sort (*Pálóczi Horváth Ádám német gúnyoló verse egy kéziratos könyvben, Mátyás ugrása, Még egy változat a fancsali feszületről, Vers a házasságról, Szent Péter farsangol*). Dankó Imre *Egy érdekes XVIII. századi adalék a szlovák olejkárok külföldi, mint magyar gyógyítók szerepléséhez* c. írását követően Bihari Nagy Éva falucsúfolókhoz közöl adatokat, valamint az üvegáru tótról ír a Vasárnapi Ujságban 1872-ben megjelent cikk és kép alapján. Legvégül a Janó János által 1962-ben a Bács-Kiskun megyei Szankon lejegyzett Két jóbarát c. népmesét olvashatjuk. Az In memoriam rovatban a november elsején elhunyt Ballassa Iván emlékét idézi Dankó Imre. Bellon Tibortól pedig Szilágyi Miklós és Horváth László

lő búcsúzik. A Szemlében ismét számos könyvismertetés szerepel. A folyóirat végén a 2002-ben megjelent négy szám részletes tartalomjegyzékét találjuk

J.I.

Ethnologia Europae Centralis 5 (2001)

A Közép-Európa néprajzi kérdéseivel foglalkozó folyóiratot néhai Václav Frolec álmodta meg. Egy komáromi konferenciánkon 1991-ben lelkesen beszélt a tervről, majd a rá következő esztendőben meg is jelent a lap első száma. Ám ugyanebben az évben, 1992-ben Václav Frolec tragikus hirtelenséggel elhunyt, s helyét a lap főszerkesztői posztján Josef Vařeka vette át, aki a második (1994) és harmadik (1996) számot jegyezte. Ezt követően ismét főszerkesztő-váltásra került sor, s a negyedik (1999) és ötödik (2001) számot már Jiří Langer jegyzi, miközben e két füzet felelős szerkesztője Václav Frolec özvegye, Věra Frolcová. A közép-európaiságot a füzetek területi-tematikai sokszínűségén túl a többnyelvűség is jelzi. Miközben a lap alapnyelve a cseh, rendszeresen találunk benne német, angol és szlovák nyelvű tanulmányokat, közleményeket. Az egyes számok tartalomjegyzéke először „csehül“ van, ami azt jelenti, hogy az egyes tanulmányok címe a dolgozat nyelvén (tehát nem feltétlenül csehül) szerepel ebben a jegyzékben. A további német, angol és francia nyelvű tartalomjegyzékek viszont az adott nyelvekre lefordítva adják meg az egyes írások címét. A tanulmányokat rövid angol, ritkábban német nyelvű összegzés nyitja, illetve a világnyelveken íródott dolgozatokat egy-egy jóval részletesebb cseh nyelvű összegzés zárja.

Az ötödik számban Herbert és Elke Schwedt tanulmánya a határok és kultúrák kapcsolatait tárgyalja a német-luxemburgi, valamint belga és holland határ tanulságai alapján (*Grenzen und Kulturen. Volkskundliche Untersuchungen an den Westgrenzen Deutschlands zu Luxemburg, Belgien und den Niederlanden*). Helena Bočková és Jiří Langer dolgozata a népi építkezés kárpáti-balkáni összehasonlító vizsgálatainak az eredményeit összegzi, miközben a kutatás(ok) irányait is megrajzolja (*The Carpathian-Balkan Comparison Enriches the Studies of the Carpathian Traditional House*). Stanislav Kužel írása a tradíció szerepét vizsgálja egy kelet-szlovákiai település viszonylatában az 1989-et követő átalakulás időszakában (*Strategie přežití na východoslovenské vesnici v období transformace*). A folyóirat *Kitekintés* rovatában Bohuslav Beneš a hatvan esztendő Voigt Vilmost köszönti, illetve pontosabban: mutatja be munkásságát a cseh olvasóknak. A következő, *Személyiségek és jubileumok* rovatban többek között a Prágában tevékenykedő, ám Szlovákiában született és jelentős magyar kapcsolatokkal rendelkező Soňa Švecovát Ján Botík köszönti az ünnevelt bibliográfiájával kiegészített rövid írásában. A hatvan éves Milan Leščákot Zuzana Profantová és Bohuslav Beneš is köszönti egy-egy írással, az 1999-ben elhunyt, anyai ágon Czuczor Gergely-leszármazott Milan Kiripolskýra Štefan Mruškovič emlékezik. A füzetet a *Recenziók és beszámolók* rovat zárja, ahol többek között Josef Vařeka a Komáromban 2000-ben a Fórum Társadalomtudományi Intézet Etnológiai Központja által megrendezett 12. Nemzetközi Etnokartográfiai Konferenciáról számol be.

L.

Etnologické rozpravy 2002/1, 2

A Szlovák Tudományos Akadémia Etnológiai Intézete, a Szlovák Nemzeti Múzeum turóc-szentmártoni Néprajzi Múzeuma és a Szlovák Néprajzi Társaság kiadásában félévenként megjelenő kiadvány az utóbbi években rendszeresen a szlovák (és az európai) néprajzot foglalkoztató időszerű problémákat taglalja. A szerkesztők (Zuzana Beňušková és Ingrid Kos-

tovská) igyekeznek mindig az adott témák legjobb szlovák vagy cseh (sőt akár magyar) szakembereit is megnyerni.

A 2002-es évfolyam első számának vegyes tematikájú tanulmányait Rastislava Stoličná dolgozata nyitja a juhtúrós galuska (bryndzové *halušky*) szlovák nemzeti étellé, nemzeti szimbólummá válásának folyamatáról. Sylvia Dillnbergerová a második világháború utáni változásokat vizsgálja Szlovákia étkezési kultúrájában. Bohuslav Beneš a folklorizmus és folklór kapcsolatrendszerét tárgyalja, kitérve a szlovák és cseh tudományos együttműködés lehetőségeire is. Katarína Košťalová a zólyomi vasutasok egyesületi életét elemzi a 20. század első felében. A tanulmányok sorát két roma-problematikájú dolgozat zárja. Anna Jurová írásában azt elemzi, miként reagáltak a cseh hatóságok a szlovákiai romák 1945-1947 közötti tömeges migrációjára, Oľga Bodorová pedig a gömör-kishonti romák építkezési és lakáskultúráját mutatja be. Zuzana Beňusková Ján Botíkkal beszélget az interjúalany professzorrá történt kinevezése alkalmából. A vita rovatban Bohuslav Beneš, Hana Hlôšková és Viliam Marčok Milan Leščák *O asimilácii folklórnej a literárnej komunikácie – folkloristické pohľady* c. könyvéhez, tulajdonképpeni habilitációs munkájához szól hozzá [Leščák munkájának ismertetését lásd Annotációk rovatunkban a megfelelő helyen]. A hozzászólásokat a szerző megjegyzései követik. A 2. szám a Szlovák Néprajzi Társaság 15. közgyűlése keretében, *Kulturális örökség és társadalmi kommunikáció* címen megrendezett konferencián elhangzott előadásokat tartalmazza, valamint egy vitaanyagot az etnológiai kutatás és az etika problémaköréből.

A füzetet hírek, beszámolók zárják.

L.

FEJŐS ZOLTÁN (főszerk.): *A Néprajzi Múzeum gyűjteményei*. Szerkesztők: Árva Judit, Gyarmati János, Szűcs Alexandra. Budapest: Néprajzi Múzeum 2000, 1058 p.

A budapesti Néprajzi Múzeum megalakulását 1872-re teszik a tudománytörténészek, amikor a Magyar Nemzeti Múzeum önálló Ethnographiai Osztálya élére kinevezték mint igazgató-
őrt Xántus Jánost. Ezt követően az intézmény több néven és több helyen működött, mígnem 1969-től Néprajzi Múzeum a hivatalos megnevezése és 1974-től a Kossuth téren, a volt Igazságügyi Palota impozáns épületében, a magyar Parlamenttel szemben található. A több mint 125 év alatt felhalmozódott tárgyi és adattári dokumentumállomány áttekintése érdekében a múzeum munkatársai egy reprezentatív kötetet jelentettek meg. Az intézmény főigazgatója, Fejős Zoltán elméleti-módszertani alapvetésnek szánt bevezetője (*Útmutató néprajzi gyűjtemények értelmezésére*) után az egyes gyűjteményrészlegek kerülnek bemutatásra. Csaknem negyedmillió műtárgy, több millió lapnyi írásos feljegyzés, kézirat, továbbá 400 ezer darabot számláló fényképgyűjtemény és több ezer órányi hangfelvétel, valamint film- és videoanyag kerül ily módon bemutatásra. Az egyes gyűjteményrészlegeket egyazon szempontrendszer szerint mutatják be a gyűjteménykezelők, mégpedig a gyűjtemény története, jelenlegi összetétele, továbbá jövője, a fejlesztés szükségessége és lehetősége szempontjából. Az egész gyűjteményt három nagyobb egységben (azokon belül kisebb gyűjteményegységekre lebontva) kezelve mutatják be: először a magyar, majd a nemzetközi osztály gyűjteményét, s végzetül az Ethnológiai Adattár gyűjteményeit. A kötetet gazdag Függelék zárja, többek között az intézmény főigazgatóinak és vezető munkatársainak névjegyzékével, a múzeum kiállításainak és kiadványainak teljes listájával, táblázatokkal, grafikonokkal. Az amúgy is jól áttekinthető összeállításban való még könnyebb tájékozódást segíti a részletes személy- és földrajzi név mutató. Angol és német nyelvű tartalomjegyzék és összefoglalás zárja a kötetet.

L.

FEJŐS ZOLTÁN – LACKNER MÓNICA – WILHELM GÁBOR (szerk.): *Időképek – Imagaes of Time*. Katalógus/Catalogue. Millenniumi kiállítás a Néprajzi Múzeumban 2000. december 31. – 2001. december 31. Millenary exhibition at the Museum of Ethnography 31 December 2000 – 31 December 2001. Budapest: Néprajzi Múzeum 2001, 546 p., ill.

Amikor először hallottam a budapesti Néprajzi Múzeum *Időképek* c. kiállítástervéről, némi kajánsággal arra gondoltam, hogy az időről, ami elmondható, azt Thomas Mann alighanem elmondta már a *Varázshegyben*, túl sok újat tehát nem közölhetnek majd a kiállítás megálmodói sem. A megnyitó időpontja mindenesetre figyelemreméltó volt, ha nem is egyedülálló. Élete alkonyán Richard Wagner kikötötte, hogy a Parsifalt csak a bayreuthi Festspielhausban adhatják elő. Ez a tilalom 1912. december 31-én járt le. 1913. január 1-én 0 órai kezdettel bemutatták már Budapesten az ötórás zenedrámát, ezzel megszerezve Bayreuth után az elsőséget. Nos, valahogy ehhez hasonlóan, az *Időképek*et is 0 órakor nyitották meg 2001-ben, az új évezred sokat vitatott, egyik kezdetén. Maga a kiállítás, illetve a hozzá készült – könyvművészeti alkotásnak sem utolsó, legfeljebb kemény borítóért kiáltó – katalógus aztán arról győzött meg, hogy ha lényegileg újat nem is lehet mondani, ám ennek a mondandónak – némi, tudatos képzavarral élve – *képtelenül* sok oldalát lehet képileg és tárgyilag is fölillantani. Hogy csak néhány fejezetcímre utaljak: *Az idő talánya; A zenei idő; Az egyéni élet; A falu és a város ideje; A nép, nemzet ideje; Ezredvég; A pillanat rögzítése, A múzeum mint időgép; Halál – az utolsó átváltozás; A sámánok ideje; Játékidő, időlésés, sorsvetés* stb.

A kötetet Fejős Zoltán bevezetője nyitja (*Utak az időhöz*), amiben többek között az idő képi-tárgyi megjelenítésének, érzékeltetésének muzeológiai hagyományait is számba veszi. Ezek után, hatalmas és igényes kivitelezésű illusztrációs anyag kíséretében a kiállítás egyes részlegeihez kapcsolódó kistanulmányok sorjáznak. Mindegyik magyar és angol nyelven, a legfontosabb bibliográfiai adatokkal kiegészítve. Az *Időképek* voltaképpen az emberi kultúra színes tablója, hiszen szinte minden benne van. Mint ahogyan szinte minden kapcsolódik/kapcsolódhat valamilyen úton-módon az időhöz.

L.

FÉL EDIT: *Régi falusi társadalmak*. Szerkesztette és bevezette Hofer Tamás. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó 2001, 404 p.

A saját népét kutató etnológus mintapéldánya volt Fél Edit, aki már a negyvenes évek elején olyan kutatási módszereket alkalmazott (pl. a résztvevő megfigyelést), amelyeket egyesek manapság fedeznek föl. A kötetbe az elszórta n megjelent, társadalomnéprajzi vonatkozású tanulmányait gyűjtötte egybe a pálya- és munkatárs, Hoffer Tamás. Bevezető tanulmányában Fél Edit munkásságának helyét jelöli ki a magyar falusi társadalom kutatásán belül. Az összeállító az egész anyagot öt nagyobb csoportba rendezte: *Család, nagycsalád, nemzetség; Az életút fordulópontjai; Helyi társadalmak, a kapcsolatok hálózata; A paraszti életforma változása; Összegző írárok: feladatok és elvégzett munkák*. Függelékben Fél Edit néprajzi tanulmányainak bibliográfiáját, valamint a kötetben közölt írárok könyvészeti adatait találja az olvasó. A kötet számunkra – általános tudományos értékein és tanulságain túlmenően – már csak azért is fontos, hiszen újraközi a csallóközi családi gyökerekkel rendelkező Fél Editől több, olyan térségünkben fogant alapművet mint például *A nagycsalád és jogszokásai a komárommegyei Martoson* (Budapest 1944) vagy az *Egy kisalföldi nagycsalád társadalomgazdasági vázlata. A marcelházai Rancsó-Czibor család élete* (Érsekújvár 1944).

L.

Az évente három számban megjelenő társadalomtudományi folyóirat voltaképpen minden tanulmánya igényt tarthat a néprajztudomány érdeklődésére is, most azonban a rendszeresen közölt, szoros értelemben vett néprajzi tárgyú tanulmányokat vesszük sorra. Az első számban L. Juhász Ilona interjúja olvasható a Ujváry Zoltánnal a Gömör-kutatásról, valamint a néprajztudomány lehetőségeiről és feladatairól a 21. század elején. A második szám a hatvan éves Kósa Lászlót egy egész néprajzi blokkal köszönti (Rastislava Stoličná: *Szlovákia mint etnokulturális tér*; Liszka József: *Differenciáltság és homogenizálódás a szlovákiai magyarok 20. századi népi kultúrájában*; Viga Gyula: *A gazdaság, társadalom és kultúra változásai a Bodroghöz 18-20. századi műveltségében*; L. Juhász Ilona: *A permányik. A bányaszellem és bányamanó egy gömöri bányásztelepülés, Rudna hiedelemvilágában*). A harmadik számban Kocsis Aranka tanulmánya olvasható a martosi egyke társadalomnéprajzi vonatkozásairól, valamint L. Juhász Ilona interjúja Kósa Lászlóval. Mindhárom füzetben találhatóak néprajzi kiadványokat bemutató könyvismertetések is.

L.

HÁLA JÓZSEF – SZARVAS ZSUZSA – SZILÁGYI MIKLÓS (szerk.): *Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére*. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete 2001, 653 p.

A 2000-ben hatvanadik életévét betöltött Paládi-Kovács Attila tiszteletére megjelentetett tanulmánykötetet Szilágyi Miklós köszöntő sorai nyitják, majd hat nagyobb, az ünnepelt fontosabb témaköreihez illeszkedő csoportban negyvennégy kolléga, pályatárs, barát és tanítvány tanulmánya következik. Először a gazdálkodás változásaival, s annak táji változataival foglalkozó dolgozatok sorjáznak, majd az ünnepelt egyik kedves témája a magyar nyelvterület kulturális tagoltsága, az ezzel (is) összefüggő migráció és táji kapcsolatok problematikájának egy-egy szeletkijét taglaló tanulmányok következnek. *A tárgyak világa* címen néhány, a parasztsélet kiemelt tárgyát bemutató és elemző dolgozat után lényegében társadalomnéprajzi ihletettségű írások folytatják a sort (*Hétköznapiak és ünnepek*), majd a szöveges folklór tárgyköréből következik néhány dolgozat, s végül tudomány-, illetve kutatástörténeti tanulmányok zárják a sort. A kötet Paládi-Kovács Attila tudományos munkásságát bemutató bibliográfiával zárul.

L.

HARTINGER, WALTER: *Hinterm Spinnrad oder auf dem Besen? Frauen im deutschen Märchen und Hexenglauben*. Opladen: Leske + Budrich, 2001, 60 p. /Otto-von-Freising-Vorlesungen der Katholischen Universität Eichstätt. Band 20./

A Passaui Egyetem néprajzprofesszora a 2000/2001. tanév téli szemeszterében az eichstätti Katolikus Egyetemen tartott két vendégelőadását adja közre, némileg átdolgozva, irodalmi hivatkozásokkal, jegyzetekkel ellátva. Az első, bár főszereplője nő, csak lazán kapcsolható az utóbbi évtizedekben tudományoszakunkban is népszerűvé vált nőkutatáshoz. A Grimm-fivérek *Gyermek- és családi mesék* gyűjteményéből a magyar kiadásban Koppciherci címen, a *Magyar Népmesekatalógusból* Pancimanci (AaTh 500) ismert mesét elemzi (az eredeti mese címe és címszereplője Rumpelstilzchen). A szerző bemutatja azokat a kísérleteket, amelyek e mese fogantatását, a benne megragadható kultúrtörténeti jelenségek alapján, pontos időhöz próbálták kötni, amelyek a lélektan segédelmével kísérelték meg keletkezését megmagyarázni, illetve amelyek pedagógiai hatását értelmezték.

A másik előadás *Egykori és mai boszorkányokról* szól. Mivel a statisztikákból tudható, hogy a Német Szövetségi Köztársaság bíróságain ma is évente átlag közel száz boszorkány-

per zajlik (!), s bár ezek általában rágalmozási perek, tehát a boszorkánysággal megrágalmazott a felperes, a probléma mégis élőnek látszik. A szerző előadásában e ma is időszerű jelenségkomplexum történeti gyökereit veszi számba.

L.

Hessische Blätter für Volks- und Kulturforschung 37/38

Az Andreas C. Bimmer és Siegfried Becker által szerkesztett, 2002-ben Marburgban megjelent tematikus kötet egész anyaga az európai néprajz szakfolyóiratai köré rendeződik. Siegfried Becker a hesseni honismereti és néprajzi irodalmat tekinti át a kezdetektől napjainkig. Ezt követően Richard Jerábek – a kapcsolódó bibliográfiák bemutatásával – a cseh- és morvaországi, szlovákiai, valamint oroszországi néprajzi folyóiratok szemlét adja. Tájékoztatójának címe kissé félrevezető, ugyanis nem a csehországi, szlovákiai és oroszországi néprajzi életéről ír, hanem „mindössze” a cseh, szlovák és orosz néprajzi produkcióról beszél. Nem szól tehát a Csehországban oly jelentős német, vagy a Szlovákiában azért nem annyira jelentéktelen magyar néprajzi kutatások eredményeiről sem. Reimund Kvideland a skandináv országok néprajzi folyóiratait és egyéb periodikáit mutatja be. A rövidebb hírek sorában olvasható többek Liszka József beszámolója a Fórum Társadalomtudományi Intézet komáromi Etnológiai Központja tevékenységéről. A lefordíthatatlan című kötetet (*Lesen und Gelesen werden* = Olvasni és olvasva lenni) stílszerűen egy rendkívül gazdag recenziócsokor zárja. A másfél század (!) meghaladó oldalon több mint hatvan önálló kötetet, periodikát mutat be egy népes szerzőgárda.

L.

HOPPÁL MIHÁLY (szerk.): *Elbeszélés és emlékezet. Tanulmányok Istvánovits Márton emlékezetére*. Budapest: Európai Folklor Intézet – Osiris 2001, 220 p. /Örökség 4./

Az összeállításban egykori barátok, kollégák tisztelegnek a tíz esztendeje halott Istvánovits Márton (1930–1991) emléke előtt. A neves folklorista, Kaukázus-kutató, „a kultúra bonyolult kérdéseinek vizsgálója” életútját Hoppál Mihály és Kriza Ildikó tekinti át. Előbbi inkább érzelmileg, utóbbi a tényekre támaszkodva, az életút egyes állomásaira, az érdeklődési kör góc-pontjaira összpontosítva oldja meg feladatát. Az ezt követő tanulmányok a magyar almaszimbolikával (Dankó Imre), illetve az archaikus népi imádságokkal (Erdélyi Zsuzsanna) kezdve, a magyar-grúz kulturális kapcsolatok (Erdélyi István, Falvay Károly, Ujváry Zoltán) különféle kérdésein át a folklor stilisztikája és poétikája (Voigt Vilmos), valamint a humor szemantikája és struktúrája (Kámán Erzsébet) problémakörével bezárólag a magyar és összehasonlító folklorisza számos kérdését körbejárják. A kötetet Istvánovits Márton műveinek – Angyal Katalin által összeállított – válogatott bibliográfiája zárja.

L.

JAHN, WOLFGANG – LANKES, CHRISTIAN – PETZ, WOLFGANG – BROCKHOFF, EVAMARIA (Hg.): *Bayern-Ungarn Tausend Jahre. Bajorország és Magyarország 1000 éve*. Katalog zur Bayerischen Landesausstellung 2001. Oberhausmuseum, Passau 8. Mai bis 28. Oktober 2001. Passau: Haus der Bayerischen Geschichte 2001, 407 p., ill. /Veröffentlichungen zur Bayerischen Geschichte und Kultur 43./

A passauai Oberhaus Múzeumban 2001 májusában nyitották meg a *Bajorország és Magyarország 1000 éve* c. nagyszabású kiállítást, amelyet ugyanazon év október 28-ig tekinthettek meg az érdeklődők. A kiállításához egy vaskos, tartalmi és esztétikai szempontból is színvonalas, kétnyelvű (német-magyar) katalógust is kiadtak.

A kiállítás anyagát – időrendi sorrendben követve a történelmi eseményeket – 8 fő téma köré csoportosították. Az egyes kiállítási blokkok anyagának bemutatása előtt a katalógusban mindig szerepel egy-egy tanulmány, jellemezve az adott korszakot. A szerzők között német és magyar szakembereket egyaránt találunk. Wolfgang Jahn, a katalógus egyik összeállítója a kiállítással azonos című írásában röviden jellemzi a bajor-magyar kapcsolatok ezeréves történelmét, majd Walter Hartleitner írásában a *bambergi lovas* néven közismerté vált szobor történetét, eredetét fejtegeti. A bambergi dómban található szoborról a kutatók egyik része azt állítja, hogy első királyunkat, Szent Istvánt ábrázolja, mások viszont cáfolják, szerintük Nagy Konstantint alakját örököltette meg a szobor alkotója. De más nézetek is vannak.

A kiállítás első, *Kereszt és korona* címet viselő blokkját bemutató katalógus elé Varga Gábor írt bevezetőt, amelyben elsősorban a honfoglalás és a magyar államiság kezdeteire helyezi a hangsúlyt. Ugyancsak ő a szerzője a második, *Szomszédok, ellenségek, barátok* c. résznek, amelyben őseink kalandozásainak korszakát, majd a letelepült és keresztény hitre tért magyarok és a bajorok közös történelmének kezdeteit tárgyalja. A harmadik, *Városok, piacok, utak* c. blokkhoz tartozó írásban Wolfgang Petz bajor-magyar kapcsolatok gazdasági vonatkozásaira helyezi a hangsúlyt, külön kiemelve a Duna pótolhatatlan szerepét ebben a vonatkozásban. Wolfgang Petz és Jahn Wolfgang a szerzője a Magyarország virágkorát, Corvin Mátyás uralkodását bemutató negyedik résznek. Christian Lankes a török hódoltság idejét tárgyalja, Wolfgang Petz *A Duna mentén...* c. részben a Dunának a magyar-bajor kapcsolatokban betöltött szerepéről ír. K Lengyel Zsolt *Az idő sodrásában – a forradalomtól az aranykorig* címen az 1848-49-es magyar forradalom és szabadságharc eseményeit, hatásait, majd az ezt követő békebeli időket tárja az olvasó elé. Többek közt kitérve a művészetek szerepére is, hiszen a müncheni Képzőművészeti Akadémián számos magyar művész megfordult ebben az időben. Ugyancsak ő foglalta össze a 20. század magyar történelmének legfontosabb eseményeit egészen napjainkig (*Századok a XX. században*). Köztudott, hogy az 1989-es Páneurópai Piknik történései, az osztrák-magyar határ megnyitása milyen élenkítő hatással volt a bajor-magyar kapcsolatok újjáéledésére a második világháborút követő vasfüggönyös korszak után. Meg kell jegyeznünk, hogy valamennyi kiállított tárgyról, dokumentumról alapos leírást találunk a kötetben, s az ezeket ábrázoló fényképanyag kitűnő minőségű. A katalógust gazdag irodalomjegyzék zárja.

J.I.

JUNG KÁROLY: *A Pannóniai Énektől a Mária-lányokig. Magyar és egybevető magyar folklorisztikai tanulmányok*. Újvidék: Forum Könyvkiadó 2001, 281 p.

A magyar és összehasonlító folklorisztika markáns egyénisége, Jung Károly újabb, immár ötödik tanulmánykötetével jelentkezett. Az előzőek erényeit ez is magán viselve, a szerző bámulatraméltó erudícióval a magyar folklór- és régi irodalmi, továbbá a (nem csak!) délszláv összehasonlító anyag birtokában, valamint a tőle megszokott, kijózanító szkepszisével közelít tárgyaihoz. Összesen tíz, az utóbbi öt esztendőben született tanulmányt tartalmaz a kötet, amely küllemét tekintve is szépen illeszkedik az előzőekhez, s ezzel amolyan „életműsorozat” benyomását is kelti. Magyar történeti mondák délszláv kapcsolataival éppúgy foglalkozik, mint az 1848-as szabadságharc szerepével a néphagyományban, illetve egy 18. századi méhészeti szakkönyv folklorisztikai tanulságaival. Magukon a tanulmányok konkrét tárgyán túlmenően általában találni bennük olyan szempontokat, amelyek a kutatás, az elemzés, az értelmezés, sőt az egész folklórszemlélet szempontjából is igen tanulságosak lehetnek. A kötet végén a dolgozatok eredeti megjelenésének bibliográfiai adatai, a szerző utólagos megjegyzései, kiegészítései, illetve eligazító utószava olvasható.

L.

Ujváry Zoltán, debreceni néprajzprofesszor 2002. január 26-án töltötte be hetvenedik születésnapját Ebből az alkalomból a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke és a Debreceni Akadémiai Bizottság Néprajzi Szekciója ünnepi, tudományos ülést rendezett. A kötet az ezen az ülésen, Selmeczi Kovács Attila, Keményfi Róbert, Balassa Iván és Szilágyi Miklós által prezentált előadások szövegeit hozza. Függelékben barátok, kollégák, tisztelők, pályatársak köszöntőit, levélbeli gratulációit olvashatjuk (többek között Bartha Elek, Kósa László, B. Kovács István, Paládi-Kovács Attila), valamint az ünnepelt életútját bemutató, különböző alkalmakból és szempontok szerint Vele készült interjúk csokrát (köztük L. Juhász Ilona riportját, amely eredetileg a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2002/1-es számában jelent meg). A kötetet az ünnepelt munkásságát elismerő oklevelek, díjak reprodukciói, a róla készült rajzok, grafikák, neki ajánlott versek, ünnepség pillanatfelvételei egészítik ki, valamint Ujváry Zoltán 1992 utáni publikációnak lenyűgözően gazdag jegyzéke zárja.

L.

ЇІДѢР, АІДѢ: *Ї́р ѣ́р, еі ѣ́ііѢ ДѢ́ііііі. О́і аі ѣ́іі: Діііііііі 2001, 157 p.*

Köztudott, hogy Hunyadi Mátyás nemcsak a magyar történeti mondakincs egyik legnépszerűbb alakja, hanem jelen van a környező népek folklórjában is. Rendkívül közkedvelt a szlovákoknál, s a róla szóló folklóralkotások (elsősorban mondák) elemzését, széleskörű, elsősorban a szláv anyagra való kitekintéssel Ján Komorovský külön kötetben foglalta össze (*Kráľ Matej Korvín v ľudovej prozaickej slovesnosti*. Bratislava 1957). A szerbek (és általában a délszlávok) körében inkább a népénekekben van jelen. Az eddig elmondottak lényegében ismertek voltak a tágabb szakma (tehát a folklorisztika és irodalomtörténet művelői) körében. Kevésbé ismert azonban (bár az lehetne), hogy Mátyás a ruszinoknak is egyik legnépszerűbb mondaalakja. Általában véve is elmondható, hogy rendkívül bonyolult a szájhagyományozás és az írott (nyomtatott) tradíciók kapcsolatrendszere. A ki, kire hatott kérdése. E problémakör jó példája a Mátyás-hagyomány. A magyar anyagból is jól tudjuk, hogy a közszájon forgó történetek igen korán bekerültek a tankönyvekbe, s ezek visszahatottak a szájhagyományra is. Ma már aztán rendkívül nehéz (ha nem lehetetlen) megállapítani, hogy a tyúk volt-e előbb vagy a tojás? Hasonló helyzet olvasható ki a most szóbanforgó ruszin-kötetből is: egyes, Mátyás királyról szóló történetek viszonylag korán bekerültek a szovjet iskolai tankönyvekbe, s ezek hatása nyilván mérhető lenne a szájhagyományban is. Mindamelllett Igor Kercsa összeállításába magyarból, szlovákból, csehből fordított Mátyás-történeteket is besorolt, továbbá a Hunyadi Mátyásról szóló történeti irodalomból is beemelt részleteket. Ezek még vajon visszahatnak a szájhagyományra? A kötethez angol, orosz, cseh (!) és magyar rövid összefoglalás, valamint egy ruszin-orosz kisszótár járul.

L.

KLATZMANN, JOSEPH: *Židovský humor*. Bratislava: Vydavateľstvo PT 2000, 119 p.

Klatzmann könyve az első szlovák nyelvű önálló kötet a zsidó humorról, még ha franciából is van fordítva. A szerző, a zsidó humor szorgos gyűjtője először magát a könyv tárgyát, a zsidó humort kísérli meg definiálni. Nem túl sok sikerrel. Annyit mindenesetre már ebből a bevezetésből megtudunk, hogy zsidó humor alatt olyan vicceket, anekdotákat érthetünk, amelyeket zsidók mesélnek zsidókról. Ugyanakkor ezek a viccek előfordulnak nem zsidó környezetben is. Meggyőzőbb a zsidó humor karakterológájára, hogy erős önironia jellemzi. Bár... Maga a

kötet, alapvetően országonként (bár nemcsak úgy) és korszakonként (bár nemcsak úgy) mutat be szemelvényeket a zsidó humorból. S ha az ember végigolvassa, akkor érteni véli, hogy mi a zsidó humor. Mi is? Erre különben egyértelműen a műhöz utósót író Peter Salner, a szlovák zsidó folklór jeles ismerője sem tud egyértelmű választ adni. Talán nem is kell.

L.

Korunk 2002/3

A *Tudomány – hatalom?* című összeállításban jórészt természettudományi kérdések kerülnek tárgyalásra. Mert hát Erdélyben olyanok is vannak, akik ezekről is tudnak magyarul és jól írni. S nyilván van, aki olvassa is az efféle írásokat... Bennünket most azonban Szikszai Mária: *Álmos idők – álmodozó paradigmák avagy gondolatok az etnográfiai megszokottság álmossító érzéseiről* című elmélkedése érdekelhet.

„Lefordítható-e egyik kultúra nyelvezete egy másikéra“ – teszi fel a Geertzen nevelkedett szerző a – félig-meddig – költői kérdést. Fordítási kísérletek születhetnek, amelyek törekedhetnek a téma minél tökéletesebb visszaadására, ám ez maradéktalanul nyilván nem sikerülhet. Viszont, ha sok ilyen fordításkísérlet születik, akkor ezek, a maguk összességében talán mégiscsak visszaadnak valamit az egész lényegéből. Hasonlóan van ez, mint a népköltészet esetében is. Tudjuk, nincs egyetlen hiteles Kőműves Kelemen balladaváltozat, hanem van sok ismert és gyakorlatilag végtelen számú ismeretlen variáns. Nos, ezek együtt adják a hiteles Kőműves Kelemen balladát.

Szikszai feszegeti „a népi kultúra és a magas kultúra határait“ is – nagyon helyesen. Bár jómagam a „magas kultúrát“ legfeljebb macskakörmök közé rakva használnám, de azért lehet érteni, hogy mire gondol. Úgy vélem, a problémát egy szemléletváltás oldja meg, ami nem új, már régen fejtegetik, csak nemigen alkalmazzuk. Arról van szó, hogy a „népi kultúrát“ nem társadalmi réteghez kell kötni. Ez egy olyan jelenségkomplexum, amely bár mely társadalmi réteg sajátja lehet, több-kevesebb mértékben persze. Mint ahogy – Szikszai Mária kedvenc témájánál maradva – a orbánc sem tartotta tiszteletben a „népi és a magas kultúra“ határait, úgy bizonyos hiedelmek, szokások, továbbá az anyagi és szellemi kultúra számtalan jelensége sem. Richard Weiss szavaival, az „alsóbb-rétegűség“ vizsgálata a néprajz feladata, lett légyen annak hordozója a „nép egyszerű fia“, egy kassai, németből lett magyar polgár vagy éppen egy munkásból lett kommunista pártfunkcionárius.

A szerző „a tudományág kutatási területeinek, módszereinek és eddigi elméleti kereteinek a felülvizsgálását és újradefiniálását“ szorgalmazza. Igaz és lehetne ez akár „intézményes válasz“ is, bár nem szükségszerű. Előbb-utóbb persze „intézményessé“ válik, s abban a pillanatban felvetődnek majd az intézményrendszeren kívülről (alulról?) újabb szempontok, amelyek az eddigiek újraértelmezését, újradefiniálását, a „tudományág új intézményes választát“ követelik. És így van ez rendjén.

L.

KÓSA LÁSZLÓ: *„Hét szilvafa árnyékában“*. *A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon*. Budapest: Osiris 2001, 283 p.

A szerző könyvében a magyarországi kisnemesek kultúrájára, társadalmára és mentalitására vonatkozó több évtizedes kutatási eredményeit adja közre. Figyelmét alapvetően a rendi korszak utolsó szakaszának, tehát a 19. század első felének vizsgálatára összpontosította. Elsősorban a levéltári és írásos dokumentumokra támaszkodott, de az ezekből a forrásokból nyerhető adatokat jelentős mértékben kiegészítette a szájhagyomány 1976–1983 között, nagyjá-

ból harminc településen lejegyzett emlékeivel. Ezeket a terepkutatásait a mai magyarországi (főleg Győr, Sopron és Veszprém megyei) települések mellett jórészt a mai Szlovákia területén, az egykori Pozsony, Komárom, Bars, Nógrád, valamint Gömör és Kishont megyék falvaiban végezte (könyvében gyakran hivatkozik szlovák példákra, párhuzamokra is). Mindezt a szépirodalmi vonatkozások nagyfokú bevonásával egy valóban élvezetes olvasmánnyá is gyúrta. Bevezetésként a magyar-magyarországi nemesség belső rétegzettségét, annak történeti meghatározottságait vázolja, majd a kisnemesek különböző csoportjainak mentalitását, belső szervezettségét (önkormányzatiságát), továbbá az életmódot (településszerkezetet, építkezést, lakáskultúrát, gazdálkodást, öltözetet stb.) mutatja be. Külön fejezetben szól a személyes érintkezés különböző, gyakran a 20. századra megkövesedett formáiról, a megszólításról, címzésről, a köszönés gyakorolt és elvárt formáiról, továbbá a családi élet társadalomnéprajzi vonatkozásairól (családszerkezet, rokonság). A kisnemesek politikai kultúrájának, iskoláztatásának és művelődésének kérdései ugyanúgy terítékre kerülnek, mint a vallási élet és az egyházi viszonyok kérdései. Kósa könyve jól példázza, hogy bár egy-egy társadalmi rétegről kialakítható ugyan egy – nagy vonalakban tán még el is fogadható – sommás kép, maga a valóság, a maga részleteiben és egyéni életutaiban azonban sokkal összetettebb. A könyvet gazdag irodalomjegyzék zárja.

L.

KÓSA LÁSZLÓ: *A magyar néprajz tudománytörténete*. Második, javított, bővített kiadás. Budapest: Osiris 2001, 297 p.

Kósa László mindjárt könyve elején két fontos alapfogalmat tisztáz: a *kutatástörténet* és *tudománytörténet* fogalmát. A kutatástörténet egy-egy tudományszak kutatási eredményeit, mintegy leltárszerűen veszi számba, míg a tudománytörténet az adott diszciplína kialakulása és fejlődése elvi-módszertani, szellemtörténeti hátterét, mozgatórugóit hivatott feltárni. Jelen kötet ezért, ahogy azt már címe is meghatározza, egyrészt a magyar néprajztudományt kialakító, majd később irányító eszméket, szellemi áramlatokat, tudományos elméleteket tekinti át, másrészt feltárja azokat az eredményeket, amelyeket a magyar néprajz viszonylag rövid, nagyjából másfél évszázados léte során produkált. Annak a problémakörnek a tárgyalására is kitér, hogy ezek az eredmények miként integrálódtak az egyetemes magyar kultúrába, szellemi életbe, mennyiben határozták azt meg, illetve mennyiben kell, hogy meghatározzák azt.

Egy-egy tudományos diszciplína történeti áttekintése során a tárgyalt időszakot kisebb egységekbe szokás osztani. Ezek az időbeli egységek általában nem felelnek meg a politikatörténet sarokkövei által kijelölt időszakoknak. Bár vannak kivételek. Olyan specifikus esetben, mint például a szlovákiai magyar néprajzi tudományosság története, akarva-akaratlan a politikatörténet kínálta évszámokhoz kell a tudományosság fejlődéstörténetét is kötni. Kezdetre 1918/20-ban adva van. Ekkor fokozatosan létrejött egy kutatói gárda, amely mind tudományszervezetileg, mind a kutatási területet illetően egészen más körülmények közé került az 1938-as visszacsatolást követően. 1945 után viszont gyakorlatilag az egész korábbi kutatói gárda vagy Magyarországra került vagy elhallgatott. Az ötvenes évek elején fokozatosan nevelődött ki egy új nemzedék, amelyet a hetvenes évek végén-nyolcvanas évek elején egy újabb generáció próbált váltani. Utóbbinak azonban az igazi („tudománypolitikai” és szemléleti) váltás csak az 1989-es rendszerváltást követően sikerülhetett. A szlovákiai magyar mikrotársadalomban a néprajzi tudományosság alakulása tehát, sajnos, igenis erősen kötődik a politikai történesekhez. Az egyetemes magyar néprajz esetében szerencsére nem ez a helyzet. Éppen ezért Kósa, az előzmények számbavétele után négy nagyobb fejlődési korszakra tagolhatja a tudomány fejlődését, mégpedig a romantika korára (1817-1872), a pozitívizmus

korára (1872-1933), a néprajz mint nemzeti tudomány időszakára (1933-1949), valamint a közelmúltra és jelenre. Az efféle korszakolás során óhatatlanul némi elnagyolására van szükség, hiszen kivételek, „kilógó” előfutárok vagy amolyan kövületekként megmaradt utolsó mohikánok mindig voltak és lesznek is. Nyilván a domináns szemléletmódot, a hangadó irányzatokat kell ilyen esetben kiemelni és ezt tette Kósa is. Könyve első kiadása 1989-ben látott napvilágot. Ahhoz képest ez a kiadás figyelembe vette a közben eltelt másfél évtized kutatási eredményeit. Mindamellett a harmadik évezred kapujában megfogalmaz néhány olyan gondolatot is, amelyek tudományszakunk jövőjét, perspektíváit is fölvezetnek. A kiadványt eligazító jegyzetapparátus, arányos irodalomjegyzék, valamint névmutató zárja.

L.

KOTICS JÓZSEF: *Mások tekintetében*. Miskolc: Miskolci Egyetem 2001, 195 p. /A Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék Könyvei 4./

A Heller Ágnes-től kölcsönzött szóösszetétel voltaképpen bármelyik valamire való, néprajzi tárgyú könyv borítójára felírható volna, hiszen – optimális esetben – arról szól a néprajzi kutatás, hogy „mások tekintete kíséri az egyén minden ténykedését”. Kotics József tanulmánygyűjteményének egyes darabjai (még ha megszületésük pillanatában nem is olyan biztos, hogy minden egyes esetben ilyen célzattal készültek) azonban kiélezetten figyelnek a „személyes és társas lét dimenziójában” állandóan jelen levő feszültségre. A társadalmi kontroll, erkölcsi értékrend, a nő szerepének a változása a polgárosodó parasztközösségben a témája az első blokk tanulmányainak. A második az etnikumok együttélési modelljeit vizsgálja a háromszéki Zabola cigányainak, valamint a bukovinai székelyek és németek mindennapi konfliktusainak a példáján. Végezetül a parasztgazdaság és a modernizáció témakörére fűzött tanulmányok a gazdálkodói mentalitás és paraszti polgárosodás, az okszerű méhészet, valamint a gazdálkodás és életvitel példáin keresztül szolgáltatnak adalékokat a kötet címében jelzett problematika értelmezéséhez.

L.

KÖLNEI LÍVIA – BALÁZS ERZSÉBET: *In omnia hora – minden órában. A tizennégy segítőszent kultusza Magyarországon*. H.n.: Kairosz Kiadó é.n. [2002], 158 p., ill.

A szerzőpáros a (történetileg és területileg meghatározottan, különféle felállásban ismert) Tizennégy Segítőszent magyarországi kultuszának gyökereit, emlékeit tárja fel. A főleg német és (a jóval szerényebb) magyar kutatásra támaszkodó áttekintés a kialakulás feltételezhető helyét és terjedés okait, irányait is számba veszi. Több neves kutatóval (Josef Dünninger, Georg Schreiber stb.) egyetértve feltételezik a kultusz kialakulásának délnémet gyökereit, miközben arról is szólnak, hogy bizonyos szakemberek véleménye szerint a kultusz a mediterrán térségből vagy éppenséggel Bizáncból származtatható. Mindenesetre úgy tűnik, hogy Magyarországra már valóban nyugat felől, mégpedig német telepések révén került el, s ily módon többek között a mai Szlovákia területén találjuk leggazdagabb emléktárhelyeket. E korai, 15-16. századi emlékek számbavétele során a teljességre törekedtek, miközben megemlítik, hogy a későbbi, főleg barokk kori kultuszanyag teljes feltárása még a jövő kutatási feladatai közé tartozik.

L.

Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 10 (2002)

A kötet a kolozsvári székhelyű Kriza János Néprajzi Társaság 2000. évi, homoródszentmártoni vándorgyűlésének az előadásait hozza. A tanácskozás központi témája a népi orvoslás

volt, s ezt a problémakört járták körül – különféle felkészültségből és alapállásokból – az előadók. A kötetet, s magát a konferenciát is, Keszeg Vilmos problémafelvető előadása nyitja. Magát az anyagot az összeállítás szerkesztője, Szikszai Mária három nagyobb csoportba sorolta. Az első egységet (Források) lényegében történeti, levéltári forrásokra támaszkodó tanulmányok alkotják (Komáromi Tünde, Olosz Katalin, Németh Ágnes, Mód László). A második egységbe (Interpretációk) sorolt közlemények központi problémája a népi gyógyítás, az egyes eljárások értelmezése, interpretációja (Balázs Lajos, Szikszai Mária, Soós Tímea). A harmadik egység (Alkalmazások) dolgozatai a népi orvoslás kutatása során feltárható tudásanyag és a gyógyítás gyakorlatának összefüggéseit vizsgálja (Grynaeus Tamás, Szabó László Gy., Virt István, Bernád Ilona, Blos-Jáni Melinda). Ez utóbbi blokkból – területi érintettség okán – külön is ki kell emelni Virt István dolgozatát, aki a Nyitra környéki magyarok körében végzett népi gyógyászati kutatásainak eredményeit összegzi. Tudom, hogy szorosan véve nem felel meg egy annotáció műfaji feltételeinek, mégsem tudok megállni egy megjegyzést: a Virt István tanulmányát kísérő irodalomjegyzékben nagyon helyesen ott szerepel Csáky Károly és Danter Izabella is több tanulmánnyal, bár ők a szerző kutatási területén konkrétan nem végeztek kutatómunkát. Eredményeik viszont a közvetlen környezettel teszik egybevethetővé Virt anyagát. Danter Izabella összesen hat, kisebb-nagyobb dolgozatával van jelen, viszont szintézise a Kisalföld népi orvoslásáról (aminek tulajdonképpen előzményei az ott felsorakoztatott írások) nem szerepel benne. Hadd említsem hát legalább itt meg: *Népi gyógyítás a Kisalföld északi részén*. Komárom – Dunaszerdahely: Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság – Lilium Aurum 1994, 216 p. /Népismereti Könyvtár 5/. És még valami. Danter Izabella irodalomjegyzékének első tétele szó és betű szerint így fest Virt István szövegében: *1980a Mágikus elemek a szlovákiai magyarok gyógyító eljárásaiban. Národopisné Informácie 3. Pozsony, 121-133*. Nos, a Szlovák Néprajzi Társaság közleménye, a *Národopisné informácie* sosem közölt magyar nyelvű tanulmányokat és nem tett kivételt Danter Izabella (aki akkor ráadásul még Tóth, horribile dictu: Tóthová Izabel(l)a néven publikált) esetében sem. Mivel az efféle irodalmi hivatkozás több mint félrevezető, engedtessek meg a helyes bibliográfiai adat ideírása: Tóthová Izabela: *Magické prvky v liečebných úkonoch maďarského etnika na Slovensku. Národopisné informácie 3*. Bratislava 1980, 121-133. p. Persze, legyünk magyarok, de azért ne ennyire...

L.

ONDREJ KRUPA ANDRÁS: *Humor ľudu – A nép humora*. Békéšska Čaba –Békéscsaba: Szlovák Kutatóintézet 2000, 191 p.

A népéletet, mint egyébként is az életet, valóban át-, meg átszővi a humor, ahogy azt Krupa András könyve bevezetőjében hangsúlyozza. Még akkor is, ha az általunk „nadrágos emberek“ által „humorosnak“ vélt minden megnyilvánulását maga a „nép“ talán nem is annak szánta. A szerző könyvébe viszont jószerével olyan, 1969 óta folyamatosan gyűjtött szövegeket vett fel, amelyek azonban vélhetően céljukat tekintve is tréfásnak készültek. Mivel kétnyelvű közegben gyűjtötte őket, már önmagában ez a közeg, a magyarországi szlovákok közössége is termékeny táptalaja a humornak (hogy mást ne mondjak, a nyelvi félreértésekből fakadó – és a hallgatóság által meg is értett! – kacagtató történetek). Krupa egy elemző bevezetés után – amelyet Zita Škovierová tolmácsolásában először szlovákul, majd magyarul is olvashatunk – anyagát tizenkét egységbe tagolta: 1. Tréfás igaz történetek; 2. Tréfás ál-hiedelemmondák; 3. Zsánerfigurák; 4. Politikai tréfák; 5. Pajzán, erotikus tréfák, történetek; 6. Beugrató tréfák, történetek; 7. A szokások humora; 8. Pikáns, szabadszájú versezetek, dalok; 9. Tréfás mondókák, szólások, közmondások; 10. Tréfás találós kérdések; 11. Makaróni ver-

sikék, kétnyelvű félreértések és 12. Névcsúfolók, falucsúfolók, vallás- és nemzetiségsúfolók. Maguk a történetek kevés kivételtől eltekintve szlovákok, gyakran magyar betétekkel. Így aztán Istenigazából csak az értheti meg őket, aki mindkét nyelvet beszéli.

L.

Kulturparks. Tagungen 2001. Redaktion: Eugen Scherer, Gottfried Stangler, Ilona Slawinski. St. Pölten 2001, 132 p. /Publikationsreihe der Arbeitsgemeinschaft Donauländer Nr. 4./

A Duna Menti Tartományok 1990-ben megalapított Munkaközössége viszonylagos rendszerességgel rendezi meg tanácskozásait. Jelen füzet két ilyen, 2001-ben megvalósult konferencia anyagát tartalmazza. Az egyik tanácskozást Bécsben rendezték, s ennek témája a Duna menti nemzeti parkok problematikája volt. Bennünket most azonban jobban érdekelhet a Pozsonyban, *Élő hidak – kettősvárosok a Duna mentén* címen rendezett szimpózium. Itt többek között Štefan Holčík Pozsony Duna menti kulturális kapcsolatairól beszélt, Ludovít Gráfel a két Komárom erőrendszere kulturális kihasználhatóságának lehetőségeiről szólt, míg Lukács László a Komárom-Esztergom megyei kettős városokról, első sorban a két Komáromról, illetve Esztergomról és Párkányról fogalmazott meg néhány, a néprajztudomány kutatási és értelmezési módszereivel nyert tanulságot.

L.

KÜCSÁN JÓZSEF – PERGER GYULA (szerk.): *Győr-Moson-Sopron megye népművészete.* Győr: Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága 2002, 559 p., ill. /Népművészeti örökségünk/

1980 tavaszán ült össze néhai Tálasi István vezetésével az a bizottság, amely célul tűzte ki, hogy „a hazai és a határainkon túli magyar népművészet s a magyarországi nemzetiségi csoportok népművészetének örökségét, táji-területi keretekben írt monográfiákkal” mutassa be. Ahogy azt Hofer Tamás a *Népművészeti örökségünk* című sorozat szerkesztője, az első megjelent kötet, *Szolnok megye népművészete* (1987) előszavában megjegyezte, „a megyék szerinti elhatárolás technikái”, s nem „elvi vagy tartalmi kérdés számunkra”. Ebben a szellemben (területileg tehát nem a kulturális jelenségek elterjedése által indokolt, hanem sokkal inkább a gyakorlati megvalósítást garantáló megyei múzeumi szervek „vadászterülete” nyomán körülhatárolt), ha nem is atomkori gyorsasággal, de szép módszerességgel jelentek/jelennek meg az egyes magyarországi megyék népművészetét bemutató kötetek (Hajdú-Bihar megye: 1989; Csongrád megye 1990; Vas megye: 1996; Borsod-Abaúj-Zemplén megye: 1997; Nógrád megye: 2000; Somogy megye: 2001). A legutóbb pedig a Csallóköz déli szomszédságában elnyúló, három történeti megye maradványait magába ötvöző Győr-Moson-Sopron megye népművészeti anyaga. Talán mert a sorozatot kezdetben megjelentető Európa Kiadó újában már csak „hozzájárulóként” van jelen, s Hofer Tamás, mint sorozatszerkesztő sem szerepel az utóbbi publikációkban, az egyes kötetek szerkezetileg csak nagy vonalakban hasonlítanak egymásra. Annyira, amennyire a népművészet belső tagolása a magyar kutatási hagyományban indokolja. A most szóban forgó kötetet Timaffy László áttekintése nyitja (*Táj és ember*), majd Dominkovits Péter Győr, Moson és Sopron megyék 1526-1950 közötti történetéhez közöl adalékokat. Ezt követően a tárgyalható népművészetnek a térségben fellelhető és fellelt anyag kerül bemutatásra. A céhemlékek (Domonkos Ottó) és építkezés (Filep Antal) tárgyi emlékeit a kályhák (Sabján Tibor) és a lakáskultúra (F. Tóth Zsuzsanna) bemutatása követi. A sort a gazdálkodás és a ház körüli munkák díszített eszközeinek (Balázs György) a

pásztorfaragások és a szövés, festés (Domonkos Ottó), továbbá a hímzés (Szalontay Judit), valamint viselet (Balogh Jánosné Horváth Terézia) legjobb darabjainak a szemléje követi. A kiadványt a fazekasság (Csupor István) és végül a vallásos élet, a népszokások tárgyainak a jellemzése (Perger Gyula) és válogatott irodalomjegyzék (Csécs Teréz) zárja. Ahogy a publikáció tárgyához illik is, rengeteg rajz, térkép, színes és fekete-fehér fénykép teszi beszédesebbé a kötetet.

L.

Különböző kultúrák Európában. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola, é.n., 70 p.

Bár magából a füzetből egyértelműen nem derül ki, mégis úgy tűnik számomra, mintha a benne sorjázó öt szöveg egy előadás-sorozat egy-egy állomását jelentené. A határok egyre átjárhatóbbak voltak, a globalizáció egyre érezhetőbb pozitív és negatív hatásai arra ösztönzik a kultúrával foglalkozó szakembereket is, hogy újragondolják az európai kultúrák egymás-mellettélésének múltbeli tanulságait és jövőbeli perspektíváit egyaránt. A füzet bevezető dolgozata, Cseke Henrietta tollából a magyar történelem rövid vázlatát adja, benne külön hangsúlyt fektetve a soknemzetiségű Magyarország problematikájára. Torgyik Judit a magyarországi cigányság oktatási helyzetét elemzi, majd Solyomvári György a magyarországi örmények múltját és jelenét mutatja be, miközben a jövőbeli távlatait is felvázolja. Végezetül Demeter Zsófia a szerbek, Lukács László pedig a németek székesfehérvári történetéről nyújt képet.

L.

LEŠČÁK, MILAN: *O asimilácii folklórnej a literárnej komunikácie. Folkloristické pohľady.* Bratislava: Ústav etnológie SAV – Prebudená pieseň 2001, 175 p.

Korábban (az elmúlt három évtizedben) megjelent (e kötet számára részben átdolgozott, részben irodalommal aktualizált) tanulmányok logikus rendbe felfűzött láncát kapja a kötetben az olvasó. S mivel a cím egy bizonyos problémakör monografikus jellegű felvetését ígéri, Milan Leščák az egyes, korábban már meglévő tanulmányok közt mutatkozó öröket további fejezetekkel egészítette ki (minden egyes esetben hivatkozva az első megjelenés helyére és időpontjára is). A szerző a folklórt szűkebb, tehát szöveges folklór formájában, vagy – Voigt Vilmos szavaival – „folklór jellegű irodalom” értelemben szemléli. Ennek kapcsolódási pontjait, felületeit vizsgálja az irodalommal, kutatja, magyarázza e két jelenségkomplexum megjelenési formáit (eltéréseket, azonosságokat), az átmeneti formákat, az irodalmi folklorizmus kérdéseit stb. Munkája három nagyobb egységre tagolódik: I. Utak a folklór kommunikáció modelljéhez; II. A folklór és irodalmi kommunikáció asszimilációjához; III. A folklórtól a mai irodalmi folklorizmusig. Példáit a szlovák szöveges folklórból hozza ugyan, de megállapításai egyetemesebb érvényűek. A kötetet a hivatkozott irodalom (többé-kevésbé pontos) jegyzéke, valamint szlovák és angol nyelvű tartalomjegyzék zárja. Kár, hogy hiányzik egy idegen nyelvű összefoglalás. A munka, tudományos súlyánál fogva mindenképpen rászolgált volna erre...

Milan Leščák a könyvet Pjotr Grigorjevics Bogatirov, valamint a Bogatirov-tanítvány, Andrej Melicherčík emlékének ajánlja. A Melicherčík-tanítvány Leščák ezzel nemcsak egy szimpla, bár szép gesztust tett, hiszen könyve annak a szlovák hagyománynak a méltó folytatása, amelynek alapjait Melicherčík *A néprajz elmélete* (Teória národopisu. Liptovský Sv. Mikuláš 1945) című munkájával fektetett le.

L.

LÖFFLER, KLARA (Hg.): *Dazwischen. Zur Spezifik der Empirien in der Volkskunde*. Hochschultagung der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde in Wien 1998. Wien: Institut für Europäische Ethnologie 2001, 150 p. /Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Ethnologie der Universität Wien 20./

A Klara Löffler által szervezett konferencia előadásai az empíriák, mint a néprajztudomány sajátos vizsgálati módszereinek a kérdéskörét járták körül. Maga a főcím többértelmű, s ebbe szinte kivétel nélkül mindegyik előadó bele is kapaszkodott. A „közben“, „közbülső állapot“ egyrészt azt a helyzetet jelöli/jelölheti, ahol ma a néprajztudomány – az ún. puha és kemény tudományok között – helyet foglal. Másrészt azt az ívet is reprezentálhatja, ami a tények és a teóriák között feszül, továbbá arra a közvetítő szerepre is utalhat, amelyet a néprajzkutató játszik az „adatközlők“ és a megkonstruált néprajzi kép között. Ezzel kapcsolatban többen is felvetették a közel-távol kérdését. Azt tudniillik, hogy mi az az optimális distancia, amivel a kutatónak tárgyához közelíteni kell. Ilyen persze nincs, hiszen ez minden egyes esetben magától a kutatás tárgyától függ. A nálunk megszokott gyakorlattal ellentétben (tudniillik tájainkon a konferencia tárgyától függetlenül, rendszeren ki-kí unos-untalan kedvenc témáját adja elő), itt a Klara Löffler által felvetett téma elemzésére – a konferencia helyszínét meghazudtolva – nem az „österreichische Schlamperei“, hanem a tárgyszerű „német alaposság“ volt jellemző.

L.

LUKÁCS ISTVÁN: *A megváltó Mátyás király színeváltozásai a szlovén néphagyományban és szépirodalomban*. A világ archetipikus víziója. Budapest: Lucidus Kiadó 2001, 156 p. /Kisebbségkutatás Könyvek/

Hunyadi Mátyás a magyar mellett a szlovén népköltészetnek (népmeséknek és -daloknak) is egy igen fontos alakja. A kérdéssel már Bellosics Bálint, majd később Pável Ágoston is foglalkozott a magyar szakirodalomban, illetve a problematikát szlovén kutatók is vizsgálták. Lukács István munkája egyrészt összefoglalja mindazon ismereteket, amelyeket a 20. századi magyar és szlovén folklorisztika eddigi eredményei alapján a témáról tudhatunk, majd a Mátyás-történetek recepcióját mutatja be a szlovén szépirodalomban. Közben a történeteket szélesebb és mélyebb történeti összefüggésekben is vizsgálja. Mindezzel egyszersmind ráirányítja a *magyar olvasó* figyelmét is arra, hogy Mátyás király nemcsak a magyarok, hanem a környező népek (jelen esetben a szlovének) folklórában is jelentős helyet foglal el s az egész műfajnak mélyebb és szerteágazóbb gyökerei is vannak. Ez utóbbi esetben a *magyar olvasón* van a hangsúly, hiszen például a szlovákok már ezt megelőzően is tudhatták ezt. Köszönhető ez Ján Komorovský munkájának, amely a szlovák folklór Mátyás-hagyományát külön kötetben elemzi (*Kráľ Matej Korvín v ľudovej prozaickej slovesnosti*. Bratislava 1957), valamint a szintén Komorovský által összeállított szöveggyűjteménynek, amely a szláv népek Mátyás-hagyományából ad ízelítőt (*Kratochvilne príbehy kráľa Mateja*. Bratislava 1972). Lassan itt lenne az ideje egy hasonló összeállítás magyar nyelven történő megjelentetésének is.

L.

MAGYAR ZOLTÁN: *Torna megyei népmondák*. Budapest: Osiris 2001, 841 p. + képmelléklet /Magyar Népköltészet Tára/

A magyar szöveges folklór ismeretének több fehér foltja is van. Ezek egyike az utóbbi időkig az egykori Torna megye területe volt. Főleg Paládi-Kovács Attila tanulmányainak kö-

szönhetően nagyjából ismerhettük már eddig is a térség népi kultúrájának a sajátosságait, ám konkrétan a népköltészetéről csak rendkívül hézagos ismereteink voltak. Magyar Zoltán, aki egyszersmind az újonnan indult (s a hírek szerint már zátonyra is futott, illetve „áthelyeződött”) sorozatnak, a Magyar Népköltészet Tárának is sorozatszerkesztője, bámulatraméltó munkabíráásával és kitartásával az utóbbi jó fél évtized alatt (egészen pontosan 1995-1998 között) összesen 2526 mondaszöveget gyűjtött össze az egykori Torna megyének a mai Magyarország és Szlovákiához tartozó területeiről, s ebből a jelen kötetben 1650-et ad közre. Az egyes szövegek ugyan nem okvetlenül kiforrott mondák, gyakran csak – egykori mondát sejtető – tényközlések, ám a vállalkozás eredménye még így is tiszteletet parancsoló. A gyűjtőkzreadó a kötet elején az egykori Torna megye múltját és néprajzi jellegét vázolja, majd a tornai népmondákat értékeli. Mondaanyagát nyolc tematikus csoportba sorolja: eredetmagyarázó mondák; történeti mondák; helyi mondák; a bűn és bűnhődés mondái; betyármondák; kincsmondák; hiedelemmondák; legendák. A közölt szövegeket aprólékos jegyzetapparátus egészíti ki és részletes irodalomjegyzék zárja a kötetet.

L.

NAGY OLGA (szerk.): *Változó népi kultúra. Társadalomnéprajzi vizsgálat Havadon.* Bukarest – Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó 2000, 459 p., ill.

A kötet tanulmányai az 1970-es évek második felétől csaknem egy évtizeden át tartó kutató- és feldolgozó munka eredményei. Akkor nem jelenhettek meg, így a Kriterion Kiadó nagy adósságot törlesztett azzal, hogy csaknem két évtizedes tetszhalál után végül is életre segítette őket. A munka további sajátosságát az adja, hogy a kötet szerkesztője (a kutatási – ma így mondanánk – projektum irányítója) Nagy Olga néhány helyi értelmiséggel (orvossal, tanárral) összefogva, őket továbbképezve, irányítva, végül egy szakmailag teljesen helytálló munkát tett le az asztalra.

A romantikus népi kultúra-szemlélet azt tartotta (és a közhiedelem ma is úgy gondolja), hogy a paraszti hagyomány „ősit, állandót, egy valamikortól adott olyan örökséget jelent, melyet a parasztság megőrzött”. Ezért a kutatónak az archaikumokat kell keresnie, és „valamilyen régésznek tekintheti magát, aki az ősi relikviákat gyűjti és menti meg a jövő számára”. Ezzel szemben a vállalkozás abból a (nem egészen új, ám tájainkon annak számító) felismerésből indul ki, hogy a néphagyomány „kezdettől fogva változott, új és új jellegzetességeket vett fel, és ezeket az idők folyamán úgy asszimilálta, hogy régi és új egyetlen szintézisben alakult tovább”. Éppen erre alapozva, a kutatás helyszínéül sem egy népviseletéről, népköltészetéről, fafaragásáról elhíresült falut szemeltek ki, hanem egy olyan, amilyen a hetvenes évek, mondjuk, székelgyfaluját. Ahol nem hordanak már viseletet, a népköltészet sem él már, viszont egy fajta „racionális modellt” képvisel. Nos, ebben a közegben végezték kutatásaikat (szinte) monografikus igénnyel. A falu történeti vázlata (Bartos Miklós) után a havadi család bemutatása következik (Nagy Ödön). A nyelvjárási sajátosságok számbavételét (Gegesi László János) a népi próza állapotának a vizsgálata, illetve Havad hiedelemvilágának a feltárása követi (mindkettő Nagy Olga munkája). A népi gyógyászat részletes bemutatása (Zillmann Jenő) után az emberi élet nagy fordulóíhoz és a jeles napokhoz kapcsolódó hiedelmek, szokások szemléje sorjázik (mindkettő Nagy Ödön munkája). A tanulmányok láncát a népi joghagyományok szemléje (Nagy Ödön), illetve Havad erkölcsi életének bemutatása (Nagy Olga és Nagy Ödön) folytatja. Tájszavak jegyzéke, a kilencvenkilenc adatközlő mutatója, rövidítések, valamint román és német nyelvű összefoglaló zárja a kötetet.

L.

A budapesti Néprajzi Múzeum értesítőjének 82. évfolyama részint a 2000. április 26-27-én Felsőtárkányban *Korszerű gyűjteménykezelés* címmel megrendezett tanácskozás, tanulmány-nyá átdolgozott előadásait tartalmazza. Ezt a blokkot a Néprajzi Múzeum műtárgyvédelmi programja két külföldi konzulensének az írása egészíti ki. A *Kitekintés* rovatban különféle külföldi kézikönyvekben megjelent négy tanulmány magyar fordítását olvashatjuk. A *Könyvek* rovatban fontos külföldi muzeológiai kézikönyvek ismertetéseit olvashatjuk, s a füzetet a gyűjteménykezelés és a megelőző műtárgyvédelem válogatott irodalma zárja.

L.

Néprajzi Látóhatár 2002/1-4

A Györffy István Néprajzi Egyesület megújult küllemű (csak azt nem értem, mi indokolhatta a gerincfeliratnak az angolszász gyakorlatnak megfelelő átfordítását), tizenegyedik évfolyamába lépett, összevont 1-4. száma tanulmányaival a hatvan éves Kósa Lászlót köszönti. A Keményfi Róbert és Kemecsi Lajos által szerkesztett kötet elején Bartha Eleknek, az ünnepest életútját és szakmai eredményeit is felsorakoztató köszöntője áll, amit Keményfi Róbert interjúja követ az ünnepesttel. Ezt a Keményfi Róbert által válogatott és szerkesztett, meglehetősen nehezen áttekinthető bibliográfia egészíti ki, amely Kósa Lászlónak első sorban a táji-történeti tagolódás, valamint a nemzetiségi problematika kérdéseivel foglalkozó tanulmányaira koncentrál. Különben maga az egész kötet is a táji tagolódás (modernül: térszerkezet, térszerveződés), illetve annak negációja kérdésköreinek az újragondolására épül. A hat egységbe sorolt tanulmányok először a kultúrák, tájak, régiók fogalomköréhez kapcsolódó elméleti meglátásokat rögzítik (Csíki Tamás, Fejős Zoltán, Paládi-Kovács Attila, Borsos Balázs, Voigt Vilmos, Hoppál Mihály). A második blokk a vallásosság táji variánsait (Keményfi Róbert, Lackovits Emőke, Barna Gábor, P. Szalay Emőke, Szigeti Jenő, Telenkő Bazil Mihály, Madar Ilona), míg a harmadik a nemzetiségek térbeli elhelyezkedésének a problematikáját tárgyalják (Kocsis Károly, Gyivicsán Anna, Dankó Imre). A negyedik csoportot a táj és kultúra kölcsönhatásainak a vizsgálatával foglalkozó dolgozatok alkotják (Viga Gyula, Selmeczi-Kovács Attila, Szilágyi Miklós). Az ötödik egységbe a vélhetően máshová nem sorolható tanulmányok kerültek *Tájak, régiók tárgyi, szellemi öröksége* címen (Tátrai Zsuzsanna, Pozsony Ferenc, Nagy Ilona, Lukács László, Ujváry Zoltán, Bódi Erzsébet, Gráfik Imre). Végezetül pedig egy olyan jelenség (a variálódás jelensége az Internet közegében) tárgyalására kerül sor, ami nem köthető egy adott térhez (Dallos Csaba). Kósa László a kötetben közölt interjúja végén mondja, hogy „a magyar néprajz sosem tájékozódott olyan sok irányba, mint ma, sosem volt olyan színes, összetett érdeklődésű, mint most”. Nos, az őt köszöntő kötet tematikai és szemléleti sokszínűsége is ezt a megállapítást támasztja alá.

L.

PALÁDI-KOVÁCS ATTILA (főszerk.): *Magyar néprajz nyolc kötetben II. Gazdálkodás*. Szerkesztő: SZILÁGYI MIKLÓS. A szerkesztő munkatársai: ÉGETŐ MELINDA – KUPÓ JENŐ. Budapest: Akadémiai Kiadó 2001, 1170 p., ill.

A *Magyar néprajz nyolc kötetben* előmunkálatait még az 1970-es évek közepe táján kezdték meg a Magyar Tudományos Akadémia (akkor még) Néprajzi Kutató Csoportjának munkatársai. Mára, az első kivételével az összes kötet megjelent. Mielőtt a legutóbb napvilágot látott kötetet bemutatnánk, álljon itt az „előzmények” jegyzéke, nem a megjelenés, hanem a számozás rendjében:

III. *Kézművesség*. Főszerkesztő: Domonkos Ottó, szerkesztő: Nagybakay Péter, a szerkesztő munkatársa: Tomisa Ilona. Budapest: Akadémiai Kiadó 1991, 822 p.

IV. *Életmód*. Főszerkesztő: Balassa Iván, szerkesztők: Füzes Endre – Kisbán Eszter, a szerkesztők munkatársai: H. Csukás Györgyi – Flórián Mária. Budapest: Akadémiai Kiadó 1997, 822 p.

V. *Magyar népköltészet*. Főszerkesztő: Vargyas Lajos, szerkesztő: Istvánovits Márton, a szerkesztő munkatársa: Szemerkenyi Ágnes. Budapest: Akadémiai Kiadó 1988, 871 p.

VI. *Népzene, néptánc, népi játék*. Főszerkesztő: Dömötör Tekla, szerkesztő: Hoppál Mihály, a szerkesztő munkatársai: Niedermüller Péter – Tátrai Zsuzsanna. Budapest: Akadémiai Kiadó 199, 708 p.

VII. *Népszokás, néphit, népi vallásosság*. Főszerkesztő: Dömötör Tekla, szerkesztő: Hoppál Mihály, a szerkesztő munkatársa: Barna Gábor. Budapest: Akadémiai Kiadó 199, 867 p.

VIII. *Társadalom*. Főszerkesztő: Paládi-Kovács Attila, szerkesztők: Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós, a szerkesztők munkatársai: Szabó Piroska – Szarvas Zsuzsa. Budapest: Akadémiai Kiadó 2000, 1151 p.

A kötet, Paládi-Kovács Attila előszavát követően négy nagyobb egységre tagolódik: *Természeti gazdálkodás, Paraszti gazdálkodás, Állattartás, pásztorkodás; Közlekedés, szállítás*. Az első rész alfejezetei a vadnövények gyűjtése (Gunda Béla), a vadászat (Gunda Béla és Szilágyi Miklós), a méhészet (Gunda Béla és Kotics József), valamint a halászat (Szilágyi Miklós és Solymos Ede). A második rész először a parasztgazdasággal, a paraszti üzemmel foglalkozik (Paládi-Kovács Attila), majd egymás után az erdőgazdálkodás (Petercsák Tivadar), a rétgazdálkodás (Paládi-Kovács Attila), a gabonatermesztés (Balassa Iván), a szántóföldi kapáskultúrák (Selmeczi Kovács Attila), a kertészkedés (Szilágyi Miklós), a gyümölcskultúra (Andrásfalvy Bertalan), valamint a szőlőművelés és borászat (Égető Melinda) bemutatása sorjázik. A harmadik rész az állattartó gazdaságok (Paládi-Kovács Attila), a ló-, szarvasmarha- és baromfitartás (Paládi-Kovács Attila), továbbá a juh-, sertés-, kutya- és macskatartás (Szabadfalvi József) kérdésköreire összpontosít. Az utolsó részben a híradás, közlekedés és szállítás (Paládi-Kovács Attila), ezen belül a vízi közlekedés és szállítás (Gráfik Imre) kerül bemutatásra. A kötetet terjedelmes bibliográfia, rövidítések jegyzéke, helységnévmutató, valamint a képek, ábrák és térképek jegyzéke zárja.

L.

PARÍKOVÁ, MAGDALÉNA: *Reemigrácia Slovákov z Maďarska v rokoch 1946-48. Etnokultúrne a sociálne procesy*. 2. upravené vydanie. Bratislava: Stimul 2001, 284 p.

A kiadvány a második világháborút követő csehszlovák-magyar lakosságcsere következtében Szlovákiába visszakerült, több mint 70 000 magyarországi szlovák idetelepedésének indokait, körülményeit, valamint az új hazában lezajló beilleszkedési folyamatokat, az őslakos magyarokkal kialakuló kapcsolatrendszer vizsgálatát, az egészre vonatkozó következtetések levonására alkalmas művet tett le az asztalra, maga is levonja a maga következtetéseit, konkrét, modellértékű vizsgálatait egy, a kilencvenes évek elején lebonyolított kutatási projektum keretében Komáromszentpéteren, Naszvadon és Perbetén (Komáromi járás), valamint Udvardon és Zsitvabesenyőn (Érsekújvári járás) végezte. Noha a könyv nyilván felkorbácsol(hat)ja mind a magyar, mind a szlovák nacionalisták indulatait, a kutatás szempontjai – hiszen Geertz óta tudjuk: teljesen objektív néprajzi leírás, elemzés nem létezik – inkább szlovákok. A (közel)jövőben nem lenne érdektelen tehát ugyanezt a problémát magyar szempontból is megvizsgálni. Ezt már csak azért is hangsúlyozni szeretném, mivel – a szerző által, sajnos, ebben az összegzésben nem hasznosított – részeredmények már

vannak (például Szanyi Mária és Varga Lídia publikációi, amelyek a táplálkozási szokások kölcsönhatásait vizsgálják). Jelen kiadás az elsőhöz képest (1999) javított és a német mellett magyar nyelvű, viszonylag terjedelmes és lényegretörő összefoglalással kiegészített.

L.

PETRAŇNOVÍ, JOSEF A LYDIA: *Rolník v evropské tradiční kultuře*. Praha: SET OUT 2000, 212 p., ill.

A kötet az európai földműveskultúra történetének nagy ívű szemléje. A földművelés kialakulása az ún. termékeny félholdon (tehát Elő-Ázsiában) ment végbe nagyjából időszámításunk előtt a 10. évezred végén. A szerző-házaspár története is ekkor és itt kezdődik. Bemutatják a termesztett növényeket, termesztési technológiákat és azok Európába kerülését. A továbbiakban végigkísérik a földművelés technológiájának fejlődését, a földművesek életmódjának (településszerkezet és építkezés), kultúrájának (társadalom, jogrend, hit- és szokásvilág) alakulását az ókoron és középkoron, továbbá a nagy törésvonalakon át (Amerika felfedezése, az ipari forradalom, a 19. századi modernizációs hatások stb.) a tradicionális kultúra megszűnéséig, tehát gyakorlatilag napjainkig. Azokra a kölcsönös kapcsolatokokra, kapcsolatrendszerekre is odafigyelnek, amelyek a földművesek (a szerzőpáros nem tesz lényegi különbséget földműves és paraszt között) és a városlakók, illetve a más társadalmi rétegek között a tárgyalt időszakban az életmódot is alakították. A tudományos igénnyel, ám alapvetően ismeretterjesztő céllal készült kiadványt tanulságos, lényegében cseh- illetve morva származási helyű illusztrációs anyag, továbbá válogatott irodalomjegyzék egészíti ki.

L.

PROFANTOVÁ, ZUZANA (ed.): *Na prahu milénia. Folklor a folkloristika na Slovensku*. Bratislava: Vydavateľstvo ARM 333 2000, 255 p.

A szlovák folklorisztika egyik meghatározó személyisége, Milan Leščák hatvanadik születésnapja alkalmából összeállított kötet tanulmányai a mai szlovák folklor és folklorisztika problémái köré csoportosulnak. A kötetet az összeállító, Zuzana Profantová köszöntője nyitja, majd Milan Leščák publikációinak (nyilvánvalóan válogatott) jegyzéke következik. Négy, más-más generációhoz tartozó pályatárs „oral history”-ja lényegében az ünnevelt helyét jelöl ki a mai szlovák folklorisztikában. A kötet gerincét a szlovák folklorisztikát foglalkoztató fontosabb kérdések tárgyalása alkotja. Itt olyan írások sorjázna, amelyek többek között a folklorisztika szerepével az ezredforduló tájékán (Zuzana Profantová), a hagyományos népművészet és annak kutatásának aszinkronitásával (Oskar Elsček), a népi vallásossággal, mint religionisztikai kategóriával (Ján Komorovský), a folklorfesztiválok hitelességével (Miloš Šípka) és hasonló, még további, csaknem két tucatnyi tanulmányban megfogalmazott problémával foglalkoznak. A „nemzetköziséget” néhány cseh kolléga írása biztosítja, holott – éppen Milan Leščák eddigi pályáját, nemzetközi kapcsolatait ismerve – talán helye lehetett volna e kötetben egy-egy magyar (horribile dictu: szlovákiai magyar), lengyel, orosz, német stb. pályatárs írásának is.

L.

Replika 2002/47-48

A határ mint kulturális, társadalmi, lélektani stb. jelenség sokoldalú vizsgálata az utóbbi esztendőkből a társadalomtudományi diszciplínák divatos témájává vált. Sokat olvashattunk e kérdéskörrel, ám még mindig lehet újat megtudni vele kapcsolatban. A folyóirat *A határ* –

mítosz, vagy társadalmi tény? címen olvasható kis összeállításában a következő tanulmányok kapta helyet. Hastings Dounan és Thomas M. Wilson: *Határok és antropológia Európában*; Böröcz József: *A határ: társadalmi tény*; Kovács Éva: *Határmitoszok és helyi identitásnarratívák az osztrák-magyar határ mentén*, valamint Yiamis Papadakis: *Az ismeretlen társadalmi feltérképezése. A bizonytalanság kezelése egy vegyes etnikumú ciprusi határfaluban*.

L.

RETTERATH, HANS-WERNER (Hg.): *Ortsbezüge. Deutsche in und aus dem mittleren Donaauraum*. Freiburg: Johannes-Künzig-Institut für ostdeutsche Volkskunde 2001, 248 p. /Schriftenreihe des Johannes-Künzig-Instituts. Band 5./

A kötet a kelet-európai németek néprajzával foglalkozó Johannes-Künzig-Institut által 2000 októberében Freiburgban rendezett konferencia előadásait tartalmazza. Az összesen tizenegy (német és magyar) előadó elsősorban a néprajz, településtörténet és nyelvészet szemszögéből, valamilyen módon főleg (de nem kizárólagosan) a történeti Magyarország vonatkozásában vizsgálja a középső Duna-medence németiségének a kultúráját. Mindjárt az első tanulmány, Siegfried Becker munkája, Bosznia-Hercegovina, Macedónia és Kelet-Lengyelország területére összpontosítva foglalkozik az első világháborús magán-fényképezkedés szokásaival. Tóth Ágnes a magyarországi németek kitelepítésének, vagyonuk elkobzásának körülményeivel foglalkozik, majd Barna Gábor a térhasználat, térszerkezet példáit mutatja be a romániai Bánátban végzett kutatásai alapján. Arnold Erzsébet tanulmányából egy romániai „virtuális falut” ismerhetünk meg. Egy olyan falut és úgy, ahogy az az onnan kitelepített németek emlékeiben él. Schell Csilla a Nemesnádudvarból kitelepített németeknek az egykori szülőfaluval fenntartott kapcsolatait tárja fel és elemzi. Thomas Schneider a hajósi németek rendszerváltozás utáni helyzetét, Elisabeth Knipf-Komlósi pedig a magyarországi németek nyelvének mostani állapotát vizsgálja. Hans Gehl a Felső-Tisza vidéki népi kultúra vizsgálatára kidolgozott német-magyar-román-ukrán projektum célkitűzéseit és eddigi eredményeit ismerteti, miközben – egy kis kitéréssel – a szlovákiai németek településtörténeti vázlatát is adja. Hans-Werner Retterath az elbeszélte magántörténelem kutatási módszerének példáján mutatja be, hogy a műfaj (az elbeszélte magántörténelem) csak erős megszorításokkal alkalmazható a történeti folyamatok objektív ábrázolására. Kaltenecker Krisztina a mintegy 180 Magyarországról odatelepített német család által létrehozott és lakott darmstadti Dunatelep (*Donausiedlung*) kialakításának, az ott lakók integrálódásának körülményeit mutatja be tanulmányában. Henrike Hampe az ulmi Dunai-sváb Központi Múzeum (*Donauschwäbische Zentralmuseum*) gyűjteménye alapján vizsgálja, miként változott a történeti Magyarország területéről Németországba telepített németek öltözte, öltözködéskultúrája az integrációs folyamat során.

L.

RIBENIS, KARIN: *Eesti Rahvaluule Bibliograafia (1993-2000)*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum 2002, 611 p.

Az Észt Irodalmi Múzeum kiadásában megjelent folklorisztikai bibliográfia összesen 4500 tételet tartalmaz. Az egyes tételek tematikai csoportosításban elrendezve, (szerzői, szerkesztői, tárgyiszó stb.) mutatók segítségével is visszakereshetőek. A tematikai csoportosítás kissé szokatlan a nálunk megszokotthoz viszonyítva, mind a szóhasználatot, mind magát a besorolásokat illetően. Az első nagyobb egységet, *Folklorisztika* címen lényegében a bibliográfiák, az alap- és elméleti munkák, kutatási beszámolók, kutatóintézetek és szervezetek bemutatásai stb. képezi. A második csoportban (Folklór cím alatt) a tulajdonképpeni folklóranyag kapott

helyet a népdalokkal és mesékkel kezdve, a hit- és szokásvilágon keresztül a gyerekjátékokkal bezárólag (az egyes műfajokon belül az anyagközlések, szövegek és az elemző tanulmányok külön egységekben találhatók). Itt a sort azok a publikációk zárják, amelyek az egyes folklórjelenségek más művészeti ágakban (irodalomban, professzionális zenében, képzőművészetben stb.) való megjelenésével foglalkoznak. A harmadik egység, *Hagyományos kultúra* címen voltaképpen a tradicionális kultúra és az identitás, valamint a népművészeti mozgalmak (folklórcsoportok és előadók) kérdéseivel foglalkozó publikációkat veszi számba. A vaskos kötetnek magyar vonatkozásai is vannak, hiszen néhány tétel erejéig többek között Gunda Béla, Hoppál Mihály, Nagy Ilona, Vajda László és Voigt Vilmos nevét, illetve publikációinak bibliográfiai adatait is megtaláljuk a jegyzékben. A feldolgozott periodikumok mutatójában a *Shaman* című, Szegeden kiadott nemzetközi sámánkutatói szemle, valamint a *Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár* is ott szerepel. A kötet az észt mellett az angolul és oroszul beszélők számára is használható, hiszen az előszó, a tartalomjegyzék, a tárgymutató lényegében háromnyelvű.

L.

SCHERF, GERTRUD (Hg.): *Teufel, Pest und Wassernix. Sagen von der bayerischen Donau*. H.n.: Verlag Josef Duschl 2001, 64 p.

A kis füzet a Duna bajor szakaszán feljegyzett mondákból ad válogatást, mégpedig nem a szerző saját gyűjtéséből, hanem korábbi mondagyűjteményekből kiszedegetve. Közös vonásuk, hogy a Duna, mint jelenség fontos szereppel bír bennük. A közreadott anyagot öt nagyobb egységbe sorolta az összeállító. Először a Duna, mint határ, majd mint az ördög működési területe, mint a démonok és szellemek lakhelye, mint vízi út és végezetül mint természeti erő jelenik meg a mondákban. Persze olykor csak rendkívül áttételesen, inkább csak a háttérben. Egy sor magyar vonatkozása is van az összeállításnak, már amennyiben az avarok vagy a hunok szereplése magyar vonatkozásnak minősülhet. Az egyik monda viszont szóba hozza, hogy Ausztria és Magyarország területéről hosszú ideig a különféle árukat hatalmas uszályokon, lovakkal vontatva szállították egészen Regensburgig. A komáromi szekeresgazdákra gondol az ember ilyen passzusok olvastakor, s azon is elcsodálkozik, hogy – az előfeltevésekkel szemben – viszonylag kevés a konkrét kapcsolódás a bajor és a magyar Duna-mondák között. Legfeljebb a Jochensteinban lejegyzett aranyhajú Duna-tündérről szóló történet juttatja az ember eszébe a csallóközi Tündér Ilona mondáját, vagy a straubingi Agnes Bernauer története a mi Kádár Katánk esetét. A kiadványt egy kislexikon egészíti ki, amely olyan fogalmakat magyaráz meg, mint amilyenek például a démonok, eredetmagyarázó mondák, tüzes emberek, vándormotívum stb. Az összeállítást egy, a mondakutatás általános irodalomjegyzéke, továbbá a közölt szövegek forrásjegyzéke zárja.

L.

Schweizerisches Archiv für Volkskunde 2002/1,2

A Svájci Néprajzi Társaság félévenként megjelenő folyóirata általában német, ritkábban olasz és francia nyelvű tanulmányokat, könyvismertetések ad közre. Az idei 1. szám a bázeli egyetem nyugalmazott néprajzprofesszor-asszonya, Christine Burckhardt-Seebas 65. születésnapjára készült tisztelegő kötet. A Beatrice Tobler és Sabine Eggmann által összeállított szám a szerkesztők tájékoztató jellegű bevezetője után hat nagyobb egységbe sorolva, nagyjából az ünnevelt eddigi tevékenységi köréhez közelítő témákról tartalmaz tanulmányokat. Találunk benne az ember és a természet kapcsolatát néprajzi szempontból vizsgáló dolgozatokat éppúgy, mint a mai lakáskultúrát, a gyermekélet egyes szegmenseit, a paraszti képku-

túrát, illetve a viselet problémakörének különféle aspektusait elemző írásokat. A füzetet az ünnepektől bibliográfiája zárja.

A 2. szám már amolyan „hétköznapi“, benne többek között Johannes Moser, drezdai kutató kutatás-módszertanilag is elgondolkodtató írásával a mai településkutatások problematikájáról. Az idegenekről kialakult, kialakuló, kialakított sztereotípiák természetrajzához nyújt adalékokat Marius Risi tanulmánya. A szerző az 1999-2000-es német nyelvű újságoknak, az „amerikai mindennapi életéről“ szóló tudósításait, híryanagát elemzi. Megemlíthető még Ulrich Hägele írása, amelyben a néprajzi fényképezés 1945 utáni tendenciáit tárja fel, valamint Ueli Gyr áttekintése, amely voltaképpen a második világháború utáni giccskutatás szelvényzetelt kutatástörténeti szemléje. A füzetet a szerkesztőségbe beküldött publikáció jegyzéke, valamint bőséges (azon belül – mint rendesen – magyar vonatkozásokban imponálóan gazdag!) könyvismertetés-rovat zárja.

L.

SEBŐK MARCELL (szerk.): *Történeti antropológia. Módszertani írások és esettanulmányok*. Budapest: Replika Kör 2000, 328 p. /Replika Könyvek 7./

Mind ahogyan az az alcímből is kitűnik, a kötetben módszertani írásokat és esettanulmányokat olvashatunk a történeti antropológia néven ismertté vált irányzat képviselőitől. 1970-80-as években Nyugat-Európában és Amerikában divatossá vált új történetírói irányzat olyan témák felé fordította a figyelmet, mint a rituálék, szimbólumok, a család és rokonság, boszorkányság, mágia s a népi kultúra tanulmányozása. Sebők Marcell szerkesztői előszavából átfogó képet kaphatunk a történeti antropológiáról, s annak jelesebb képviselőiről. A két részre tagolódó kötet első felében módszertani írások olvashatók a különböző iskolákhoz tartozó szerzők tollából (Peter Burke: *Mi a történeti antropológia?*; Bernard S. Cohn: *Történelem és antropológia: hogy áll a meccs?*; André Burguière: *A történeti antropológia*; Roger Chartier: *Szöveg, szimbólumok és franciaság. A szimbolikus antropológia használata a történetírásban*; Robert Darnton: *Történelem és antropológia*; Clifford Geertz: *Történelem és antropológia*; Renato Rosaldo: *Válasz Clifford Geertznek*; Giovanni Levi: *A mikrotörténelemről*; Carlo Ginzburg: *Az inkvizítor, mint antropológus*; Robert W. Scribner: *A kora újkori Európa történeti antropológiája*).

Az esettanulmányok sorát Norbert Schindler *Karnevál, egyház és fordított világ. A 16. századi nevetéskultúra funkciójáról* c. tanulmánya nyitja, amelyben a szerző Lüneburg farsangi „felfordulását” elemzi, s egyben kísérletet tesz egy karneválemélet felvázolására. Emmanuel Le Roy Ladurie ugyanezzel a témával foglalkozó a romans-i karneválról szóló kötetéből *1580: a romans-i Antoine Guérin ceremóniamester* címmel olvashatunk egy részt. Natalie Zemon Davis *A nők fölülkerekedése* c. tanulmányában a kora újkori „zabolátlan nő” alakjához, szexuális alárendeltségéhez kapcsolódó véleményeket tekinti át. Carlo Ginzburg *Rituális fosztogatások. Elősző egy folyamatban lévő kutatáshoz* c. írásában az ő vezetése által a Bolognai Egyetemen működő kutatócsoport munkájáról számol be, bemutatva, hogy a már az 5. és 6. században is létező, s Európa más országaiban is elterjedt primitív szokás, a püspök vagy pápa halála után az egyházi és a személyes vagyon kifosztásának gyakorlata a 16. században is továbbélt. Richard Texler tanulmánya (Keresztelő Szent János ünnepe) a firenzei Szent János-ünnep képét tárja elénk, bemutatva, hogy mit jelentett a firenzeiek és a városi kormányzat és az elit számára ez az ünnepi rítus.

A kötet végén található a kiadványban szereplő szerzők fontosabb műveinek és magyarul megjelent kötetekinek jegyzéke, valamint a tanulmányok eredeti megjelenésének bibliográfiai adatai is.

J.I.

SILLING ISTVÁN: *Vallási néphagyomány. Írások a vajdasági népi vallásosság köréből.* Újvidék: Forum Könyvkiadó 2002, 252 p., ill.

A szerző a jugoszláviai Vajdaság népi vallásosságának magyar és összehasonlító vizsgálatát jó egy évtizede végzi. Ennek számos önálló kötet (1992: *Boldogasszony ablakában*; 1995: *Kinján esék esete*; 1997: *Kakasok szólnak, Máriát kiáltanak*) és számtalan tanulmány, cikk a bizonyossága. Ez utóbbiakból Silling István szintén megjelentetett már egy válogatást 1994-ben *Templomok, szentek, imádságok* címen. A mostani gyűjtemény az azóta elkészült, tudományos konferenciákon elhangzott, folyóiratokban, tematikus tanulmánykötetekben megjelent, a népi vallásossághoz kapcsolódó írásait tartalmazza. A szerző a kötetbe felvett szövegeket négy tematikai egységbe sorolta. Az első blokkban a széles értelemben vett archaikus népi imádságok kérdésköréhez tartozó tanulmányok olvashatóak, majd a szentkultusszal kapcsolatos írások következnek. A szakrális terek fejezetcím alá sorolt dolgozatok lényegében a szakrális kisemlékekkel, s azoknak a térszerkezetet alakító szerepével foglalkoznak. A népi vallásosság írásos hátterének a kérdésköre zárja a sort. Ez utóbbi tematikailag rendkívül gazdag fejezetben a magyar és szerb szépirodalmi vonatkozások elemzésén túlmenően a ponyvanyomtatványok szerepével, valamint a régi vagyontárolók vallási szempontú vizsgálatával is foglalkozik.

L.

ŠMITEK, ZMAGO – BRUMEN, BORUT (ed.): *Zemljevidi časa – Maps of Time. Zbornik ob 60. obletnici Oddelke za etnologijo in kulturno antropologijo.* Ljubljana: Univerza v Ljubljani. *Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo* 2001, 243 p. /Župančičeva knjižnica 5./

A Ljubljanei Egyetem Etnológiai és Kulturális Antropológiai Tanszéke fennállásának hatvanadik évfordulója alkalmából, az idő etnológiai és antropológiai értelmezési lehetőségeiről 2000-ben megrendezett nemzetközi konferencia előadásait tartalmazza a kötet. A neves hazai és nemzetközi előadógárda (Rajko Muršičtól kezdve, Christian Giordanon át Konrad Köstlinnel bezárólag) az időfaktort, mint a modern néprajzi (értsd: etnológiai, antropológiai stb. is) kutatás egyik újabb (?) népszerűvé vált vizsgálati tárgyát elemzi különféle szempontokból. A zömében szlovén nyelven (angol összefoglalókkal) és részben angolul (szlovén nyelvű rezümékkel) közreadott előadások többek között az idő a folklórban, az idő a mítoszokban és tündérmesékben, az eltérő időfelfogások az eltérő kultúrákban, a zene és az idő viszonya és hasonló témakörökben mozognak.

L.

Slovenský národopis 2002/1, 2, 3-4

Az évi négy számban megjelenő szlovák néprajzi lap ötvenedik évfolyama első számának tanulmányai a statisztikai módszernek a néprajztudományon belüli alkalmazása problematikáját járják körül egyrészt elméleti, kutatómódszertani (Andrej Mentel), másrészt konkrét példa bemutatása segítségével (Lubica Herzánová). A Vita rovatban Gabriela Kiliánová a szociális/kulturális antropológia és az etnológia lehetséges kapcsolódási pontjairól és a konkrét szlovákiai helyzetről elmélkedik. Martin Kanovský a kognitív antropológia módszereivel vizsgálja a Fehér Kárpátok néhány hiedelemalakját. Tanulmányához Tatiana Podolinská fűz kritikai megjegyzéseket. A második szám tanulmányai, anyagközlései voltaképpen tematikusan az identitás(ok), mítoszok, etnikai tudat kérdésköréhez kapcsolódnak. Eva Krekovičová

az 1993 utáni szlovák államiságot és a kapcsolódó identitást, mítoszokat vizsgálja, míg Peter Zajac a közép-európai himnuszokat, Miloš Šípka pedig Viliam Figuš-Bystrý (1875-1937), szlovák származású, később lelkes magyar hazafi, majd öntudatos szlovák tanító, zeneszerző, népzene gyűjtő etnikai tudatfejlődését, alakulását követi nyomon az 1889 augusztusától vezetett naplója alapján egészen 1918-ig. Az összevont harmadik-negyedik szám lényegében az *A szlovákiai etnológia a 21. század küszöbén* címen megrendezett konferencia előadásait tartalmazza, négy blokkba sorolva: A kultúra megszerkesztése; A paraszti környezet, mint mikrokozmosz; A társadalom szerkezetének képe és Városi világok az etnológiai kutatásban. Mindhárom füzetet bőséges hír- és recenzióanyag egészíti ki.

L.

SPURNÝ, TOMÁŠ: *Nordböhmisches Volkslieder aus der Sammlung von Adolf König. Notizenaufzeichnungen und Dokumente eines Reichenberger Volksliedsammlers aus den Jahren 1904-1934*. Passau: Lehrstuhl für Volkskunde der Universität Passau 2000, 661 p. /Passauer Studien zur Volkskunde 18./

A kötet Adolf König, reichenbergi (libereci) tanító 1904-1934 közötti észak-csehországi német népdalgyűjtésének mára megmaradt töredékét adja közre. A gyűjtő adatai alapján csaknem 6.000 dallam sorsa a szudétanémetek hányattatásának megfelelően, a második világháború után meglehetősen viharos volt. Mára a Cseh Tudományos Akadémia Néprajzi Intézetében 577 feljegyzés maradt, s a kötet összeállítója ebből közöl 336 dallamot, a hozzá tartozó szöveggel együtt. Az anyagot, a magyar gyakorlattól részben eltérő csoportosításban, tízenhat egységbe osztva adja közre: 1. Karácsonyi játék és karácsonyi énekek; 2. Vallásos énekek; 3. Elméledő énekek; 4. Legendák; 5. Balladák és mondaénekek; 6. Keservesek; 7. Katonadalok és történeti énekek; 8. Rendi énekek; 9. Szerelmi dalok; 10. Lakodalmi énekek; 11. Gyermekdalok és -játékok; 12. Gúnydalok; 13. Négysorosok; 14. Kocsmai dalok; 15. Táncdalok és táncok; 16. Tánczene. Függelékben Adolf König gyűjtőnaplójából és levelezéséből is közöl válogatást. A bibliográfia lényegében az egyes dallamok párhuzamainak irodalmi hivatkozásait adja. Helynév- és dallammutató zárja a kötetet.

L.

Studententagung zur Kulturarbeit in Niederbayern an der Universität Passau 7. Juli 2001. Vier Vorträge. Universität Passau – Lehrstuhl für Volkskunde 2002 /Nachrichten und Berichte. Sonderheft Nr. 23../

A Passaui Egyetem Néprajzi Tanszéke két évente rendezi meg egy napos tanácskozásait, amelyek voltaképpen (a mi körülményeinkre lefordítva) az önkéntes néprajzi gyűjtők és a vidék kulturális életében dolgozók számára jelentenek egyrészt továbbképzési lehetőséget, másrészt vita- és ismerkedési alkalmat. A legutóbbi tanácskozáson négy előadás hangzott el. Walter Hartinger, a Néprajzi Tanszék vezetője a népi kultúra numinózus helyeiről (tehát isteni, az istenek által preferált helyeiről), ezen belül is kiemelten (bár nem kizárólag) a *vörös kereszték* jelenségkomplexumáról beszélt. Maximilian Seefelder előadásában az 1931-ben Landshutban megrendezett 1. Alsó-bajor Népdalversenyről tudósított, míg Reinhard Haller a mondakutatás két szemponját, a folklorisztikait és a helytörténeti kutatás számára adatokat szolgáltatott vizsgálta. Manfred Seifert tanulmánya egy felső-bajorországi szokást, a fiúutóddal megáldott fiatal házaspár hatalmas, több mint egy méter hosszú kenyérrel történő megajándékozását, annak előkészületeit, az egész kísérelő ceremóniát mutatja be a résztvevő megfigyelés, va-

lamint a hagyományos néprajzi kikérdezési módszer, továbbá a helyi sajtó híryanagának a bevonásával.

L.

SZABÓ Á. TÖHÖTÖM (szerk.): *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság 2002, 237 p. /Kriza Könyvek 12./

Irigylésre (nem: inkább követésre!) méltó a romániai magyar néprajzi tudományosság dinamikus fejlődése az utóbbi évtizedben. Ennek oka (vagy okozata?) a kolozsvári egyetemen folyó néprajzi oktatás, amelynek eredményeként évente fiatalok tucatjai kezdik el (és végzik el) a néprajz szakot. Nem csoda, ha ezek a pályakezdő kutatók teret kérnek: önmegvalósítási és -felmutatási lehetőséget. A Kriza János Néprajzi Társaság ezt az igényt kielégítendő már 1999-ben közreadott egy (tematikus) kötetet fiatal kutatók írásaiból (*Változó társadalom*). A mostani szintén ilyen, korosztályhoz kötött, bár nem tematikus összeállítás és a tervek szerint ezt a kezdeményezést rendszeresíteni, évente megismételni szándékozik a kiadó. Tizenöt tanulmány sorjázik a kötetben. Tartalmilag találunk közöttük „hagyományos” (boszorkányhit, rontáshiedelmek, igaztörténetek, csempékészítés, siratás és halottbúcsúztatás stb.), valamint újszerű tematikájú (a család intézménye a szocialista hatalmi diskurzusban, padfirka-kultúra stb.) dolgozatokat, miközben mindegyikükre jellemző a friss látásmód, a nem szokványos problémafelvetés. A kötetet a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékén 2001-ig leadott néprajzi tárgyú szakdolgozatok jegyzéke zárja. Az első szakdolgozat 1938-ban íródott, majd hosszú szünet, illetve akadozó tevékenység olvasható ki a jegyzékből. A diplomamunkák száma a kilencvenes évek közepétől emelkedik látványosan, ami évente átlagosan 10-12 disszertációt jelent. A jegyzék összesen 115 dolgozatcímet és szerzőt tartalmaz. Ezek után nincs mit csodálkozni azon, hogy az ottani fiatal kutatók ilyen kötetet tudtak előrukkolni...

L.

SZABÓ MÁRIA: *Magyar nyelvi régiségek Lendvavidékről*. Lendva: Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet 2002, 107 p.

A kisszámú szlovéniai magyarok irodalmi, s ezen belül néprajzi termése több mint figyelemre méltó. A legutóbb egy nyelvészeti ihletésű (eredendően a Nyelvapolók Szövetsége pályázatára készült, ám a publikálás számára bővített) kiadványt hozott a posta. A könyvecske rendkívül tanulságos folklorisztikai szempontból is. A szerző részint saját visszaemlékezései, részint idős beszélgetőpartnerei emlékei alapján először a gyermekkor viselkedési normáit tekinti át, nem csak nyelvi szempontból. Ezt gyermekmondókák és -játékok gyűjteménye követi, majd az „igaz történetek” csokra. Ezek a narratívák egyrészt valóban, az adatközlők által igazolhatóan megtörtént eseményeket örökítenek meg (memoratok), másrészt Európaszerte elterjedt vándormotívumok Lendvavidéki változatai. Az utolsó fejezetben hiedelmek, a népi vallásosság egyes megnyilvánulási formái kerülnek bemutatásra. Petánovics Katalin, a kötet szakmai lektora bevezetőjét a következőkkel fejezi be: A szerző „mindegyik adata egy kis színes kavics, amely önmagában is szép, de ha egymás mellé rakjuk, vidám, tarka mozaik keveredik ki belőle.”

L.

TÓTH JÁNOS: *A barkai Skapuláré Társulat története*. Közreadja, a bevezető tanulmányt és a mutatókat írta Barna Gábor. Szeged: Néprajzi Tanszék 2002, 88 p. /Devotio Hungarorum 8./

Az 1759-ben alapított barkai Skapuláré Társulat első ötven esztendejének történetét Tóth János írta meg és a helyi plébánia irattárában található. Barna Gábor, a kötet szerkesztője még a nyolcvanas évek elején, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke szervezésében lebonyolított kutatóútja során talált rá és másolta le a dokumentumot. Igaz, hogy a Társulatról, valamint a gömör-tornai térség jelentős regionális barkai búcsújáró-helyéről korábbi híradásaink is vannak, hiszen például Bálint Sándor a Táj és Népkutató Intézet dernői csoportjának tagjaként 1940 nyarán végzett ilyen irányú kutatásokat is, s ezek eredményeit akkoriban megjelent tanulmánykötetében (*Sacra Hungaria*. H.n. 1943) közre is adta, az itt, példás filológiai apparátussal közreadott dokumentum a maga aprólékos részleteiben mutatja be e vallási társulat első ötven esztendejét. Barna Gábor (magyar és angol nyelvű) bevezető tanulmányában a kutatási előzményeket, magát a Skapuláré Társulatot, a barkai búcsút, a helyi kegyképet, továbbá a dokumentum közreadásának szempontjait ismerteti. A kiadvány használatát részletes tárgymutató is segíti.

L.

TÜSKÉS GÁBOR – KNAPP ÉVA: *Népi vallásosság Magyarországon a 17-18. században*. Budapest: Osiris Kiadó 2001, 410 p. , ill.

A szerzőpáros másfél évtizedes (1980-1995) közös ténykedésének eredménye ez a könyv. A benne foglalt tanulmányok szétszórtnan megjelentek már magyarul, majd – szinte velük párhuzamosan, némelyiket talán megelőzve is – különböző német folyóiratokban, évkönyvekben. Kötetbe összegyűjtve fél évtizede látott napvilágot németül egy gyűjteményük (*Volksfrömmigkeit in Ungarn. Beiträge zur vergleichenden Literatur- und Kulturgeschichte*. Dettelsbach 1996). Noha néhány (rész)fejezet azonos, illetve hasonló, jelen kötet viszont mégsem a német „visszafordítása” magyarra. Ennek részben terjedelmi (a német változat jóval vaskosabb), részben módszertani okai vannak (ha jól számolok, akkor legalább hét olyan fejezet található a magyar összeállításban, amelyek viszont az idézett német nyelvű kötetből hiányoznak). Jelen kötet négy részre és a függelékre tagolódik. Utóbbiban a kötetbe használt rövidítések feloldása, az egyes fejezetek első megjelenésének bibliográfiai adatai, a táblázatok, ábrák és térképe jegyzéke, képek és névmutató található. *A módszerek és források* című részben a laikus vallásosság történetéről, mint kutatási feladatról, továbbá a zárandoklatok és a társulati élet forrásairól szólnak a szerzők. A második rész (*Kultuszformák: zárandoklatok*) a zárandokhelyek szakrális térstruktúráit, a zárandoklatok fényében megmutatkozó osztrák-magyar interetnikus kapcsolatokat, illetve a székesfehérvári egyházmegye zárandokleit és a homokkomáromi mirákulumos könyv tanulságait rögzíti. A következő rész (*Kultuszformák: szentek tisztelete*) a szenttisztelet rétegeivel, Nepomuki Szent János és a katakombaszentek tiszteletével foglalkozik. A *Szervezeti keretek, egyéni közvetítők* című részben a laikus vallási társulatokról, továbbá egy kassai példa alapján a rekatolizáció és a társadalmi átalakulás tanulságairól, valamint három neves, a népi vallásosságot is meghatározó katolikus egyházi személyiség (Koptik Ottó, Padányi Bíró Márton és Jordánszky Elek) munkásságáról olvashatunk egy-egy tanulmányt.

L.

UJVÁRY ZOLTÁN: *Gömöri magyar néphagyományok*. Miskolc: Herman Ottó Múzeum 2002, 1035 p., ill.

A Debreceni Egyetem néprajzprofesszora 2002. január 26-án betöltött hetvenedik születésnapja tiszteletére szerkesztette egy kötetbe Veres László és Viga Gyula az ünnepelt gömöri vonatkozású összes (!) néprajzi írását. A vaskos kötetbe bekerült minden olyan eddigi, önálló kiadványként vagy folyóiratban megjelent írás, amely a történeti Gömör megye (tágon értelmezett) néprajzával kapcsolatos. Ily módon az érdeklődő egy helyen kaphat, egységes képet Ujváry Zoltán munkásságának egy szeletéről. Igen, ez a nagy méretű, több mint ezer oldalas könyv „csak” egy szelete Ujváry Zoltán eddigi életművének. Mint tudjuk, számos alapmunkát tett közzé a maszkos alakoskodó szokásainkkal, azok nemzetközi párhuzamaival, valamint az agrárkultusszal kapcsolatban, tudománytörténeti publikációi is figyelemre méltóak, miközben diákok generációit oktatta és állította a néprajzi pályára. S hogy ez a – rendkívül vázlatosan felrajzolt – kör bezáruljon, hadd utaljak az általa 1979-ben a debreceni egyetem Néprajzi Tanszéke keretei között intézményesen beindított Gömörkutatói Programra, amelynek eredménye a Gömör Néprajza című tanszéki kiadványsorozat több mint félszáz kötete, és az összegző monográfia első megjelent darabja (ismertetését lásd az Acta jelen számának recenzió-rovatában).

Visszatérve a most szóba forgó kötetre, benne tehát újraolvasható Ujváry minden, Gömörre vonatkozó írása a gömöri népdalok és -balladák, a Mátyás-hagyomány alapos dokumentációjától kezdve, a búcsújárás és táplálkozás bemutatásán keresztül, az emberélet fordulóihoz kapcsolódó szokásokkal, az állattartáshoz kapcsolódó hiedelmekkel foglalkozó publikációkkal bezárólag. Függelékben híres (szlovákra és csehre is lefordított) munkája, a szlovákiai magyarok második világháború utáni Csehszországba telepítésének körülményeit bemutató, *Szülőföldön hontalanul* kerül újraközlésre. A kötetet tárgymutató zárja.

L.

Unsere Heimat 2002/1

Az alsó-ausztriai honismeret folyóirata többek között a budapesti Tóth Zsuzsanna tanulmányát közli Szent Lipót alakjáról a történeti Magyarország művészetében és kultúrájában (*Der heilige Leopold in Kunst und Kultur des historischen Ungarn*: 5-24. p.). Szent Lipót, az osztrákok Szent Istványa a barokk korban vált közkedvelt szentté, amikor I. Lipót császár az ország patrónusává tette (1683). Ezt követően tisztelete szórványosan felbukkan a történeti Magyarországon is, első sorban a katolikus Nyugat-Dunántúlon, de a szerző felső-magyarországi példát is hoz a lőcsei Szent Jakab-templomból.

L.

Vasi Szemle 2002/5

A szombathelyi folyóirat összeállítást közöl a Nemzetközi Népművészeti Szövetség 2002 nyarán, Sárovarott megrendezett 10. konferenciáján elhangzott előadásokból. Voigt Vilmos referátumában azt a kérdést válaszolja meg, hogy *mióta számít Európa a népek és kultúrák hazájának?* A folk-lore kifejezés köztudottan 1846-os megjelenése előtt magát a folklórt már ismerték. Jelentek is meg különféle versantológiák, amelyek régi és népi szövegeket tartalmaztak. Ezek azonban kezdetben (Percy, Herder) nem egy-egy nép nemzeti népköltészeti anyagát adták, hanem Európa, sőt az egész világ népdalanyagából közöltek ízelítőt. Voltaképpen egy hamisítvány, a skót James Macpherson által írott, ám eredetiként közreadott Ossian-eposz

adott mintát arra, „hogymód modern népköltési gyűjtésből, vagy éppen régi kéziratok megjelenítéséből egy-egy nép dicső régmúltja méltó módon elővarázsolható“. Ezek után a szerző a német Niebelung-énekekkel kezdve, az óizlandi Edda-dalokon át a finn Kalevalával bezárólag mutatja be az egyes népek nemzeti eposzait, demonstrálva ezzel, hogy miért és mióta „számít Európa a népek és kultúrák hazájának“. Andrásfalvy Bertalan: *A néphagyomány és a gyermek* című előadásában a hagyományos gyermekéletről, gyermekjátékokat állítja szembe a mai, gyerekeket (is) elárasztó tömegkultúrával. Horváth Sándor a Nyugat-Pannon Euréio néprajzi sajátosságait mutatja be *Etnikus sajátosságok, kölcsönhatások és/vagy pannon típus* című dolgozatában. Először a térségben élő népek (magyarok, osztrákok, horvátok és szlovének) népi kultúrájának néhány olyan jelenségét tárgyalja, amelyek egyszersmind nemzeti szimbólummá is váltak (a magyar gulyás, az osztrák dirndli vagy a horvát tambura), majd az érintett népek kulturális kölcsönhatásaira tér ki röviden, illetve végezetül kifejti, hogy vélhetően beszélhetünk egy „pannon kultúráról“, ám „ennek vizsgálata a jövőendő feladata“.

L.

VEREBÉLYI KINCŐ: *Korok és stílusok a magyar népművészetben*. Budapest: Osiris Kiadó 2002, 152 p. + 69 képmelléklet

A magyar népi kultúra egyes részterületei közül a népművészet (díszítőművészet, illetve tárgyalgó népművészet értelemben) a kutatók viszonylag későn, csak a 19. század utolsó harmadában „fedezték föl“ és kezdték el kutatni, dokumentálni, értelmezni. A magyar(országi) népművészet e több mint egy évszázad előtti felfedezése a különféle világkiállításokhoz kapcsolódik. E tényből következik, hogy a kezdetektől fogva adva volt a nemzetközi összehasonlítás lehetősége is. A szépművészi kezdeteket azonban csak részben követte hasonló folytatás. „Az anyaggyűjtés és a tudományos igényű feldolgozás nem eléggé átgondolt és rendszerezett, az elméleti szempontok pedig a magyar folklórisztika és néprajzi kutatás határterületeinek legkidolgozatlanabb kérdései“ – hangsúlyozza Verebélyi Kincő már könyve bevezetőjében. Szükség van tehát egy elméleti háttér kidolgozására, ami jelen munkának persze nem lehetett feladata, ám mindamellett – legalább részben, néhány pontban – mégis enyhíti ezt a hiányt. A szerző könyvében „több évtizedes“ kutatási eredményeinek néhány szempontját foglalja össze. A kutatástörténeti háttér, valamint bizonyos terminológiai kérdések tisztázása, továbbá a folklór jellegű képzőművészet esztétikai vizsgálati lehetőségeinek, a művészi megformálás elemi eszközeinek a számbavétele után néhány modellértékű részterület (a magyarországi gótikus ládák kormeghatározásának kérdései, a reneszánsz hímzésminták eredete, fejlődése, a Mária-házak kora és stílusa, a pásztorművészet kettős arculata, valamint a magyar népi grafika válfajai) bemutatására, a válaszadási kísérlet közepette további kérdések megfogalmazására vállalkozott. Könyve természetesen nem ölelheti fel az egész tárgyalgó népművészetet, ám mindamellett jóval többet markol, mint amiről hagyományosan a népművészet fogalmáról első hallásra az ember eszébe jut.

L.

VIGA GYULA: *Miscellanea museologica*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumok Igazgatósága: Miskolc 2002, 287 p. /Officina Musei 12./

A szerző több mint negyedszázados muzeológusi pályafutása tevékenységének termékeit öt nagyobb egységre osztva a gyűjteményes kötetbe azon cikkei, előadásai, kiállításmegnyitóit sorolta, amelyek valamilyen módon minden muzeológus pályatárs életútját jellemezhetik. Kiállításokat kell ugyanis megnyitni, ismeretterjesztő előadásokat tartani, népszerűsítő cikkeket,

kutatási programokat írni kollégákat, pályatársakat köszönteni és hát – bármennyire is szomorú – búcsúztatni. Az itt olvasható előadások, írások – miközben egy részük tematikailag a dél-szlovákiai tájakhoz is kapcsolódik – tanulságosan egészítik ki, azoknak mintegy biztos háttérrel kínálva, a szerző korábban megjelent monografikus és tematikus tanulmányköteteit. Hiszen tanulmányok nem a semmiből születnek, s ezek a most olvasható írások valahol a nagy ívű tanulmányok forrásvidékeire is rámutatnak. A gyűjteményt az ötven esztendő Viga Gyula eddigi, 1974 és 2001 között megjelent néprajzi tárgyú írásainak teljességre törekvő jegyzéke zárja. Tiszteletet parancsoló a tizenhat önálló kötet, a kettőszáznegyven tanulmány és cikk, a nyolcvankilenc könyvismertetés, valamint (s most kapaszkodjunk meg!) a nyolcvanhét általa szerkesztett kiadványnak a jegyzéke. Mert a tudós embert nem csak a saját maga által leírt munkái jellemzik, hanem azok is, amelyeknek megszületésénél ott bábáskodott. *Írni és írni hagyni* – lehetne talán Viga Gyula ars poeticája is...

L.

VOIGT VILMOS: *Világnak kezdetétől fogva. Történeti folklorisztikai tanulmányok*. Budapest: Universitas Könyvkiadó 2000, 368 p.; Uő.: *A folklórtól a folklorizmusig. Történeti folklorisztikai tanulmányok*. Budapest: Universitas Könyvkiadó 2001, 355 p.

A szerző több mint négy évtizednyi oktató-kutató munkájának eredménye tucatnyi önálló kötet és több száz tanulmány. Ennek a rendkívül gazdag és szerteágazó életműnek egy kis töredékét adja most közre e két tanulmánykötet. Mindkét összeállítás – ahogy azt az alcím is mutatja – a szerző történeti-folklorisztikai munkáiból ad áttekintést (ezt azért kell hangsúlyozni, mivel további köteteket lehetne megtölteni Voigt Vilmos finnugrisztikai vagy éppen szemiotikai tárgyú írásaival is). Voltaképpen a második, átfogóbb cím (*A folklórtól a folklorizmusig*) érvényes az elsőre is, azzal, hogy abban különféle folklórtematikák (elsősorban a népköltészet és a néphit kérdései) kaptak helyet és a folklorizmus kérdésköre kevésbé. Ezzel szemben a második kötet inkább a folklór felfedezését, gyűjtésének kezdeteit, a folklorisztika kialakulását, továbbá a mai folklór jelenségeit, értelmezési lehetőségeit, illetve a folklorizmus megnyilvánulási formáit, kutathatóságának szempontjait tárgyalja. A két kötet dolgozatai a magyar ősvallás és a szibériai sámánizmus kérdéseinek taglalása és a május elseje hetvenes évekbeli budapesti megünneplésének dokumentációja közt feszülő ívhez kapcsolódnak. Ebben a sorban olyan tematikájú dolgozatok olvashatóak, mint egy – a szerző szerint – feltehetően kelta eredetű magyar szólás ("ujjából szopta a tudást"), továbbá az id. Pieter Bruegel festményén látható németalföldi közmondások elemzése, valamint a garabonciás diák alakjának színpadi utóélete, a magyar folklór akkulturációjának a kérdései. Az 1965 és 1999 között keletkezett dolgozatok (összesen negyvenöt) az eredeti megjelenés formájában kerültek most kiadásra azzal, hogy általában utólagos, néhány esetben újabb kistanulmánnyal felérő megjegyzéseket fűz hozzájuk a szerző. Ezekben a keletkezés körülményeit és a szakirodalom újabb vonatkozásait tárja az olvasó elé.

L.

WOLDAN, ALOIS: *Die Donau – ein kulturhistorischer Essay*. Universität Passau – Ost-Mitteleuropa-Studien 2002, 50. p. /Nachrichten und Berichte. Sonderheft Nr. 24./

A 12. Duna-európai Konferencián, 2002. május 27-én elhangzott előadás irodalmi hivatkozással kiegészített, tanulmánnyá átdolgozott változatáról van szó. Woldan professzor a Duna művelődéstörténeti szerepét elemzi, s rögtön azzal kezdi, hogy már maga a folyó többgyökerrű elnevezése is kifejezi azt a sokrétűséget, ami a Dunára általában is jellemző. Mind a folyó

latin (*Danubius/Danuvius*), mind görög (*Ister*) eredetű neve és annak/azoknak az egyes európai nyelvekben való meggyökerezése sok fejtörést okozott (és minden bizonnyal okoz is még majd) a nyelvészeknek. Egy vélemény szerint a név töve a „*dānu*“ egyszerűen folyót, nagy vizet jelent. Erről jut eszembe, hogy gyerekkoromban a köbölküti gyerekek, ha nagy vizet láttak, így kiáltottak fel: „*Mekkora duna!*“. Nem gondolnám, hogy ennek közvetlen köze lenne az indogermán „*dānu*“ szótövhöz, bár ha meggondoljuk (s erre Woldan professzor előadása végén tesz utalást), hogy az ukrán nyelvben a Duna egyszersmind a folyó, a víz, illetve az élet szinonimája, akkor talán ezen a ponton is érdemes lenne a hozzáértőknek elidőzni... Ugyancsak tanulságos a Duna-allegóriákat bemutató passzus, valamint a szerző azon fejtegetései, amelyek a Duna mint elválasztó, s ugyanakkor összekötő szerepéről szólnak. A Duna már az ókortól egészen napjainkig, újra és újra (állam)határfolyó szereppel is bír. Figyelemre méltó a Duna szerepe a szépirodalomban (ezzel kapcsolatban Esterházy Péter Duna-regény-paródiáját is idézi) és a folyó megjelenése a népköltészetben. Woldan szerint a német nyelvű népek szájhagyományában a Duna inkább a mondákban játszik szerepet, míg a szláv népek körében a népdalok gyakori szereplője. Érdekességként említi, hogy az ukrán népköltészetben is milyen fontos szereppel bír, holott az ukránok lakta területeken nem is folyik át. Itt jegyzem meg, hogy 1995-ben, amikor a Magyar Néprajzi Társaság és a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság Komáromban rendezte VII. Néprajzi Szemináriumát, a rendezvény központi témája a Duna volt. Ennek keretében Faragó József professzor *A Duna a moldvai csángó-magyar népköltészetben* címen tartott előadást. Ebből kiderült, hogy a moldvai magyarok népdalaiban, ahol szintén nem folyik a Duna, ugyancsak előkelő hely illeti meg a „vén folyamrókát“.

L.

WURSTER, HERBERT W. – TREML, MANFRED – LOIBL, RICHAD (Hg.): *Bayern – Ungarn Tausend Jahre. Aufsätze zur Bayerischen Landesausstellung 2001*. Vorträge der Tagung „Bayern und Ungarn im Mittelalter und den frühen Neuzeit“ in Passau 15. bis 18. Oktober 2000. Passau-Regensburg: Verlag Archiv des Bistums & Oberhausmuseum – Verlag Friedrich Pustet 2001. 205 p., ill.

A Passauai Püspökség és az Oberhaus Museum szervezésében 2000 október 15-18-án a *Bajorország–Magyarország ezer éve* c. projektumhoz kapcsolódva tudományos konferencia valósult meg *Bajorország és Magyarország a középkorban és a korai újkorban* címmel. A tanácskozást tulajdonképpen akár egy munkakonferenciának is tekinthetjük, hiszen a 2001. májusában *Bajorország – Magyarország ezer éve* címmel megnyílt közös bajor-magyar kiállításhoz kapcsolódott. Ebből adódik, hogy a résztvevők sorában magyar és német szakembereket egyaránt találunk. A tanácskozás anyaga egy rendkívül szép kivitelezésű, ugyanolyan jellegű kötetben jelent meg, mint a fent említett kiállítás katalógusa.

A kötetben szereplő előadások öt témablokkra oszlanak. Az elsőben (Áttekintés) csupán egyetlen írást olvashatunk, mégpedig Visy Zsolt Bajorország és Magyarország ezer éves kapcsolát bemutató összegzését.

A második blokk *Kép a magyarokról* címet viseli, a harmadik *Konfrontáció és együttműködés*, a negyedik *Gazdaság és kereskedelem*, míg az ötödik a *Művészet és kultúra* címet viseli. Az egyébként csak német nyelven megjelent kötet végén az előadások összegzései találhatók – szintén németül. Hely- és névmutató zárja a kötetet.

J.I.

Fórum

A Duna forrásainál Számvetés Donaueschingenben

LUKÁCS LÁSZLÓ

A Duna Menti Tartományok és Megyék Munkaközösségének kulturális-tudományos bizottsága 1990-ben alakult. Számos Duna menti településen (Krems, Sankt-Pölten, Bécs, Petronell, Budapest, Baja, Vukovár) ülésezett már, de a Duna forrásvidékére működésének tizenkettedik évében jutott el: 2001. október 3-a és 6-a között Baden-Württemberg tartományban, a Fekete-erdőben, Donaueschingen városában tartotta ülését. A vendéglátó tartományon kívül Felső-Ausztria, Alsó-Ausztria, Bécs, Szlovákia, Komárom-Esztergom-, Pest-, Fejér-, Tolna megyék, Horvátország, Szerbia és Románia képviseltette magát a rendezvényen.

Bécsből korán reggel indultunk a munkabizottság állandó titkárságát ellátó Alsó-Ausztria tartomány által bérelt autóbusszal. A nyugati autópályán haladva sorra hagytuk el magunk mellett a Duna-völgyi városokat (Linz, Passau, Ulm). Kereszteltük a mellékfolyókat: az Alsó- és Felső-Ausztria határát jelző, a magyar népmesék *Óperenciás* kifejezéséből is ismert Enns folyót, a világoskék színű, bővizű, sebes folyású Inn, a müncheniek számára kedves, szelíd, sokágú Isart, a magyar sereg 955. évi súlyos vereségét felidéző Lech folyót. Tizenegy órás utazás után foglalhattuk el szállásunkat a donaueschingeni Zum Schützen hotelben, a Duna-forrás szomszédságában. Szállodánk szobáit, folyosóit a bajor, osztrák, magyar Duna menti települések XVIII-XIX. századi metszeteivel díszítették. Szobámban Dunapentele metszete függött, de a folyosón láthattam Révkomárom, Visegrád, Pest, Érd, Paks, Tolna, Pétervárad régi ábrázolását.

Donaueschingen 18 ezer lakosú város a Duna két forrása: a Brigach és a Breg találkozásánál, a Fürstenberg hercegi család székhelye. A bizottsági ülés reggelén hivatalos fotózásra kellett megjelenünk a Fürstenberg-palota parkjában a Duna forrásánál (*Donauquelle*), amit Weinberger allegorikus szoborcsopottal díszített kútja keretez. A Duna forrásvidékét jelképező fehér márványból faragott szép nőalakok kelet felé, a Duna folyásirányába mutatnak. Természetes, hogy a szobrász egy kisfiúval, egy lánnyal és egy asszonnyal személyesítette meg a szeretett, kedves, szép folyót, amely a német nyelvben is nőnemű: *die Donau*. Mindig lágyan, dallamosan ejtik ki, ellentétben nyugat felé igyekvő folyamtársával, a himnemű Rajnával: *der Rhein*, amit mindig keményen, határozottan mondunk. Hasonló páros a Duna két bajorországi mellékfolyója is: *die Isar*, *der Inn*. A díszkúton táblák közlik, hogy ez a Duna-forrás 2840 kilométerre van a fekete-tengeri torkolattól, 678 méter magasan a tengerszint fölött. Kristálytisza vizébe a látogatók fém pénzeket dobálnak, egy újabb visszatérés reményében.

A díszkúttól jobbra, a Fürstenberg hercegi címerrel díszített tájékoztató táblán ez olvasható: "A Duna forrása. Itt ered a Duna. Eredetileg a palota előtt körülbelül két kilométer hosszan a Brigachkal párhuzamosan folyt, majd egyesült a Brigachkal és a Breggel egy folyóvá, a Dunává, amit róla neveztek el. Amikor 1820 körül a palota udvarát átrendezték, a Duna for-

rását egy földalatti csatornában közvetlenül a Brigachba vezették. A legendás Dunának ez a forrása már a római korban híres volt, a császárok is meglátogatták. Az V-VI. századi alemann település: "Esko an der Donau" Donaueschingen nevét ez adta."

A forrást, a díszkút mögött, a palota kváderkő kerítésén elhelyezett emléktáblákkal a Duna menti országok sorra megjelölték. Két magyar nyelvű emléktábla olvasható itt. Az első Donaueschingen testvérvárosa, Vác állította. Rajta felül Vác püspöki város aranyozott címere, középen a Duna kék színű vonala a forrástól a torkolatig, két oldalán József Attila: *A Dunánál* című versének magyar és német nyelvű sorai:

A Dunának, mely mult, jelen s jövő,
Egymást ölelik lágy hullámai.
A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékező
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.

A második magyar nyelvű emléktáblát a Magyarok Világszövetsége helyezte el kárpát-medencei honfoglalásunk millicentenáriumi évében. Rajta a magyar állami címer alatt magyar és német nyelvű fohász olvasható:

A Duna a természet egyik remekműve.
Nekünk magyaroknak 1100 év óta mindennapi vendégünk.
Isten áldja meg a helyet, ahol ered!
Magyarok Világszövetsége
1996

Hasonló szellemben fogalmazták meg a szlovák, horvát, szerb és bolgár nyelvű emléktáblák szövegét is. A román nyelvű büszkén hirdeti:

Románia Európa ezeréves fellegvára, a Duna-torkolat őrzője.

Dr. Everke főpolgármester úr említette az évszázados vitát, melynek során a Breg menti furtwangeniek elvitatják tőlük a Duna forráshelyét. Azt állítják, hogy a Duna forrása tulajdonképpen a Bregé, tehát a Breg az igazi Duna, a Fekete-tengerhez közelebb eső Brigach pedig az egyik mellékfolyója. Claudio Magris, a Trieszti Egyetem germanista professzora, 1992-ben magyarul is megjelent *Duna* című könyvében az eschingeniek igaza felé hajlik: "... anynyi azonban mégis biztos, hogy a Duna a donaueschingeni hitelesített forrásból a Brigachba, vagyis a saját mellékágába folyik... A tulajdonképpeni Duna tehát a Brigachot tápláló kétszáz méter hosszú patakocska; a hivatalos Duna azonban mégiscsak egy kicsivel ez után kezdődik, a Brigach és a Breg... összefolyása alkotja." Megegyezik ezzel a magyar álláspont, ahogy Cholnoky Jenő földrajzprofesszor *A Föld és élete* című híres művének Európa-kötetében olvasható: "A Duna a Schwarzwaldban ered két ágban a Breg és a Brigach forrásfolyókában. Ezek Donaueschingennél egyesülnek, s ott veszi fel a folyó a Duna (Donau) nevet."

A kulturális-tudományos bizottság ülésének helyszínén, a Fürstenberg Hercegi Sörgyár konferencia termében a házigazda, Fürstenberg János herceg üdvözölte a Duna menti tartományok és megyék megjelent képviselőit. Dr. Gottfried Stangler osztrák udvari tanácsos, a bizottság elnöke ismertette az ülés napirendjét, megtartotta elnöki beszámolóját, majd kérte a témavezetőket, hogy számoljanak be a folyamatban levő munkákról. Dr. Eugen Scherer, a bi-

zottság titkára a Duna menti alaptérkép és kulturális térkép munkálatairól, valamint a kultúrparkok kutatásáról, dr. Gerhard Stadler, a Bécsi Műszaki Egyetem tanára a műszaki emlékek katalogizálásának eredményeiről készített jelentést.

A Duna menti digitális alaptérkép, amely a folyamatot a forrástól a torkolatig ábrázolja, mindkét partján 50 kilométer széles területsávval, elkészült. Az 1:500 000 méterarányú térkép kivitelezője a müncheni Huber kartográfiai cég. Nyomtatott és CD-Rom formában is rendelkezésre áll arra a célra, hogy bármilyen Duna menti témát ábrázoljunk rajta. Az alaptérképet 2000 októberében Zágrábban mutatták be a Duna menti tartományok és megyék kormányzói, közgyűlési elnökei munkaközösségének. Az alaptérkép munkálataival párhuzamosan a kulturális-tudományos bizottság tagjai adatokat szolgáltatottak a saját tartományuk, megyéjük kulturális emlékeiről a dunai kulturális útvonal tematikus térkép elkészítéséhez. Tíz csoportba osztottuk a megtekintésre érdemes kulturális emlékeket, feltüntettük a térképen a műemlék templomokat, várakat, kastélyokat, lakóházakat, romokat, műszaki emlékeket, műemléki jelentőségű területeket, régészeti parkokat, múzeumokat, szabadtéri múzeumokat, történelmi jelentőségű helyeket. A dunai kulturális útvonal térképe 2001 őszén készült el nyomtatott és CD-Rom formában.

A kultúrparkok, szabadtéri múzeumok témakörében a munkabizottság az elmúlt években hat nemzetközi konferenciát rendezett. Közülük a legnagyobb érdeklődést a 2001 februárjában, Pozsonyban lezajlott "Élő hidak, Duna kétparti városok" című tudományos tanácskozás váltotta ki. Ehhez a rendezvényhez kapcsolódó tanulmányi kirándulás keretében a komáromi erőrendszer, annak műemléki helyreállítását, múzeumi, kulturális célokra történő felhasználását ismerhették meg a résztvevők. A kultúrparkokról rendezett hat konferencián elhangzott előadásokat a munkabizottság nyomtatott formában is kiadja, eddig négy tanácskozás anyagát sikerült megjelentetni. 2000-ben a munkabizottság megbízta a bécsi Edinger turisztikai tanácsadó céget, hogy készítsen tanulmányt egy-egy modellértékű ausztriai és magyarországi kultúrparkról. A választás az észak-burgenlandi Mönchhof (Barátudvar, Moson m.) falumúzeumára és a hajósi (Bács-Kiskun m.) pincefalura esett. A vizsgálat eredményeként született 90 oldalas tanulmányt bizottságunk tagjai Donaueschingenben kapták kézhez.

A Bécsi Műszaki Egyetem Művészettörténeti, Műemlékvédelmi és Iparrégészeti Intézete a munkabizottsággal együttműködve katalogizálja a Duna menti műszaki emlékeket. A német és osztrák Duna szakaszon már befejeződött az adatgyűjtés, fotózás, tárgylisták összeállítása. Lezárták a gyűjtőmunkát a szlovákiai, Bács-Kiskun megyei, horvátországi, szerbiai, bulgáriai Duna mentén. A többi Duna szakaszon jelenleg még folyik a műszaki emlékek felkutatása. Első lépésként az összegyűlt adatbázis felkerül a munkabizottság és az egyetemi intézet Web-oldalára. Ugyanakkor a felderített műszaki, ipartörténeti emlékeket feltüntettük a Duna menti kulturális útvonal térképén.

Arra is kitért az elnöki beszámoló, hogy 2000-ben újabb 15 Duna menti rövid ösztöndíjat nyertek el négy tartomány, megye pályázói. E Duna menti ösztöndíjakat Alsó-Ausztria alapította, eddig összesen 205 tudós, művész kapta meg. Több ösztöndíjjal lehetőséget biztosítottak a Duna menti tartományok és megyék jogászai számára az európai jogrendszer megismertetése céljából. Munkabizottságunk 1992/93-ban részt vállalt a délszláv háborúban megsérült műemlékek helyreállítására az eszéki várban elhelyezett restaurátorműhely létrehozásában, felszerelésében, működésének biztosításában.

Donaueschingeni bizottsági ülésünkön alapos számvetést készítettünk az elmúlt évtizedben az európai kulturális örökségnek a Duna menti tartományokban, megyékben ránk maradt értékei feltárása, dokumentálása, megismertetése, védelme és társadalmi hasznosítása érdekében végzett munkánkról. Számvetés történt a jövő feladatairól, lehetőségeiről, a munkabizottság tevékenységi körének kiszélesítéséről is. Megállapítottuk, hogy munkánk súlypontja a tu-

dományos együttműködés felé tolódott el, ezért keresni kell a kapcsolatot a Duna menti egyetemek rektori konferenciájával. Őt konkrét javaslat, ajánlás került a munkabizottság elé, amelyek megvalósítása a következő évek programja lehet. Dr. Gebhard König udvari tanácsos, az alsó-ausztriai tartományi könyvtár igazgatója javasolta, hogy teremtsük meg a Duna menti tudományos könyvtárak adatbankját. Dr. Werner Jobst egyetemi tanár, Alsó-Ausztria tartományi régész közreműködésével javasolták a régészeti jelentőségű területek, ásatások Duna menti adatbázisának létrehozását. Dagmar Kunert, Alsó-Ausztria Tartományi Hivatalának közgyűjteményeket felügyelő munkatársa javasolta a zsidó közösségek, egyesületek, intézmények kutatását a Duna mentén Donaueschingentől a fekete-tengeri torkolatig. Dr. Edgar Niemeczek alsó-ausztriai néprajzkutató felvetette a Duna menti múzeumok kataszterének elkészítését, elsősorban olyan gyűjteményekét, amelyekben a Dunával kapcsolatos anyagot is őriznek. Ötödik javaslatként került a munkabizottság asztalára a kultúra és a médiák kérdéskörében egy kongresszus megrendezésének gondolata. E tudományos kongresszuson foglalkozni kellene a kultúra, mint identitáshordozó helyzetével, szerepével egy olyan korszakban, amelyre a szaporodó szórakozási lehetőségek (túlkínálat), a médiák magánkézbe kerülése és globalizációja jellemző. E javaslatok, tervek megvalósításához a munkabizottság szeretné elnyerni az Európai Unió INTERREG III programjának támogatását.

Donaueschingeni bizottsági ülésünk utolsó napirendi pontja értelmében a résztvevőknek lehetőségük volt rövid beszámolót tartani a tagországokban lezajlott, a Dunával kapcsolatos rendezvényekről. Magam a Baján rendezett *Élet a Dunán* című konferenciáról számoltam be, amit a Türr István Múzeum és az Alsó-Duna-völgyi Vízügyi Igazgatóság szervezett dr. Solyomos Ede etnográfus, a dunai halászat és a Duna néprajza kutatójának 75. születésnapja alkalmából.

A bizottsági ülést követő délutánon dr. Wilts művészettörténész szakvezetésével megtekintettük a Fürstenberg-palotát és a hercegi gyűjteményeket. Donaueschingen, a Fekete-erdő és a Sváb-Alb közötti termékeny Baar-fennsík központja, a XVIII. század eleje óta a Fürstenberg hercegek székhelye. A város keleti oldalán a hatalmas parkban álló barokk stílusú Fürstenberg-palotát 1723-ban építették. 1893-96 között főként belső berendezését erősen átalakították. Földszintjén a hatalmas – lovagteremre és előkelő szállodák halljára emlékeztető – előcsarnok, emeletén a hercegi, hercegnői lakosztályok, a reprezentatív fogadóterem megtekintésével képet alkothatunk egy délnémet arisztokrata család lakáskultúrájáról, életmódjáról. A hercegek Udvari Könyvtárában (*Hofbibliothek*) több mint 130 000 kötetet őriznek, köztük mintegy 1600 középfelnémet kéziratot, a Nibelung-ének kéziratát a XIII. század első feléből, a Parzival kéziratát. A hercegi gyűjtemények másik kiemelkedő egysége a képtár: a régi német mesterek (idősebb Hans Holbein, idősebb és ifjabb Lucas Cranach) festményeivel.

Az általunk látottakon kívül miről híres még Donaueschingen? Lótenyésztéséről, a hercegi udvari istállóról, lovasversenyeiről. A város határába érkezőt két szép ágaskodó ló szobra fogadja, majd hatalmas lovaspályák között halad a bevezető út. Minden évben nyár végén megrendezik itt a Fürstenberg Károly herceg lovas emléktornát, ahol a lovassport nemzetközi élmezőnye találkozik: díjugratók, műlovaglók, fogathajtók. Minden év októberében a Donaueschingeni Zenei Napokon mutatkoznak be a kortárs zeneművészet alkotói. Az itteni ösbemutatókat harminc ország rádiója, televíziója közvetíti.

Másnap tanulmányi kirándulást tettünk a forrásvidéktől keletre, a lassan folyóvá növekvő Duna völgyében: Immendingen–Aach–Beuron–Sigmaringen útvonalon. Azon a vidéken járunk, amelyet a táj, Svábföld, Suevia szülte, a klasszikus német költő, Friedrich Hölderlin (1770-1843) számos versében megörökített. *Vándorlás* című költeményében így mutatta be:

Boldog Suevia, ó, anyám,
mint odaát ragyogóbb,
hugodat, Lombardát:
szeldel téged is száz patak!
És elég fa, virága-fehér, vöröslő,
és sötétebb, mélyzöld, vad lomb,
és a svájci Alpok árnya is reád hull,
szomszéd-földre; mert közel lakozol
ház tűzhelyéhez, hallod, ahogy bent
áldozótalak ezüstjén
surran a forrásvíz, zúdítják
tisza kezek, ha érintgetnek

meleg sugarak
kristályos jeget, s könnyedén
moccanó fény nyomán
a havas csúcs előnti a földet
szín-tiszta vízzel. Innét
született véled a hűség. Mert nehezen
költözik az, ki a források közelében
lakhat...

Ifjabb koromban egyébként
mondták nekem azt is:
hajdan-idők elején az ősök,
a német nemzetség fiai csöndben
levonultak a Duna hullámaival,
nyár-időn, mert ezek
árnyra vágytak; a nap
gyermekeivel együtt
érték el a Fekete-tengert.
S hogy e vizet okkal
nevezik vendégszeretőnek.

(Tandori Dezső fordítása)

Utunk első állomását az immendingeni Duna-süllyedés (*Donauversinkung*) helyét a város széli parkolóból az itt még alig 10 méter széles folyócska partján gyalog értük el. A Felső-Duna természetvédelmi park sziklás, hepehupás, erdős területén haladtunk, ahol a Duna partján egy szerény fatábla fogadott minket, ezzel a felirattal: "A süllyedés helye. Itt süllyed le a Duna az év kb. 155 napján teljesen." A víz mennyiségének és erejének jelentős csökkenését az is jelzi, hogy jobb parti medrében egy kis szigetet épített itt a folyó. Csöndes, száraz nyári napokon nem csupán látni lehet, hogy eltűnik a Duna vize, hanem hallható is, ahogy a meder sziklarepedésein keresztül lecsurog a, karsztosodott barlangrendszer járataiba. Ilyenkor teljesen szárazzá, járhatóvá válik a folyómeder. A Duna-süllyedés természeti jelensége évszázadok óta ismert: Immendingennél a Sváb-Jura karsztosodott mészkő területén vízáteresztő rétegekre, repedésekre érkezik a Duna vize, lesüllyed, a földfelszín alatt a magát állandóan bővítő barlangrendszerben déli irányba folyik. Tizenkét kilométernyire, átlagosan 60 órás

földalatti út végén, az Aach forrásaként (*Aachtopf*) nagy erővel, hatalmas vízmennyiséggel tör felszínre egy sziklahasadékból. Az Aach a Bodeni-tóba ömlik, a Felső-Duna vize így a tavon keresztül a Rajnát táplálja, egyik mellékfolyójának tekinthető.

A Duna és az Aach földalatti összeköttetésének igazolására 1877-ben nagy mennyiségű konyhasót, festéket és olajat öntöttek a Duna-süllyedés helyénél a vízbe. Mindhárom jelzőanyagot bőven észlelték az Aach forrásánál. Az 1960-as évek óta rendszeresen búvárok is vizsgálják a barlangrendszert, szűk átjáróit kitisztították, bővítették, állatsontokat hoztak felszínre, fényképeket készítettek a nagy termekről.

Magyar geográfusok nem sokkal a kísérletek után beszámoltak a Duna-süllyedésről. Hanusz István *Közép-Európából föld- és néprajzi képek* című könyvében így mutatta be: “A gyermek Duna is vízének egy részét elrejtí és hegyentúli czimborájának, a Rajnának ölébe lopja át. Régóta gyanakodtak rá, hogy örökségét titkon tékozolja, míg végre 1877 őszén sikerült a szemfüles természettudósoknak rajta kapni a furfangon, hogy földalatti csatornája van a Bodeni tóhoz, az Aach patak közvetítésével. Előbb sőt, utóbb foszforeszkáló anyagot bocsátottak be a Dunába ott, a hol a sziklarepedésekre gyanakodtak, hogy azok a vize leeresztői; és mind a két anyag átvitelét igazolta az Aach patak erősen előtörő forrása.”

Az Aach-forrás másodpercenként 8600 liternyi, hevesen feltörő vizével Németország leg-erősebb forrása. Vízének kétharmad részét a Duna-süllyedésből nyeri. A sziklahasadék előtt képződött tóból kifolyó Aach rögtön egy malmot hajtott. A Duna-süllyedés alatti mederbe száraz időszakokban is vizet hoznak észak felől a mellékfolyók, így a Duna Möhringentől soha nem száraz. Ulmtól már kisebb hajókkal, sajkákkal hajózható.

Az Aach-forrás megtekintése után kirándulásunk következő állomását a beuroni bencés apátságánál, a Sváb-Alb fehér mészkő területét áttörő Duna keskeny völgyében értük el. Itt nem csupán közút, hanem vasút is épült, amely meredek sziklafalak mellett, várak, várromok alatt, gyakran a mészkőbe vágott átjárókon, alagutakon keresztül halad. Beuron sűrűn látogatott búcsújáró hely, üdülőhely, a bencés rend németországi központja. A kolostort csak kívülről láthattuk, az 1732-38 között épült, majd 1872-ben erősen átalakított apátsági templomot egy bencés szerzetes kalauzolásával néztük meg. Megtudtuk tőle, hogy a hatalmas rendházban Biblia-múzeumuk, értékes könyvtárunk, bencés teológiai főiskolájuk, kutatóintézetük működik. Száz hektár földön gazdálkodnak, amely főként erdőbirtok. Fénykorukban 250, ma alig több mint 60 szerzetes alkotja beuroni bencés kongregációjukat. Közülük többen mesteremberek. Vezetőnk büszkén említette, hogy ő szabómester: eddig 12 németországi és külföldi püspököt öltöztetett fel. Beuron nevezetes műszaki emléke az 1803-ban épült fahíd. A középkori ácstechnika elemeit ránk örökítő, hatalmas bárkára emlékeztető, szép Duna-híd tetőszerkezete fazsindellyel fedett.

Tanulmányi kirándulásunk Sigmaringenben, a Duna fölé magasodó sziklaszirten épült Hohenzollern-várban fejeződött be. A Hohenzollern hercegi család nem csupán a porosz királyokat, német császárokat adta, hanem 1866-1947 között ők ültek a román fejedelmi, királyi trónon is. Erre a vár udvarán elhelyezett dombormű emlékeztet, amely I. Károly román királyt ábrázolja. A Hohenzollern-család katolikus, sváb ágának központja 1534 óta Sigmaringen. A vár Öreg-tornya XII. századi, egyébként a reneszánsz formák uralják, részben még korabeli alkotás, részben a XIX. század végi átépítés és bővítés eredményeként. A várkapolnán, a lovagtermen, a híres fegyvertáron kívül láthattuk azt a lakosztályt, amelyben a berlini rokonok, a két Vilmos császár lakott 1871-1918 között, több alkalommal, sigmaringeni látogatásuk idején. Sigmaringennél a Duna már tekintélyes szélességű folyócska, vasúti híd, több közúti híd íveli át. Vízén csónakok, kajakok járnak, rajta a vízi sportolók gyakorolnak, edzenek.

A Duna-forrás Donaueschingenben
 Die Donauquelle in Donaueschingen
 Pramen Dunaja v mestečku Donaueschingen

A magyar emléktábla a Duna-forrásnál
 Die ungarische Gedenktafel an der Donauquelle
 Maďarská pamätná tabuľa pri prameni Dunaja

A Fürstenberg-palota a Duna-forrás közelében
 Der Fürstenberg-Palast in der Nähe der Donauquelle
 Palác Fürstenbergovcov v blízkosti prameňa Dunaja

A Duna fölött Sigmaringenben vasúti híd és több közúti híd is átível
 Über die Donau führen in Sigmaringen mehrere Eisenbahn- und Landstraßenbrücken
 Nad Dunajom v Sigmaringen vedie viac železničných a cestných mostov

Foto: Lukács László

An den Quellen der Donau

Eine Tagung in Donaueschingen

Die Arbeitsgemeinschaft „Donauländer-Arbeitskreis Kultur und Wissenschaft“ wurde 1990 gegründet. Sie tagte schon in vielen Städten an der Donau (Krems, St.-Pölten, Wien, Petronell, Budapest, Baja und Vukovár), doch zu einer Sitzung an der Donauquelle kam es erst nach 12 Jahren; und zwar vom 3. bis 6. Oktober 2001 in dem Bundesland Baden-Württemberg, im Schwarzwald, in der Stadt Donaueschingen. Außer den Gastgebern waren hier Oberösterreich, Niederösterreich, Wien, die Slowakei, die Komitate Komárom-Esztergom, Pest, Fejér und Tolna, sowie Kroatien, Serbien und Rumänien vertreten.

Wir sind von Wien aus losgefahren (der Autobus wurde von dem Ständigen Sekretariat der Arbeitsgemeinschaft in Niederösterreich gemietet). An der Westautobahn sind wir an Linz, Passau und Ulm vorbeigefahren und haben manche Nebenflüsse der Donau gekreuzt: den Fluß Enns an der Grenze zwischen Niederösterreich und Oberösterreich, der auch nach dem Wort „Óperencia“ (etwa: „über Berg und Tal“) aus den ungarischen Volksmärchen bekannt ist; den türkisfarbigen, wasserreichen, schnellen Inn; die Isar, die für die Münchner ihr beliebter, milder Fluß ist; den Fluß Lech, wo die ungarische Armee im Jahre 955 eine schwere Niederlage erlitt.

Nach elf Stunden Fahrt sind wir in Donaueschingen im Hotel „Zum Schützen“ angekommen, in der unmittelbaren Nachbarschaft der Donauquelle. Die Zimmer und Flure des Hotels waren geschmückt mit charakteristischen bayrischen, österreichischen und ungarischen Stichen der Donausiedlungen aus dem 18.-19. Jahrhundert. In meinem Zimmer gab es einen Stich von Dunapentele, im Flur gab es alte Darstellungen über Révkomárom, Visegrád, Pest, Érd, Paks, Tolna und Pétervárad.

Donaueschingen ist eine Stadt mit 18 000 Einwohnern am Zusammenfluß der zwei Donauquellen Brigach und Breg; die Stadt ist Sitz der fürstlichen Familie Fürstenberg. Am Morgen der Sitzung mußten wir im Park des Fürstenberg-Palastes (an der Donauquelle) zum Fotografieren erscheinen. Der Brunnen faßt die Quelle mit allegorischen Figuren von Weinberger. Die aus weißem Marmor gearbeiteten schönen Frauenfiguren symbolisieren das Quellengebiet der Donau; die Figuren zeigen in Richtung Osten / Donau. Der Bildhauer hat den geliebten, netten, schönen Fluß mit einem Jungen, einem Mädchen und einer Frau personifiziert; denn der Fluß „Donau“ ist im Deutschen feminin. Das Wort „die Donau“ wird immer weich, melodisch ausgesprochen; demgegenüber ist der Rhein maskulin und das Wort klingt immer hart, entscheidend. Ähnlich ist es im Falle der Flüsse: die Isar und der Inn. Am Zierbrunnen verkünden Tafeln, daß sich diese Donauquelle von der Mündung in das Schwarze Meer 2840 km weit entfernt befindet und 678 m über dem Meeresspiegel liegt. In das kristallklare Wasser werfen die Besucher Münzen, da sie auf eine Wiederkehr hoffen.

Rechts von dem Zierbrunnen ist auf der Tafel (mit dem fürstlichen Fürstenberg-Wappen) folgendes zu lesen:

„Die Donauquelle. Hier entspringt die Donau. Ursprünglich floß sie (am Schloß vorbei) etwa zwei Kilometer parallel zur Brigach und vereinte sich dann mit Brigach und Breg zu einem einzigen Fluß, der Donau, die nach ihr benannt wurde. Als um 1820 der Schloßhof umgestaltet wurde, leitete man das Quellflüßchen Donau in einem unterirdischen Kanal direkt in die Brigach. Schon zu Römerzeiten war diese Quelle der damals geradezu legendären Donau berühmt und Ziel kaiserlicher Besuche. Im 5./6. Jh. gab sie der alemannischen Siedlung des „Esko an der Donau“ den Namen: Donaueschingen.“

Am Quaderstein-Zaun um den Palast befinden sich Gedenktafeln, die daran erinnern, daß die Quelle von den einzelnen Donauländern nach und nach gekennzeichnet wurde. Hier sind zwei Gedenktafeln zu sehen, die ungarische Inschriften tragen. Die erste wurde von Vác, der Partnerstadt von Donaueschingen errichtet; mit dem vergoldeten Wappen der bischöflichen Stadt Vác im oberen Teil, in der Mitte die blaue Linie der Donau von der Quelle bis zu der Mündung, beiderseits Zeilen des Gedichtes "An der Donau" von József Attila in ungarischer und deutscher Sprache:

“...In Donauwellen sah
ich Heutiges, Einstiges, Künftiges vergehen.
Hinwogend war es miteinander da.
Die Schlacht, der Alten ruhelose Klinge
Wird stiller, seit Erinnerung sie auffing.
Ordnen wir doch nun endlich unsre Dinge.
So unser Auftrag. Er ist nicht gering.”

(Attila József: An der Donau.
Übersetzt von Stephan Hermlin)

Die zweite ungarischsprachige Gedenktafel wurde von dem Weltbund der Ungarn im Jahre des Millecentenariums unserer Landnahme im Karpatenbecken errichtet. Unter dem ungarischen Staatswappen ist hier ein Gebet in ungarischer und deutscher Sprache zu lesen:

“Die Donau ist eines der Wunder der Natur.
Für uns Ungarn ist sie seit 1100 Jahren Teil unseres Lebens.
Gott segne den Ort ihres Ursprunges!
Weltbund der Ungarn
1996

In ähnlichem Geiste wurden die Texte an der Gedenktafel in slowakischer, kroatischer, serbischer und bulgarischer Sprache formuliert. Die rumänische Inschrift verkündet stolz:

“Tausendjährige Hochburg Europas, Wache der Donaumündung.”

Von dem Oberbürgermeister Dr. Everke wurde die jahrhunderte alte Auseinandersetzung erwähnt, nach der die Einwohner in Furtwangen am Breg ihnen den Quellort der Donau streitig machten. Sie behaupten, die Donauquelle sei eigentlich die des Flusses Breg, also Breg sei die wahre Donau, und die dem Schwarzen Meer näher liegende Brigach ist einer ihrer Nebenflüsse. Claudio Magris, der Germanisten-Professor der Universität Triest, neigt in seinem 1992 auch in ungarischer Sprache erschienenen Buch *“Die Donau”* dazu, den Eschingern recht zu geben: “...doch ist zumindest sicher, daß die Donau von dem beglaubigten Brunnen in Donaueschingen aus in die Brigach bzw. in einen eigenen Nebenarm fließt...Die eigentliche Donau ist also 200 Meter lang, sie ist ein winziger Zufluß der Brigach; die offizielle Donau jedoch beginnt ein kurzes Stück danach, nämlich an der erwähnten Vereinigung von Brigach und Breg.” Identisch damit ist auch der ungarische Standpunkt, wie es in dem Europa-Band des berühmten Werkes des Geographie-Professors Jenő Cholnoky *“Die Erde und ihr Leben”* zu lesen ist: “Die Donau entspringt in dem Schwarzwald in zwei

Armen, in den Quellflüssen Breg und Brigach. Diese vereinigen sich bei Donaueschingen, und dort nimmt der Fluß den Namen Donau an.”

Am Tagungsort der Arbeitsgemeinschaft, im Konferenzsaal der Fürstlichen Brauerei Fürstenberg begrüßte Fürst Johann Fürstenberg die Vertreter der Länder und Komitate an der Donau. Der österreichische Hofrat Dr. Gottfried Stangler, der Vorsitzende der Kommission, gab die Tagesordnung bekannt, hielt seinen Bericht und forderte die Themenleiter auf, über gerade laufende Arbeiten zu berichten

Der Sekretär der Kommission, Dr. Eugen Scherer, berichtete über Arbeiten an der Donauländischen Grundmappe und der kulturellen Karte sowie über die Erforschung von Kulturparks. Der Professor der Technischen Universität Wien, Dr. Gerhard Stadler, berichtete über die Ergebnisse des Katalogisierens von technischen Denkmäler.

Die digitale Grundkarte des Donaulandes, die den Strom von der Quelle bis zur Mündung darstellt (an beiden Ufern mit einer 50 km breiten Geländezone), ist fertig. Der Ausfühler der Karte (1:500 000) ist die Kartographische Firma Huber in München; die Karte steht sowohl in gedruckter Form als auch als CD-Rom zur Verfügung mit dem Ziel, daran beliebige Themen des Donaulandes darzustellen. Die Grundkarte wurde der Arbeitsgemeinschaft der Generalversammlungs-Vorsitzenden, der Bundesland- und Komitats-Gouverneure im Oktober des Jahres 2000 in Zagreb vorgestellt. Parallel zu den Arbeiten an der Grundkarte gaben die Mitglieder der Arbeitsgemeinschaft zur Anfertigung einer thematischen Karte Angaben über Kulturdenkmäler ihrer eigenen Bundesländer bzw. Komitate. Die sehenswerten kulturellen Andenken haben wir in zehn Gruppen eingeteilt, auf der Karte haben wir Kunstdenkmäler aufgezeichnet, wie Kirchen, Burgen, Schlösser, Wohnhäuser, Ruinen, technische Denkmäler, Gebiete mit Kunstdenkmalbedeutung, archäologische Parks, Museen, Freilichtmuseen, historisch bedeutende Orte. Die Karte der Kulturstraße an der Donau ist im Herbst 2001 in gedruckter Form und auch als CD-Rom fertig geworden.

Im Themenkreis “Kulturparks und Freilichtmuseen” hatte die Arbeitsgemeinschaft in den vergangenen Jahren sechs internationale Konferenzen organisiert. Von größter Anziehungskraft war die wissenschaftliche Tagung “Lebende Brücken – Doppelstädte an der Donau”, veranstaltet im Februar 2001 in Preßburg. Im Rahmen einer an diese Veranstaltung anknüpfenden Exkursion hatten die Teilnehmer die Möglichkeit, das Komorner Festungssystem, dessen kunstdenkmalpflegerische Erneuerung und dessen Nutzung für museale bzw. kulturelle Ziele kennenzulernen. Die Vorträge, die anlässlich der sechs Konferenzen zum Thema “Kulturparks” vorgetragen wurden, hat die Arbeitskommission auch in gedruckter Form herausgegeben; bisher erschienen Vorlesungsbeiträge von vier Tagungen. Im Jahre 2000 hat die Arbeitsgemeinschaft die touristische Beratungsfirma EDINGER in Wien beauftragt, über einzelne modellartige österreichische und ungarische Kulturparks eine Abhandlung anzufertigen. Dafür wurden das Dorfmuseum in Mönchhof (Barátudvar, Kom. Moson) in Nordburgenland und das Kellendorf in Hajós (Kom. Bács-Kiskun) ausgewählt. Das Ergebnis der Untersuchungen war eine 90seitige Abhandlung, die die Mitglieder unserer Arbeitsgemeinschaft in Donaueschingen zur Hand bekommen haben.

Das Kunsthistorische, Kunstdenkmalschutz- und Industriearchäologische Institut der Wiener Technischen Universität katalogisiert in Zusammenarbeit mit der Arbeitsgemeinschaft die technischen Denkmäler in den Donauländern. Am deutschen und österreichischen Donaulauf sind Materialsammlung, Fotografieen und Sachverzeichnisse schon zusammengestellt. Auch in anderen Donaugebieten (Slowakei, Komitat Bács-Kiskun, Kroatien, Serbien und Bulgarien) wurde die Sammeltätigkeit schon beendet. Andernorts läuft gegenwärtig noch das Erforschen von technischen Denkmälern. Als erster Schritt wird die gesammelte Datenbasis in die Web-Seite der Arbeitsgemeinschaft und des Instituts der Universität

aufgenommen. Gleichzeitig wurden die erkundeten technischen und industrie-historischen Denkmäler auf der Karte der Kulturstraße Donau aufgezeichnet.

Im Generalbericht wurde erwähnt, daß im Jahre 2000 weitere 15 Stipendien für vier Bundesländer bzw. Komitate ausgeschrieben wurden. Diese donauländischen Stipendien hat das Bundesland Niederösterreich gegründet; bis jetzt erhielten sie 205 Wissenschaftler und Künstler. Mehrere Stipendien wurden für Juristen der Donauländer bzw. Komitate ermöglicht, um das europäische Rechtssystem kennenzulernen. Unsere Arbeitsgemeinschaft beteiligte sich 1992/93 an der Gründung und Ausstattung einer Restaurationswerkstatt in der Eszéker Burg, mit dem Ziel, die in dem südslawischen Krieg beschädigten Kunstdenkmäler zu restaurieren.

Auf der Tagung in Donaueschingen haben wir beurteilt, inwieweit es uns im letzten Jahrzehnt gelungen ist, in den Donauländern an der Donau die erhaltenen Werte aufzudecken, zu dokumentieren, zu veröffentlichen, zu schützen und gesellschaftlich zu nutzen. Auch die Aufgaben und Möglichkeiten der Zukunft bzw. Erweiterung unserer weiteren Tätigkeit wurden besprochen. Wir haben festgestellt, daß der Schwerpunkt unserer Arbeit vorwiegend in einer wissenschaftlichen Zusammenarbeit lag; deshalb muß nach Beziehungen zur Rektorenkonferenz der Universitäten an der Donau gesucht werden. Der Arbeits-Gemeinschaft wurden fünf konkrete Empfehlungen vorgeschlagen, deren Verwirklichung einer Aufgabe der Zukunft werden könnte. Hofrat Dr. Gerhard König, Direktor der Bundesbibliothek Niederösterreich hat vorgeschlagen, eine Datenbank wissenschaftlicher Bibliotheken der Donauländer zu gründen. Zusammen mit Universitätsprofessor und Bundesarchäologen Niederösterreichs Dr. Werner Jobst haben sie vorgeschlagen, eine Datenbasis archäologisch bedeutender Gebiete bzw. Ausgrabungen an der Donau zu gründen. Von Frau Dagmar Kunert, Mitarbeiterin der Niederösterreichischen Landesregierung für öffentliche Sammlungen, wurde vorgeschlagen, jüdische Gemeinschaften, Vereine und Institutionen an der Donau von Donaueschingen bis zur Mündung ins Schwarze Meer zu erforschen. Dr. Edgar Niemeczek, Ethnographenforscher aus NÖ warf die Frage auf, Kataster der Museen im Donauland anzufertigen, besonders von solchen Sammlungen, wo auch mit der Donau zusammenhängende Materialien bewahrt werden. Als fünfter Vorschlag kam (im Themenkreis "Kultur und Medien") der Gedanke, einen Kongreß zu organisieren. An dieser wissenschaftlichen Konferenz sollte man sich mit der Lage und Rolle der Kultur als Identitätsträger beschäftigen, und dies in einer Epoche, für die sich immer mehr verbreitende Unterhaltungsmöglichkeiten (sogar Überangebot), Privatisierung von Medien und Globalisation charakteristisch sind. Um diese Vorschläge und Pläne zu verwirklichen, möchte die Arbeitskommission die Unterstützung der EU für das Programm INTERREG III gewinnen.

Im Sinne des letzten Tagungs-Programmpunktes unserer Sitzung in Donaueschingen hatten die Teilnehmer die Möglichkeit, über in den Mitgliedsländern organisierte, mit der Donau zusammenhängende Veranstaltungen zu berichten. Ich persönlich habe über die Konferenz in Baja ("Leben auf der Donau") berichtet; die Konferenz wurde von dem Türr-István-Museum und der Direktion für Wasserwesen im unteren Donautal organisiert, anläßlich des 75. Geburtstagsjubiläums des Ethnographen Dr. Ede Solymos, der die Donaufischerei und die Ethnographie an der Donau erforscht hatte.

Am Nachmittag nach der Tagung haben wir unter der Führung des Kunsthistorikers Dr. Wilts den Fürstenberg-Palast und die fürstlichen Sammlungen besichtigt. Donaueschingen ist Zentrum der fruchtbaren Baar-Hochebene zwischen dem Schwarzwald und Schwäbisch-Alb, seit Anfang des 18. Jhs Sitz der fürstlichen Familie Fürstenberg. Der Barockenpalast Fürstenberg in dem riesigen Park im Osten der Stadt wurde 1723 gebaut; zwischen 1893 und 1896 wurde hauptsächlich seine innere Einrichtung stark umgestaltet. Im Erdgeschoß befindet sich eine riesige Vorhalle (sie erinnert an einen Rittersaal und an Foyers vornehmer Hotels), auf

der Etage Appartements für Fürsten und Fürstinnen, und ein repräsentativer Empfangssaal. Durch die Besichtigung konnten wir uns ein Bild über Wohnkultur und Lebensweise einer süddeutschen Aristokraten-Familie verschaffen. In der fürstlichen Hofbibliothek gibt es mehr als 130 000 Bände, darunter etwa 1600 mittelhochdeutsche Manuskripte, die Handschrift des Nibelungenliedes aus der ersten Hälfte des 13. Jhs und die Manuskripte des Parzival. Die andere hervorragende Einheit der fürstlichen Sammlungen ist die Gemäldegalerie mit den Gemälden altdeutscher Meister (Hans Holbein des Älteren und der beiden Lucas Cranach).

Die Stadt Donaueschingen ist außerdem noch durch die Pferdezucht, den fürstlichen Hofstall und Pferderennen berühmt. Den Besucher empfängt ein Standbild mit zwei sich bäumenden Pferden, der Auffahrtsweg führt zwischen riesigen Reitbahnen hindurch. Alljährlich wird hier zu Sommerende das Gedenkturnier, benannt nach dem Fürst Karl Fürstenberg, veranstaltet, wo sich Prominente des internationalen Reitsports treffen: Spring- und Dressurreiter, Kunstreiter und Gespannfahrer. Jedes Jahr im Oktober stellen sich im Rahmen der Donaueschinger Musiktage die Repräsentanten der zeitgenössischen Musikkunst vor. Die hiesigen Uraufführungen werden durch Rundfunk- und Fernsehorganisationen von 30 Ländern übertragen.

Am nächsten Tag unternahmen wir eine Exkursion nach Osten von der Quelle, im Tal der allmählich zum Fluß werdenden Donau, und zwar auf der Strecke: Immendingen – Aach – Beuron – Sigmaringen. Wir gingen durch die Landschaft, die von dem Sohne Schwabens (Suevia), dem klassischen deutschen Dichter, Friedrich Hölderlin (1770-1843) in unzähligen Gedichten verewigt wurde. In dem Gedicht *“Wandern”* schreibt er folgendes darüber:

Glückselig Suevien, meine Mutter,
Auch du, der glänzenderen, der Schwester
Lombarda drüben gleich,
von hundert Bächen durchflossen!
Und Bäume genug, weißblühend und rötlich,
Und dunklere, wild, tiefgrünenden Laubs voll,
Und Alpengebirg der Schweiz auch überschattet
Benachbartes dich; denn nah dem Herde des Hauses
Wohnst du, und hörst, wie drinnen
Aus silbernen Opferschalen
Der Quell rauscht, ausgeschüttet
Von reinen Händen, wenn berührt

Von warmen Strahlen
Kristallenes Eis und umgestürzt
Vom leichtanregenden Lichte
Der schneeige Gipfel übergießt die Erde
mit reinestem wasser. Darum ist
Dir angeboren die Treue. Schwer verläßt,
Was nahe dem Ursprung wohnt, den Ort.
Und deine Kinder, die Städte,
Am weithindämmernden See,
An Neckars Weiden, am Rheine,
Sie alle meinen, es wäre
Sonst nirgend besser zu wohnen.

Ich aber will dem Kaukasos zu!
Denn sagen hört ich
Noch heut in den Lüften:
Frei sei'n, wie Schwalben, die Dichter.
Auch hat mir ohnedies
In jüngeren Tagen Eines vertraut,
Es seien vor alter Zeit
Die Eltern einst, das deutsche Geschlecht,
Still fortgezogen von Wellen der Donau,
Am Sommertage, da diese
Sich Schatten suchten, zusammen
Mit Kindern der Sonn
Am schwarzen Meere gekommen;
Und nicht umsonst sei dies
Das gastfreundliche genennet.

Die erste Station unserer Reise, die *Donauversinkung*, erreichten wir vom Parkplatz am Rande der Stadt aus am Ufer des hier nur noch etwa 10 m breiten Fließchens zu Fuß. Wir gingen durch das felsige, holprige, waldige Gelände des Naturschutzparks Obere Donau, wo uns am Donauufer eine bescheidene Holztafel empfing, mit folgender Inschrift: "Versinkungsstelle. Hier versinkt die Donau an ca. 155 Tagen im Jahr vollständig." Daß die Wassermenge und -kraft bedeutend sinkt, davon zeugt auch die Tatsache, daß der Fluß im Flußbett am rechten Ufer eine kleine Insel herausgebildet hat. An stillen Sommertagen kann man nicht nur sehen sondern auch hören, wie das Wasser der Donau verschwindet, wie es durch die Felsenspalten in die Gänge des Höhlensystems hinunterfließt. Das Flußbett ist da ganz trocken und begehbar. Die Naturerscheinung *Donauversinkung* ist seit Jahrhunderten bekannt: bei Immendingen kommt das Wasser der Donau an ein Gelände mit wasserdurchlässigen Schichten und Spalten, es versinkt und fließt unter der Erde in dem sich ständig erweiternden Höhlensystem nach Süden. Zwölf km weiter, am Ende eines durchschnittlich 60 stündigen Weges strömt das Wasser aus einer Felsenspalte kräftig als Quelle des *Aachtöpfes* heraus. Der Fluß Aach fließt in den Bodensee, so nährt das Wasser der Oberen Donau den Rhein; kann als einer der Nebenflüsse angesehen werden.

Um die unterirdische Beziehung der Donau zur Aach zu beweisen, wurde 1877 am Versinkungsort eine große Menge Kochsalz, Farbstoff und Öl in das Wasser gegossen. Alle drei Signalstoffe wurden an der Quelle der Aach beobachtet. Seit den 60er Jahren untersuchen auch Taucher das Höhlensystem regelmäßig, seine schmalen Durchgänge wurden gesäubert und verbreitert, Tierknochen wurden ans Tageslicht gebracht und die großen Räume wurden fotografiert.

Nach den Versuchen haben ungarische Geographen über die Donauversinkung berichtet. In dem Buch *Geographische und ethnographische Bilder aus Mitteleuropa* schreibt István Hanusz folgendes: "Auch die Kind-Donau versteckt einen Teil ihres Wassers und rettet es in den Schoß ihres Überbergen-Kumpans, in den Rhein. Schon hatte man seit langem den Verdacht, daß sie ihr Erbe heimlich verschwendet, bis es den pfiffigen Naturwissenschaftlern im Herbst 1877 endlich gelungen ist nachzuweisen, daß der Fluß einen unterirdischen Kanal zum Bodensee hat, durch Vermittlung des Baches Aach. Wo man die Felsenspalten vermutete, wurde zunächst Salz, dann phosphoreszierender Stoff in das Wasser gestreut; die Durchdringung beider Stoffe wurde von der stark sprudelnden Quelle des Baches Aach bestätigt."

Die Aach-Quelle ist mit ihrer Wassermenge (8600 Liter pro Sekunde) die stärkste Quelle Deutschlands. Zwei Drittel der Wassermenge gewinnt sie aus der Donauversinkung. Die Aach, aus dem See vor der Felsenspalte herausfließend, betrieb sogleich eine Mühle. Die Nebenflüsse liefern vom Norden auch in trockenen Zeiten Wasser in das Flußbett unter der Donauversinkung; so ist die Donau ab Möhringen nie trocken, ab Ulm sogar mit kleineren Schiffen und Schachteln schiffbar.

Nach der Aach-Quelle besichtigten wir bei der Beuroner Benediktinerabtei das schmale Donautal; die Donau durchbricht hier das weiße Kalksteingelände von Schwäbisch-Alb. Hier wurde nicht nur eine Verkehrsstraße, sondern auch eine Bahnstrecke gebaut, die an kahlen Felsenwänden, unter Burgen und Burgruinen, oft durch Durchgänge im Kalkstein und Tunnel führt. Beuron ist ein oft aufgesuchter Wallfahrts- und Erholungsort, das Zentrum des Benediktinerordens in Deutschland. Das Kloster konnten wir uns nur von außen ansehen; die zwischen 1732/38 gebaute und 1872 stark umgestaltete Abteikirche besichtigten wir unter der Führung eines Benediktiners. Von ihm haben wir erfahren, daß es in dem riesengroßen Ordenshaus ein Bibel-Museum, eine wertvolle Bibliothek, eine Benediktiner Theologische Hochschule und eine Forschungsinstitution gibt. Sie wirtschaften hier auf 100 ha Land, es ist vorwiegend Waldbesitz. In der Blütezeit gehörten zu der Beuroner benediktinischen Kongregation 250, heute nur noch 60 Mönche. Mehrere von ihnen sind Handwerker. Unser Leiter hat stolz erwähnt, daß er Schneidermeister ist: bis jetzt kleidete er 12 deutsche und ausländische Bischöfe. Ein berühmtes technisches Denkmal in Beuron ist die im Jahre 1803 gebaute Holzbrücke. Das Dachwerk dieser schönen Donaubrücke (mit Elementen der mittelalterlichen Zimmermannstechnik erinnert sie an eine riesige Barke) ist mit Holzschindeln gedeckt.

Unsere Exkursion endete in Sigmaringen, in der Hohenzollern-Burg, gebaut auf einem Felsen über der Donau. Aus der Herzogsfamilie Hohenzollern kamen nicht nur preußische Könige und deutsche Kaiser, sondern auch Hohenzollern saßen in der Zeit zwischen 1866–1947 auf dem rumänischen Fürsten- und Königsthron. Daran erinnert ein Relief im Burghof, das den rumänischen König Karl I. darstellt. Sigmaringen ist seit 1534 das Zentrum der katholischen, schwäbischen Linie der Hohenzollern-Familie. Der Alte Burgturm stammt aus dem 12. Jh., ansonsten herrschen hier Renaissance-Formen, teilweise als Ergebnis zeitgenössischer Schöpfungen, oder aber als Ergebnis der Erweiterungen am Ende des 19. Jhs. Außer Burghof, Rittersaal und dem berühmten Waffenarsenal konnten wir auch das Appartement besichtigen, in dem die Berliner Verwandten, die beiden Kaiser Wilhelm zwischen 1871–1918 mehrmals gewohnt hatten, als sie Sigmaringen besuchten. Bei Sigmaringen ist die Donau schon ein schönes breites Flößchen, über sie führen eine Eisenbahn- und mehrere Landstraßenbrücken. Auf dem Donauwasser verkehren Boote, Paddelboote, Wassersportler üben und trainieren dort.

(Übersetzt von Zsuzsanna Sági)

Pri prameňoch Dunaja

Vyhodnotenie výsledkov v Donaueschingene

Rada pre vedu a kultúru Pracovnej skupiny podunajských spolokových krajín a žúp bola založená v roku 1990. Zasadala už v mnohých obciach v povodí Dunaja (Krems, Sankt-Pölten, Viedeň, Petronell, Budapešť, Baja, Vukovar), ale k prameňu Dunaja sa dostala až v dvanástom roku svojej existencie: v dňoch od 3. do 6. októbra 2001 sa zišla v meste Donaueschingen v Čiernom lese v Baden-Würtensberskej spolkovej krajine. Na podujatí boli okrem

hostiteľskej oblasti zastúpené Horné Rakúsko, Dolné Rakúsko, Viedeň, Slovensko, Komárom-Ostrihomská, Peštianska, Fejérska a Tolnajska župa, Chorvátsko, Srbsko a Rumunsko.

Vyrazili sme včas ráno z Viedne autobusom, prenajatým predstaviteľmi stáleho predsedníctva, ktorým bola poverená spolková krajina Dolné Rakúsko. Postupujúc po západnej diaľnici sme rad-radom míňali podunajské mestá (Linz, Passau, Ulm). Križovali sme prítoky Dunaja: rieku Enžu (*Enns*), tvoriacu hranicu medzi Horným a Dolným Rakúskom, známu aj z výrazu *Óperenciás* z maďarských ľudových rozprávok; svetlomodrú, širokú a rýchlo tečúcu rieku Inn; rieku *Isar*, pokojnú, rozvetvenú a takú milú Mníchovčanom; i rieku *Lech*, ktorá pripomína ťažkú porážku maďarského vojska v roku 995. Po jedenástich hodinách cestovania sme sa ubytovali v hoteli Zum Schützen v Donaueschingene, v susedstve prameňa Dunaja. Izby a chodby hotela boli vyzdobené rytinami z 18.-19. storočia, zobrazujúcimi bavorské, rakúske a maďarské obce. V mojej izbe visela rytina obce Dunapentele, ale na chodbe som si všimol dávne vyobrazenia Komárna, Visegrádu, Pesti, Érdu, Paksu, Tolny či Péterváradu.

Donaueschingen je mesto s 18 tisícmi obyvateľov, ležiace pri sútoku dvoch prameňov Dunaja – Brigachu a Bregu, sídlo šľachtického rodu Fürstenbergovcov. V deň zasadania rady ráno sme sa museli zúčastniť oficiálneho fotografovania v parku paláca Fürstenbergovcov pri prameni Dunaja (*Donauquelle*), vyvierajúcom zo studne, ozdobenej Weinbergerovým alegorickým súsoším. Krásne, z mramora vytesané ženské postavy, predstavujúce oblasť, kde pramení Dunaj, ukazujú na východ, v smere toku Dunaja. Je len prirodzené, že sochár milovanú krásnu rieku zobrazil ako ženu s chlapcom a dievčaťom, veď v nemčine je Dunaj ženského rodu – *die Donau*. Názov rieky sa vyslovuje vždy mäkko, melodicky, na rozdiel od názvu jej druha Rýnu, tečúceho smerom na západ, ktorý je mužského rodu – *der Rhein*, jeho názov sa vyslovuje vždy tvrdo, rázne. Podobnú dvojicu tvoria aj dva bavorské prítoky Dunaja, *die Isar* a *der Inn*. Tabule na zdobenej studni oznamujú, že prameň Dunaja sa nachádza 2840 kilometrov od jeho ústia do Čierneho mora, 678 metrov nad morom. V nádeji na návrat hádžu návštevníci do krištáľovo čistej vody kovové mince.

Napravo od prameňa, na informačnej tabuli zdobenej erbom Fürstenbergovcov, sa dočítame: “Prameň Dunaja. Tu vyviera Dunaj. Pôvodne tiekol pred palácom v dĺžke asi dvoch kilometrov paralelne s riekou Brigach, potom sa spájal s Brigachom a Bregom do jednej rieky, ktorá bola podľa neho nazvaná Dunaj. Keď sa okolo roku 1820 prebudovávalo nádvorie paláca, prameň Dunaja odvedli podzemným potrubím priamo do Brigachu. Tento prameň legendárneho Dunaja bol slávny už v rímskych časoch, navštívili ho aj viacerí cisári. Názov Donaueschingen pochádza z nemeckého “Esko an der Donau”, ako sa obec nazývala v 5.-6. storočí.”

Za studňou, na kamennom múre ohradzujúcom palác, sú umiestnené pamätné tabule, označujúce prameň v jazykoch všetkých podunajských štátov. Dve z nich sú v maďarčine. Jednu z nich dalo vyvesiť družobné mesto Donaueschingenu, Vác. Na vrchu tejto tabule sa nachádza erb biskupského mesta Vácu, v strede modrá línia Dunaja od prameňa až po ústie, po stranách verše z básne Attilu Józsefa *Pri Dunaji* v maďarčine a nemčine:

Dunaj má dnešok vo vlnení svojom,
aj dávne s budúcim v ňom splynulo.
Po boji predkov pokoj možno hľadať
v rozpomienke, ktorá naň ostala,
no veci spoločné raz usporiadať,
to naša robota – a nemalá.

(Preklad: Ján Smrek)

Druhá pamätná tabuľa bola odhalená z podnetu Svetového kongresu Maďarov v roku tisícého výročia osídlenia Karpatskej kotliny. Pod maďarským štátnym znakom si na nej možno prečítať v maďarčine a nemčine nasledovný text:

Dunaj je jedným z umeleckých diel prírody.
Už 1100 rokov je u nás Maďarov každodenným hosťom.
Pán Boh nech požehná miesto, kde prameni.
Svetový kongres Maďarov
1996

V podobnom duchu je štylizovaný aj text pamätných tabúl v slovenčine, chorváčtine, srbčine a bulharčine. Rumunská hrdo vyhlasuje:

Rumunsko je tisícročnou citadelou Európy, strážcom ústia Dunaja.

Starosta pán dr. Everke pripomenul storočia trvajúci spor s obyvateľmi Furtwangenu, ležiaceho na brehu rieky Breg, ktorí tvrdia, že Dunaj nepramení v Donaueschingene, ale že skutočným prameňom Dunaja je Breg, kým Brigach, ktorý je bližšie k ústiú Dunaja do Čierneho mora, je len jedným z jeho prítokov. Claudio Magris, profesor germanistiky na univerzite v Trieste, sa vo svojej knihe s názvom *Dunaj*, ktorá vyšla aj v maďarčine, prikláňa na stranu Eschingenčanov: "...isté však je, že Dunaj, prameniaci v Eschingene, sa vlieva do Brigachu, teda do svojej vedľajšej vetvy... Vlastným Dunajom je teda v podstate dvesto metrov dlhý potôčik, vliedajúci sa do Brigachu; Dunaj v pravom zmysle však predsa len začína niečo za týmto úsekom a ... tvorí ho sútok Brigachu a Bregu." V súlade s týmto názorom je maďarský pohľad, ktorý vo svojom známom diele *Zem a jej život*, vo zväzku o Európe, vyjadruje Jenő Cholnoky, profesor geografie: "Dunaj pramení v Čiernom lese z dvoch vetiev – Bregu a Brigachu. Tie sa spájajú pri Donaueschingene a ďalej už rieka nesie meno Dunaj (Donau)."

V mieste konania zasadania Rady pre vedu a kultúru, v zasadacej miestnosti Kniežacieho pivovaru Fürstenbergovcov, privítal zúčastnených predstaviteľov podunajských žúp a spolkových krajín domáci pán, gróf Ján Fürstenberg. Dr. Gottfried Stangler, rakúsky dvorný radca, predseda Rady, oboznámil účastníkov s programom zasadania, predniesol svoju správu a potom vyzval prednášajúcich, aby predniesli správy o rozpracovaných programoch. Dr. Eugen Schrerer, tajomník Rady, predniesol referát o postupe prác, venovaných zmapovaniu povodia Dunaja a jeho kultúry, ako aj o výskumoch venovaných parkom kultúry. Dr. Gerhard Stadler, profesor na viedenskej Technickej univerzite, hovoril o výsledkoch kategorizácie technických pamiatok.

Bola vytvorená digitálna zemepisná mapa, zachytávajúca tok Dunaja od prameňa po ústie, v rozpätí 50 kilometrov po oboch jeho stranách. Realizátorom tejto mapy s mierkou 1:500 000 bola mníchovská kartografická firma Huber. Mapa je dostupná v tlačenej podobe i na CD-rome a umožňuje zobrazenie ľubovoľnej oblasti povodia Dunaja. Zemepisná mapa bola v októbri 2000 predvedená pracovnej skupine vedúcich predstaviteľov spolkových krajín a žúp. Paralelne so vznikom zemepisnej mapy členovia komisie pre vedu a kultúru poskytovali údaje o kultúrnych pamiatkach svojich regiónov a žúp, aby bolo možné zostaviť mapu podunajskej kultúry. Povšimnutiahodné kultúrne pamiatky sme rozdelili do desiatich skupín a na mape zobrazili kostoly, hrady, zámky, obytné domy, zrúcaniny, technické pamiatky, plochy s pamiatkárskym významom, archeologické náleziská, skanzeny a historicky významné miesta. Mapa podunajskej kultúry bola dokončená na jeseň 2001, dostupná je v tlačenej

forme a na CD-rome. Pracovná skupina v ostatných rokoch usporiadala 6 medzinárodných konferencií s tematikou parkov kultúry a skanzenov. S najväčším záujmom sa stretla vedecká porada s názvom “Živé mosty – mestá na oboch brehoch Dunaja“, ktorá sa konala vo februári 2001 v Bratislave. V rámci exkurzie, ktorá bola súčasťou jej programu, sa účastníci oboznámili s komárňanskou pevnosťou, prínosom jej rekonštrukcie a jej využitím na muzeálne a kultúrne ciele. Pracovný výbor hodlá vydať v tlačenej forme prednášky o parkoch kultúry, ktoré odznali na všetkých šiestich konferenciách, zatiaľ sa podarilo vydať materiály zo štyroch z nich. Pracovný výbor v roku 2000 poveril viedenskú firmu Edinger, zaoberajúcu sa turistickým poradenstvom, aby skoncipovala analýzu jedného rakúskeho a jedného maďarského modelového parku kultúry. Voľba padla na múzeum dediny v Mönchhofe v severnom Burgenlande a pivničnú dedinu v Hajósi v Bács-Kiskunskej župe. Výsledkom rozboru je 90-stranová práca, ktorú členovia Rady dostali k dispozícii v Donaueschingene.

Fakulta dejín umenia, ochrany pamiatok a reštaurátorstva viedenskej Technickej univerzity v spolupráci s našim pracovným výborom katalogizuje podunajské technické pamiatky. Na nemeckom a rakúskom úseku zbieranie údajov, fotografovanie a zostavovanie zoznamov pamiatok už boli ukončené. Výskum bol zavŕšený aj v povodí Dunaja na území Slovenska, Bács-Kiskunskej župy, Chorvátska, Srbska a Bulharska. Na ostatných úsekoch Dunaja výskum pamiatok ešte pokračuje. Prvým krokom bude zverejnenie získanej databázy na internetovej stránke výboru a univerzity. Zároveň budú zaznamenané technické a priemyselné pamiatky zaznačené na mape podunajskej kultúry.

Referát predsedu sa týkal faktu, že v roku 2000 bolo udelených ďalších 15 krátkodobých grantov víťazom konkurzu zo štyroch spolkových krajín a žúp. Zakladateľom nadácie, udeľujúcej granty, je Dolné Rakúsko, doteraz ich získalo 205 vedcov a umelcov. Vďaka týmto grantom mali právnici z podunajských žúp a spolkových krajín možnosť spoznávať európsky právny systém. Naš pracovný výbor zohral významnú úlohu pri vzniku, materiálnom vybavení a činnosti reštaurátorskej dielne, vytvorenej s cieľom rekonštrukcie kultúrnych pamiatok, poškodených vo vojne v Juhoslávii v rokoch 1992/93.

Na zasadnutí v Donaueschingene sme zostavili podrobnú správu o odhaľovaní, dokumentácii, popularizácii, ochrane a spoločenskom využití hodnôt európskeho kultúrneho dedičstva, zachovaných v podunajských župách a krajinách. Zhmuli sme tiež úlohy, ktoré pred nami stoja v budúcnosti, a možnosti rozšírenia okruhu nášho záujmu a činnosti. Skonštatovali sme, že ťažisko našej práce sa posunulo smerom k vedeckej spolupráci, preto bude treba nadviazať vzťah s konferenciou rektorov podunajských univerzít. Výbor zvážil päť konkrétnych návrhov a odporúčaní, ktorých realizácia by mohla byť programom do budúcich rokov. Dr. Gerhard König, dvorný poradca, riaditeľ dolnorakúskej spolkovkej knižnice navrhol, aby bola vytvorená databanka podunajských vedeckých knižníc. Univerzitný profesor Dr. Werner Jobst v spolupráci s hlavným archeológom spolkovkej krajiny Dolné Rakúsko prišli s návrhom vytvoriť databázu oblastí historického významu a archeologických nálezísk v povodí Dunaja. Dagmar Kunert, zodpovedná za zbierky Hlavného úradu spolkovkej krajiny Horné Rakúsko, navrhla výskum židovských obcí, organizácií a inštitúcií pozdĺž celého Dunaja od prameňa v Donaueschingene po ústie do Čierneho mora. Dr. Edgar Niemeczek, dolnorakúsky etnológ, sa ujal úlohy vytvorenia katastra podunajských múzeí, najmä tých zbierok, ktoré obsahujú materiál týkajúci sa Dunaja. Ako piaty návrh, týkajúci sa oblasti kultúry a médií, odznala myšlienka usporiadania vedeckého kongresu, na ktorom by bolo potrebné zaoberať sa stavom kultúry ako nositeľa identity, jej úlohou v ére, pre ktorú je charakteristické rozširovanie možností zábavy (presýtenie), prechod médií do súkromného vlastníctva a globalizácia. Výbor sa bude snažiť získať pre uskutočnenie týchto návrhov a plánov podporu programu INTERREG III Európskej únie.

V rámci posledného bodu denného programu zasadania výboru v Donaueschingene mali účastníci zo všetkých podunajských štátov možnosť stručne referovať o podujatiach, ktoré sa nejakým spôsobom týkali Dunaja. Ja osobne som prítomným referoval o konferencii *Život na Dunaji*, ktorá sa konala v Baji pri príležitosti 75. narodenín Dr. Ede Solymosa, etnografa, ktorý sa venoval výskumu dunajského rybárstva a národopisu, organizovanej Múzeom Istvána Türra v spolupráci s Vodohospodárskou správou dolného povodia Dunaja.

Popoludní po zasadaní sme si pod odborným vedením historika umenia prehliadli palác Fürstenbergovcov a jeho zbierky. Donaueschingen, ležiace uprostred Baarskej plošiny, je sídlom kniežacieho rodu Fürstenbergovcov od 18. storočia. Palác Fürstenbergovcov bol postavený v roku 1723 v barokovom štýle v rozsiahlom parku na východnej strane mesta. V rokoch 1893 až 1896 boli významne prestavané hlavne interiéry. Na prízemí sa nachádza obrovská vstupná hala, pripomínajúca rytiersku sieň či vstupnú halu luxusných hotelov, na poschodí si po zhladnutí kniežacích spální a reprezentatívnej spoločenskej miestnosti možno vytvoriť predstavu o bytovej kultúre a životnom štýle južnonemeckej aristokratickej rodiny. V zámočkej knižnici Fürstenbergovci uchovávajú takmer 1600 nemeckých rukopisov, medzi nimi originálny rukopis Piesne Niebelungov či Parsifala. Ďalšou významnou súčasťou kniežacích zbierok je obrazáreň s maľbami starých nemeckých majstrov (napr. Hansa Holbeina st., Lucasa Cranacha st. a ml.).

Čím iným je ešte Donaueschingen známy okrem toho, čo sme mali možnosť vidieť? Chovom koní, kniežacími koniarňami, dostihmi. Návštevníka mesta pri vstupe doň víta socha dvoch krásnych vztyčených koní, prístupová cesta ďalej pokračuje pomedzi dostihové dráhy. Každoročne sa tu koncom leta poriadajú spomienkové exhibície na počesť kniežaťa Karola Fürstenberga, kde sa stretáva špička jednotlivých odvetví svetového dostihového športu. Každoročne v októbri sa na Donaueschingenských hudobných slávnostiach predstavia tvorcovia dobovej hudby. Televízne prenosy z nich vysiela rozhlas a televízia tridsiatich krajín.

Na druhý deň sme sa zúčastnili exkurzie smerom na východ od prameňa Dunaja na trase Immendingen-Aaach-Beuron-Sigmaringen. Navštívili sme švábsku oblasť, Sueviu, ktorú jej rodák, nemecký klasik, básnik Friedrich Hölderlin (1770-1843) zvečnil v mnohých básňach. V básni *Putovanie* ju predstavil takto:

Šťastná Suevia, matka moja,
si stovkami potokov pretkaná
rovnako ako tvoja žiarivejšia
mladšia sestra Lombardia.
Tieň belavo a červenkavo kvitnúcich stromov
a tmavozelených divých lesov
i susedných švajčiarskych Álp
na Teba dopadá; lebo v dome
pobývaš pri ohnisku a tam vnútri
počuješ zvuk pramenistej vody,
ktorú čisté ruky vylievajú
zo strieborných obetných mís,
keď láskané teplými lúčmi
a dotknuté jemným svetlom
krištáľovočistý ľad
a zasnežený končiar zaplavia zem
priezračnou vodou. Preto
si dostala do vienka vernosť. Lebo

sa ťažko opúšťajú miesta prameňov.
A mestá, Tvoje deti,
na rozľahlom jazere,
na lúkach Neckaru a Rýna,
všetky vedia, že nejestvuje
lepšie miesto pre život.

Ja však chcem na Kaukaz!
Lebo ešte i dnes
počuť v povetrí:
Ako lastovičky sú slobodní básnici.
I bez toho viem,
čo mi prezradili za mladi,
že za starých čias
rodičia nemeckého národa,
nečujne lákaní vlnami Dunaja,
v letné dni, hľadajúc
tienistý úkryt pred Slnkom,
vedno s jeho deťmi
zostupovali k Čiernemu moru;
a teda sa toto nenadarmo
nazýva pohostinným.

K prvej zastávke nášho výletu, miestu poklesu hladiny Dunaja (*Donauversinkung*) v Immendingene sme sa dostali pešo z parkoviska na okraji mesta, na brehu riečky, ktorá tu má šírku ani nie desať metrov. Postupovali sme skalnatým, hrboľatým, lesnatým terénom, kde nás na brehu Dunaja vítala skromná drevená tabuľa s týmto nápisom: “Miesto poklesu hladiny Dunaja. Tu Dunaj na asi 155 dní v roku úplne vyschne“. Dôkazom významného poklesu množstva vody a sily vodného prúdu je aj malý ostrov, ktorý sa vytvoril v blízkosti pravého brehu rieky. V tiché suché letné dni je možné nielen vidieť, ako z koryta Dunaja mizne voda, ale aj počuť, ako cez skalné praskliny steká do systému karstových podzemných jaskýň. V tomto čase koryto rieky úplne vysychá a dá sa po ňom chodiť. Prírodný úkaz vysychania Dunaja je známy niekoľko storočí, vody Dunaja pri Immendingenu pritekajú na priepustné vrstvy švábskojurského karstového vápencového terénu, presakujú do hĺbky a tečú pod povrchom neustále sa rozširujúcim systémom jaskýň južným smerom. Po 12 kilometroch, teda asi po 60-hodinovom putovaní v podzemí, táto voda vyviera obrovskou silou na povrch v skalnej praskline ako potok Aach. Aach sa vlieva do Bodamského jazera a takto vody horného toku Dunaja sprostredkovane cez toto jazero napájajú Rýn, a teda sú v podstate jedným z jeho prítokov.

Na dôkaz súvislosti medzi podzemným tokom Dunaja a prameňom Aachu vliali v roku 1877 do vody Dunaja v mieste poklesu veľké množstvo farby, oleja a kuchynskej soli. Všetky tri látky sa v hojnom množstve objavili v prameni Aachu. Od 60. rokov pravidelne jaskynný systém skúmajú aj potápači, ktorí prečistili a rozšírili jeho úzke chodbičky, vyniesli na povrch kosti zvierat, zhotovili fotografie veľkých siení.

Krátko po spomínaných pokusoch sa o presakovaní vôd Dunaja zmienili aj maďarskí zemepisci. István Hanusz ho vo svojej knihe *Zemepisné a národopisné obrázky zo strednej Európy* opisuje takto: “Mladý Dunaj tiež časť svojich vôd ukrýva a tajne ju kladie do lona svojho druha na opačnej strane hôr, Rýnu. Už oddávna existovalo podozrenie, že tajne mrhá

svojím dedičstvom, až kým sa na jeseň roku 1877 podarilo umným prírodovedcom dokázať, že z neho vedie podzemná vetva do Bodamského jazera, sprostredkované cez potok Aach. Tam, kde mali podozrenie, že praskliny v skalnatom teréne prepúšťajú vodu do hĺbky, vsypali do Dunaja najprv soľ a potom fosforeskujúcu látku; obe sa objavili v silne prýštiacom prameni potoka Aach.“

Prameň Aachu je s 8600 litrami vody, vyvrhutej veľkou silou každú sekundu, najsilnejším prameňom v Nemecku. Dve tretiny objemu vody v ňom pochádzajú z presakovania Dunaja. Aach, vytekajúci z jazera, ktoré sa vytvorilo pred skalnou prasklinou, niekedy tesne za prameňom poháňal mlyn. Do koryta pod miestom presakovania Dunaja aj v suchom období privádzajú prítoky vodu zo severu, takže za Mohringenom Dunaj nikdy nevysychá. Za Ulmom je už možné plaviť sa po ňom na menších loďkách.

Po prezretí prameňa Aachu sme absolvovali ďalšiu zastávku, v rámci ktorej sme navštívili beuronské benediktínske opátstvo, nachádzajúce sa v úzkom údolí Dunaja, križujúceho švábsko-albský vápencový terén. Bola tu postavená nielen cesta, ale aj železničná trať, ktorá vedie popri strmých skalných stenách, hradoch, zrúcaninách, často cez tunely, vytesané do vápenca. Beuron je často navštevovaným pútnickým miestom, letoviskom, strediskom nemeckého rádu benediktínov. Kláštor sme si mohli pozrieť len zvonka, v sprievode jedného z benediktínskych mníchov sme si prezreli kostol opátstva, postavený v rokoch 1732-38 a od základu prestavaný v roku 1872. Dozvedeli sme sa, že v rozľahlom sídle rádu funguje múzeum biblie, cenná knižnica, benediktínska teologická fakulta i výskumný ústav. Rád obhospodaruje 100 hektárov pôdy, ktorej väčšinu tvoria lesy. Beuronská benediktínska kongregácia mala v čase rozkvetu 250, dnes má leďva 60 mníchov. Viacerí z nich sú remeselníkmi. Naš sprievodca hrdo podotkol, že on sám je krajčírskym majstrom, doteraz obliekol 12 nemeckých a zahraničných biskupov. Známu beuronskou pamiatkou je nádherný drevený most cez Dunaj, postavený v roku 1803, tvarom pripomínajúci obrovskú archu, krytý drevenými šindľami a nesúci typické znaky stredovekej tesárskej techniky.

Poslednou zastávkou našej exkurzie bol hrad Hohenzollernovcov v Sigmaringene, postavený na skalnatom brale, vypínajúcom sa nad Dunajom. Z kniežacieho rodu Hohenzollernovcov pochádzali nielen pruskí králi a nemeckí cisári, ale v období od roku 1866 do roku 1947 patrili Hohenzollernovcom aj kráľovský trón rumunskej ríše. Tento fakt pripomína plastika, zobrazujúca rumunského kráľa Karola I., umiestená na nádvorí hradu. Rod Hohenzollernovcov je katolícky, Sigmaringen je od roku 1534 strediskom jeho švábskej vetvy. Stará veža hradu bola postavená v 12. storočí, prestavaná a rozšírená koncom 19. storočia a nesie prevažne prvky renesančného štýlu. Okrem hradnej kaplnky, rytierskej siene a známej zbrojnice sme si mali možnosť pozrieť aj izbu, v ktorej boli v rokoch 1871 až 1918 počas návštevy Sigmaringenu viackrát ubytovaní dvaja cisári Viliamovia. Pri Sigmaringene je Dunaj už pomerne širokou riečkou, premostuje ju železničný most i niekoľko cestných mostov. Po jeho vodách premávajú člny, kajaky, slúži ako miesto tréningov pre vyznávačov vodných športov.

(Preklad: Andrea Dubeková)

Irodalom – Literatur – Literatúra

Cholnoky Jenő

é. n. *Magyarország földrajza. A Föld és élete.* Budapest.

Gruber Heidemarie

1999 *Arbeitsgemeinschaft Donauländer, Geschichte und Dokumente. Die ersten 10 Jahre.* Sankt-Pölten.

Hanusz István

é. n. *Közép-Európából föld- és néprajzi képek.* Pozsony – Budapest.

Hofstätter Hans H.

1980 *Die Fürstlich Fürstenbergischen Sammlungen in Donaueschingen.* München – Zürich.

Lukács László

2001 *Städte an beiden Ufern der Donau in den historischen Komitaten Komárom und Esztergom.* In *Kulturparcs Tagungen 2001.* Hg. von Eugen Scherer, Gottfried Stangler, Ilona Slawinski. Publikationsreihe der Arbeitsgemeinschaft Donauländer Nr. 4. Sankt-Pölten. 41-56. p.

Magris Claudio

1988 *Donau. Biographie eines Flusses.* München – Wien.

1992 *Duna.* Budapest.

KRÓNKA

Az Artes Populares 18. számáról*

LISZKA JÓZSEF

Hölgyeim és Uraim,

örömmel jelenthetem, hogy Voigt Tanár Úr ismét (vagy még mindig?) hatvan éves. Bizonyítja ezt a most kezünkben tartott tisztelegő kötet.

Amikor – néhány hete – Debrecenben, a hetven esztendőes Ujváry Zoltánt köszöntendő Tanár Úr arról beszélt, hogy nyilván feltaláltak Debrecenben valamiféle elixírt, hiszen nemrég ünnepeltük a nyolcvan éves Dankó Imrét is, s miközben hamiskás mosollyal sejtetni engedte, hogy ő tudja is, miféle elixírről van szó (ezzel kapcsolatban nekem is vannak tippjeim, de ezt most hagyjuk), arra nem utalt, hogy ezt a elixírt Pesten már korábban feltalálták. Gondoljunk csak arra, hogy hatvanadik születésnapját 2000-ben, hivatalosan több hónapos csúsztatással, április 14-én – ahogy éppen az ünnepelt mutatott rá – Esterházy Péter születésnapján tartottuk a Néprajzi Múzeumban. Nos, már ott nyert pár hónapot. Majd a hatvadik születésnapjára összeállított idegennyelvű kötet, amely 2001 tavaszán látott napvilágot, tovább tágította ezt a kört. S most, diákjai – gondolom a nyomda és a pénzosztogató intézmények hathatós segédelmével – mindent überolva, 2002. március 6-ra megjelentették a 60. születésnapjára összeállított kötetet. Az utókor számára úgyis összemosódnak ezek a dolgok, gondolhatók, ha a kötet keltezése nem 2001 lenne...

A felkérésnek, hogy mutassam be a kötetet, nem lehetett ellenállni, már csak az ünnepelt iránti tisztelet okán sem. Ám más is motiválta azt, hogy elvállaltam. Otthoni, “felvidéki magányunkban” gyakran sóhajtozunk amiatt, hogy no, de hol az utánpótlás. Nos, amikor az ajtón kopogtat, méghozzá egy ilyen érett kötetel, mint a most szóba kerülő, nem lehet nem betessékelni őket. Mármost az “utánpótlás” legaktívabb képviselőit. Így hát elvállaltam. S amikor megtudtam, hogy tíz, max. tizenöt percet beszélhetek, akkor az első reakcióm az volt, hogy jó, akkor felolvasom a tartalomjegyzéket.

Nem olvasom föl a tartalomjegyzéket, bár – ezt összeszorult gyomorral be kell ismernem – “Tanár Úr kérem, én nem készültem”. Illetve készültem, készülgettem én, de hát az egész kötetet, számítógépem monitorján (mert oda érkezett meg, még az igazi könyv megjelenése előtt néhány nappal, a csodás atomkori technikának köszönhetően), szóval a képernyőn böngészgettem, izlelgettem, de hát ától-zettig nem állott módomban végigolvasni. A gyakorlottabb (és szerencsésebb!) könyvismertetők ilyenkor a borítóról szoktak hosszadalmasabban beszélni (sőt: értekezni), de hát még ez a kegy sem adatott meg nekem, hogy legalább azt láthassam előre. Így csak elképzelni tudtam azt a fametszetet, amely egy tanítót és diákját ábrázolja Ján Bežo első osztályos olvasókönyvének 1891-es kiadásában. Nos, mint látom, ezt is fölőselegesen tettem, hiszen a most kézbevehető kötetben már csak az újonnan odaragasztott

---

* Elhangzott az ELTE Folklore Tanszékén 2002.3.6-án.

felírat alól sejlik elő a korábban tervezett Bežo-s szöveg... Szubjektív leszek tehát, s amellett, hogy a kötet egészéről alkotott benyomásaimat osztom meg önökkel, néhány kiemelt, tartalmilag vagy módszertanilag nekem kedves tanulmányról szólok valamivel részletesebben. S miután, íme, időm egyharmadát már el is fecsegttem, lássuk a kiadványt, vagy ahogy egyik ifjonti recenzióban írtam volt Ág Tibor balladáskötetéről – s erre Ág Tibor, neves népzene kutatónk nem áttall állandóan emlékeztetni – “lássuk a medvét”!

Az Ambrus Vilmos, Péter Krisztina és Raffai Judit által szerkesztett, valamint Balázs Géza és Küllös Imola által lektorált kötet tanulmányai tematikailag színesek, még ha közel sem annyira sokrétűek, mint amilyen szerteágazó az ünnepektől érdeklődési köre és publikációs tevékenysége. Két köszöntővel kezdődik. Az egyikben Balázs Géza éppen arról a szakmai sokrétűségről, beskatulyázhatatlanságról szól, amire az imént én is utaltam. Terbócs Attila (a mostani kötet műszaki szerkesztője) “a jelenlegi és az egykori diákok nevében” 2000. március 22-én elmondott köszöntőjének szerkesztett változata következik a sorban. Ahogy ígéri, nem “Terbócs Attila Voigt Vilmosáról”, hanem “amennyire lehet, mindenki Voigt Vilmosáról” kísérel meg néhány gondolatot kifejteni. Ami, véleményem szerint eleve nem sikerülhet, mivel ilyen nincs. Nincs “mindenki Voigt Vilmosa”, mint ahogy nincs “mindenki Terbócs Attilája” sem. Egy-egy emberről ezer meg ezer benyomás, tapasztalat alapján alakul ki bennünk valamilyen kép, ami eleve nem lehet objektív, hiszen külön-külön mindenkiben más-más benyomások, más-más személyes találkozások, beszélgetések, olvasmányélmények, horroribile dictu pletykák (!) lenyomatai alakítják ki a másik ember képét. Ez a kép olyan, amilyen. S az a szép benne, hogy mindenkiben más. Mint ahogy azt mindannyian itt tanultuk: nincs két egyforma népdal sem. Viszont a Terbócs Attila Voigt Vilmosáról papírra vetett sorok rendkívül tanulságosak és nagy élvezettel olvastam őket.

Ezután öt csoportba osztva, huszonnégy dolgozat következik mai és tegnapi (tehát: majdnem mai) hallgatók tollából. A *Határtalan műfajok*, A *népszokás hatalma*, a *Nagyvárosi valóság*, az *Elfelejtett források* és az *Európán kívüli világok* összefoglaló címek alatt találunk “hagyományos” témaválasztáson alapuló, “hagyományos” kutatói és interpretálói metodikával felépített dolgozatokat éppúgy, mint újszerű módszerekkel kidolgozott tanulmányokat. A jó értelemben vett pozitívizmustól, tipologizálástól és mikrofilológiától kezdve a kulturális antropológián és szemiotikán át a vizuális antropológiával bezárva több irányzat is békében megfér itt egymás mellett. S ez így helyes. A kötetet Antal Edina összeállításában a Folklóre Tanszéken 1951-1999 között készített doktori értekezések és szakdolgozatok jegyzéke egészíti ki.

Végezetül engedjék meg, hogy két önkényesen kiragadott dolgozatra szánjak még néhány mondatot. Ami összekapcsolja őket az az, hogy valahol mindkettő (más-más módszerekkel ugyan) az írott szó és a szóhagyomány, ha úgy tetszik az írásbeliség és a tradicionalitás, a szervezethez és a hagyomány kölcsönhatását, kapcsolódási pontjait (is) vizsgálja.

Az egyik Pap Árpád: *Folklorizmus és hatalom. A szabadkai aratóünnepség történeti leírása* című dolgozata. A szerző dolgozatában egy, gyakorlatilag napjainkig gyakorolt szokás, a szabadkai aratóünnepség, mégpedig annak inkább “modernebb”, az 1960-as évektől gyakorolt formájának bemutatására vállalkozik. Forrása elsődlegesen egy helyi hetilap hírányaga. A munka módszere több-kevesebb kapcsolódási pontot mutat Voigt Vilmosnak a budapesti május elsejéről, azok szimbolikájáról írott dolgozataival, bár a szerző ezekre – nyilván a közvetlen tematikai kapcsolat hiányában – nem hivatkozik. Egy, ha jól értem, a szerző alapvetésével, a “hagyományos” és “szervezett” ünnepség közti distinkcióval viszont nem tudok egyetérteni, s lényegében ő maga is cáfolja azt. Miközben azt állítja, hogy 1961-ben szervezték meg először az aratóünnepséget (119. o.), ezt megelőzően már arról írt, hogy 1903-ban “Gyenes János csantavéri plébános” látogatást tett “Becsén, hogy az ott szervezett aratóün-

nepséget, illetve az ott fennálló ifjúsági (földműves) egyesületet tanulmányozza”. Majd, néhány sorral tovább: “Szabadkán, a város területén belül először 1911-ben került sor (...) a aratóünnepség megszervezésére” (117.o.). Nem tudnék olyan “hagyományos” színjátékszerű, felvonulások szokást említeni, amelyet ne kellett volna valaha is megszervezni. A szerzővel ellentétben a szakrális és politikai jelképek közt sem látok alapvető különbséget. A kereszt és a vörös csillag bizonyos szinten ugyanazzal a szakralitással bírhat.

Ne vegyük és ne vegye a szerző sem kritikának az elmondottakat, inkább gondolatébresztő jellegük miatt emeltem ki őket. Olyan kérdései ezek a magyar folklórisztikának, amelyek nincsenek kellőképpen kidolgozva. Különösen a spontánul szerveződő, hagyományos népszokások mítosza kísért napjainkig.

A szabadkai aratóünnep leírása – bár a szerző kevesebbet ígér – viszonylag részletes, s további elemzésekhez jól használható lesz. Rendkívül tanulságosak a folklórhagyományok nacionalizálására, a néphagyomány egyes elemeinek a nemzeti identitás kialakítása, megerősítése során betöltött szerepére vonatkozó megfigyelései is. Összehasonlításként érdemes lenne hasonló vizsgálatokat magyarországi és más, határontúli települések viszonylatában is végezni.

A másik dolgozat, amire ki szeretnék még térni, Csiszér Dóra: “*Furcsa faluk*” című munkája, amelyben a magyar falucsúfolók (vagy talán ebben az esetben helyesebb inkább “falujellemzőket” mondani) egy csoportját, a falusorolókat veszi szemügyre. Megállapítja, hogy eredetük a tan-, illetve a közköltészetben keresendő. Ez nyilván így van, hiszen a magyar Simplicissimustól kezdve Losontzi István Hármaskis Tükörjéig példákat is hoz erre. Csak annyit szeretnék ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy kizárólag a magyar anyag alapján az eredet nem felfedhető. Ugyanezek a szövegek a szlovákban, csehben, németben biztos megvannak, megfelelő irodalmi előképekkel. Önkéntelenül “előképet” mondtam, holott ez korántsem ilyen egyszerű. Kettő, a témához közeli példát hadd hozzak erre. A toronyba felhúzott falu bikája közismert történet gyakorlatilag egész Európában. Nos, egy sárospataki füzefapoéta, Berecz Károly a környéken a kispécsieket kicsúfoló történetet, *Mán kanyarít* címen 1901-ben versbe szedve közreadta. Csaknem egy évszázad múltán Viga Gyulának sikerült ezt a verses történetet (szinte szó szerint) a szájhagyományból is följegyeznie. Tehát egy, eredendően (?) a szájhagyományban terjedő történetet egy költő megverselt, kötete két kiadást is megért és korában nyilván igen népszerű lehetett a Bodrogházban és környékén, majd ez a vers a kötet lapjairól ismét visszakerült a szájhagyományba. Egy másik, hasonló – ám ehhez képest befejezetlen – történet: Keszeli Ferenc, szlovákiai magyar költő 1990-ben *Szóhancúr* címen egy gyerekverseket tartalmazó kötetet jelentetett meg. Az egész kiadvány lényege az, hogy szlovákiai magyar helységneveket szedett versbe, miközben egyrészt felhasználta az általa ismert falucsúfolókat, falujellemzőket is, másrészt – ezek hiányában – ő maga is talált ki hasonlóakat. Nos, a kötet abban a időben jó üzletnek bizonyult, mivel amelyik község neve szerepelt benne, ott a helyi iskolai tanulói tömegesen vásárolták meg, pláne, ha az “író úr” element egy, akkor még szokásos író-olvasó találkozóra és dedikálta is a nebulóknak a könyvet. Nyilván meg lehetne és érdemes is lenne megvizsgálni, hogy ennek a kötetnek milyen hatása lett a szájhagyományban.

Már ez a példa is cáfolni, de legalábbis finomításra inteni látszik Csiszér Dóra azon kijelentését, hogy a falucsúfolók nagy része mára “már elvesztette eredeti funkcióját, hangulati jelentéstartalmuk is megváltozott”. Hogy mennyire élő műfajról van szó, bizonyítsa ezt utolsó példám.

A nyolcvanas években a Kisalföldön több variánsa, több településre aktualizálva is közszájon forgott a következő történetnek:

Csallóközi szövetkezeti tagoknak szerveztek budapesti színházlátogatást. Útközben valami baj érte az autóbust, így megkésve settenkedtek be a Bánk Bán-ra. Épp akkor léptek be az ajtón, amikor Gertrudis a színpadon így kiáltott fel:

– “Hah! Ki vagy te?”

Mire az egyik megszeppent csallóközi atyafi ezt válaszolta:

– Mi kérem szépen Vásárútról gyövünk, csak útközben elromlott a busz...

Ugyanezt Viga Gyulának a kilencvenes évek elején jó ötszáz kilométerrel keletebbre, a Bodrogházban, a helyi csúfolódás céltábláiként ismert kispécsiekéről így sikerült feljegyeznie:

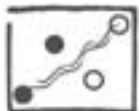
A pécsiek Miskolcra mentek közösen, a színházba. Késve érkeztek, éppen a helyükre igyekeztek, mikor a színdarabban szereplő kérdezte:

– Kik vagytok, honnan jöttetek?

Akkor felállt a pécsi polgármester:

– Kispécsiek vagyunk, elromlott a buszunk, azért késtünk.

Befejezésül engedjék meg, hogy a kötet összeállítóinak és szerzőinek gratuláljak a szép munkához, és hát Voigt Vilmosnak – tanítványaihoz.

A szlovákiai magyar néprajzi kutatás és az Etnológiai Központ Eredmények és feladatok

Tudományos tanácskozás
Komárom – Tiszti Pávilon
2002.10.5.

Öt esztendővel ezelőtt, 1997. október 1-én jött létre a Fórum Társadalomtudományi Intézet komáromi székhelyű Etnológiai Központja abból a célból, hogy a szlovákiai magyar néprajzi kutatások intézményes műhelye legyen. Az eltelt időszakban a Központ kutató és koordináló, valamint dokumentáló szerepe mellett intenzív publikációs tevékenységet is kifejtett. A komáromi Tiszti Pávilon dísztermében megtartott, *A szlovákiai magyar néprajzi kutatás és az Etnológiai Központ. Eredmények és feladatok* c. konferencia célja az elmúlt fél évtized eredményeinek az áttekintése és a szlovákiai magyar néprajzi kutatásra, azon belül az Etnológiai Központra váró feladatok megfogalmazása volt. Az eredményeket és problémákat Liszka József, az Etnológiai Központ igazgatója vázolta nyitóelőadásában, majd a Központ egyes kiadványtípusait neves magyarországi és szlovák néprajzkutatók értékelték. Liszka József: *A szlovákiai magyarok néprajza* c. szintézisét Kósa László akadémikus magyar, Ján Botík professzor pedig szlovák szemszögből elemezte. Az L. Juhász Ilona összeállításában készülő *Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia* eddigi négy kötetét Lukács László professzor, a *Lo-kális és Regionális Monográfiák* első három darabját pedig Selmeczi Kovács Attila, a budapesti Néprajzi Múzeum tudományos főmunkatársa mutatta be. Voigt Vilmos professzor (aki egyébként a konferencia alább olvasható zárszavában az egész rendezvényt és a szlovákiai magyar néprajzi kutatás összeredményeit is méltatta) az *Interethnica* c. sorozatról, valamint a Központ *Acta Ethnologica Danubiana* c. évkönyvéről szólt. A tanácskozás második felében az Etnológiai Központ külföldi kapcsolataiba engedett bepillantást Pozsony Ferenc, a kolozsvári egyetem néprajzprofesszora, illetve Halász Albert lendvai néprajzkutató beszámolója. A Szlovákiában működő többi magyar néprajzi műhely képviselői is szót kaptak. Így Jarábik Gabriella és Máczsa Mihály a pozsonyi, illetve komáromi magyar kultúra múzeuma célkitűzéseiről beszélt, B. Kovács István a most alakult rimaszombati református egyháztörténeti gyűjteményt, Pusko Gábor a tornaljai Kulturális Antropológiai Műhelyt, Danter Izabella a Mátyusföldi Muzeológiai Társaságot, Huszár László pedig a dunaszerdahelyi Népzenei Adattárat mutatta be. A konferencia résztvevőit köszöntötte Zuzana Beňušková, Szlovákia Néprajzi Társaságának az elnöke is.

Többen, így Paládi-Kovács Attila akadémikus, az MTA Néprajzi Intézetének az igazgatója, Miroslav Sopoliga, a svídníki Ukrán Múzeum igazgatója, továbbá Siegfried Becker a Hesení Néprajzi Társaság nevében levélben köszöntötte a konferenciát.

Dr. Liszka József
igazgató
Etnológiai Központ
Komárom

Kedves Jóska,

az Etnológiai Központ jubileumi ülészakának programját tanulmányozva még inkább fájjalom, hogy az athéni utazás miatt nem lehetek ott Komáromban és Somorján az Etnológiai Központ és a Fórum Intézet ünnepén. Be kell érnem azzal, hogy e-mail levélben küldöm jókívánságaimat az Intézet és az Etnológiai Központ munkatársainak, s kívánok még sokkal nagyobb számjegyekkel leírható jubileumokat, további szép eredményeket. Ezúton küldöm baráti üdvözlétemet a konferencia előadóinak, tudós kutatóinak, s kívánok hasznos tanácskozást minden résztvevőnek. A Központ eddigi tevékenysége, idén megjelent köteted a szlovákiai magyarság néprajzáról arról győz meg bennünket, hogy a nagy elődök munkáját nem szabad félbehagyni, sőt az eddiginél is szervezettebb, céltudatosabb módon kell folytatni. Az utóbbi hetven év bebizonyította, hogy a néphagyományok kutatása nem váltható ki szociográfiai, szociológiai vizsgálatokkal, s nem szabad a népi kultúra és a szociális gondok kutatását szembeállítani, mint azt Kessler-Balogh Edgár tette 1931-ben "A népi kultúra marxista értékelése" címen tartott előadásában, s több más írásában. A felvidéki fiatalok 1926-ban kezdődő "regösjárása", majd Sarló néven ismertté vált mozgalma helyesen tette, amikor a nép művelését és a néphagyományok gyűjtését, megörökítését kezdeményezte. Fábry Zoltán 1929. évi írása nyomán, melyben irányultságukat "etnográfiai szocializmus"-nak bélyegezte, fordultak erőteljesen balra és a szociális gondok irányába. Fontosak a kisgazdaságok elaprózódását, a földműves-adósságok megnövekedését, a "bankjobbágyság" kialakulását, a földönfutók urbanizálódását rögzítő jelentéseik, de nem pótolják a nemzeti önazonosság, folytonosság erősítését szolgáló etnográfiai munkálkodást.

Nagy szerencse, hogy a Fórum Intézetben a szociológia és a történettudomány mellett a néprajz, a folklorisztika is helyet kapott, s ezek a szakok nem egymás rovására, hanem egymást erősítve, összefogva tevékenykednek.

Kívánom, hogy ez az összefogás érvényesüljön az elkövetkező években is.

Baráti üdvözléssel:

Paládi-Kovács Attila

Spoločenskovedný inštitút Fórum

Výskumné centrum európskej etnológie

Riaditeľ Dr. József Liszka

č. j. 60/2002

Svidník, 2.10.2002

Vážený pán riaditeľ,
milí kolegovia

srdečne Vás pozdravujeme a ďakujeme za pozvanie na vedeckú konferenciu Národopisný výskum Maďarov na Slovensku a Výskumné centrum európskej etnológie. Žiaľ, z dôvodu účasti na vlastnom podujatí, nemôžeme sa tejto konferencie zúčastniť.

Slovenské národné múzeum – Múzeum ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidníku s veľkým záujmom sleduje rozsiahle aktivity Spoločenskovedného ústavu Fórum, t. j. aj Výskumného centra európskej etnológie. Je obdivuhodné, že táto inštitúcia sa zameriava nielen na výskum, dokumentáciu a prezentáciu Maďarov, ale aj iných etnických skupín žijúcich

na Slovensku. Je to veľkorysý prejav tolerancie a vzájomného porozumenia Maďarov vo vzťahu k inoetnickým skupinám žijúcich v spoločnej vlasti. Vaše projekty v oblasti vedeckovo-výskumnej a publikačnej činnosti majú skutočne celoslovenský a európsky význam.

Pri príležitosti 5. výročia vzniku Výskumného centra európskej etnológie v Komárne v rámci Spoločenskovedného inštitútu Fórum chceme Vám úprimne poďakovať za dôstojnú prezentáciu etnologických výskumov minoritných spoločenstiev v Slovenskej republike a do ďalších rokov zaželať ešte mnoho ďalších tvorivých úspechov.

Tešíme sa na spoluprácu.

S úctou

PhDr. Miroslav Sopoliga, DrSc.
riaditeľ

PHILIPPS-UNIVERSITÄT MARBURG

FACHBEREICH GESELLSCHAFTSWISSENSCHAFTEN UND PHILOSOPHIE
INSTITUT FÜR EUROPÄISCHE ETHNOLOGIE/KULTURWISSENSCHAFT
Zentralarchiv der deutschen Völkserzählung, PD Dr. Siegfried Becker

Philipps-Universität Marburg, D-35032 Marburg
Institut für Europäische Ethnologie/Kulturwissenschaft

Institut für Sozialwissenschaften "Forum"

**Forschungszentrum für
Europäische Ethnologie**

**Telefon + 49 - 6421 /28 2 - 4355
Sekretariate 28 2 – 6516
28 2 - 6517**

SK – Komorn/Komárno/Komárom

Telefax 28 2 - 6515
e-mail: becker4@mail.uni-marburg.de

01.10.02

Sehr geehrte Damen und Herren, liebe Kolleginnen und Kollegen,

das Forschungszentrum für Europäische Ethnologie des Instituts für Sozialwissenschaften "Forum" wird fünf Jahre alt.

Das ist eine – gemessen an der Geschichte ethnographisch-ethnologischer Forschung in Europa – recht kurze Zeit, und dennoch, ja gerade deswegen lohnt es, dieses "kleine" Jubiläum zu feiern: denn auch darin wird bereits eine Tradition begründet, und die sehr engagierten, mit Sachkompetenz und Elan vorangetriebenen Forschungsprojekte zeigen, daß mit dieser jungen Forschungseinrichtung auch Engagement und Perspektiven verbunden sind – also nicht bloße Sachverwaltung des Überkommenen, sondern eine ideenreiche, intensive Beobachtung und Untersuchung kultureller Traditionen und Innovationen.

Daß eine so erfolgreiche Arbeit mit der Begründung des Forschungszentrums angestoßen wurde, freut mich ganz besonders, denn ich konnte – aus der Ferne – die ersten Konzepte, Ideen und Projekte beobachten, die vor fünf Jahren initiiert wurden, und daß inzwischen mit

den Forschungsprojekten zu interethnischen Beziehungen, zur Volksfrömmigkeit und zu den kulturellen Prozessen in der Gegenwart so viele Ergebnisse in den Publikationsreihen des Forschungszentrums vorgelegt wurden, bestätigt die hoffnungsvollen Anfänge vollauf.

Gerade die verantwortungsvolle und zeitaufwändige redaktionelle und editorische Betreuung der Schriftenreihen bringt doch solch schöne Ergebnisse, die wir auch aus der Ferne aufmerksam und mit großem Interesse zur Kenntnis nehmen. Die Volkskundliche Bibliographie und die Acta Ethnologica Danubiana sind solche wichtigen Publikationsorgane, die der Mitteilung der regionalen Forschungsergebnisse ebenso wie dem internationalen wissenschaftlichen Austausch und Diskurs dienen. Daß sie (und vieles andere) geschaffen wurden, dafür danke ich Ihnen ganz herzlich und beglückwünsche Sie zu Ihrem kleinen Jubiläum eines großen Unternehmens!

Mit ganz herzlichen Grüßen

Priv.-Doz. Dr. habil. Siegfried Becker

* * *

Liszka József nyitóelőadása a budapesti *Néprajzi Hírek* 2002. évfolyamában vár megjelenésre. Kósa László és Ján Botík ismertetése a *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2002/3. számában látott napvilágot. Az alábbiakban Lukács László, Voigt Vilmos és Selmeczi Kovács Attila bemutatóit, továbbá Voigt Vilmos zárszavát adjuk közre.

Tóth Károly, Liszka József, Kósa László,
Végh László és Ján Botík

B. Kovács István, Pusko Gábor, Danter Izabella
és Huszár László

Danter Izabella és Kósa László

Ján Botík és Danter Izabella

A szlovákiai magyarok néprajzi bibliográfiájának négy kötetről

LUKÁCS LÁSZLÓ

Liszka József *A szlovákiai magyarok néprajza* (Budapest–Dunaszerdahely, 2002) című frissen megjelent könyvének irodalomjegyzéke a felvidéki magyarság néprajzának szinte teljes bibliográfiáját adja. Nem számoltam meg, hogy ebben a hatalmas, 75 oldalas Ág Tibortól Zsupos Zoltánig tartó irodalomjegyzékben hány tétel található, de maga Liszka József 54 tételt kitevő saját könyveivel, tanulmányaival, cikkeivel szerepel benne, továbbá 5 tanulmánykötet szerkesztőjeként is. Liszka József minden időnkben, valamennyi eddigi örhelyén gondot fordított a kutatás, feldolgozás mellett a könyvtár fejlesztésére a megjelent munkák számontartására.

Megszoktuk már, hogy a felvidéki magyar néprajzi kutatások eredményeiről nagyszerű bibliográfiákat kapunk kézhez. Sorukban az első Liszka József: *A szlovákiai magyar nemzetiség etnográfiai és folklorisztikai bibliográfiája (A 19. század elejétől 1986 végéig)* című, Pozsonyban 1988-ban megjelent munkája volt, amit Fülöp Laura az 1991-es, majd L. Juhász Ilona az 1992-es év felvidéki magyar néprajzi cikk-, tanulmány- és könyvtermését bemutató bibliográfiája követett. Ráadásul Liszka József 1995-ben Komáromban kiadta *A szlovákiai Kisalföld válogatott néprajzi bibliográfiáját* is. Utóbbi három könyvészeti összeállítás magyar, szlovák és német nyelvű bevezetővel, mutatókkal jelent meg. Ha azt is tudjuk, hogy Liszka József ebben az időszakban Münchenben, Marburgban majd Passauban Humboldt-ösztöndíjas volt, számos német egyetemet meglátogatott, nemzetközi konferenciákon vett részt, így általa a bibliográfiák bekerültek a közép-európai néprajztudomány vérkeringésébe, akkor biztosan állíthatjuk: e bibliográfiák révén az európai etnológia számos képviselője értesülhetett a felvidéki magyar néprajzi kutatások eredményeiről, témáiról, helyszíneiről, műhelyeiről. L. Juhász Ilona négy, itt bemutatásra kerülő bibliográfiája időben az 1987-94-es évek néprajzi publikációinak feldolgozásával folytatja Liszka József első könyvészeti munkáját.

A bibliográfia első kötete L. Juhász Ilona rövid magyar, szlovák és német nyelvű előszava után 655 tételt tartalmaz 1987-88-ból, amit tárgymutató, helységnévmutató és a feldolgozott periodikák jegyzéke követ. Örömrökre szolgál, hogy a két évben a felvidéki magyarság néprajzáról 655 cikk, tanulmány és könyv jelenhetett meg. Összehasonlításképpen megemlítem, hogy *A magyar néprajztudomány bibliográfiája* 1987-ből 1076, 1988-ból 911 tételt közölt. Ebben benne van az anyaország, a Felvidék, Kárpátalja, Erdély, a Délvidék és Burgenland magyarságára, valamennyi nemzetiségi csoportra, a magyar kutatóknak az európai és Európán kívüli népekre vonatkozó publikációja. Így a felvidéki magyarságra vonatkoztatható 655 cím az arányokat tekintve is előkelő helyet biztosít az itteni kutatások számára.

Nem véletlen e magas tételszám, hiszen ez a két év még javában az 1970-es, 80-as évek néprajzi forradalmának időszakához tartozott, amikor szinte nem jelenhetett meg újság, folyóirat néprajzi írás nélkül. A bibliográfia is azt bizonyítja, hogy ezekben az években a felvidéki magyar néprajztudomány körül is felvirágzott a társadalmi érdeklődés. A tárgymutató szerint a neofolklorizmus (167 tétel), a néptánc, népzene, népművészet, néprajzi kiállítások témaköréből jelent meg a legtöbb publikáció. Számos, Pozsonyban kiadott, patinás szlovákiai magyar folyóirat, hetilap, napilap (Irodalmi Szemle, Hét, Nő, Szabad Földműves, Népművelés, Tábornő, Új Szó), de a vidéki újságok is (Csallóköz, Győzelmes Út, Heti Hírlap,

Garamvölgye, Haladás, Gömöri Hajnal, Gömöri Szó, Csermosnya, Zempléni Szó) rendszeresen helyet biztosítottak a néprajzi cikkeknek. Öröndetes, hogy e lapok mögött egy-egy néprajzos szerző, önkéntes néprajzi gyűjtő, sőt néhány helyen (pl. Dunaszerdahely, Galánta, Érsekújvár, Komárom, Ipolyság, Fülek, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Nagykapos, Királyhelmec) egy kis magyar néprajzi központ, Csemadok néprajzi szakcsoport, járási múzeum állt. A néprajzi témák iránti érdeklődést jelzik a Hétben “Gyökér hozta fáját...”, valamint a “Hej, halászhok, halászhok...”, a *Tábornútben* “Asztaltól felkelvén-táncolni kezdte...”, a nagykürtösi *Haladásban* “Mikszáth néprajza és annak utóélete”, a *Zempléni Szóban* “Kasos méhészet az Ung vidékén” címmel megjelent cikksorozatok, amelyeket felvidéki kollégáink írtak. Jelentőségüket bizonyítja, hogy egy korábbi, *Tábornútben* napvilágot látott sorozat alapozta meg Liszka József *Ágas-bogas fa* című könyvét, amely eddig négy kiadást ért meg. Negyedik kiadása 2002 májusában jelent meg Dunaszerdahelyen a Lilium Aurum Könyvkiadónál. Fontosságát alcíme bizonyítja: *Néprajz fiataloknak*. Második kiadását Katona Imre ismertette az *Ethnographiában* 1995-ben.

A felvidéki magyarság néprajzi kulturális örökségének feltárására, bemutatására irányuló törekvéseket a bibliográfiában tanulmányok és könyvek sora jelzi. Ez a munka az 1970-es években a kutatók egyéni kezdeményezéseként indult, majd az 1980-as évek közepétől egyes intézmények (múzeumok, Magyar Néprajzi Társaság, Magyar Tudományos Akadémia, Csemadok, honismereti mozgalom) is támogatták. Az intenzív, tartalmas szakmai kapcsolatok éveinek nevezhetjük ezt az időszakot. A Ceausescu-rendszer, a falurombolás idején az erdélyi kollégák alig jöhettek Magyarországra. Viszont rendszeresen részt vettek néprajzi rendezvényeinken a szlovák és a szlovákiai magyar néprajzkutatók. A bibliográfia is feldolgozza a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportjában, Budapesten, 1986-ban lezajlott, majd 1987-ben a *Folklor és Tradíció* kiadványsorozat IV. kötetében megjelent “A hagyományos kultúra a szocialista társadalomban” című szlovák-magyar bilaterális konferencia előadásait. A rendezvény címe ma már időszerűtlen, de napjainkban is figyelemre méltóak a szlovák és magyar, köztük a magyarországi szlovák és a szlovákiai magyar néprajzkutatók által elemzett témák, a felmerült kérdések, a kutatásban elért eredmények. Tiszteletre és követésre méltó a kötetben az a szemlélet és törekvés, amely mindkét nép kulturális örökségének megmentésére, kölcsönös megbecsülésére irányul.

Meghívták a felvidéki magyar néprajzkutatókat 1987-ben Esztergomba a Dunántúli Néprajzi Napra, előadásaik a *Komáromi Megyei Néprajzi Füzetek* 3. számában jelentek meg. Ekkor már folyt Körmendi Géza irányításával a történeti Komárom és Esztergom vármegyék néprajzi kutatása magyarországi és szlovákiai magyar néprajzkutatók bevonásával. E közös vizsgálatok eredményeként jelent meg Tatabányán az 1990-es években a *Paraszti élet a Duna két partján* című kiadványsorozat négy kötete. A közös gyűjtőakció történetéhez is számos beszámoló címének közlésével járul hozzá a bibliográfia. Néprajzi konferenciákon szerepeltek a felvidéki magyar kutatók Székesfehérváron, Veszprémben, Miskolcon, előadásaik itteni kiadványokban láttak napvilágot. Ugyanakkor magyarországi néprajzosok 1987-ben Kéménden és a Szilicei-fennsíkron, 1988-ban Kicsinden vettek részt néprajzi kutatótáborban.

Újítás a bibliográfiában, hogy a legjelentősebb felvidéki magyar vonatkozású könyvek, tanulmánykötetek, periodikák címlapját illusztrációként közli. E fontosnak tartott műveket, legalább az első kötetből, nekünk is illik felsorolni: Csáky Károly: *Hallottátok-e már hírét?* Pozsony, 1987; Fehérváryné Nagy Magda: *Parasztagazdaság a XX. század első felében. Gútai példa*. Budapest, 1988; *Komárom Megyei Néprajzi Füzetek* 3. Tatabánya, 1988; Kotics József: *Népi méhészkedés Gömörben*. Debrecen, 1988; N. László Endre: *A Duna aranya. Aranymosás a Csallóközben*. Pozsony, 1988; *Néprajzi Közlések IV*. Pozsony, 1988; *Új Minden Gyűjtemény 7. “Kurtaszoknyás hatfalu.”* Pozsony, 1988; Paládi-Kovács Attila: *Élet*

mód, foglalkozás, nemzetiség. Bányászat és erdei iparűzés a régi Gömörben. Debrecen, 1988; Zsupos Zoltán: *Dél-Gömör gyűjtőgető gazdálkodása.* Debrecen, 1987.

A bibliográfia tanúsága szerint 1987-ben többen is írtak a jubiláló, százéves komáromi múzeumról, amit aztán az 1990-es évek második felében elsrathattunk. Korjelző is a bibliográfia abból az időből, amikor a szlovákiai helységnevek magyar formáját a sajtótermékekben tilos volt használni: Az Ifjú Szívek fellépése Bratislavában, olvashattuk a *Szabad Föld-műves* cikkének címét 1987-ből.

A bibliográfia második kötete az 1989-90-es évek néprajzi termését tartalmazza, egyúttal a csehszlovákiai politikai rendszerváltás eredményeinek is hű tükre, ahogy ezt az előszóban L. Juhász Ilona kiemeli: „Az 1989 novemberét követő rendszerváltás jelentős politikai és társadalmi változásokat eredményezett Csehszlovákiában, melyek befolyásolták a szlovákiai magyarság kulturális életét is. E változások érintették a szlovákiai magyar sajtót és könyvkiadást is. Országos, illetve regionális és helyi lapok indultak, a régiók megújultak, sok esetben a címük is megváltozott... Az 1989-es társadalmi-politikai változásoknak köszönhetően sok olyan írás is megjelenhetett a lapok hasábjain, melyek korábban tabunak számító témákat dolgoztak fel. Elsősorban a második világháborút követő kitelepítésekkel, deportálásokkal és az ún. szlovák-magyar lakosságcserével, valamint a kényszermunkatáborokkal kapcsolatos írásokra gondolok. Mivel történelmünknek eme több mint 50 évvel ezelőtti szörnyűségei, igazságtalanságai gyökeresen megváltoztatták a szlovákiai magyarok életét, kihatással voltak mindennapi kultúrájára, fontosnak tartjuk, hogy az ezekre az eseményekre vonatkozó irodalom is szerepeljen jegyzékünkben. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a különböző periodikumokban megjelent írások sok fontos adattal szolgálnak majd nemcsak néprajzkutatóinknak, hanem a honismeret és a helytörténet iránt érdeklődőknek is. Felvettük a tárgymutatóba a szövetkezetesítéssel kapcsolatos írásokat is, hiszen a hagyományos paraszti kultúra alakulását ez lényegesen befolyásolta, s megváltoztatta a gazdálkodás egész rendszerét.”

A 688 címet közlő bibliográfia első két tétele a rendszerváltás folyamatában alakult Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság nyilatkozata, amely a *Néprajzi Hírekben* és az *Új Szó*-ban jelent meg. Zselizen 1990. május 27-én kelt nyilatkozatában a Társaság kinyilvánította önállóságát és együttműködési szándékát a Magyar Néprajzi Társasággal, a Szlovák Néprajzi Társasággal, az erdélyi Kriza János Néprajzi Társasággal, a Cseh- és az Osztrák Néprajzi Társasággal. Liszka József elnök a Német Néprajzi Társaság lapjában (*DGV-Informationen*) és a *Hungarian Studies* folyóiratban is hírt adott a Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság megalakulásáról, céljairól. Danter Izabella az *Új Szó*, Selmeczi Kovács Attila a *Néprajzi Hírek*, Bodnár Mónika a *Honismeret* olvasóit tájékoztatta a Társaság létrejöttéről, működéséről. Az *Új Szó* a Társaság információs lapja, a *Hírharang* megjelenéséről is tudósított. Barabás László a *Hírharang* szólásáról Kolozsváron a *Kriza János Néprajzi Társaság Értesítőjében* adott hírt. Maga a *Hírharang* már első számában arról írt, hogy a Társaság Domicán rendezi meg első néprajzi továbbképző tanfolyamát.

Arról értesülünk a bibliográfiából, hogy a *Rozsnyói Füzetek* III. számaként, sokszorosított formában újra kiadták Arany A. László *A szlovákiai magyarság néprajza* című írását. Jegyzi a bibliográfia Balassa Iván *A határainkon túli magyarok néprajza* című könyvét, amely 71 oldalon mutatja be a felvidéki magyarság népi műveltségét. Számon tartja Kósa László: *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920)* című könyvének első, debreceni kiadását, amelynek egyik fejezete a magyar nagytájak sorában a Felföldet is bemutatja. Két debreceni kiadás után, harmadik, bővített, illusztrált kiadása a pedagógusképzésben javasolt tankönyv.

Putz Éva könyvét a koloni lagziról a pozsonyi Madách Könyvkiadó, Madar Ilonáét Zoboralja társadalomnéprajzáról a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszé-

ke adta ki. Ugyancsak Debrecenben jelent meg Ujváry Zoltán: *Mátyás király Gömörben* című monda- és anekdotagyűjteménye, a Mátyás-évfordulóra díszkiadásban is, az általa szerkesztett *Gömör Néprajza* sorozat XXIII. köteteként. A sorozat további könyveit is rendre számon tartja a bibliográfia.

Kiderül belőle az is, hogy Liszka József: *A szlovákiai magyarok néprajza* című könyvének csírája a *Tábornoktűzben* és a *Cserkészben* megjelent "Szülőföldem szép határa" című cikksorozata.

A harmadik kötet 1066 tételt ölel föl. Közülük több is arról tanúskodik, hogy a szlovákiai magyar lapokban 1991-92-ben számos néprajzi cikksorozat látott napvilágot: Ág Tiboré "Zenei anyanyelvünk", Juhász Ilonáé és Liszka Józsefé "Hajtottam ágát", Csáky Károlyé "Kis palóc néprajz", Liszka Józsefé "Néprajzi kiskáté", Méry Margit "Örökségünk" címmel. Utóbbiból született meg Méry Margit és Jókai Mária könyve a szlovákiai magyar népviseletekről.

Jelentős tudományos értékű tanulmányok könyvek megjelenéséről, fontos néprajzi konferenciákról ad számot a bibliográfia. A *Komáromi Lapok* 1991-ben arról tudósított, hogy magyar nemzetiségi osztály alakult a Duna Menti Múzeumban. Itt rendezték meg 1991 oszén az *Interetnikus kapcsolatok a Kárpát-medence északi részén* című konferenciát, ahol számos közép-európai néprajzos tartott előadást: közülük Václav Frolec a csehek, szlovákok és magyarok kulturális hagyományairól, Faragó József a népek közötti folklórkapcsolatok alapjairól, Ján Botík a népi építészet etnikus meghatározottságáról, Ág Tibor az összehasonlító zenefolklórról, Viga Gyula az árucseré interetnikus vonatkozásairól beszélt. Valamennyi előadás 1994-ben az *Acta Museologica* 1-2. kötetében magyarul, szlovákul és német nyelvu kivonattal, a dunaszerdahelyi Lilium Aurum Könyvkiadó gondozásában megjelent. Deáky Zita ismertette az *Ethnographiában*.

Bibliográfiánk alig győzi számba venni a jobbnál jobb könyveket a felvidéki magyarság néprajzáról. Az *Ethnographia* szerkesztőjeként örvendezve vettem őket kézhez, és igyekeztem ismertetést íratni róluk. Most visszaköszönnek rám a bibliográfiából a sok gond, könyörgés eredményeként elkészült és megjelent recenziók. Csáky Károly könyvét ("Pogánykát vitünk, báránykát hoztunk." *A születéssel és a gyermekkel kapcsolatos népi hiedelmek és szokások az Ipoly mentén*) az *Ethnographiában* ketten is ismertették: Gunda Béla és Kapros Márta. Gúta hagyományos gazdálkodásáról Fehérváry Magda szerkesztésével jelent meg könyv, amit Balogh Balázs ismertetett az *Ethnographiában*. A bibliográfiából tudtam meg, hogy a gútai könyvet a Duna Menti Múzeum szlovákul is kiadta. Ugyanígy az érsekújvári múzeum, Gudmon Ilona – Liszka József: *Népi építkezés az érsekújvári járás területén* című könyvét szlovákul is megjelentette, amelynek eddig csak magyar nyelvu változatát ismertem. A Csehszlovákiai Magyar Néprajzi Társaság *Népismereti Könyvtárának* első köteteként, B. Kovács István szerkesztésével jelent meg a vály-völgyi monográfia, amit az *Ethnographiában* Bodnár Mónika mutatott be. Liszka József: *Fejezetek a szlovákiai Kisalföld néprajzából* című tanulmánykötetét az *Ethnographiában* én recenzáltam, a Budapesti Könyvszemlében Voigt Vilmos. Mácza Mihály szép könyvét (Komárom. *Történelmi séták a városban*) az *Ethnographiában* Demeter Zsófia méltatta. Tinaffy László kisalföldi népmondákat közlő könyvét az *Ethnographiában* Liszka József ismertette.

Megtudjuk a bibliográfiából, hogy Ujváry Zoltán: *Szülőföldön hontalanul. Magyarok deportálása Csehszországba* című, Debrecenben, 1991-ben megjelent könyvét még ugyanabban az évben Pozsonyban is kiadták, 19 folytatásban a *Szabad Földműves Újság* is közölte. Ujváry Zoltán és munkatársai a *Gömör Néprajza* sorozat XXX. kötetében (Eredmények és feladatok. *A Gömörkutató és a debreceni Néprajzi Intézet*) adtak számot az 1979 óta elvégzett munkáról. A könyvet az *Ethnographiában* Kapros Márta ismertette. Nem a debreceni so-

rozatban, hanem a pozsonyi Madách Kiadónál jelent meg Takács András – Fügedi János: *Gömöri népi táncok* című könyve, 315 oldalon, 38 képpel, 52 kottával.

A könyvek után említsünk meg néhány tanulmányt, cikket is! Kocsis Aranka Kodály Zoltán zoboralji textilgyűjteményéről írt a *Néprajzi Értesítőben*, Hála József a tájak közti kapcsolatokról rendezett komáromi konferenciáról tudósított a *Hírharangban*. Örömmel fedeztem fel a bibliográfiában Gáspár Tibor tanár úr cikkeit a Komárom vármegyei boszorkánypekről. Gáspár Tibor a révkomáromi Magyar Gimnáziumban a mi kedves partnerosztályunk osztályfőnöke volt 1966-ban. A révkomáromi múzeum 110 évéről a *Honismeret* 1996. évi 4. számában megjelent beszámolójában felemelte szavát a Duna Menti Múzeum magyartalanítása ellen.

A bibliográfia negyedik kötete 1219 címet közöl 1993-ból és 1994-ből. Ez a tételes szám már majdnem a duplája az első kötetben megjelentnek. Alig győzöm sorolni a kiadott könyveket, amelyek önmagukban is bizonyítékai a felvidéki magyarság néprajzi kutatásában elért eredményeknek. Ág Tibor *A Népzenei Adattár Tájékoztatója* 2. és 3. számán kívül megjelentette a hagyományörző cserkészek kézikönyvét. Balassa M. Iván több mint 300 oldalas könyvben mutatta be a felföldi parasztház történetét. Munkáját az *Ethnographiában* Dám László a *Slovenský národopisben* Soňa Kovačevičová ismertette. Danter Izabella könyvét a Kisalföld északi részének népi gyógyászatáról az *Ethnographiában* Koltay Erika, a Hétben Varga Lídia, a Hírharangban L. Juhász Ilona mutatta be. Szapu Magda könyve a Vág völgyi Szimő községben végzett életmód vizsgálatai eredményeként jelent meg. Liszka József szerkesztette a Leléd hagyományos gazdálkodásáról kiadott kötetet, amely teljes egészében a felvidéki magyar néprajzkutatók munkája. Szabó Zoltán ismertette az *Ethnographiában*. A zoboralji hímzésekről Kocsis Aranka könyvét adta ki a budapesti Néprajzi Múzeum. Sándor Anna: *A koloni lyukashímzés szakszókincse* című tanulmánya a *Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok* 56. számaként jelent meg a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete kiadásában. Kisari Sándorné méltatta az *Ethnographiában*. Ugyancsak Sándor Anna szerkesztette az Arany A. László emlékkönyvet, amely Nyitrán jelent meg. Ünnepi kötettel köszöntötték 65. születésnapján Ág Tibort. Írták a szlovákiai és a magyarországi néprajzkutatók, szerkesztette Liszka József, az *Ethnographiában* Tátrai Zsuzsanna, a Limesben Kemecsi Lajos mutatta be. Géczi Lajos: *Ondava menti népmesék és mondák*, B. Kovács István: *Baracai népköltészet* című könyvét a Madách Posonium és a budapesti Akadémiai Kiadó adta ki. Az előbbiről Károly Nóra, az utóbbiról Jaksa Helga kritikája jelent meg az *Ethnographiában*. A könyvek sorában meg kell említeni Mohay Tamás munkáját egy naplóíró parasztember, Nagy Sándor életéről és gazdálkodásáról. Nagy Sándor naplóját Ipolynyéken kezdte, majd a kitelepítés után Mórton folytatta.

Az *Ethnographia* felvidéki száma 1994-ben jelent meg, benne Paládi-Kovács Attila a Felföldről mint kulturális régióról, Angyal Béla a gútai ártéri tanyákról, Danter Izabella a mohi népszokásokról és hiedelmekről, Csáky Károly a házasulók koráról, társadalmi állásáról, Liszka József a Vendel-kultuszról, Fügedi Márta és Viga Gyula a bodrogszentesi sírkövek ornamentikájáról értekezik. Ezeket a tanulmányokat is pontosan regisztrálja a bibliográfia. Danter Izabella tanulmányát az atomerőmű építése miatt lebontott magyar falu, Mohi emlékének szentelte. Paládi-Kovács Attila tanulmánya pedig most van megjelenés alatt szlovák nyelven az *Acta Ethnologica Danubianában*. Gunda Béla még az újbarsói táj- és népkutató tábor idején gyűjtött Mohiban, 1939 tavaszán-nyarán a Garam és az Ipoly mentén. Itteni gyűjtőnaplóját őrzöm. Fél évszázad múltán, 1993-ban közölte tanulmányát *Néprajzi gyűjtőúton a Garam és az Ipoly vidékén* címmel, a Hála József és Mándli Gyula által szerkesztett *Börzsönyvidék* kötetben. A honti kutatási program 1994. évi eredményeit a *Hírharangban* Liszka József értékelte. Ő számolt be az Osztrák Néprajzi Társaság folyóiratában a felvidéki nép-

rajzi kutatásokról. A Pozsony környéki vegyes etnikumú házasságokról a budapesti *Regio* folyóiratban Marta Botíkova írt. Ugyanő L'ubomír Navrátil, Öllös László és Végh László szerzőtársakkal a magyar–szlovák interetnikus kapcsolatokról közölt tanulmányt a *Slovenský národopisben*.

Nagy érdeklődéssel olvasnám Csámpay Ottó: *Viharvert nemzettudat. Az identitástudat és érzésvilág problémái Zoboralja magyar falvaiban*, a szerző kiadásában, 1994-ben Pozsonyban megjelent könyvét, de csak most értesültem róla a bibliográfiából.

A szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia négy kötetét a Fórum Intézet Etnológiai Központ műhelyében készítette L. Juhász Ilona. A Bibliotheca Hungarica gondozásában, a *Miscellanea Bibliothecae Hungaricae* sorozatban, Végh László sorozatszerkesztő közreműködésével, az első három kötet a Lilium Aurum Könyvkiadó-, a negyedik a Fórum Intézet kiadásában jelent meg. Megköszönöm L. Juhász Ilonának, hogy a bibliográfia gyűjtésével, összeállításával és kiadásával az 1987–1994 közötti felvidéki magyar néprajzi munkálkodás könyvekben, tanulmányokban, cikkekben tetet öltött eredményeit adta a kezünkbe. Megállapíthatjuk a bibliográfiából, hogy a felvidéki magyar néprajztudomány a régi jó kerékvágásban halad. Képviselői a nagy elődök: a Grimm-testvérek, Ipolyi Arnold, Kriza János, Jankó János, Bátky Zsigmond, Györffy István, Tálasi István, Gunda Béla méltó örököseinek mondhatják magukat, akiknek eredményeit a lehetőségekhez képest nemzedékről nemzedékre megújítják. Munkájukkal hozzájárulnak nemzeti kulturális örökségünk néprajzi értékeinek felmutatásához. Köszönet illeti a bibliográfia kiadásának segítőit: Padlovics Ágnes, Tóth Péter, Danter Izabella szlovák, Liszka József, Danter Katalin német fordítókat, Ján Botík, Marta Botíková szlovák és Siegfried Becker német nyelvi lektorokat.

Az Acta Ethnologica Danubiana és az Interethnica köteteiről

VOIGT VILMOS

Liszka József nevezetes hihetetlen munkatempójáról és szervezőkészségéről is. Most újabb bizonyítékunk van erre: nemcsak az Etnológiai Központ Évkönyve (Acta Ethnologica Danubiana) eddigi kötetei, meg a most induló újabb monográfia-sorozat, az Interethnica megindulása – hanem az is, hogy másokkal együtt engem is megint rávett a Komáromba megint eljövételre, megint egész konferencia keretében. Persze, mint ezt nyilván várták is a szervezők, nem is marad el méltó büntetése. Ugyanis nem szokványos ismertetésre (Buchpräsentation – hogy érthetőbb legyek) készülök, hanem bírálatra, útmutatásra. Ezt azért ne tessék szemtelenségnek és dölyfnek tekinteni, legfeljebb szakmai ártalomnak. Tanár vagyok, mindig is az voltam, és legalább ezt a részt munkámnak szívesen csinálom.

Ami a dicsérő szavakat illeti, ez csak részlet értékű, mivel az Etnológiai Központ sokminden mást is csinál. Ennek a soksoksoksok-rétű tevékenységnek más fejezeteiről mások szólnak. Ám még ez sem a teljes kép. Mi ugyanis a kiadványokat méltatjuk. Pedig ezekhez nemcsak pénz, nyomda, szerkesztő és kézirat kell (pedig ez sem kismiska), hanem kész kézirat és jó szerző is. Itt persze már rögtön nehézségekbe ütközik. Nem véletlen ugyanis, hogy oly sokszor és oly sokáig nincsenek sem szerzők, sem kéziratok. Ezek ugyanis – nem úgy, mint a költők – non nascitur, sed fit. A néprajzi kutatásban ráadásul mindezt meg kell előznie a gyűjtőmunkának: legyen az terepen vagy archívumban végzett! Sőt, ellenkező híresztelésekkel el-

lentétben, a néprajzkutatónak nem árt, ha olvas. Ha interetnikusan és interdiszciplinárisan gondolkodik. Ami nemcsak nehéz dolog, drága multság, elhivatottságot és önálló értékítélőképességet igényel – hanem sok időbe is telik. Ilyen háttér nélkül lehet ugyan kiadványokat is produkálni: ám nem érdemes.

Szerencsére a Liszka-éra a legjobb példát/ellenpéldát adja ehhez: ki-ki hogyan érzi. Ez az éra megteremtette a kegyetlen munkaverseny körülményeit: eredményre és színvonalra orientált. Mindent meg tud jelentetni, fel tud mutatni – ami elkészült. Nincs itt helye a köldök-néző mélabúnak és a malomalji önsajnáltnak. Aki dolgozik, aki tud: itt be is bizonyíthatja. És minthogy ez a versenystálló sok box-szal rendelkezik, mindenki megtalálhatja benne a maga feladatkörét. A saját falu leírása, régi gyűjtések közzététele, bibliográfiai, honismereti dolgozat, interetnikus kitekintés, néprajzelméleti tanulmány, esszé vagy néprajznak is tekinthető kisebbségkutatás és szociográfia egyaránt helyt kap itt.

Ezzel ugyan már be is mutattam a nekem kirótt publikációkat, néhány további megjegyzést mégsem hallgathatok el.

Magyarországon egy évszázadig egy központi néprajzi folyóirat volt: a Magyar Néprajzi Társaság híres, mára több mint 110 éves közlönye, az *Ethnographia*. Ez nagyon is a miénk: mi írunk benne, magunk számára, itt fogalmazzuk meg felismeréseinket, javaslatainkat, itt adunk áttekintést, itt adunk szemlét arról, ami szakmánkban világszerte fontos (pontosabban arról: amit ebből észreveszünk). Ideológiatörténeti kincsesbánya is e több mint száz évfolyam. Jóleső érzéssel mondhatom: inkább eredményeink és útkeresésünk igaz tükre, mintsem bűnlajstrom vagy szégyellni való múlt.

Többször formálódott ehhez párhuzam, konkurencia vagy éppen ellenpont. A közelmúltig igazi eredmény nélkül. Csak legutóbb indult meg az egyik alternatív “magyar néprajzi társaság” (a Györffy István Néprajzi Egyesület) kiváló folyóirata, a *Néprajzi Látóhatár*. Ez ugyan igazában évkönyv és nem minden rovattal rendelkező, megszokott folyóirat, ám jelentősége annál nagyobb. Alternatívát, versenyt képvisel a megcsontosodni látszó “központi akarattól” létező folyóiratok (évkönyvek) kiadványsorozatok ellenében. Különösen fontos a missziója, ahogyan a határokon túli etnográfiát, tematikus kötetekben közli. (Csak éppen egy felvidéki kötet hiányzik eddig. Sőt, nem is egy, több...) Mára mindenképpen mérce, nemes, integráló közlési lehetőség.

Talán még ennél is hihetlenebb új kiadvány a minden idők legjobb magyar néprajzi újsága: az *Ethnica*. Hihetetlen, mi mindenre kiterjedő figyelemmel, milyen gyorsan hoz cikkeket, híreket és kitűnő tanulmányokat. Aki átnézi az eddigi évfolyamokat, sokkal inkább megismeri azt, manapság milyen is, mire is jó a mi szaktudományunk – mintha bármi mást vett volna a kezébe. A szó nemes értelmében “újság” ez, aktuális és üde. (Persze, az eddigiekhez képest jobban betagolódhatna ide a szlovákiai magyar néprajztudomány. Biztos vagyok abban, hogy évfordulók, kézikönyvek bemutatása, alapvető tanulmányok közlése elé itt semmi akadály nem gördülne. Élni kell viszont a lehetőséggel!)

Persze, a tőlünk (Budapestről) nézve a határon túli magyar kultúraépítés sem teljes helyi néprajzi kiadványok nélkül. Sok újvidéki, szabadkai publikáció ellenére sem sikerült azonban sem az egykori, sem a mai Jugoszláviában ilyen önálló és állandó folyóiratot létrehozni. Romániában a Népismereti Dolgozatok a maga idején nemzet- és kultúra-fenntartó fontosságú volt. Ám már ritka megjelenése és szaktudományos-adathordozó jellege miatt sem volt igazi folyóirat. Mára a Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve a romániai magyar néprajzkutatás központi fóruma. Ám ez kis terjedelmű, nem igazán sokoldalú folyóirat, inkább dokumentum. Nyilván egyedül csak anyagi oka van annak, hogy nincs magyar néprajzi folyóirat Erdélyben. Pedig kellene. És a csodálatosan gazdag népélet, a hihetetlenül sokoldalú erdélyi

magyar folklorisztika (és néprajztudomány), sőt, természetesen az egész kulturális önismeret – szinte követeli egy ilyen valódi néprajzi folyóirat létrejöttét.

Ezek között, ezekkel összemerve látjuk, a ...Danubiana “évkönyv” küldetését. Kell. Egyelőre évkönyv a kivihető forma, méret és kapacitás. Ami eddig, 1999-től megjelent: jó (már az előzmények is ilyenek voltak). Nem hiszem, hogy rögtön évenként sok számot kiadó folyóirattá kellene máris átalakulnia. Ehhez ma nincs elég pénz, elég szerkesztő és elég szerző. És – nagy szerencsére – a Fórum Társadalomtudományi Szemle ellátja ezt a feladatot. Úgyhogy most, az “évkönyv” ideális megoldás. (Persze: ha minden évben meg is jelenik. Ehhez megint főleg idő, meg pénz kellene.)

Aki látta az eddigi köteteket, láthatta, itt még az alakulás stádiumában vagyunk. Már jobb az “Etnológiai Központ” idegen nyelvekre fordítása. Ám pusztán “európai etnológiáról” beszélni még mindig félrevezető. Hiszen itt a szlovákiai magyar néprajzi kutatásokról van szó. Persze, itt rögtön az jut az olvasó eszébe, hogy rögtön a kezdetektől fogva nemcsak magyarul és nemcsak magyaroktól közöltek, és az a tág horizont az ismertetésekből és hírekből is nyilvánvaló. Nemcsak Komáromban, hanem Budapesten, Pozsonyban (sőt Párizsban, Londonban stb.) sem könnyű fontos művekről jó beszámoló írást, ismertetést, recenziót beszerezni. Ám erre törekedni kell.

A szerkesztés természetesen a címben jelzett három szóra épül. Az “acta”-jelleg a beszámolókat idézi. Az itteni fontos események, rendezvények anyaga kerül közlésre (mint például a 2-3. számban a 2000. októberében, a persze Komáromban rendezett nemzetközi etnokartográfiai konferenciáé). Ez az “Etnológiai Központ Közleményei”-jelleg természetes. Az Évkönyv megléte végre lehetőséget ad arra, hogy egy helyen olvashassuk a Központ működésének legfontosabb eredményeit. Az is jól végiggondolt megoldás, hogy nemcsak magyar a közlések nyelve. Azt is érthetjük, hogy az ismertetések viszont a szlovákiai magyar néprajzi továbbképzés szolgálatába állítódnak.

Csakhogy az intézményi közlemény jelleg egyszersmind behatárolódást is jelent. Az újdéki Hungarológiai Kutatások Intézetének egyébként hihetetlenül sokoldalú kiadványai között végtére éppen emiatt a hasonló megoldás miatt nem találunk valódi, számon tartott folyóiratot. Aztán, ha sok az “intézményi anyag”, és emiatt több, összevont kötetet is kitöltenek az így lehozott tanulmányok – éppen az önálló, egyéni tanulmányok közlése válik nehézkessé. Úgyhogy csakugyan évenként, esetleg megnövelt terjedelemben, az eddigihez képest még inkább folyóirat jelleggel kellene folytatni az Acta szerkesztését és közlését.

A cím második szava az “Ethnologica”. Ez rímel a Központ nevével, ám nyilván tematikus és módszertani irányt mutató is: nemcsak deskriptív, hanem módszertanilag és elméletileg önálló szemléletet várhatunk. Még pontosabban az az “etnológia” nyilván az “európai etnológia” itteni leányvállalata. Csak helyeseltethetjük ezt a törekvést, még akkor is, ha tudjuk, ez az újabban büvszónak használt megnevezés elég sokszor csak új címke igencsak régies és kezdetleges tevékenység tetején. Több olyan szlovákiai magyar tanulmány közlésére lenne szükség ahhoz, hogy megítéljük, csakugyan “európai etnológiát” kapunk-e a kötetekben?

Azt, hogy határozott, önálló profilt kíván képviselni az Acta, a legteljesebb mértékben helyeseltethetjük. Ehhez szigorú, körültekintő és következetes szerkesztői munkára van szükség. Ez nem könnyű dolog. A mára kitűnő folyóirattá nőtt budapesti *Tabula*, a Néprajzi Múzeum új folyóirata is ilyen célt tűzött maga elé. Ám e múzeumban tucatjával dolgoznak tudományos munkatársak, sőt a főigazgató Fejős Zoltán bevallotta a “fiatal nemzedék” önálló, új fórumává kívánja tenni a folyóiratot. E csoportba akár száz fiatal is tartozhat... Mégsem mindenben sikerült az új elképzeléseket következetesen képviselni. Komáromban és egyáltalán Szlovákiában pedig azért mégsem százával nyüzsögnek a magyar “európai etnológusok”. Ha az Acta hasábjain főként máshonnan idelátogatók kapnak szót, nem is fog kialakulni az itteni magyar

néprajzkutatás új, terebélyes hajtása. Amilyen bölcs dolog a népnevelés, ez önmagában sosem hozza magával a helybeli alkotó értelmiség létrejöttét. A mai erdélyi magyar folklorisztika a példa arra, hogy itt igazában csakis az otthon kutatók számának nagyra növekedése, a közöttük kibontakozó nemes verseny jelentheti a jó megoldást. Persze, tudjuk, Komárom körül mások a néparányok. Ám ettől a szerkesztés törekvésének aránya még azonos kell hogy legyen.

A cím harmadik szava, a Danubiana igen pontos, utal a helyszínre. Egyszersmind metaforikus is: a komparatív távlatokra mutat. Noha nem mindenki gondolja így, szerintem is természetes, hogy szlovák-magyar együttműködés nélkül nincs jó magyar néprajzi kutatás, sem Szlovákiában, sem másutt. Liszka azonban ennél tovább is tekint: számára a Duna legalábbis Passau, München, Marburg: a német néprajz több fórumával tartandó kapcsolat jelképe. Ez magától értetődő, okos gondolat, következetesen kell folytatni. Az egész Európa csak deklaráció szintjén fogható be egy komáromi lakásba. Itt válogatni kell, és a Duna jó irányt mutat. Még lefelé is. Ám arra felhívnam a figyelmet, hogy „lefelé” a Duna nemcsak Budapest, Székesfehérvár, Pécs, sőt Szeged meg Debrecen, akár Szabadka meg Újvidék – hanem Belgrád, Szófia és Bukarest is. Ebbe az irányba is terjeszkedhet a komáromi Acta.

Az évkönyv címében szereplő három szó együtt igazán jól felel meg a komáromi Központ public relation-feladatkörének is. Széles, nemzetközi keretek között is büszkén terjeszthető, ami a cserepéldányok beözlönését célozza. Enélkül ugyanis nem is működhetne a központ. Emiatt is jobb, ha évenként lát napvilágot. Jelenlegi elegáns külseje, idegen nyelvű szövegei, annotációi ezt elősegítik. A papír minősége gátolta eddig jobb illusztrációk közlését. Ezen lehetne segíteni. És csak hálával említhetjük a német szövegeket gondozó, önzetlen kollégákat: Walter Hartingert és Siegfried Beckert. Reméljük, mindig lesz ilyen *Schutztengel* az Acta felett. A korrekt, érthető, sőt elegáns idegen nyelv a feltétele annak, hogy komolyan vegyenek egy magyar néprajzi kiadványt, és ne csupán anekdotákat meséljenek a „der frászkarika im BAZ-Komitat” stílusú referencia-kísérleteinkről.

Végül azt mondanám, legyen is kissé inkább folyóirat jellegű e kiadvány. Ez elevenebb, helyibb megoldást jelent, és persze még a mostanihoz képest is több szerkesztői munkát. Viszont tudok jó példákat is felmutatni. Hasonlítson a komáromi Acta minél inkább a legjobb európai néprajzi folyóirathoz! Természetesen a *Slovenský národopis*-re gondolok. Ez immár hosszú ideje modern, sokoldalú, jól illusztrált és rendszeres. (Talán még nem eléggé informatív – de most nem erről van szó.) Nem lenne baj, ha az Acta *Ethnologica Danubiana* minden jó ötletet átvenne idősebb folyóirat-társától!

Az interetnikus kapcsolatok kutatásának szentelt könyvsorozatként indul Bodnár Mónika könyvével (*Etnikai és felekezeti viszonyok a Felső-Bódva völgyében a 20. században*. Komárom–Dunaszerdahely, 2002. 134 lap) az *Interethnica*. Fontos feladatkör, több elvégzett és nem publikált kutatás tárgya volt, most pedig még több ilyen tervpályázatot ismerünk. Bodnár könyve az előbbi csoporthoz tartozik: 1995-ben a debreceni egyetemen megvédett (néprajzi) doktori értekezés volt. Időszerűségét és fontosságát máig sem veszítette el. 24 községet mutat be (ábécé-sorrendben). Ezek a Bódva-völgy ma Szlovákiához tartozó részét képviselik. A szerző rövid bevezetőjében felsorolja a többi községet is, utal e terület (a „Bódva völgye”) körülhatárolásának kérdéseire. Megkülönbözteti a szűkebb és tágabb értelemben ide vonható településeket. Több esetben vitatható egy-egy község ide vagy oda sorolása. E körülményre ő maga is utal. Végül is Stósztól meg Mecenzéftől délen egészen Boldváig tekint át a vidéket, és a mintegy 40 község északi felét mutatja be. Minthogy éppen az interetnikus viszonyokkal foglalkozik, e településeken minden számba jöhető etnikumot megemlít. Igen rövid tudománytörténeti áttekintésben csak a szorosabb értelemben vett előmunkálatokat ösz-

Noha a könyv címében a 20. század szerepel, voltaképpen mindig utal a középkorra, és már a 18. századtól meglevő összeírásokra. Az etnikai és vallási adatokat, ezek változását, a népmozgásokat szinte napjainkig nyomon követi. Adatgazdag, ítéletmentes feldolgozást ad. A fényképek főként a templomokat és középületeket mutatják be. A kötet végén pár oldalas összegzés nagyobb egységenként (megyénként) mutatja be az etnodemográfia főbb adatait. Itt már nem összegzi a szerző a vallási viszonyokat.

A kötet végén csak a hivatkozott szakirodalom jegyzéke olvasható. Néhány írásos dokumentum hasonmása, a magyar helységnevek szlovák (és olykor német) megfelelőinek jegyzéke következik. Néhány oldalas szlovák és német rezümé zárja a kis könyvet. Több is, elméletibb is lehetett volna, ám erre a szerző nem törekedett. Fontos és újszerű (vagy nem is olyan újszerű) topográfiát ad. Szinte óvakodik attól, hogy kitekintsen, csak a tények rögzítésére szorítkozik. Ez a megoldás helyes is, korlátozott is. Magam például következetesen utaltam volna Györffy György Árpád-kori történeti földrajzára, Bél Mátyás adatgyűjtésének dokumentumaira. Egyházi áttekintéseket is használtam volna. Nemcsak Stósznál utaltam volna művelődéstörténeti adatokra (nemcsak Fábry Zoltánra, hanem Glaskovits gyárosa is, akinek palotájáról fényképet közöl a szerző). Mecenzéf német nyelvjárását külön is feldolgozták. Körtvélyesnél, gondolom, Lesznai Anna népművészet-pártoló törekvéseire is jó lett volna utalni. Ha már topográfia-szerű áttekintés készült, a legfontosabb szlovák áttekintéseket is említeni kellett volna. Ha például a könyv elején szó esett volna arról, hogy mondjuk a *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku* hol tünteti fel az egyes falvakat, azoknál már csak akkor kellett volna megemlíteni a topográfiát, ha az ott közölt adatok eltérnek a Bodnár könyvében olvashatóktól.

A kötet elején azt olvassuk, hogy nem dolgozta át a szerző az 1995-ös kéziratot. Ez nem lenne baj, ha legalább egy utószóban azért mégiscsak utalna az újabb fejleményekre. A komáromi Etnológiai Központ sem engedheti meg magának, hogy egy 2002-es évszámú könyvből ne tudjuk meg, hogy 2000-ben megjelent Vargyas Lajos Ájban végzett gyűjtésének új, teljes anyaga. Hogy 2001-ben megjelent *A gömöri magyarság néprajza* című kézikönyv első kötete. Hogy immár fél éve nyomtatásban olvasható Liszka József nevéhez fűződő *A szlovákiai magyarok néprajza* című kézikönyv. Annál inkább kellett volna erre utalni, hiszen ott nincs külön Bódva-völgy” fejezet, úgyhogy az olvasó némi tájékoztatásra szorul. Noha inkább Gömör-kutatónak tekinthető, Ujváry Zoltán munkásságát is megemlítettem volna, annál inkább, hiszen gömöri folklorisztikai kutatásainak magisztrális összeállítása (*Gömöri magyar néphagyományok* – egy több mint ezer (!) nagyalakú oldalas könyv) immár háromnegyed éve megjelent. Azt, hogy ezekre (és még más művekre) sincs utalás Bodnárnál (mégpedig úgy, hogy mindez benne legyen magában az irodalomjegyzékben is) komoly hibának tarthatjuk. Noha nem ugyanarról a szoros témáról szólnak, ám áttekintést adnak, és az ilyen tájékoztatás bizony hogy érdeke mind a szerzőnek, mind a kiadónak, mind az olvasónak.

Azt, hogy Bodnár Mónika rezervált annak megállapítását illetően: mi is az általa vizsgált terület: táj, környezet, közigazgatási egység, etnikai csoport vagy bármi más – meg tudom érteni. Egy topográfia, egy történeti demográfia, egy adattár ne kívánjon másnak látszani, mint ami. Ám arra legalább utalni lehetett volna (mondjuk az utószóban), hogy ez etnikai csoport, régió kérdésével e dolgozat nem foglalkozik, és akit ilyen távlatok érdekelnek, forduljon több kiváló miskolci kiadványhoz, továbbá Paládi-Kovács Attila vagy Kósa László műveihez. És minden hiányosságuk ellenére itt azért utaltam volna a négykötetes magyar palóc-monográfiára csakúgy, mint a szlovák Gemer-monográfia köteteire. Nem lett volna ördöngösség, körülbelül annyi figyelmet, annyi időt, annyi nyomtatott lapot igényelt volna, mint amennyit most én használtam. Legközelebb, hasonló esetben ne spóroljunk e némi többlet-munkával!

Nem tudom, jön-e még nagyon is ehhez hasonló monográfia az Interethnica-könyvsorozatban? Remélem: igen. Ezekhez mondom ugyanazt, amit a (remélhetőleg időben csak eltolódott és nem örökké a napirendről levett) új palóc-monográfia tervező megbeszélésén már hangsúlyoztam: mára az ilyen néprajzi topográfiában is helyet kell, hogy kapjon a táj klasszikus megörökítése az irodalomban, képzőművészetben. Arra persze csak utalni kell, milyen szépirodalmi alkotások írják le egy-egy táj népiéletét. Mára ezek forrásértékűek. A festményeket pedig legjobb lenne közölni. A Bódva-völgyének varázslatos tájáról volna ilyen illusztratív anyag. Ha ez kevésbé ismert, nehezebben hozzáférhető – annál inkább be kellene mutatni.

Azt igazán helyeselhetjük, hogy e kötet ténybemutatása szinte napjainkig eljön. Ez már köztudott módszer a szlovák táji-néprajzi-helyismereti szakirodalomban. Többféle jó megoldás is ismerünk. Bodnárnál pár oldal jut egy-egy falura. A szlovák meg a magyar néprajzi atlaszokban más szempontú a gazdag adatfelvétel. (Apropó, melyek voltak a Felső-Bódva völgyében ilyen kutatópontok? Sajnos, ezt sem árulja el a kötet.) Legutóbb a “száz magyar falu könyvesháza” egyenként majd 200 lapos köteteket ad. (Ami, persze, még mindig kevés.) Minthogy ez utóbbi könyvsorozatban Abaújszék és Gönc szerepel csupán a környékből, jó lenne egy hasonló, monografikus áttekintést is adni a Felső-Bódva völgyéből. Ehhez most már megvannak a biztos előzmények.

Ján Botík, Zuzana Beňušková, Danter Izabella és Verebélyi Kincső

B. Kovács István és Liszka József

Zuzana Beňušková, Pozsony Ferenc, Liszka József, Jarábek Gabriella és Mácza Mihály

Erdélyi Zsuzsanna és Beck Mária

A Lokális és regionális monográfiák megjelent köteteiről

SELMECZI KOVÁCS ATTILA

A Fórum Társadalomtudományi Intézet Etnológiai Központja a szlovákiai magyarság kutatásának legfontosabb bázisintézménye. Tudományos feladatköréből adódik, hogy a népi kultúra sokrétű feltárása során olyan monografikus munkák kiadását is magára vállalta, amilyenek a magyarországi néprajzkutatásban évtizedek óta megszokottak. Ugyanis a tájmonográfiák a szakmai mélyfúrás (az életmód, tájismeret alapos feltárásán) túl a honismeret területén a helyi identitás erősítéséhez is számottevően hozzájárulnak.

Ennek a törekvésnek felel meg a Központ első terjedelmes kiadványa (*Kisgéres. Hagyomány és változás egy bodrogi közeli falu népi kultúrájában*. Szerk. Viga Gyula. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2000. 319 p.). Amint a kötet bevezetőjében

Liszka József sorozatszerkesztő megállapította, a kutatás és feldolgozás ez esetben “nem elsősorban az archaizmusok összesöpörgetésére irányult, hanem a hagyományosnak vélt életforma és az utóbbi évtizedekben bekövetkezett változások konfrontációjából adódó mozgóképre összpontosított”.

A monográfia szerkezeti felépítése a jó hagyományokat követő komplexitást mutatja: a természettudományos szempontú összegzések szervesen kapcsolódnak az emberközpontú vizsgálatokhoz. A tanulmányok többségét történeti szemlélet jellemzi, sorrendjük is a történetiséget követi. Az első feldolgozás nagy vonalakban szinte az egész monográfia mondanóját összegzi (Boros László: *Táj és ember*). A mintaszerű emberföldrajzi vizsgálat nagy teret szentel a természetföldrajzi adottságoknak, rámutat a földrajzi tényezőknél az emberi életre, különösen a gazdálkodásra gyakorolt hatására. Kiemeli a hagyományos életforma sajátosságait, ami a bodrogi településen elsőrendűen a vízhasznosításban, csikászatban, gyümölcstermelésben és a rideg ökörtartásban jelentkezett. A feldolgozás figyelmet fordít a település mai erőforrásainak számbavételére, megállapítva, hogy a falu az elmaradott mezőgazdaság miatt manapság válságövezetnek számít. A következő tanulmány a természeti környezet részletes leírását nyújtja a növény- és állatvilág beható ismertetésével (Bogoly János írása), utalva a helyi jellegzetességekre.

A helytörténeti monográfiák elmaradhatatlan része a településtörténet, ami ebben az esetben a kezdetektől 1945-ig elsőrendűen az agrárgazdaságról ad áttekintést. Hőgye István az 1725-ös jobbágyösszeírásra építve részletesen foglalkozik a helyi jellegzetességnek számító kétnyomásos gazdálkodás megőrződésének okaival. Név szerinti felsorolást ad közre a telkes jobbágyokról, ismertetve a szántóterület és a marhaállomány méretét is. 53 család adatai alapján nyújt tanulságos népességtörténeti áttekintést. A gazdag forrásanyagból közölt egyik érdekesség a helyi rabok folyamodványának ismertetése a saját házépítés idejére való időszakos felmentésre. A szerző továbbá részletesen elemzi az 1920-as években szerveződött Oncsa-telep építéstörténetét is. A következő tanulmány szerzője, Tamás Edit részletes népességtörténeti-statisztikai elemzést végzett el a 18-20. század időszakáról, a korabeli népesség-összeírások adatainak számbavétele alapján. Különösen figyelemre méltó a II. József-féle népszámlálás összevetése az 1869. évi összeírásokkal. A tanulmány kiemeli az anyanyelvi viszonyokat is: a statisztikai források stabilan magyar nyelvterületnek tüntetik fel a települést, ahova csak a két világháború között kezdődött meg a szlovák betelepülés.

Módszertanilag különleges feldolgozást ad közre Csíki Tamás és Keményfi Róbert a falu társadalmáról és térszerkezetéről. Vizsgálatukban rámutatnak az 1845-1945 közötti egy évszázad időszakában bekövetkezett demográfiai és birtoklási viszonyok néhány szembevetendő jellemzőjére, mint pl. az 1910-ig bekövetkező előregedési folyamatra, a polgárosodás korlátozottságára (iparnélküliség), a birtokviszonyok egyre kedvezőtlenebb tendenciájára (elaprózódás), a településszerkezetben bekövetkező jellegzetes változásra (a kezdeti zártsgot kitérítette az Oncsa-telep létrehozása, viszont az 1970-es évektől ismét a központ felé húzódás, a „centrális” építkezés a jellemző). A társadalmi körülmények alakulásához kapcsolódó nyelvjárásvizsgálatot Mizser Lajos a család- és földrajzi nevek számbavétele során végzete el.

A hagyományoknak megfelelően jelentős teret kapott a település- és építkezés témakör Balassa M. Iván értő munkája eredményeként, aki nagy hangsúlyt fektetett a közös udvarok vizsgálatára. Erre a településre is jellemző volt egykor a közös beltelkeken a hosszúházak építése, amikor az együttmaradó nagycsalád újabb generációi egymás mögé építkeztek, a 3-4 generációs családok közösen használták az ősi portát, valamint az azt keresztben lezáró tágas gazdasági épületet, a csúrt. Helyi sajátosság a kőépítkezés, a kevés faanyag, a hármastagolású házak többnyire szabadkérményesek, nem csináltak magas házakat, amint mondták „a házak el voltak ülve”. Az alapos leírás és elemzés értékét tovább növeli az impozáns méretű dokumentáció.

A gazdálkodás vizsgálata (Viga Gyula és Viszóczy Ilona munkája) az agrártermelés főbb ismérvei szerinti változásokat veszi számba. A szerzők a határhasználatban a jellegzetes kétnyomásos formát történetileg is elemzik, mely még a századfordulón is meghatározó volt, áttekintik az elaprózódás folyamatát, és annak agrotechnikai velejáróit. Rámutatnak, hogy a földművelés technikájának, munkafolyamatainak egyik sajátossága az egyszerezű szántás, a rozstermesztés, a kaszás aratás, a kévekötfő használata, továbbá a dinnye-, kender- és gyümölcsstermesztés. Az állattartásban a legutóbbi időig az ökör játszott központi szerepet, ehhez a kedvezőtlen adottságú legelők is hozzájárultak. Behatóan vizsgálják a paraszti üzemszervezet jellemzőit, az árucserét és az önellátás sajátos formáit.

A népi táplálkozás témakörben *Siska József* az ételválasztékkal, a kenyér, tészta és levelek helyi sajátosságaival, valamint az étkezés rendjével foglalkozik, ráirányítva a figyelmet az Alföld és a Felföld közötti kapcsolatokra. Sz. Tóth Judit foglalta össze a jeles napok szokásvizsgálatát, különösen a húsvét és májusfa állításról nyújtott életképek révén. Áttekinti az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó hagyományos viselkedésmódokat is. A vallási életet Pocsainé Eperjesi Eszter tárta fel, részletes képet rajzolva a református egyház történetéről, továbbá az egyházi élethez kapcsolódó szokásokról (keresztelés, házasság, temetés). Nagy Géza szövegfolklor mutatója helyi népdalokat, köszöntőket, meséket sorakoztat fel. A kötet Viga Gyula összefoglalása zárja, kiemelve azokat a kulturális sajátosságokat, amelyek a településre különösen jellemzőek, mint pl. az árvízmentesítés, a korai burgonyatermesztés, a szarvasmarhatartás, a természetes szaporodás, a társadalom zártága.

A monográfiásorozat második kötete egy Rozsnyó környéki település népi kultúrájából merít egy témakörre koncentrált feldolgozást (L. Juhász Ilona: *Rudna I. Temetkezési szokások és a temetőkultúra változása a 20. században*. Fórum Társadalomtudományi Intézet – Liliium Aurum Könyvkiadó. Komárom – Dunaszerdahely, 2002. 343 p.). Az imponálóan terjedelmes kötet előszavában Ujváry Zoltán professzor többek között a következő szavakkal ajánlja az érdeklődők figyelmébe a munkát: „L. Juhász Ilona élő hiedelmeket, szokásokat bemutató és elemző könyve kitűnő bizonyítéka annak, hogy a halállal, temetéssel, a túlvilági élettel kapcsolatos hagyomány milyen mélyen és szívósan gyökerezik egy település közösségének szellemi és tárgyi kultúrájában. A halottkultusz évezredekre visszanyúló elemei egy-

bekapcsolódnak korok-korszakok eseményeinek, tanításainak nyomán alakult változásokkal... A kötet számos érdeme közül külön is kiemelendő a fő célkitűzésként megjelölt változásvizsgálat. Köztudomású, hogy az emberek a halállal, temetkezéssel kapcsolatos hagyományokhoz ragaszkodnak a legerősebben. A változások kezdetben csak kisebb eltérésekben, jelekben mutatkoznak. Ezek megfigyelésében a kutatónak sokszor kell jelen lenni a falu közösségében. A néprajztudomány számára szerencse, hogy L. Juhász Ilona Rudna szülötte. Így maga is a közösség egy tagjaként belülről látta és látja mintegy harminc éven át a falu életét, és teszi ezáltal apró elemek észrevételével is hitelessé és tudományos szempontból értékessé, példaértékű feldolgozássá Rudna halottkultusza hagyománykörét.” Rudna tipikus bányászfalu Rozsnyó mellett, nyolcszáz lakossal. Hagyományai a 13. századig nyúlnak vissza. A kötet bevezetésében a szerző rövid település-leírást nyújt a falu fekvéséről, népesedéstörténetéről, vallási és nemzeti viszonyairól, továbbá megismerteti a gyűjtés és az anyagközlés módját.

A monografikus feldolgozás három nagy témakört ölel fel: elsőként a halállal kapcsolatos hiedelmek és szokások körét rendszerezi tematikus csoportosításban és időrendi tagolásban, mint pl. a haláلهőjelek, haldoklás, a halál beállta utáni teendők, készülődés a temetésre, virasztás, a temetés és annak különböző formái, a halotti tor, a temetés utáni teendők, a gyász, a halott emléke, a lélekhit, stb. A feldolgozás figyelemre méltó egyedi módja a tényrőgzítés, szöveghő közbeli közlések közreadásával, valamint számos családí eredetű fénykép mellékelésével. Másodrészben a szerző nagy hangsúlyt helyez a temetkezési egyletek tevékenységére. A szöbeli hagyományok feltárása mellett jelentős teret szentel a sajtóanyag és a korabeli dokumentumok közreadásának. A monografikus bemutatás harmadik nagy területe a temető. A részletes topográfia után a temetőgondozás, a ravatalozó, a sírjelek és sírfeliratok változatos formái következnek. A szerző számba veszi a temetőn kívüli haláljeleket is. Gazdag és változatos anyagának közreadása során egyaránt figyelmet fordít az aránylag kis lélekszámú település etnikai megoszlására (magyarok, szlovákok, románok), valamint a felekezeti különbözőségekre (evangélikusok, reformátusok, román katolikusok), ill. a felekezeten kívüliekre. A terjedelmes kötet egyedülálló újdonsága a rudnai temető 2000. évi teljes dokumentációjának közreadása, mely a 19. század végétől napjainkig 388 tételnyi sírleírást és sírfeliratot tartalmaz. Ennek a nagyszabású dokumentatív anyagnak értéket jelentősen növeli a szöveghő lejegyzés és számos fotó közreadása.

A kiadványsorozat közelmúltban megjelent harmadik kötete a tájmonográfiák újabb típusát képviseli: egyszerre rendelkezik tematikus és regionális jelleggel (Pukkai László: *Mátyusföld I. A Galántai járás társadalmi és gazdasági változásai 1945-2000*. Fórum Társadalomtudományi Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, Komárom – Dunaszerdahely, 2002. 197 p.). Ami azonban a munkát az előző kötetekkel rokonítja, a címében is szereplő változásvizsgálat. Amint a kötet szerzője a bevezetésben megfogalmazza, “dolgozatunk az 1960. április 29-én elfogadott (36/1960. számú) területi közigazgatásról szóló törvény eredményeként létrehozott Galántai járás gazdasági-társadalmi változásait írja le különös tekintettel a második világháború utáni szlovákiai magyarság helyzetének alakulására. Az általunk vizsgált Galántai járás az egykori Csehszlovákia negyedik legdélíbb járásaként szerepel a kimutatásokban.” Noha a Mátyusföld néprajzi vizsgálata jelentős eredményekkel rendelkezik, az etnográfusok számára is jól hasznosítható forrásközleményt képvisel a statisztikai adatokban bővelkedő, 58 különböző táblázattal rendelkező kötet. A szerző előljáróban a járás településhálózatának történeti kialakulását, majd a közigazgatás időbeli formálódását tekinti át a 19. század közepétől az 1960-as évekig. Ehhez kapcsolódik a járás négy városának rövid településtörténeti ismertetése, valamint az 1918-1945 közötti viszonyoknak az asszimiláció szempontjából való értékelése.

A történeti, statisztikai elemzés gerincét az 1945 után bekövetkező magyarellenés intézkedések számbavétele jelenti, nagyméretű dokumentációs anyag feltárása és rendszerezése

kíséretében. A feldolgozás csaknem minden településre lebontott számszerűségben rögzíti az 1946-1949 közötti időszak deportálásait az emberek, a gazdaságok, az állatállomány, továbbá a Csehszágba indított vagonok számának részletességével, térképen feltüntetve a nagyszámú csehszágai célállomást. Hasonlóan szemléletes képet nyújt a reszlovakizáció és lakosságcsere helyzetének alakulásáról: településenként veszi számba pl. az 1947-ben végrehajtott bevagonírozások esetében a berakodó állomást, a családok, személyek és a vagonok számát, valamint a magyarországi célállomásokat is. Hasonló kimutatást közöl a Magyarországról a járásba áttelepülő szlovákokról, a számok közötti különbség önmagáért beszél.

Pukkai László részletesen vizsgálja a népesség alakulását 1945-től napjainkig, amihez 1910-2001 között évtizedenkénti bontásban csatlakoztatja mindegyik település lakosságának nemzetiségi összetételét, rámutatva az etnikai változások folyamatára, a magyar nemzetiségűek számarányának tendenciózus csökkenésére. Alapos elemzésnek veti alá a járás gazdasági szerkezetének változását is, a mezőgazdaság és az iparosodás ellentmondásainak megvilágításával.

Tematikailag önálló egységet alkot a Csemadok és a magyar politikai mozgalmak kialakulásának vizsgálata, továbbá a magyar oktatásügy 1945 és 2000 közötti helyzetének számszerű adatokra épülő értékelése, ami meglehetősen kedvezőtlen képet mutat. A kötet zárófejezete az 1968-as események kapcsán a Csemadok Központi Bizottsága által kiadott állásfoglalás értékelését adja, rámutatva, hogy ez a szervezet a demokratizálódási folyamat legfőbb hangadói közé tartozott. Az állásfoglalás többek között követelte az 1960 előtti régi járások visszaállítását, a nemzetiségek számára az arányosság elve alapján kiépülő mechanizmusokat. A függelékben közölt dokumentációk sorában külön figyelmet érdemelnek és tanulsággal szolgálnak Szlovákia közigazgatási térképei az 1923-1960 közötti különböző időszakokból.

*

A monográfia-sorozat eddigi kötetei egy rendkívül nagyszabású vállalkozás: a szlovákiai magyarság kultúrájának, életének sokrétű feltárását és megismertetését vetíti előre módszertani és tartalmi szempontból egyaránt változatos formában, remélhetőleg további számos figyelmet érdemlő kötet közreadásával. Bízunk benne, hogy a Fórum Társadalomtudományi Intézet komáromi Etnológiai Központja és a dunaszerdahelyi Lilium Aurum Könyvkiadó példaértékű együttműködésének még számos szép eredményét vehetjük majd a kezünkbe, ugyanezzel az ízléses, egységes arculatú és informatív, harmonikus színekultúrájú borítóval, a manapság már ritkaságszámba menő könnyű, mégis jól olvasható belívekre nyomva.

Zárszó

VOIGT VILMOS

Rendkívül fontos és sikeres volt ez a megbeszélés. És igen jó hangulatú, baráti is. Jó ötlet volt, hogy az Etnológiai Központ legfontosabb műveit, kiadványsorozatait külön-külön méltatták a legfontosabb magyar néprajzi intézmények vezető képviselői. Természetesen külön örültünk annak, hogy a szlovák kollégák nevében Ján Botík professzor ugyanilyen elismerő véleményt nyilvánított. Az igazságnak tartozom azzal, hogy hozzá tegyem: ez az elismerés nem volt váratlan. A Liszka Józsefhez kapcsolódó Etnológiai Központ hihetetlenül sokoldalú, eredményes munkát folytat. Megmozgatta az egész szlovákiai magyar értelmiséget. Amikor évtizedekkel ezelőtt semmilyen hasonló kutatás vagy könyvkiadás nem volt, majd később, amikor fontos kutatások egyénileg, elszigetelve történtek – egész más volt a helyzet. Akkor még a szó szoros értelmében bábáskodtak, anyáskodtak a magyarországi kollégák. Ma erre nincs szükség. Liszka monográfiája *A szlovákiai magyarok néprajza* olyan szintézis, amelyre bárki, bárhol büszke lehet. Nemcsak hatalmas irodalomjegyzéke imponáló, hanem a kismonográfiányi elméleti bevezetés is. Ez mindeztől egy lépéssel magasabb fogalmi tisztázása annak, mivel is foglalkozik ma a néprajz. Jobb, mint bármely más magyar nyelvű, hasonló áttekintés, ide értve a sokkötetes magyar akadémiai kézikönyvet is. Amelynek ugyan csak most készül teoretikus első kötete, ám ebben már bizonyára figyelembe fogják venni, mit is tanulhatunk Liszka kézikönyvéből.

Mínhogy tudomásom szerint készül a munka szlovák (sőt talán német) változata is, ezekben majd célszerű lesz arra is gondolni, mit kell majd ezekben még jobban hangsúlyozni. Például a szlovákiai magyar néprajzi kutatást jobban szembe kell állítani a szlovákiai magyarországi hasonló kutatások módszereivel, irányzataival. Azt a nézetet is meggondolkoztatónak tartom, hogy a szlovákiai magyar népi kultúra bemutatásában éppen az utóbbi majdnem száz esztendő dinamikus adaptációs készségét kell hogy hangsúlyozzuk. Persze, ezt fogalmi szinten is érzékeltetni kell: mégpedig olyan fogalmakkal, amelyeket a szlovák vagy német olvasó egyértelműen megért.

Az is jó ötlet volt, hogy képet kaptunk a konferencián a romániai és szlovákiai magyar néprajzi kutatásokról. Nem protokoll-beszámolókat, hanem továbbgondolandó egyezések és különbségek megemlítését. Az nyilvánvaló, hogy a második világháború óta sokban egyeztek ez országokban a néprajzi tudományok körülményei (Talán már a korábbi korszakokban is fel lehetne fedezni hasonlóságokat). Ugyanakkor már az érintett népek és országok nagysága miatt is nagyok a különbségek is. Mindezt majd egy külön konferencián is érdemes lenne még egyszer, tüzetesebben megbeszélni. (És jó lenne, ha onnan nem hiányozna a jugoszláviai magyar néprajzkutatás bemutatása sem. Még jobb lenne, ha román, szerb és természetesen szlovák kollégák részvételével! Sokat tanulnánk ebből!)

Amikor a konferencia végére további hét szlovákiai magyar néprajzi kutatómunkáról értesültünk, egyszerre újabb távlatra vált érthetővé a szlovákiai magyar néprajz mostani virágkorának. Nemcsak a komáromi Etnológiai Központ létezik, hanem több más, kisebb-nagyobb intézmény, kutatócsoport működik. Nemes versenyben egymással. Szerencsére különböznek egymástól! Ugyanakkor együtt is működnek. Feladatuknak tekintik régi gyűjtések kiadását, a hagyományok ilyen módon is továbbvitelét. Ez nagyon fontos, nemes feladat. Ugyanakkor, éppen a legifjabb, kezdő intézmények, kutatási tervek számára azt javaslom: rögtön a legmodernebb módszerekkel kezdjék! A budapesti Néprajzi Múzeum vagy a Zenetudományi Intézet milliós adattárait ma még nem tudjuk digitalizálni, az intézmény egész működését az informatikai világhálóra felvinni. Az új intézményeket azonban rögtön így kell működtetni. Mint-

hogy a következő évben, január elején éppen erről tartunk egy tudományos értekezletet Budapesten, erre meg is hívom az érintetteket.

Ez a világhálós modernség ma kiváló lehetőséget ad minden jó kutatás számára. Mára nincs különbség a sokmilliós világvárosban vagy egy vidéki kúrián folyó kutatások között. Ha megfelelő nyelven, megfelelő színvonalon történik mindez, egyetlen gombnyomásra a világ élvonalába kerül. Ha kell, ehhez még mi is tudunk segítséget adni, egy-két jó példát felhozni. Gyakran emlegetem például a *Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza* idén elkészült anyagát. E csodálatos, önfeláldozó munkával, igazán rövid idő alatt összeállított munka CD-ROM lemezen férhető hozzá. Nincs is szöveges kiadása. Viszont, és ez ideig soha ki nem használt előnye: egy-egy billentyűnyomással négyféle nyelven is olvasható: magyarul, szerbül, angolul és németül. Ezt a lehetőséget a modern technika hozta magával. Ilyen és ehhez hasonló modern technikai vívmányokat használjon minél jobban az Etnológiai Központ és egyáltalán minden kolléga Szlovákiában is.

Sikeres munkáról hallottunk. Nem ünnepélyes beszédeket, sem siralmakat, sem légvárterveket. A felszólalók sosem titkolták, ha nehézségekbe ütköztek. Volt is (van is) ezekből elég. Ám minden egyes beszámoló és végül az egész konferencia alaphangja derű, az egyetértés, a bizakodás volt. Mára nem csupán azt mondhatjuk: mennyire gazdag a szlovákiai magyar népi kultúra. Azt is büszkén kijelenthetjük: mennyire gazdag az ezt vizsgáló, sokoldalú néprajztudomány is.

Legyen így továbbra is. Csak így nőhet fel a remélhetőleg mielőbb bekövetkező további nemes feladatokhoz, a szlovákiai kultúra építésének további kihívásaihoz.

A mára felnőtt szlovákiai magyar néprajzkutatás természetesen két önálló tudomány (szlovákiai néprajz, magyarországi néprajz) keretébe egyformán beletartozik, és éppen ettől válik maga is önállóvá. Hogy a gyakorlatban ez milyen kihívásokat jelent és erre milyen jellegű felelet adható – egyszerűen példázhatjuk. A közelmúltban megjelent a magyar megyék népművészetét bemutató könyvsorozatban a Győr-Moson-Sopron megyei kötet. Minthogy korábban már megjelent a nógrádi, borsodi stb. kötet is: a szlovákiai magyarok népművészet-kutatása mintegy “be lett kerítve”. Már most kell arra gondolniuk, hogy ők is hasonló monográfiákat kezdeményezzenek, jelentessenek meg. Persze, itt nem a mai (nem is létező) megyehatárok szerinti tagolódást ajánlhatjuk. Mind a magyar, mind a szlovák népművészet-kutatást igencsak figyelembe véve ki kell alakítaniuk a maguk megoldásait, másokhoz hasonló, azokétól mégis megkülönböztető módszerrel.

A mai megbeszélés és mögötte álló sok-sok munka, sok-sok eredmény azt sugallja: az ilyen önálló arculatot képviselő kutatásnak mára megérték a feltételei. Ám ezeket állásokkal, könyvtárakkal, múzeumokkal, kiállításokkal és kiadványokkal kell realizálni. Igen nagyszabású fejlesztésre van szükség ahhoz, hogy a meglevő lehetőségekkel élni lehessen. Ehhez hozzá tartozik az egyetemi néprajzi oktatás fejlesztése is, mind a szlovákiai néprajzi tanszékek, mind a magyarországi néprajzi tanszékek esetében. És végül, de nem utolsó sorban itt, Komáromban is.

*Zuzana Beňušková, Kósa László és Danter Izabella.
A háttérben Voigt Vilmos, Némethné Kováts Mária,
Liszka József és Olga Bodorová*

Liszka József, Kósa László és Végh László

A. Kis Béla és Pusko Gábor

Huszár László és Ág Tibor

Kemecsi Lajos és Verebélyi Kincső

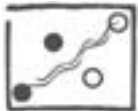
*Lukács László, Végh László és Selmeczi Kovács
Attila*

L. Juhász Ilona felvételei

IN MEMORIAM

Balassa Iván (1917 – 2002)

Balassa Iván, a magyar és az európai néprajztudomány jeles személyisége nyolcvanöt esztendőskorában elhunyt. Keményen és kegyetlenül koppan a hír, hiszen – jól tudom – életének szinte utolsó percéig dolgozott és tervek (!) szövögetett. Az a hír járja, hogy a több órán át tartó kemény műtét után, miután a kórház intenzív osztályára került, a látogatóba érkező családtagok azon kapták, hogy a nővéreknek éppen kiselőadást tart a néprajzról...

A Bihar megyei Bárádon született, a híres sárospataki kollégiumban tanult, majd Debrecenben nyelvészetet és történelmet hallgatott. A székelyudvarhelyi Székely Múzeum (1941-1944), majd a budapesti Néprajzi Múzeum munkatársa, később igazgatója (1944-1956). Ezt követően a sárospataki Rákóczi Múzeum igazgatója (1956-1961), majd a Művelődési Minisztérium Múzeumi Főosztályának Tudományos Osztályvezetője (1961-1969), illetve 1969-től nyugdíjba vonulásáig a Mezőgazdasági Múzeum megbízott igazgatója, majd tudományos főigazgató-helyettese. Itt alakítja meg a Mezőgazdasági Múzeumok Nemzetközi Szövetségét és az Európa-szerte híres Mezőgazdasági Munkaeszköztörténeti Archívumot.

Rendkívül sokoldalú és sokrétű tudományos tevékenységet fejtett ki: Csűry Bálint tanítványaként foglalkozott nyelvészettel, néprajzi alapozó monográfiákat írt meg (hogy csak néhányat említek) a magyar kukoricáról, az eke és a szántás történetéről Magyarországon, a magyar falvak temetőiről és még hosszan folytathatnám a sort. Ortutay Gyulával közösen megírta a több kiadást megért *Magyar néprajzot*. Utóbbi számtalan nyelvre lefordították, s ott van a jelentősebb európai könyvtárak polcain. Mintegy ezt kiegészítendő megjelentette *A határainkon túli magyarok néprajzát*, amelynek újabb, javított és bővített kiadásán hirtelen bekövetkezett betegségéig dolgozott, ám megjelenését sajnos már nem érheti meg. Tanulmányai magyarországi és különböző európai folyóiratokban jelentek meg tucatszámra, a legkülönbözőbb nyelveken.

Amellett, hogy a magyar népi kultúra és európai kapcsolódásainak számtalan részterületét nagy ívű (és alapozó!) tanulmányokban, könyvekben monografikusan is feldolgozta, a tudományszervezés terén is elévülhetetlen érdemeket szerzett. Lankadatlanul szervezett, múzeumokat alapított, a Magyar Néprajzi Társaságnak hosszú éveken át főtítkára, elnöke, motorja volt, szerkesztette a Társaság folyóiratát, az *Ethnographiát*, majd társalapítója a Györffy István Néprajzi Egyesületnek, egyik megálmodója és létrehozója a *Néprajzi Látóhatár* című, alapvetően a Magyarország határain túli magyar néprajzkutatók tudományos eredményeinek teret nyújtó folyóiratnak. A kisebbségi körülmények között dolgozó magyar néprajzkutatók problémáit Magyarországon az elsők között ismerte fel, hiszen már a hetvenes évek elejétől szót emelt amellett, hogy a Magyarország határain kívül rekedt magyarság népi kultúráját

nemcsak megismerni, magyarországi kutatók által feltárni kell és érdemes, hanem helyileg is ki kell nevelni olyan szakembereket, akik az adott országban élve, a magyarokkal együtt élő más etnikumok (románok, szlovákok, szerbek, horvátok stb.) nyelvét, népi kultúráját is ismerve tárják fel a kisebbségi magyar népcsoportok népi kultúráját. Ennek érdekében orosz-lánrészt vállalt az eddigi kutatási eredmények számbavételét szorgalmazó tudományos tanácskozások, szimpóziumok, továbbképző tanfolyamok megszervezésében. Már 1972-ben beszámolt a Magyar Néprajzi Társaság folyóiratában, az *Ethnographia*-ban a szlovákiai magyarok néprajzi kutatásának akkori helyzetéről, majd Ujváry Zoltánnal közösen 1989-ben megszervezte az első Néprajzi Szemináriumot Békésen, amelynek célkitűzése éppen a kisebbségi sorban élő magyar néprajzkutatók továbbképzésének a megoldása, illetve annak lehetővé tétele, hogy kutatási eredményeiket szakmai fórumokon tudják prezentálni. Amikor 1995-ben, elsőként a mai Magyarország határain kívül, Komáromban szervezte meg a Szlovákiai Magyar Néprajzi Társaság a Magyar Néprajzi Társasággal közösen a VII. Néprajzi Szemináriumot, Balassa Iván ott is jelen volt és egy nagy ívű előadásban vázolta fel a Duna szerepét Közép-Európa népi kultúrájának alakulásában.

Egyszerre volt lokálpatrióta, nemzetben gondolkodó és európai személyiség. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy szülőhelyéhez, Bárándhoz haláláig hű maradt. Megszervezte a település monografikus kutatását, s az eredményeket egy vaskos kötetbe szerkesztve jelentette meg (1985), a bárándiak viszont a település díszpolgárává fogadták. A tágabb térség, a Bodrogek mindenkori pártfogója volt. A *Lápok, falvak, emberek* című, szépirodalmi értékeket is felmutató, méltán népszerű könyvében az egykori bodrogekői lápvilágnak, az ottani embereknek állít emléket (1975). 1995-ben az Ő kezdeményezésére és szakmai irányításával létrejött Sárospatakon a Bodrogekői Művelődési Egyesület, amelynek működését az egész Bodrogekőre ki szeretne volna terjeszteni.

Az Ő kezdeményezésére jött létre 1975-ben Békéscsabán a (megjegyezhetetlen című) Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferenciák máig tartó sora. Ezek eredményességét nemcsak vaskos kötetek jelzik, hanem azok a oda-visszaható nemzetközi kapcsolatok, amelyeket e tanácskozások résztvevői, nem is anyira áttételesen Neki köszönhetnek. Ezzel mintegy párhuzamosan a Magyar Néprajz Társaság kiadásában beindította a magyarországi nemzetiségek (szlovákok, németek, románok, délszlávok, cigányok stb.) néprajzi kiadványsorozatait, amelyek megjelent kötetei mára már egyenként a másfél tucatot is elérik. Tudományos és tudományszervezési tevékenysége elismeréseként oly sok magyarországi kitüntetés mellett a Dán és a Svéd Királyi Akadémiai tagjává választotta, továbbá megkapta a patinás Herder-díjat is.

Élete példamutató, halála jelképszerű volt. A magyar temetők, a temetkezési szokások néprajzi kutatását programadó cikkeivel, tanulmányaival évtizedekre meghatározta. 2002. november 1-én, Halottak napja előestéjén hunyta le utoljára szemét. Európai mérték, mérce volt, aki hiányozni fog. Emlékét úgy tudjuk a legjobban megőrizni, ha az általa felállított mércét örökké szem előtt tartjuk.

Liszka József

Morvay Judit

(1923 – 2002)

Nevét, munkáit már régen ismertem, hiszen egyrészt az *Asszonyok a nagycsaládban* a magyar néprajzi irodalom kis klasszikusai közé tartozik (gondolom, kötelező olvasmány is volt annak idején az egyetemen), másrészt zoborvidéki és kolozsnémai kutatásai, s főleg a belőlük levont tanulságok, amelyeket tájainkon azóta sem akarnak tudomásul venni, megkerülhetlenné tették személyét, munkásságát. A budapesti Néprajzi Múzeumban, majd 1972-től nyugdíjba vonulásáig a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának volt munkatársa. Élete vége felé szentendrei kis meseházikójában élt kettő, majd egy kutyájával. Majdnem azt mondtam, hogy magányosan, de ez nem lenne igaz, hiszen lányai rendszeresen látogatták, amíg tehette járt Budapestre színházba, látogatókat

fogadott...A halál is családjá, lányai, unokái körében érte 2002. november 2-án.

Személyesen csak viszonylag későn, a kilencvenes évek elején ismerkedtünk össze. Ő hívott föl telefonon, hogy megtudakolja: a szemmel láthatóan egyre szebben kibontakozó szlovákiai magyar néprajzi kutatás intézményei vannak-e már annyira stabilak, hogy bátran odaajándékozhatja néprajzi szakkönyvtárát. Több részletben hoztunk el, több mint félezer kötetet, ami a központi szlovákiai magyar néprajzi szakkönyvtárnak ma is fontos része, s a Fórum Kisebbségkutató Intézet komáromi Etnológiai Központjában beleltározva ma is a kutatók rendelkezésére áll. A könyvek, folyóiratok azonban csak egy töredéke annak, amit Morvay Judittól kaptunk. Többször jártunk nála családostul. Hosszú-hosszú, estéig elnyúló beszélgetéseink során sok minden előjött: szakma, politika, család, tudománytörténeti anekdoták... Megdöbentő éleslátással és józansággal tudott például a szlovákiai magyarok helyzetéről is beszélni, tanácsokat adni. Mind a politikai, mind a tudományszervezési kérdésekben, eredményekben naprakész tájékozottsággal rendelkezett (rendszeresen hallgatta például – bár túl jó véleménye nem volt róla – a pozsonyi rádió magyar adását). Beszélgetés közben kis háza teraszáról a kilátást dicsérte és a sok kerti munka miatt, ha nem is panaszkodott, de hát dohogott. Jósi fiunk kedves és játékos kutyájának, a Kicsinek örült, mi meg a nekihevílt beszélgetésben odaégetett süteményét dicsértük, hogy nincs is az annyira megégve és nagyon finom. Ő is készült mindig, hogy megnézi az Etnológiai Központ székhelyét, de sajnos (vagy inkább hál' Istennek? Hiszen az Etnológiai Központ produkciójával összhangban nem lévő, szűk hotelszobákba bezsúfolt könyvtár látványa nem biztos, hogy túlzott derűlátással töltötte volna el), szóval nem jutott már el Komáromba. Kiadványainkat viszont rendre megvittük Neki, s bizony soha nem rejtette véka alá velük kapcsolatos kritikai megjegyzéseit sem. Örökké hálás leszek Neki a finom, de elevenbe találó megjegyzéseierért.

Amikor utoljára találkoztunk, még hatalmas terveket kovácsolgattunk: zoborvidéki, kiadatlan gyűjtéseit közösen rendezzük majd sajtó alá, fényképgyűjteményét is átválogatjuk... Tele energiával és életkedvvel ölelkeztünk, integettünk egymásnak, miközben a szentendrei zötyögős – akkor éppen nem sáros – utcából valahogy kibukdácsolt autónk. Aztán jött a rohanás, a semmire rá-nem-érés. Egyszer azt halottam, hogy elköltözött szentendrei házikójából. Hívni akartam, de telefonját is kikapcsoltatta. Aztán megint a napi munka, robot, miközben megmegemlegettük, hogy a *Lokális és Regionális Monográfiák* c. sorozatunkban az Ő anyagával is számolunk. Eggyel nem számoltunk viszont. Korával. Ifjúnak (szellemileg az is volt!) tar-

tottuk, úgy gondolva, hogy rövidesen sort kerítünk rá, csak hát még ezt, meg azt kell befejezni. Hiszen még csak hetvenkilenc éves volt! Aztán csak úgy melleleg ér utol a hír, hogy november derekán már el is temették...

Nem volt a szó szoros értelmében termékeny alkotó: amit leírt, az hiteles, az továbbgondolásra érdemes, de – sajnos – rengeteget, hatalmas tárgyi tudását, friss szemléletmódját elvitte magával. Amit itt hagyott nekünk, akiknek megadatott, hogy beszélgessünk Vele, azzal mi gazdagodtunk.

Liszka József

Timaffy László

(1916–2002)

Karácsonyi éjféli miséket felidéző sokaság vett végső búcsút dr. Timaffy Lászlótól 2002. decemberében a győri Szentlélek templomban. A család, a pályatársak, barátok, tanítványok szinte elvesztek azok között, akik neki köszönhetik, hogy a világról értékálló ismereteket szerezhettek gazdananfolyamokon, népőiskolán, az Agrártudományi Egyetemen, középiskolában, szakkörökön, vagy akár egy tábortűz mellett tartott előadáson. Eljöttek azok is, akik általa fedezhették föl szülőföldjük, szűkebb tájuk hagyományait, saját kultúrájuk értékeit, hiszen a tudós tanár, a varázslatos ember, Laci bácsi, egy volt közülünk.

“Az élet sohasem elszigetelt jelenség a földön... látni kell mindenben az élet, a természet nagy összefüggéseit és ezek szerint kell ítélni, cselekedni...” – írta 1949-ben, mintegy útravalóul önmagának, hogy aztán e szemléletmód töretlenség-

gét igazolja egész életével, tudományos és pedagógiai munkásságával.

Timaffy László 1916. április 16-án született Mosonszentandrásen, de igazi szülőfalujának Cikolaszigetet tekintette. Azt a kis falut, mely elválaszthatatlanul összefonódott az Erdélyből a Csallóközbe települt Timaffyakkal. Nagyapja szervezte meg a csallóközi Duna parton sorakozó hajdani egyházi, nemes községek szállásainak, tanyáinak – így Cikolának is – önálló településsé válását. Timaffy László tudományos indíttatását, alapvető élményeit is itt, a nagyszülői házban szerezte.

A Mosonmagyaróvári Piarista Gimnáziumban tett érettségi vizsga után a Pázmány Péter Tudományegyetem földrajz-történelem szakán szerzett diplomát 1939-ben, majd a Közgazdaságtudományi Karon gazdaságföldrajzi tanári képesítést nyert. A tehetséges egyetemistának már 1938-tól rendszeresen jelentek meg földrajzi tanulmányai szülőföldjéről, kedves tájairól a Szigetközről és Csallóközről a *Földgömb* című folyóiratban. Doktori értekezését is a Szigetköz vízrajzáról, hidrogeográfiájáról készítette el Cholnoky Jenő ösztönzésére.

Néhány évi budapesti és pápai tanárkodás után a Mosonmagyaróvári Gazdasági Akadémiára, a későbbi Agrártudományi Egyetemre nevezték ki, ahol a gazdaságföldrajz, agrár földrajz előadója, utóbb tanszékvezető docense volt. Az elsősorban a nagybirtokok igényei szerinti képzést nyújtó intézmény egyik megújítója lett. Első kezdeményezője volt annak, hogy az akadémia rendszeresen foglalkozzon a paraszti gazdálkodás problémáival, a parasztgazdaság modernizációjával is. Elképzeléseiről, munkájáról rendszeresen beszámolt a *Mosonvárm-*

egye, majd később a *Szabad Mosonvármegye* hasábjain. Megszervezte a nagyhírű és nagyhatású Széchenyi Népfőiskolát a tehetséges falusi fiatalok számára, kitűnő tanárok és elméleti szakemberek segítségével. A népfőiskolai oktatásban a hagyományos paraszti tudásra, mint alapra építettek, lehetőséget adva a kisebb birtokon gazdálkodóknak a korszerű agrárismeretek alkalmazásának elsajátítására. Az akadémiai és népfőiskolai előadásából született meg a saját korában teljesen új szemléletű *Mezőgazdasági földrajz* című egyetemi tankönyv, melyet azonban már csak Cikolaszigeten petróleumlámpa fényénél fejezhetett be. Nem utolsó sorban egykori tanárai Cholnoky, Teleki Pál és Györffy István professzorok és munkatársaik földrajzi, történelmi, néprajzi módszerei már e munkában is együttesen, egységesen jelentek meg. “Nem szabadna se papnak, se tanítónak, se gazdasági szakembernek, akik a falura visszamennek a nép közé élni, dolgozni, úgy kikerülni, hogy ne ismerjék azt a népet, akik között élnek” – volt pedagógusi hitvallása. Ez a szemlélet a fordulat évét követően elfogadhatatlannak bizonyult az új hatalom számára, s mivel ő sem tudott megbékelni a “politikai gazdaságtanná süllyesztett földrajztudománnyal”, eltávolították az egyetemről. Bár 1945-48 között legfőbb feladatának a paraszti gazdálkodás tudományos, agrárközgazdasági kutatását és oktatását tekintette, nem szakadt meg kapcsolata a földrajztudománnyal sem. 1946-ban, a magyar béketárgyalások kapcsán két – azóta is alapvető tanulmányt készített a Csallóközről, illetve a “pozsonyi hídfő” földrajzi és gazdasági jelentőségéről.

1949-től, kitaszítottként nagyapja falujában, Cikolaszigeten talált menedéket. Hogy becsülettel megélhessen, favágóként kereste kenyerét, miközben kántora volt falujának. Munka közben belülről is megismerte a Szigetköz parasztembereinek, halászaiknak, pákászaiknak munkáját, gondolkodásmódját, hallgatta csodás történeteiket, meséiket.

Már házas, majd családós ember, mikor Györött segédmunkát vállalhatott, majd –baráti segítséggel– furulyát taníthatott a Zeneiskolában, miközben kántorkodott. Nem csak szülőföldjéhez, hazájához volt hű, kitartott tudományos érdeklődése mellett is. Miközben 1936-tól 1948-ig több mint száz cikke, tanulmánya könyve jelent meg, ebben az időszakban “kívülállóként” csak ismereteit gyarapíthatta, az általa korábban ismert gazdasági, földrajzi jelenségek változásait rögzíthette. Morvay Péter biztatására immár tudatosan gyűjtötte, rendszerezte gyermekkorának emlékeit, a cikloai munka közben megismert és megélt néprajzi hagyományokat is. Ennek eredményeként Táltságok, tudósok, garabonciások címen megírta a Kisalföld addig szinte ismeretlen hitvilágát (In *Népünk Hagományai*ból. Budapest 1956). Az ötvenes években ritka emberi tartásával, helytállásával önkéntelenül is, tágabb környezetének példaképévé, a fiatal egyetemisták számára szinte legendává vált.

Az 1956-os forradalom napjaiban tanúsított embersége, tisztessége miatt, egy nagyszabásúra tervezett koncepció per áldozataként két évre megfosztották szabadságától.

Az 1960-as évektől immár másodszor töretlen hittel kezdte újra pályáját, a Mezőgazdasági Szakiskola tanáraként. Egy egyetemi tanár tudásával és felkészültségével oktatta történelemre a leendő mezőgazdasági szakmunkásokat. Néprajzi szakkört szervezett középiskolásoknak, és egyetemi hallgatóknak. Útmutatásával és segítségével kitűnő pályamunkák születtek, s a 60-as évek közepétől igaz nem kis harcok árán már saját korábbi kéziratban maradt munkái is megjelenhettek. Ahol csak mód kínálkozott hatalmas ismeretanyagát mind a tudományos fórumokon, mind a közművelődésben közkincsé tette. Népszerű, szívesen látott vendége volt mindenütt az ismeretterjesztő rendezvényeknek. Több generáció őrzi *Laci bácsi* felejtethetetlen előadásait. Bármilyen feladatot kapott, bármilyen szakmai-, emberi kihívással kellett szembenéznie, azokat akár saját tapasztalatai alapján is bátran megtehetette. Timaffy Lászlónak tudományos munkáját a látszat ellenére mégis magányosan, elszigetelten kellett végeznie, nélkülözve bármilyen intézményi támogatást. Milyen kitartás, töretlen hit segíthet-

te, hogy 21 önálló kötete, s több mint kétszáz tanulmánya jelenhessen meg? Munkái, alapkutatásai nélkül a Kisalföld földrajzi és néprajzi vizsgálata szinte lehetetlen volna.

Tanulmányainak többsége a gazdaságnéprajz témakörét öleli fel. A hagyományos földművelés, állattartás, rétgazdálkodás, a paraszti üzemformák, munkaszervezet elemzésén túl vizsgálta a mezőgazdasági eszközkészletet, s azok nyelvészeti- névtani kérdéseit is. Behatóan foglalkozott a családszervezet, rokoni kapcsolatok, a temetkezés összefüggéseivel. Sajnos máig csak kéziratban olvasható a Kisalföld temetőiről készített elemzésének teljes anyaga. Jellemző, hogy nagy összefoglaló munkái közül csak az 1980-ban megjelent *Szigetköz néprajzi tájmonográfia* kapott helyet országos kiadónál. A *Rábaköz és Hanság*, illetve a már 1956-ban elkészült *Táltosok, tudósok, boszorkányok* című gyűjteményes kötet csak baráti segítségével helyi kiadóknál látott napvilágot az 1990-es években.

Egyetlen mindig későn jött elismerés és díj sem pótolhatja immár kétszer kerékbetört életének meg nem valósított álmait. Mégis örökre velünk lehetnek megélt életével hitelesített gondolatai: “Talán az egész életemet egy hit fogja át, hogy mindent küldetésnek éreztem. Azt, hogy tálentumot, tehetséget kap az ember az Istentől, azt csak azért kapja, hogy használjon vele. A tudomány egymagában nem ér sokat, ha nem tudjuk kisugározni magunkból, öntudatlanul is. A tudást emberközelben vinni, átadni a következő nemzedéknek... A másik erőm a szeretet. Szeretem a hazámat, az embereket... A nehéz időkben a hitem tartott meg, s a nehézségeken a boldog családi élet segített át...”

Perger Gyula

A kötet szerzőinek címjegyzéke
Adresy autorov
Adressen der Verfasser

Buganová, Klaudia	Zupkova 2 SK-04022 Košice
Danter Izabella	SK-925 26 Boldog 159 danter@stonline.sk
Gecse Annabella	982 51 Barca č. 42
Hermanik, Klaus-Jürgen	Pestalozzistraße 28 A-8010 Graz
Juhász Ilona, L.	Fórum inštitút pre výskum menšín Výskumné centrum európskej etnológie P.O.BOX 154 SK-945 01 Komárno 1. e-mail: etnologia@foruminst.sk
Liszka József	Fórum inštitút pre výskum menšín Výskumné centrum európskej etnológie P.O.BOX 154 SK-945 01 Komárno 1. e-mail: etnologia@foruminst.sk
Lukács László	Szent István Király Múzeum Fő u. 6 H-8000 Székesfehérvár
Novák László	Arany János Múzeum Pf. 29 H-2750 Nagykőrös ajmpmi@freemail.sk
Pentikäinen, Juha	Etnica Co. Tanhuankatu 60 FIN-33560 Tampere juha.pentikainen@helsinki.fi

Perger Gyula	Xántus János Múzeum Széchenyi tér 5 H-9021 Győr xantus@gymsmuzeum.hu
Pusko Gábor	Kulturális Antropológiai Műhely Komenského 9. SK-982 01 Tornaľa e-mail: pusko@in.slovanet.sk
Selmeczi Kovács Attila	Néprajzi Múzeum Kossuth tér 12. H-1055 Budapest selmeczi@neprajz.hu
Stein, Karl	Bělá - fara CZ-405 02 Děčín X stein.karel@tiscali.cz
Varga Lídia	Tichá ul. 25 SK-932 01 Veľký Meder
Voigt Vilmos	ELTE - Folklore Tanszék Múzeum krt. 6-8 H-1088 Budapest e-mail: voigt@ludens.elte.hu

Acta Ethnologica Danubiana 4

Az Etnológiai Központ Évkönyve 2002

Első kiadás

Felelős kiadó: Hodossy Gyula

Nyomdai előkészítés és borítóterv: Juhász R. József

Nyomta: Expressprint – Bánovce nad Bebravou

Kiadta: Lilium Aurum Dunaszerdahely, 2002

ISBN 80-8062-160-8

Ročenka Výskumného centra európskej etnológie 2002

Prvé vydanie

Zodpovedný: Gyula Hodossy

Tlačiarenska príprava a návrh obálky: József R. Juhász

Tlač: Expressprint – Bánovce nad Bebravou

Vydal: Lilium Aurum Dunajská Streda, 2002

ISBN 80-8062-160-8